

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ
КҮНЗИЙН ИНСТИТУТ

ISSN: 2313-6170
Key title: Orčuulgazuj

ОРЧУУЛГАЗҮЙ

V

(Монголын үе үеийн орчуулагчдын бүтээл, туурвил)

Эрхлэн хэвлүүлсэн: Г.Элдэв-Очир

Улаанбаатар
2016

DDC
418.02'015
О-497

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ
КҮНЗИЙН ИНСТИТУТ

ОРЧУУЛГАЗҮЙ

ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ЦУВРАЛ
№05

Ариутган хянах зөвлөл

Эрхлэгч:
Нарийн бичгийн дарга:
Гишүүд:

М.Чимэдцэеэ (доктор, дэд профессор)
Г.Элдэв-Очир (доктор, дэд профессор)
Э.Равдан (ШУ-ны доктор, профессор)
Го.Аким (доктор, профессор)
С.Эрдэнэмаам (доктор, профессор)
Л.Чулуунбаатар (доктор, профессор)
Г.Буяннэмэх (доктор, профессор)
О.Чинбаяр (МОЭ-ийн ерөнхийлөгч)
Ш.Эгшиг (доктор, дэд профессор)
К.Окада (Токиогийн ГСИС, доктор, профессор)
Б.Баярмэнд (ӨМИС-ийн МСС, доктор, профессор)
В.В.Мароши (Новосибирскийн УБИС, доктор, профессор)
Мари Доминик Эвен (ФҮШУСТөв, доктор, профессор)
Хоу Ваньжуан (Бээжингийн их сургуулийн
Монгол судлалын төвийн зөвлөх, профессор)

Санаачлагч:
Хянан засварласан:
Хуудасны хэмжээ:
Хэвлэлийн хуудас:
Хэвлэсэн тоо:
Хэвлэлийн газар:

МУИС, ШУС, ХУС, Орчуулгазүйн профессоруудын хамтлаг
Г.Элдэв-Очир
А4
33.5 хх
150ш
“Удам соёл” ХХК

ISBN 978-99973-7324-3

**NATIONAL UNIVERSITY OF MONGOLIA
INSTITUTE OF CONFUCIUS**

ISSN: 2313-6170
Key title: Orčuulgazuj

TRANSLATION STUDIES

V

Compiled by: G.Eldev-Ochir

Ulaanbaatar
2016

DDC
418.02'015
O-497

NATIONAL UNIVERSITY OF MONGOLIA
INSTITUTE OF CONFUCIUS

TRANSLATION STUDIES

RESEARCH SERIES
№05

Editor: Chimedtseye.M (National University of Mongolia, Mongolia)
Secretary: Eldev-Ochir.G (National University of Mongolia, Mongolia)
Editorial Boards:

Ravdan.E (National University of Mongolia, Mongolia)
Akim.G (Ph.D, Professor, Mongolia)
Erdenemaam.S (Mongolian State University of Education, Mongolia)
Chuluunbaatar.L (National University of Mongolia, Mongolia)
Buyannemekh.G (National University of Mongolia, Mongolia)
Chinbayar.O (President of the Mongolian Translators Union, Mongolia)
Egshig.Sh (National University of Mongolia, Mongolia)
Okada.K (Tokyo University of Foreign Studies, Japan)
Bayarmend.B (Inner Mongolia University, P.R.China)
Maroshi.V.V (Novosibirsk State Pedagogical University, Russia)
Marie-Dominique Even (French National Center for
Scientific Research, France)
Hou Wanzhuang (Center of Mongolian studies of Peking
University, P.R.China)

Founder: Professors Team for Translation Studies, Division of Humanities,
School of Arts and Science, National University of Mongolia
Edited by: Eldev-Ochir.G
Paper size: A4
Number of pages: 33.5
Number of prints: 150
Press: “Udam soyol” printing company

ISBN 978-99973-7324-3

ГАРЧИГ

Өмнөтгөл үг

ОЛОН ХЭЛНИЙ ОРЧУУЛГЫН ТОЙМ

А.Өлзийнаран, Н.Оюунзаяа	Америкийн уран зохиолыг Монгол хэлээр орчуулсан үе үеийн орчуулагчдын бүтээл туурвилын тойм	17
Ж.Ариун	Герман-Монгол, Монгол-Герман орчуулгын бүтээлийн тойм	25
Б.Пүрэвсүрэн	Испани хэлт зохиолчдын бүтээлийг Монгол хэлнээ орчуулсан туршлагаас	39
Г. Бат-Учрал	Итали зохиолчдын зарим бүтээлийн Монгол орчуулгын тухайд	42
Н.Оюунзаяа, А.Өлзийнаран	Монгол уран зохиолыг Англи хэлнээ орчуулсан нь	45
Д.Бүрнээ	Монголчуудын Төвд хэлнээс орчуулсан зохиолын тойм	52
Б.Алтангүл	Монгол хэлнээ орчуулсан Франц зохиол, бүтээл	65
Д.Энхжаргал	Оросоос бусад Слав хэлтэн улсуудын уран зохиол Монголд	72
Г. Эрдэнэчимэг	Солонгос утга зохиолын Монгол орчуулгын тойм	93
Г. Буяннэмэх	Франц хэлээр орчуулсан Монголын уран зохиолын тухайд	110
Ш. Эгшиг	Хятад-Монгол орчуулгын түүхэн хандлага	122
С.Долгор, Ц.Онон	Японы уран зохиолыг Монгол хэлнээ орчуулсан тойм /2007-2016/	143

ОРЧУУЛАГЧДЫН ТУХАЙ ӨГҮҮЛЭХ НЬ

А.Сүхмаа	Судлаач, орчуулагч Шөгөө овогт Ойдовын Адъяагийн намтар, туурвил, орчуулгын онцлог	157
Б.Соёлсүрэн	Нэрт гүүш Б.Банзрагчийг дурсан бичихэд...	162
Б.Энхбаяр	Орчуулагч Артын Бямбаноровын бүтээлийн тухайд	167
Д.Отгонтуяа, Б.Нямжав	Орчуулагч Н.Доржготов ба Монголын нууц товчоо	177

А.Цэрэнчулуун	Чой.Лувсанжав, Г.Лувсан нар “Герман хэл өөрөө сурах бичиг”-тээ Герман, Монгол хэвшмэл хэллэгийг хэрхэн дүйцүүлсэн нь	185
---------------	--	-----

УРАН ЗОХИОЛЫН ОРЧУУЛГЫН ТУХАЙ

Ц.Отгонсүрэн, С.Уранбаясгалан	Уран зохиолын орчуулга дах хэлзүйн хураах үзэгдэл	199
Б.Удвал	Уран зохиолын бичвэр дэх коннотатив, перифраз утга, түүнийг орчуулах нь	209
Б.Хөгжилт	Хятад-Монгол орчуулгад Өвөр Монгол орчуулагчид тавигдах үндсэн шаардлагын тухай	215
Ц. Оюунгэрэл	“Чүнхянг бүсгүйн домог” зохиолын орчуулгын хэл найруулгын тухайд	220

ХАВСРАЛТ

Б.Гэрэлт-Ирээдүй	Мо Еэнь “Чоно” өгүүллэгийн орчуулга	229
М.Амартайван	Орчуулгын тухай бүтээлийн номзүй	230

Өмнөтгөл үг

ДЭД ПРОФЕССОР, ДОКТОР ГЭНДЭНГИЙН ЛУВСАН

Гэндэнгийн Лувсан нь Увс аймгийн Зүүнхангай сумын нутаг “Их гол” хэмээх газар 1948 онд төржээ. Зүүнхангай сумын бага сургууль, Баруунтурууны 10 жилийн дунд сургууль төгсөөд, 1965-1970 онд МУИС-ийн ХБФ-ийн монгол хэл, уран зохиолын ангид суралцаж, уран зохиол, монгол хэлний багш мэргэжлээр төгссөн байна.

1980 онд “Герман хэлний угтлагыг монгол хэлний дагавар үгтэй харьцуулсан судалгаа” хэмээх нэг сэдэвт бүтээл бичиж БНАГУ-ын Берлин хотын Хумбольдтын нэрэмжит Их сургуульд докторын (Ph.D) зэрэг хамгаалжээ. 1994 онд МУ-ын эрмдийн зэрэг олгох дээд зөвлөлөөс дэд профессор цол олгожээ.

Г.Лувсан 1970-1975 онд МУИС-д багш, 1975-1980 онд Берлин хотын Хумбольдтын нэрэмжит Их сургуульд монгол хэлний багш, тользүйч, 1980-1988 онд МУИС-д багш, тэнхимийн орлогч эрхлэгч, тэнхимийн эрхлэгч, 1988-1993 онд Берлин хотын Хумбольдтын нэрэмжит Их сургуульд багш, эрдэм шинжилгээний ажилтан, 1993 оноос МУИС-д тэнхимийн эрхлэгч, профессор багшаар ажиллаж ирсэн байна. Дэд профессор, дэд доктор Г.Лувсан нь МУИС-ийн ГХСС-ийн Эрдмийн зөвлөлийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, Хүмүүнлэгийн Их сургуулийн дэргэдэх хэлшинжлэлийн ухаанаар докторын зэрэг хамгаалуулах эрдмийн зөвлөлийн гишүүнээр ажиллаж байжээ.

2010 оноос ГХСС-ийн Хэлшинжлэлийн хамтлаг, Эрдмийн зөвлөлийн гишүүнээр ажиллаж, голлон зэрэгцүүлсэн хэлшинжлэл, тользүйн чиглэлээр судалгаа хийж байв.

Г.Лувсангийн ажил хөдөлмөрийг үнэлж 1974 онд “Засгийн газрын хүндэт жуух бичиг”, 2000 онд “Ардын боловсролын тэргүүний ажилтан” цол тэмдэг, 2001 онд “Боловсролын 80 жилийн ойн медаль”, 2002 онд “Алтан гадас” одонгоор шагнасан байна. 2009 онд МУ-ын “Гавьяат багш” цол хүртээжээ.

ДЭД ПРОФЕССОР, ДОКТОР Г. ЛУВСАНГИЙН БҮТЭЭЛИЙН ЖАГСААЛТ:

НЭГ. СУРАХ БИЧИГ, НОМ, ТОЛЬ, ТОВХИМОЛ

№	Номын нэр	Хэвлэсэн газар, он, хэмжээ	Хамтран зохиогч
1	Герман хэл өөрөө сурах бичиг	УБ, 1975, 2000, 14 хх	проф.Чой. Лувсанжав

2	Герман-Монгол ярианы дэвтэр	УБ, 1975, 8,5 хх	
3	Герман-Монгол толь	Лайпциг, 1981, 1992..., 28 хх	проф. Х,-П. Фийце нар
4	Герман - Монгол өврийн толь	УБ, 1987, 13 хх	
5	Орос-Монгол-Герман зурагт толь	УБ, 1986, 8 хх	проф. Т.Дорждагва нар
6	Цэнхэр хадаг	Берлин, 1978, 6 хх	Р. Бауве
7	Хичээлийн герман хэллэг	УБ, 1972, 1,5 хх	
8	Алтан товч	Токио, 1992, 18 хх	проф. Х,-П Фийце
9	Германы монголч эрдэмтдийн товч намтар, бүтээлийн жагсаалт	УБ, 2002, 15 хх	доктор С. Алимаа
10	Монгол хэлний сурах бичиг (Герман хэлтэнд зориулсан)	УБ, 2002, 19 хх	
11	Монгол газар нутгийн нэрийн зүйлчилсэн толь	УБ, 2003, 5 боть, 8 дэвтэр, 474,8 хх	Хамтын бүтээл
12	Монгол газар нутгийн нэрийн зүйлчилсэн толь (Манж, Богдхаант улсын үе)	УБ, 2004, 23,5 хх	Хамтын бүтээл
13	Герман - Монгол толь	УБ, 2008, 46,5 хх, 750 хуудас	Хамтын бүтээл

ХОЁР. ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ӨГҮҮЛЭЛ

№	Номын нэр	Хэвлэсэн газар, он, хэмжээ	Хамтран зохиогч
1	Элжигийн халхын гарал, газар усны нэрийн домог	УБ, 1973, 2 хх	проф.С. Бадамхатан
2	Монгол ардын хоёр дуу	УБ, 1973, 3 хуудас	
3	Ардын хувьсгалын эхэн үеийн зарим дуу	Лондон, 1984, 6 хуудас	

4	Монгол хэлний нэгэн зүйл - саг4 дагаврын утга бүтэц	УБ, 1985, 3 хуудас	
5	Алтан товч компьютерт	Берлин, 1990, 6 хуудас	проф. Х.-П. Фийце
6	"Монголын Нууц Товчоо"-ны герман хоёр орчуулгын тухайд	УБ, 2006, 4 хуудас	
7	Вальтер Хайссиг "Удиртгал" орчуулга	УБ, 2007, 6 хуудас	

ГУРАВ. РЕДАКТОРЛАСАН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУРГАЛТЫН БҮТЭЭЛ

№	Зохиогч	Номын нэр	Хэвлэсэн газар, он, хэмжээ
1	Б. Амаржаргал	Халхын аман аялгууны толь	УБ, 1988, 22,5 хх
2	С. Алимаа	Герман хэл сурах-сургах гарын авлага	УБ, 1998, 14,5 хх
3	Т. Сосорбарам	Чанар стандарт хэмжилзүйн англи-монгол нэр томъёо	УБ, 1999, 8,8 хх
4	Ш. Туяа	Герман хэлний 2000 сорилго	УБ, 2002, 10,5 хх
5	Э. Равдан	Хэл шижлэлийн түүхийн товчоон	УБ, 2002, 19 хх
6	Э. Равдан	Монгол газар нутгийн нэрийн хэлбэр-утга зүйн судалгаа	УБ, 2004, 26,8 хх
7	Э. Равдан	Орчин цагийн хэл шинжлэл	УБ, 2005, 17 хх
8	Н. Нансалмаа	Үгсийн сан судлал	УБ, 2005, 10,8 хх
9	Э. Равдан	Орчин цагийн хэл шинжлэлийн үүд	УБ, 2005, 18 хх
10	Ч. Дэлгэрцэцэг	Герман хэлний 1000 сорилго	УБ, 2005, 7,5 хх

11	"Дэлхийд тахрсан монгол газар нутгийн нэр"	Тус номын 8 өгүүллийн хөрвүүлгийг хянасан	УБ, 2006, 9,8 хх
12	Э.Равдан	Монгол орны газар нутгийн нэрзүй	УБ, 2008, 44,5 хх

ДӨРӨВ. РЕДАКТОРЛАСАН ОРЧУУЛГЫН ЗОХИОЛ

№	Зохиогч	Номын нэр	Хэвлэсэн газар, он, хэмжээ
1	Бруно Апиц	Араатны дунд гар хоосон	УБ, 1972, 26 хх
2	Хайнрих Манн	Боол	УБ, 1974, 23,7 хх
3	Эрвин Штритт-маттер	Одой азрага Пони Педро	УБ, 1974, 9,3 хх

ТАВ. УДИРДАЖ ХАМГААЛУУЛСАН МАГИСТРЫН АЖИЛ

1. Ж.Ариунаа, Герман хэлний чиглэлт хөдөлгөөн заасан үйл үгийн утга монгол хэлнээ илрэх нь, 1998 он
2. Б.Нямсүрэн, Герман монгол хэлний нэрийн тооны тогтголцоог зэрэгцүүлсэн судалгаа, 2000 он
3. Я.Эрдэнэсүрэн, Герман хэлний барилга, архитектурын нэр томъёог монгол хэлнээ оноон орчуулах асуудалд, 2000 он
4. О.Нуржан, Казак, монгол, герман хэлний өнгөний бэлгэдлийг зэрэгцүүлсэн судалгаа, 2001 он
5. М.Цогбаатар, Адууны зүсийг герман хэлнээ орчуулах асуудалд, 2002 он
6. Ц.Доржнямбуу, Герман хэлний aus – угтвар, түүний утга монгол хэлнээ илрэх нь, 2002 он
7. С.Атармаа, Монгол хэлний үндэсний онцлогтой үг хэллэгийг герман хэлнээ орчуулах асуудалд – цагаан идээний жишээн дээр, 2002 он
8. Г.Гэрэлмаа, Герман хэлний –lich дагавартай хавсрал нэр, түүний утга монгол хэлнээ илрэх нь, 2003 он
9. О.Болдцэцэг, Герман монгол хэлний өгөх оршихын тийн ялгалыг харьцуулан судалсан нь, 2003 он
10. Б.Даваасүрэн, Европын холбоо хийгээд хоёр германы нэгдсэн асуудалд, 2003 он

11. Н.Мөнхбаяр, Герман хэлний идэвхгүй хэвийг монгол хэлнээ харьцуулсан судалгаа, 2003 он
12. Ч.Дэлгэрцэцэг, Германы үндсэн хуулийг монгол хэлнээ орчуулсан асуудалд, 2003 он
13. П.Одонцэцэг, Герман хэлний хүний бие эрхтэнтэй холбоотой хэвшмэл хэллэгийг монгол хэлнээ орчуулах асуудалд, 2003 он
14. Д.Энхзаяа, Монгол хэлний ертөнцийн гурвыг герман хэлнээ орчуулах асуудалд, 2003 он
15. Д.Болормаа, Funktionsverb- (нөхцмөл үйл үг)-ийн утга монгол хэлнээ илрэх нь, 2003 он
16. Ч.Сэлэнгэмөрөн, ХБНГУ-ын нутгийн өөртөө удирдах тогтолцоо, ялгаатай болон төсөөтэй шинж – Бавари, Баден-Вюрттемберг муж улсын жишээн дээр, 2006 он
17. Д.Оюунхишиг, Германы хуримлах ёс, уламжлал, шинэчлэл, 2007 он

ЗУРГАА. ШҮҮМЖ БИЧСЭН ДОКТОР (Ph.D)-ЫН АЖИЛ

1. Х.Наранчимэг Герман, монгол зүйр цэцэн үгийн зэрэгцүүлсэн судалгаа, 2001 он
2. Ш.Туяа Орчин цагийн орос монгол хэлний үүсмэл нэрийн бүтэц, утга судлал, 2001 он
3. Ж.Ариунаа Герман монгол хэлний байц гишүүн өгүүлбэртэй угсарсан нийлмэл өгүүлбэрийн зэрэгцүүлсэн судалгаа, 2004 он
4. Ч.Батсүрэн Монголын газар усны нэрэнд малын тухайт үг туссан хийгээд утгазүйн судалгаа, 2006 он

ДОЛОО. ШҮҮМЖ БИЧСЭН МАГИСТРЫН АЖИЛ

1. Б.Энхжаргал “Элэг” орсон монгол газар нутгийн нэрийн хэлбэр-утгазүйн судалгаа, 2006 он
2. Ундармаа Отгонтэнгэр уулын ойрлцоох газар усны нэрийн судалгаа, 2005 он
3. Уянга Орчин цагийн монгол хэлний нэршүүлэх үзэгдэл
4. Г.Ганзул Ертөнцийн хэлний зураглал, 2007 он

НАЙМ. УДИРДАЖ ХАМГААЛУУЛСАН ДИПЛОМЫН АЖИЛ

1. С. Батцэцэг Морины зүсийг герман хэлнээ орчуулах асуудалд
2. Т. Одонцэцэг Хүний бие эрхтэнтэй холбоотой монгол хэлний хэвшмэл хэллэгийг герман хэлээр орчуулахад
3. А. Дуулиант Герман хэлний хууль зүйн зарим нэр томъёог монгол хэлнээ орчуулах асуудалд

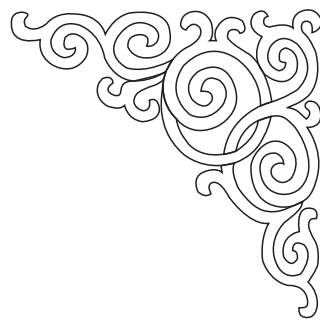
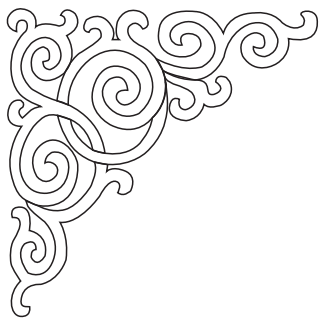
4. Н. Батхишиг Герман хэлний –heit, -keit дагавар монгол хэлнээ илрэх нь
5. Б. Хулан “Монголын Нууц Товчоо”-ны герман хоёр орчуулгыг харьцуулсан судалгаа, 2007 он
6. Ш. Мөнхбаатар Монгол хэлний –лаг⁴ дагаврын утга, бүтэц герман хэлнээ илрэх нь, 2008 он

ЕС. ШҮҮМЖ БИЧСЭН ДИПЛОМЫН АЖИЛ

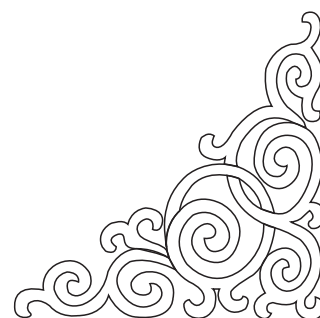
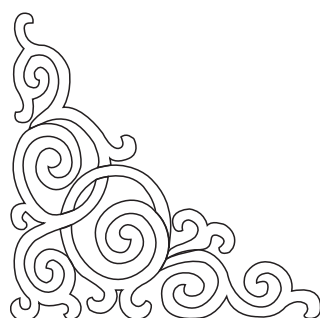
1. Л. Лхагвасүрэн Бисмаркийн гадаад бодлого, 2003 он
2. Б. Итгэл Монгол хэлний зарим чимэх үг, түүний утга герман хэлнээ илрэх нь, 2005 он
3. Д. Цэцэнбилэг Монгол хэлний –тан, -чин, -ч дагаврыг герман хэлнээ илрүүлэх боломж, 2007 он
4. Г. Цэрэн-Янжин Герман хэлний хүсэн болзох төлөв II монгол хэлнээ илрэх нь, 2007 он
5. М. Мандах Герман монгол хэлний хавсарсан нийлмэл өгүүлбэр дэх цагийн зохицол, 2008 он

АРАВ. УДИРДСАН ОЮУТНЫ ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ӨГҮҮЛЭЛ

1. Б. Энхболд Орчин цагийн монгол хэлний нэрээс үйл үг үүсгэх –да⁴ дагаврын утга, бүтэц герман хэлнээ илрэх нь, 2003 он
2. Нацагдорж Халимагийн түүхийг герман сурвалжаар мушгих нь, 2003 он

ОЛОН ХЭЛНИЙ ОРЧУУЛГЫН ТОЙМ

АМЕРИКИЙН УРАН ЗОХИОЛЫГ МОНГОЛ ХЭЛЭЭР ОРЧУУЛСАН ҮЕ ҮЕИЙН ОРЧУУЛАГЧДЫН БҮТЭЭЛ ТУУРВИЛЫН ТОЙМ

А. Өлзийнаран¹, Н.Оюунзаяа²

Товч утга: Энэхүү өгүүлэлээрээ Америкийн уран зохиолыг Монголд орчуулсан үе үеийн орчуулагчдын зохиол бүтээлийн тойм гаргав.

Түлхүүр үг: америкийн уран зохиол, нэрт төлөөлөгчид, монголын орчуулагчид

Дэлхийн улс орнууд эрт үеэс өөр хоорондоо олон талаар харилцаж, өөрсдийн соёлоо шууд болон дам байдлаар түгээж ирсэн бөгөөд үүний нэг илрэл нь гадаадын уран зохиол, түүнийг орчуулан бусад ард түмний соёлтой танилцаж ирсэн явдал юм.

Монголчууд гадаадын олон орны уран зохиолыг эх хэлнээ хөрвүүлж, утга зохиолын нэг төрөл болтол баяжуулж ирсэн түүхэн уламжлалтай билээ. Орчин үеийн орчуулгын уран зохиолын дотор Америкийн уран зохиол томоохон байр суурийг эзэлдэг.

Монголын орчин үеийн уран зохиолыг үндэслэгч Д.Нацагдорж (1906-1937) нь орчин үеийн Монголын орчуулгыг хөгжүүлэхэд үлэмж их хувь нэмэр оруулсан гавъяатан мөн. Тэрээр 1935 онд Эдгар Аллан По-гийн “Алтан цох” зохиолыг Герман хэлнээс анх орчуулан хэвлүүлж, монголын ард түмнийг Америкийн уран зохиолтой танилцуулсан билээ.

XX зууны монголын орчуулгын хөгжилд дорно дахины суут эрдэмтэн, зохиолч Бямбын Ринчен (1905-1977) үнэлж баршгүй хувь нэмэр оруулсан юм. Б.Ринчен хориод орны далаад зохиолчдын хоёр зуун дөч орчим зохиол бүтээлийг англи, орос, франц, чех, польш, эсперанто зэрэг олон хэлнээс монголоор орчуулсан гэсэн тойм байгаа боловч бүрэн тооцоо хараахан биш. Учир нь түүний орчуулгын бүтээлээс багагүй зүйл үрэгдсэний зэрэгцээ янз бүрийн шалтгаанаар хэвлэгдэж амжаагүй гар бичмэл олдсоор байгаа билээ. Тэрээр Ж.Рид, Ж.Лондон, В.Ветман, Х.Лонгфелло нарын зохиол бүтээлээс орчуулж байсан боловч тодорхой шалтгаанаар тухайн үедээ хэвлэгдээгүй байна. (Р.Гүрбазар, 1996:64)

Монголчууд Америкийн уран зохиолын олон төрөл жанрыг англи, орос, герман, чех, румын зэрэг хэлнээс хөрвүүлж ирсэн байдаг. Энэхүү сэдвийн хүрээнд америкийн уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулж ирсэн үе үеийн орчуулагчдын зохиол бүтээлийн тойм гаргахыг зорилоо. Үүний тулд, Төв номын сангийн 1921-2005 оны хооронд орчуулагдаж хэвлэгдсэн америкийн

¹ МУИС, ШУС, ХУС-ын ИБАСТ-ийн багш

² МУИС, ШУС, ХУС-ын ИБАСТ-ийн багш

уран зохиолын орчуулгын бүтээлүүдийн бүртгэл, номзүйг шүүн, тэдгээрийг төрөл, зохиолч, орчуулагчаар ангилан судалгааны тойм дүгнэлт гаргав.

Америкийн уран зохиолыг монгол хэлээр орчуулсан бүтээлийг дараах байдлаар үечилж, тухайн үеийн орчуулгын уран зохиолын онцлогыг товч дүгнэлээ. Үүнд:

1. 1935-1960
2. 1961-1970
3. 1971-1985
4. 1986-2005

1. 1935-1960 оны орчуулгын уран зохиолын онцлог

1935 онд их зохиолч Д.Нацагдорж Эдгар Аллан По-гийн “Алтан цох” зохиолыг Герман хэлнээс анх орчуулан хэвлүүлж, Америкийн зохиолчдын сонгодог бүтээлүүдийг орчуулах ажлыг эхлүүлсэн юм. Түүнээс хойш Б.Энэбиш, М.Гаадамба, С.Эрдэнээ, Г.Дэлэг, П.Чойжил, Г.Дамдин, Г.Сүхбаатар, Н.Самбуу, Д.Лодойдамба, Д.Бямбаа, Б.Дэмчигдорж, Д.Цэрэндондов, С.Сандагдорж, Ж.Аминдаваа нарын 14 орчуулагч Жек Лондон, Эдгар По, Т.Драйзер, Г.Лонгфелло, А.Мальц, М.Твен, М.Гольд, Г.Фаст зэрэг 15 зохиолчийн 20 сонгодог бүтээлийг герман, орос, англи хэлнээс орчуулсан байна.

Уран зохиолын төрлөөр нь ангилвал:

А) Өгүүллэг:

Эдгар Аллан По “Алтан цох” (Герман хэлнээс Д.Нацагдорж, 1935), Говард Фаст “Пикскилл, Америкийн нэгдсэн улс” (Оросоос орч. М.Гаадамба, 1959), “Тэргэнд зүтгэгч хүн” (Оросоос орч. Н.Самбуу, Д.Лодойдамба, 1953), Жек Лондон “Амьд явахын хүсэл” (орч. Г.Дэлэг, 1944), А.Мальц “Цирк ирлээ” (Англиас орч. Д. Цэрэндондов, 1958), Т.Драйзер “Сэтгэлийн догшин шуурга” (Оросоос орч. Б.Дэмчигдорж, 1957) зэрэг 11 бүтээлүүдийг орчуулагдсан байна.

Б) Шүлэг:

Х.Гардман “Эхийн үг” (орч. С.Эрдэнээ, 1953), Гольд.М “120 сая” (Англиас орч. Д. Бямбаа, 1959), Лонгфелло.Г.У “Ариун нэр” (Англиас орч. Д. Бямбаа, 1958), “Сум дуулал хоёр” (Оросоос орч. М.Гаадамба, 1957), Эдгар Аллан По “Аннабель Ли” (Оросоос орч. С.Сандагдорж, 1954), Ростен.Н “Сан-Франциск-д” (Оросоос орч. Г.Дамдин, 1951) гэсэн 6 шүлэг орчуулагдсан байна.

В) Үлгэр:

Жек Лондон “Орчлонгийн жам” (Орчуулга, 1937), “Кишийн тухай үлгэр” (Оросоос орч. П.Чойжил, 1955) “Тахиа, хулгана, сойр гурав” (Германаас орч. Б.Энэбиш, 1955) гэсэн 3 үлгэр орчуулжээ.

2. 1961-1970 оны орчуулгын уран зохиолын онцлог

Манай орчуулагчид 1950-аад оны дунд үе хүртэл цаг үеийн шаардлагаар зөвхөн орос хэлээр дамжуулан гадаадын зохиолтой танилцаж байсан бол аажмаар олон төрлийн харь хэл эзэмших болсноор бусад орны уран зохиолыг

эх хэлнээс нь шууд орчуулах хандлага давамгайлах болжээ. Энэ үеийн онцлог нь манай сэхээтнүүд америкийн уран зохиолыг ихээхэн сонирхох болсон нь тухайн үед орчуулагдсан бүтээлүүдийн төрөл, тоо, орчуулагчдын тооноос харагдаж байна.Тухайн үеийн орчуулагчдаас Бага Энэбиш, С.Цэрэндэндэв нарын зохиолчид англи хэлнээс түлхүү орчуулж, ялангуяа яруу найргийн бүтээлийг шимтэн орчуулж байсан нь ажиглагдаж байна.

Энэ үеийн гол орчуулагчид болох Бага Энэбиш, Н.Наваан-Юндэн, Б.Бааст, Б.Энэбиш, Г.Биндэрьяа, Бооёо, Х.Нацагдорж, С.Сандагдорж, С.Цэрэндондов, Ц.Шүгэр, Э.Эрдэнэ, Ц.Мөнхжаргал, Г.Лувсанцэрэн, П.Ядамсүрэн, Д.Гомбожав, Ч.Нямдорж, Д.Хишигжаргал, Л.Хуушаан, Х.Лхамдорж, Ц.Балхаажав, Г.Цагаач, Л.Түдэв, Цэнд-очир, Т.Төмөрбат, Ү. Нямдорж, С.Авирмэд, М.Цэдэндорж нарын 26 орчуулагч Арт Бухвальд, О.Генри, Т.Драйзер, Жек Лондон, Ж. Рид, Х.Сэндберг, У.Уитман, Р.Фрост, Л.Хьюз, Э.Хэмингуэй, Э.Дикинсон, Г.Лонгфелло зэрэг 26 зохиолчийн 49 бүтээлийг орос,англи, чех хэлнээс орчуулсан байна.

Уран зохиолын төрлөөр нь ангилвал:

А) Өгүүллэг:

Дуглас.У “Америкчуудын харахад монгол орон” (Орчуулга, 1964), Колдуэлл.Э “Сүүлчийн ой” (Оросоос орч. Г.Биндэрьяа, 1964), Куйна.М “Яап Яап арлын алтан бээлийнүүд”(Англиас орч.Бооёо,1962), Эдгар Аллан По “Хулгайд алдагдсан захидал” (Оросоос орч.Ц.Шүгэр, 1963), “Хүн амины хэрэг” (Оросоос орч.Ц.Шүгэр, 1963), “Ганс Пфрольд учирсан явдал” (Оросоос орч. Ц.Шүгэр,1963),Т. Уолкинс “Баруун зүгийн араншин” (Оросоос орч.Ү.Нямдорж, 1962), Бухвальд.А “Хэний ч санаанд ороогүй юм даа” (Оросоос орч.С.Цэрэндэндэв, 1966), Генри.О “Сүүлчийн навч” (Англиас орч. Л.Хуушаан, 1966), Азимов.А “Аялгуут хонх” (орч.Р.Доржсүрэн, 1970) зэрэг 6 өгүүллэг хөрвүүлэгдсэн байна.

Б) Шүлэг

Робинзон.Э.А “Ричард Кори” (Англиас орч.Бага Энэбиш, 1963), Сегал.Э “Шувуу байсан бол”,“Гүүр” (Англиас орч.Бага Энэбиш, 1963), Сэндберг.Э “Алхаад өнгөр” (Англиас орч.Бага Энэбиш, 1963), Уитман.У “Америкийг дуулахыг сонсном”, “Бүсгүй намайг хүлээж байгаа” (Орчуулга,1962), “Өвсний навч” (Оросоос орч. Д.Гомбожав, 1964), Р.Фрост “Билчээрт”, “Навчис” (Англиас орч.Бага Энэбиш, 1963), “Алсын тэртээгээс”, “Бадарчинд биширсэн нь”, “Эрэлчин”, “Навчын ертөнц” (Оросоос орч.Г.Лувсанцэрэн,1963), “Хусан шугуй” шүлгүүд (Оросоос орч.Г.Лувсанцэрэн, 1966), Л.Хьюз “Саад хашлага хилийн харуулыг ч хайхрахгүй” (Англиас орч.С.Цэрэндэндэв, 1962), “Ажилгүй хүн”, “Хөрөнгөтний бодол”, “Дарлал”, “Хав харанхуй шөнө”, “Өнөөдөр” (Англиас орч. Бага Энэбиш, 1963),“Африк” (Англиас орч. С.Цэрэндэндэв, 1963), Жон Рид “Бид бол хувьсгалчид”, “Хүү минь үүнийг ойлгоорой”, “Дайн үргэлжилсээр байна” дуунууд (Оросоос орч. Л.Хуушаан, 1967), Сэндберг.Х “Турван үг” (Оросоос орч.М.Цэдэндорж, 1968), “Тоорой хайлаас хоёр” (Оросоос орч.С.Авирмэд, 1969), Уйтмен.У “Буурал нь баярлалаа”, “Өдөр өнгөрөхийн хэрд

сонсоод би” (Оросоос орч. М.Цэдэндорж, 1969), ”Гайхамшиг” (Оросоос орч. М.Цэдэндорж, 1968), Жо Хилл “Бид дуулна” (орч.Ш.Цогт, 1970) зэрэг 20 орчим шүлэг орчуулагдсан байна.

В) Тууж

Эрнест Хэмингуэй “Өвгөн тэнгис хоёр” (Оросоос орч.С.Сандагдорж, 1961), Игер.Э “Шидэт долоо хоног” (Англиас орч. Г.Цагаач, Л.Түдэв, 1968) гэсэн 2 тууж орчуулагдсан байна.

Г) Роман

Бичер Стоу.Г “Том авгын овоохой” (Оросоос орч. Н.Наваан-Юндэн), Драйзер.Т “Америкийн эмгэнэлт явдал” (Оросоос орч. Б.Энэбиш, Г.Амар, 1960), “Америкийн эмгэнэлт явдал” 2-р дэвтэр (Оросоос орч. Б.Энэбиш, Г.Амар, 1968), “Женни Герхард” (Оросоос орч.Х.Лхамдорж, Ц.Балхаажав, 1966), “Амьдралын баатар” (Англиас орч.Л.Дашням, 1970), Жек Лондон “Мартин Иден” (Оросоос орч.Г.Төмөрбат, Ү.Нямдорж, 1969), Твен.М “Текельберри Финнад тохиолдсон адал явдал” (Оросоос орч. Г.Төмөрбат, 1965), Ж.Купер “Сүүлчийн Могикан” (Оросоос орч. Г.Амар, 1970), Эрнест Хэмингуэй “Зэр зэвсэг минь баяртай” (Оросоос орч.М.Цэдэндорж, 1970) зэрэг 10 орчим роман орчуулагдаж уншигчдын хүртээл болжээ.

3. 1971-1985 оны орчуулгын уран зохиолын онцлог

Энэ үеийн орчуулагчид Америкийн уран зохиолын төрлүүдээс өгүүллэгийг голчлон орчуулж байсан бөгөөд “Бродвэйн шөнө” хэмээх 18 өгүүллэгийн эмхэтгэлийг олон орчуулагч хамтран гаргасан байна. Мөн англи хэлнээс орчуулагчдын тоо олширсон нь ажиглагдаж байна. Тухайлбал, Ч.Алагсай, Л.Дашням, Н.Доржготов, Н.Цэвэгмид, Чимэддорж, Ц.Гомбосүрэн, Б.Цэрэндаш, Д.Алтанхуяг нарыг дурдаж болох юм. Орчуулагч Д.Бямбаа шүлэглэсэн бүтээлийг орчуулахад нилээд гаршиж байсан төдийгүй “Хэрэв бүх тэнгисийг нэг тэнгис болговол” хүүхдийн шүлгийн номыг дангаараа орчуулж байжээ.

Р.Доржсүрэн, Ч.Алагсай, Б.Пүрэвсүрэн, Л.Дашням, Ш.Цогт, Г.Амар, Р.Санжаасүрэн, Ч.Оюун, Д.Лодойдамба, Ж.Лхагва, Б.Ламжав, М.Цэдэндорж, Н.Доржготов, Л.Хуушаан, Чимэддорж, Н.Цэвэгмид, Ц.Сумъяа, Ц.Цэрэн, Д.Нацагдорж, Б.Энэбиш, А.Шархүү, Ц.Гомбосүрэн, Д.Лхамжав, Д.Цэцэгмаа, Д.Алтанхуяг, Б.Цэрэндаш, Г.Аким, Р.Юра, С.Хаш-эрдэнэ, С.Пүрэв, С.Одбал, С.Чулуунбат, Б.Батбаяр, Д.Бямбаа, Б.Жамсранжав, Ц.Ганзориг, М.Зээхүү нарын 38 орчуулагч Америкийн 35 зохиолчийн 66 бүтээлийг англи, орос хэлнээс эх хэлнээ хөрвүүлжээ.

Уран зохиолын төрлөөр нь ангилвал:

А) Өгүүллэг

Андерсон.Ш “Багш” (орч.Ш.Сумъяа, 1974), “Бродвэйн шөнө” Америк өгүүллэгийн эмхэтгэл (Ред. Л.Дашням, 1974), Гоүлд.М “Нөгөө гайхал ухуулагч” (орч. Д.Нацагдорж, 1974), Драйзер.Т “Харанхуйгаар”, “Цастайд”, “Шуурганаар” (орч. Д.Лхамжав, 1974), Колдүвелл.Э “Охин минь”, “Кристи Такер амь эрсэдсэн

нь” (Оросоос орч.Н.Доржготов, 1974), Күйн.М “Хавьтамгүй эр”, “Хүний адаг хөрөнгийн эзэн” (Оросоос орч.Д.Нацагдорж, 1974), Мальц.А “Замд тааралдсан хүн” (орч. Д.Цэцэгмаа, 1974), “Үд дундын балар ой” (орч. Д.Алтанхуяг, 1974), Ж.Рид “Америк мак”, “Бродвэйн шөнө” (орч. Д.Нацагдорж, 1974), Сандерсон.А “Усны хүмүүс” (орч. Г.Аким, 1974), Сароян.В “Хоньчин охин” (орч. Н.Доржготов, 1974), Эрнест Хэмингуэй “Индианын гацаа” (орч.Н.Доржготов, 1974), “Испаний төлөө нөгцсөн Америкчуудад” (орч.Л.Алтанхуяг, 1974), Эрнест Хэмингуэй “Климанжарогийн цас” (Англиас орч.Л.Алтанхуяг, 1976), Хенри.О “Цэнхэр хувцастан ба мөргөлийн дуулал” (орч. Л.Алтанхуяг, 1974), Хьюз.Л “Түшиглэх юм чинь” (орч. Д.Нацагдорж, 1974), Бредбери.Р “Тэнгэрт гарсан хүн” (орч. М.Зээхүү, 1976), Бредберри.Р “П-гэж пуужин” (орч.Н.Цэвэгмэд, 1977), “Сансрын нисэгч” (орч. С.Чулуунбат 1978), Бухвальд.А “Пентагоны шинэ жилийн үдэш” (орч.С.Хаш-Эрдэнэ, 1978), Драйзер.Т “Мундаг эр” (орч.Ц.Гомбосүрэн, 1973), Райт.Р “Зарц” (орч.С.Пүрэв, 1978), Раскатов.М “Цатгалан муур өлсгөлөн хүмүүсийн дууль” (орч.С.Одбал, 1978), Эрнест Хэмингуэй “Гүүрийн дэргэд суугаа өвгөн” (орч.Д.Алтанхуяг, 1979), Квентин.П “Жо ахыг хэн буудав” (орч.Ц.Цэрэн, 1980), Генри.О “Хайр сэтгэл” (орч.Н.Доржготов, 1984), Лингстон Хьюз “Би негр хүн” (орч. Б.Жамсранжав, 1981), Марк Твен “Тахал” (орч. Ц.Ганзориг, 1981), Шервуд Андерсон “Этгээд хүний тухай ном” (орч.Н.Доржготов, 1984) зэрэг 37 өгүүллэг орчуулсан байна.

Б) Шүлэг

Өргөнгөө Онон “Монгол гэр” (Монголоор бичсэн шүлэг, 1971), “Хэрэв бүх тэнгисийг нэг тэнгис болговол” Хүүхдийн шүлгүүд (орч. Д.Бямбаа, 1978), Лингстон Хьюз “Америк минь бос” (орч. Б.Жамсранжав, 1981), Огден Нэш “Улс төрийн хэнээтэн” (орч. Д.Бямбаа, 1983) зэрэг шүлгүүдийг дурдаж болно.

В) Роман

Драйзер.Т “Амьдралын баатар” (Англиас орч. Б.Пүрэвсүрэн, 1971), “Америкийн эмгэнэлт явдал” (орч. Б.Энэбиш, А.Шархүү, 1974), “Санхүүч” (Англиас орч. Ц.Гомбосүрэн, 1973), Эрнест Хэмингуэй “Африкийн ногоон толгод” (орч. Д.Алтанхуяг, Н.Цэвэгмид, 1979) зэрэг 4 романыг орчуулсан байна.

4. 1986-2005 оны орчуулгын уран зохиолын онцлог

Нийгмийн хувьсалыг даган энэ цаг үеийн орчуулгын бүтээлүүд нь сонголтын хувьд чөлөөтэй болж, орчуулагчдын тоо олширсон бөгөөд бүтээлийг эх хэлнээс нь орчуулах явдал зонхилох болсон ч орчуулгын чанарт тавигдах хяналт үгүй болсонтой уялдан олон тооны доголдлууд ажиглагдах болсон байна. Энэ үед Ц.Цэрэн, Д.Алтанхуяг, Ц.Барадий, Д.Дашмөнх, Д.Лхамжав, П.Чойжил, Б.Пүүшил, Б.Чимэдбат, Г.Аюурзана, Н.Энхбаяр нарын зэрэг 40 орчим орчуулагч Америкийн 53 зохиолчийн 280 гаран бүтээл, үүний дотор 232 өгүүллэг, 21 роман, 6 тууж болон шүлэг найруулал орчуулсан байна.

Уран зохиолын төрлөөр нь ангилвал:

А) Өгүүллэг

Энэ үеийн орчуулгын зохиолын дийлэнх хувийг өгүүллэгийн төрөл зүйл эзэлж байна. Үүнд:

- Бухвальд.А “Америк орон ба Америкчууд” (Англиас орч. Ц.Цэрэн нар, 1985)Тус номонд Арт Бухвальдын “Ааваа юу болсон бэ”, “Аяд нийцэхгүй байна”, “Бичиг үсэгт тайлагдаагүй хүний коллеж”, “Муухай юманд зориулсан цэвэр бөмбөг” гэх мэт шилдэг хошин 136 өгүүллэг;

- Генри.О-ийн “Алгаараа соронздогч Жефф Питерс” (Оросоос орч. Б.Чимэдбат, 2002), “Балчрууд ширэнгэнд” (Англиас орч. С.Авирмэд,2002), “Бидний сонгосон зам” (Англиас орч. С.Авирмэд, 2002), “Биедээ татахдаа гарамгай Джефф Питерс” (Англиас орч. С.Авирмэд, 2002) зэрэг 47 өгүүллэг

- Жек Лондоны “Алс тэртээх хязгаарт”, “Амьдралын жам”, “Жис-Укын түүх” зэрэг 13 өгүүллэгийг орос хэлнээс орчуулагч Б.Чимэдбат 2001 онд орчуулж хэвлүүлсэн бол “Амьд явахын хүслэн” (орч. Ж.Дамдинсүрэн, 1998), “Аян замын арга ухаан” (орч. Г.Амар, 2002), “Хүний амь” (орч. Ш.Очирбат, 1997) гэх мэт 6 өгүүллэг монгол хэлнээ хөрвүүлэгдэн бидний гар дээр иржээ.

- Бэрретт.М “Шулмын эзгүй шөнө” (орч. Д.Алтанхуяг, 1992), Айзек Азимов “Ялан дийлэгч машин” (орч. З.Туул, 1989), Шервуд Андерсон “Хувцасны шүүгээ” (Оросоос орч. Д.Бадарч, 1996), Рэй Дуглас Брэдбери “Хог” (орч. Д.Цэрэн, 1989), Эрл Стенли Гарднер “Өмгөөлөгч Перри Мейсон (орч. Д.Алтанхуяг ,1992), “Ууртай гэрч” (орч. Д.Мөнхбаяр, 1992), Кларк Говард. “Амь дэнссэн хэрэг” (Англиас орч. Б.Байгаль, 1992), “Мафи” (Англиас орч. Ц.Барадий,1992), Зингер.И.Б “Золиос” (орч. Г.Аюурзана, 2000), Стивн Кинг “Буг” (орч. Д.Дашмөнх ,1998), Эллери Куин “Жолооны ард хэн байв” (орч. Д.Дашмөнх ,1998), Ричард Льюис “Бодлоо илчилсэн нь” (орч. Д.Бямбацогт, 1993), Мактарроу.Ф “Дуугүй байх бол алт” (орч. Д.Дашмөнх, 1998), Росс Макдональд “Кадилак машинтай хүн” (орч. П.Чойжил, 1997),Эдгар По “Морт гудамжинд гарсан хүн амины хэрэг (орч. П.Чойжил, 1993), Ричард Скот Пратер “Хилэнцийн гудамж” (орч. П.Чойжил, 1997),“Эргэн тойрон луйвар” (орч. Д.Мөнхбаяр, 1996) зэрэг 232 өгүүллэг тус цаг үед орчуулагдсан байна.

Б) Шүлэг

Аллен Гинсберг “Аглаг зэлүүд хадат ууланд” гурван мөрт шүлгүүд (орч. Д.Одонхорлоо, 2004), “Битгий өтлөөрэй” (орч. Д.Одонхорлоо, 2004), “Бурклины лут ухаантан” (орч. Д.Одонхорлоо, 2004), “Дөрвөн давхарт шөнөжин захидал бичэхүй дор үүр хаяарлаа” (орч. Д.Одонхорлоо, 2004), “Хэн Америкийг удирдаж байна вэ” (орч. Д.Одонхорлоо, 2004) зэрэг цөөн тооны шүлгүүд орчуулагджээ.

В) Тууж

Ричард Бах “Жонатан Ливингстон хэмээх цахлай” үлгэр тууж (орч. Н.Энхбаяр, 2005), Дональд Вестлейк “Цагдаа хулгайчид” (орч. Ц.Барадий, 1992), Чарльз Вильямс “Эмэгтэй хүний турьхан гар” (орч. Ц.Барадий, Д.Мөнхбаяр, 1992), Жек Лондон “Догшин араатан” (Оросоос орч. Ж.Дамдинсүрэн, 1994), Уильям Фолкнер “Баавгай” (орч. Г.Аюурзана, 2000),

Раймонд Чандлер “Невадын хорт хий” (орч. Ц.Барадий, 1992) зэрэг 6 тууж орчуулагдсан байна.

Г) Роман

Болдхид.В “Эзний хэргэмд дэвших ёслол” (орч. С.Дашдондов, 1995), Жон Болл “Каролины бүгчим шөнө” (орч. Д.Бямбацогт, 1993), Пол Берховен “Төрөлхийн араншин” (орч. С. Отгонтөгс, 1998), Дональд Вестлейк “Хараал идсэн маргад эрдэнэ” (орч. Д.Бямбацогт, 1993), Чарльз Вильямс “Ням гарагийн тарчлаант шөнө” (орч. А.Эрдэнэтөгс, 1992), Эрл Стенли Гарднер “Өмгөөлөгч Перри Мейсон (орч. Д.Алтанхуяг, 1991), Дэвид Моррел “Рэнбо-1” (орч. Д.Бямбацог, 1994), Рекс Стаут “Одоо устгачих, хөлсийг нь дараа төлнө” (орч. С.Дашдооров 2004), Дональд Уэйстлейк “Цагдаа хулгайч хоёр” (орч. Ш.Янсанжав, 1994), Дешил Хеммит “Их гарын дээрэмчид” (орч. Н.Энхболд, 1992), Питерс Чейни “Хэрэг дууссанд тооц” (орч. Ц.Барадий, 1995), Сидни Шелдон “Багийг нь хуу татагтун” (орч. П.Чойжил, 2005), “Сурвалжлагч Дейна Эванс” (орч. С.Дашдондов, 2004), Виктор Эфтому “Тэнгэр” романы хэсэг (орч. Б.Чимэдбат, 1993) зэрэг 21 роман орчуулагдсан байна.

Дүгнэлт

Судалгаанаас нэгтгэн дүгнэвэл, 1921-2005 оны хооронд Америкийн уран зохиолыг 120 орчим монгол орчуулагчид 130 гаруй зохиолчийн 380 гаруй бүтээлийг орос, англи, герман, чех, румын хэлнээс орчуулжээ. Үүний дотор 50 гаруй зохиолчийн 200 гаруй өгүүллэг, 14 яруу найрагчийн 90 гаруй шүлэг, 60 гаруй роман, 10 гаруй тууж, хэд хэдэн дууль, үлгэр, найраглал, туурийг орчуулсан байна.

Судалгааны явцад хэд хэдэн зүйл ажиглагдлаа. Үүнд:

- 1935-1960 онд их зохиолч Д.Нацагдорж 1935 онд Эдгар Аллан Погийн “Алтан цох” зохиолыг Герман хэлнээс анх орчуулан хэвлүүлж, монголын ард түмнийг Америкийн уран зохиолтой танилцуулж, орчуулах ажлыг эхлүүлсэн юм. Тухайн үеийн онцлог нь орчуулагчдын тоо харьцангуй цөөн байсан бөгөөд ихэнх зохиол бүтээлүүдийг орос хэлнээс орчуулж байжээ. Цаг үеийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан зарим орчуулгын бүтээлүүд тухайн үедээ хэвлэгдээгүй байна.

- 1961-1970 онд орчуулагчдын тоо олширч, үүнийг дагаад орчуулгын уран зохиолын төрөл баяжсан байна. Мөн Америкийн уран зохиолыг орос хэл төдийгүй англи хэлнээс шууд орчуулах хандлага давамгайлах болсон байна.

- 1971-1985 он бол орчуулгын хөгжилд нилээд олол амжилт бүхий үе юм. Энэ үед манай нэрт орчуулагчид америкийн сонгодог бүтээлүүдийг олноор нь орчуулж, хамтран эмхтгэл гаргаж байлаа. Үүний нэг жишээ нь “Бродвэйн шөнө” өгүүллэгийн эмхэтгэлийг нэрлэж болох юм.

- 1986-2005 он бол шинэ үеийн орчуулагчид нилээд төрөн гарсан бөгөөд бүтээлийн тооны хувьд өмнөх үеүдтэй харьцуулахад харьцангуй их юм. Хэдий тийм боловч орчуулгын бүтээлийн төрөл зүйлийн хувьд нилээд

хумигдсан тал ажиглагдаж байна. Мөн орчуулгын чанарт тавигдах хяналт үгүй болсонтой уялдан орчуулгын алдаа дутагдал гарах болж, түүнийг засч сайжруулах асуудал орхигдох болсон байна.

Энэ бүгдээс дүгнэн үзвэл, бид орчуулгын сэтгэлгээ, уламжлалаа хадгалж, цаашид улам хөгжүүлэх асуудал бид бүгдийн өмнө нь зүй ёсоор тавигдаж байна.

Номзүй

1. 1921-1955 онд монгол хэлэнд орчуулсан гадаад уран зохиолын бүртгэл, Улсын хэвлэлийн газар, УБ, 1957: 8
2. Гадаадын уран зохиолыг монгол хэлээр орчуулсан нь (1956-1960) УБ, 1963:57
3. БНМАУ-д 1961-1964 онд хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиолын бүртгэл, УБ, 1966: 61-64
4. Г. Пүрэвдорж, БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиол, утга зохиолын судлал (1965-1969) , УБ, 1972: 110-112
5. Ш. Базар, БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиолын судлалын судлалын номзүй (1970-1972) , УБ, 1974: 22-24
6. Ш. Базар, БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиол, утга зохиолын судлалын номзүй (1973-1974) , УБ, 1976: 25-28
7. Ш. Базар, БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиолын номзүй (1975-1976) , УБ, 1978: 10
8. БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиолын номзүй (1977-1980) , УБ, 1983: 12-14
9. БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиолын номзүй (1981-1984) , УБ, 1987: 22
10. Yu. Munkh-Amgalan, “A survey of American Literature in Mongolia and its place in Mongolian Education” Mongolian studies: Journal of The Mongolia Society. Volume XXVI (2003/4)
11. Р. Гүрбазар, “Орчуулгын онол, дадлагын үндэс, УБ. 1996

ГЕРМАН-МОНГОЛ, МОНГОЛ-ГЕРМАН ОРЧУУЛГЫН БҮТЭЭЛИЙН ТОЙМ

Ж.Ариун³

Товч утга: 1930-аад онд их зохиолч Д.Нацагдорж “Алтан цох” зохиолыг орчуулснаар герман-монгол орчуулгын бүтээл төрсөн хэмээн баримталдаг байна. Социализмын үед буюу 1990-ээд оны ардчилсан хувьсгал өрнөх үе хүртэл орчуулсан зохиолын дийлэнх нь агуулгын хувьд үзэл сурталжсан байх тул БНАГУ-ын (хуучны социалист герман улс) зохиолчдын бүтээл туурвил байдаг байна. Орчин цагт энэ хандлага нэгэнт үгүй болж нийгэм улс төрийн, шинжлэх ухаан техникийн, үүнд, сэтгэлгээний, гүн ухааны гэх мэт өргөжин тэлж байна. Монгол-герман орчуулгын хувьд Erich Haenisch, Bernhard Julg, Walther Heissig, Erika Taube, Manfred Taube, Klaus Koppe, Barkmann, Udo.B., Renate Bauwe зэрэг судлаачид сонгодог болон орчин цагийн зохиол бүтээл, үлгэр туульсыг орчуулсан байна. Тооны хувьд авч үзвэл сүүлийн жилүүдэд өмнөх цаг үетэй харьцуулахад герман хэлнээс эх хэлнээ орчуулсан бүтээлийн тоо төдийлэн хангалттай бус байгаад их, дээд сургуулиуд, үүнд, МУИС мөн өөрийн мэргэжилтэн бэлтгэх хөтөлбөрт шинэчлэл хийн тусгах шаардлага бий.

Түлхүүр үг: Герман-монгол орчуулгын бүтээлийн төрөл, он дараалал, зарим нэгэн ажиглалт, монгол-герман орчуулгын зохиолын жагсаалт

Хүн төрөлхтний соёл нь хэдийвээр улс үндэстэн, ард түмнүүдийн бие даасан өв сан мөн боловч эцсийн дүндээ нэгдмэл цул шинжтэй үзэгдэл юм. Аль ч ард түмний урлаг уран зохиол нь харилцан бүтээлчээр суралцаж, шинэ шинэ агуулга, хэлбэр, дүр, үзэл санаа, туурвилзүйн арга барил, хэл найруулгын уран чадвар, өвөрмөц онцлогуудаар нэмэн баяжиж төгөлдөржиж байдаг жамтай гэхийн сацуу *менталитет гэж юу вэ?* гэсэн асуулт давхар урган гарч ирнэ. Энэ нь үндэстний онцлог, оюун санаа, сэтгэлгээний хэв маяг гэсэн үг ажээ.

Олон соёлын харилцаанд өөр хоорондоо хүндэтгэлтэй оршин тогтнож хөгжихөд менталитетийн ялгааг ойлгох, ойлгуулахад орчуулагч, орчуулгын бүтээлийн үнэ цэнэ давхар орших нь гарцаагүй хэмээгээд 1930-аад онд их зохиолч Д.Нацагдоржийн орчуулсан “Алтан цох” зохиолыг герман хэлнээс монгол хэл рүү орчуулсан анхны зохиол хэмээснийг баримталбал цөөнгүй тооны бүтээл байх боломжтой болов уу. Орчуулгын төрөл зүйлээр нь авч үзвэл, нийгэм улс төрийн зохиол бүтээл, шинжлэх ухаан-техникийн зохиол бүтээл, уран зохиолын орчуулгын бүтээл, үүнээс үргэлжилсэн үгийн зохиолын, яруу найргийн, жүжгийн зохиолын, хүүхдийн уран зохиолын бүтээл тус тус байна. Сүүлийн үед герман киног орчуулан үзэгчдэд хүргэж байгаа ч энэ удаагийн

³МУИС, ШУС, ХУС-ын Европ судлалын тэнхимийн багш, доктор /Ph.D./

судалгаанд тусгаагүй болно. Орчуулгын бүтээлийг найруулгын төрөл зүйлээр нь багцлан тоймлон харуулбал,

Нийгэм-улс төрийн зохиол бүтээлээс Карл Маркс *“Капитал, I боть”*, *“Улс төрийн эдийн засгийн ухааныг шүүмжлэх нь”*, орч. Б.Бирваа, ред. Х.Лхамдорж, Д.Чойжил, А.Бямбаноров, УБ, 1999 (938 хуудас бүхий), Карл Маркс *“Капитал, III боть”*, *“Улс төрийн эдийн засгийн ухааныг шүүмжлэх нь”*, III дэвтэр, *“Капиталист үйлдвэрлэлийн нийт процесс”*, орчуулагч Б.Бирваа, УБ, 2001 (524 хуудас бүхий), Очирбат Пунсалмаагийн, *“Тэнгэрийн цаг”*, 1996, орчуулсан У.Эрдэнэсанаа, Конрад-Аденауэрийн Сан, 2013, Эрих Фромм, *“Бий эсвэл Байх”*, орчуулагч С.Молор-Эрдэнэ, УБ, 2010, Мартин Хайдеггер, *“Байх ба Хугацаа”*, орчуулагч С.Молор-Эрдэнэ, УБ, 2011, *“Би хэн бэ?”* орчуулагч С.Молор-Эрдэнэ⁴ зэргийг дурдаж болно.

“Бүрэнгийн Бирваа нь “Капитал”-ыг орчуулсан нь Монголын эдийн засгийн сэтгэлгээний хөгжилд төдийгүй нийгэм-улс төрийн зохиолын орчуулгын түүхэнд цоо шинэ хуудас нээсэн юм” хэмээн МУСГЗ, сэтгүүлч Жа.Пүрэв “Монголын нэрт орчуулагчид” номд⁵ дурдсан байна.

С.Молор-Эрдэнэ нь философийн шинжлэх ухаанаар ХБНГУ-д докторын зэрэг хамгаалсан эрдэмтдийн нэг бөгөөд өрнийн сонгодог суут гүн ухаантнуудын бүтээлд үндэслэн сэтгэлгээний шинэ хэв маягийг оруулж ирэхийг зорин ажиллаж буй судлаач болно.

Шинжлэх ухаан-техникийн зохиол бүтээлийн тухайд Ханнс-Зайделийн сан, Конрад Аденауэрийн сан, *“Үндсэн хуулийн шүүх, парламент хоорондын харилцааны эрх зүйн болон ёс зүйн үндэс”* симпозиумын эмхэтгэл, Интерпресс, 1998 (2 хэлээр, 151 хуудас), Баркманн.У.Б, Хайсандай.Л, *“Монгол –Германы харилцаа, Өнгөрсөн үе – Эдүгээ-Хэтийн төлөв”*, МУ, ХБНГУ-ын хооронд дипломат харилцаа тогтсоны 30 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжилгээний бага хурлын материалын эмхэтгэл, Монголын ШУА, ОУСХ, Монголын “Герман судлал” Төв, УБ, 2004 (2 хэлээр, 354 хуудас), Ханнс-Зайделийн сан, ГТХАН (GTZ), *“Үндсэн хууль ба ардчилсан эрхзүйт төр”* бага хурлын баримт материалын эмхтгэл, УБ, 2004 (429 хуудас), Конрад Аденауэрийн сан, Монгол-Германы чуулган, *“Иж бүрэн түншлэлийн төлөө”*, Конрад Аденауэрийн сан, Монгол-Германы чуулган хамтран зохион байгуулсан бага хурлуудын баримт материалын эмхтгэл, УБ, 2004 (2 хэлээр, 398 хуудас), Монгол-Германы гүүр ТББ, *“МУ-ын эдийн засгийн хөгжилд Германд төгсөгчдийн оруулж буй хувь нэмэр”*, Монгол-Германы гүүр ТББ, АГЕФ Берлин хамтран зохион байгуулсан Германд төгсөгчдийн 3-р өдрүүдийн баримт материалын эмхтгэл, Ган Принт, 2006 (116 хуудас), Баркманн У.Б, Саруул.А, Алтай.Г, *“Чингис хаан хийгээд түүний өв”*, ХБНГУ-ын Урлаг, Үзэсгэлэнгийн Их Танхимд гаргасан “Чингис

⁴https://mn.wikipedia.org/wiki/Санжаадоржийн_Молор-Эрдэнэ

⁵Монголын нэрт орчуулагчид, 28-р тал, Мөнхтэнгэр дэлхийн эв нэгдлийн холбоо, УБ, 2005 он

хаан хийгээд түүний өв – Монголчуудын дэлхийн гүрэн” Бонн 2005.6.16 – 9.25 үзэсгэлэнд зориулж ДААД болон DFG-ээс зохион байгуулж хийлгэсэн бага хурлуудын материал, ДААД болон Германы Судалгааны нийгэмлэг, Монгол Судлалын Төв, МУИС, УБ, 2007 (2 хэлээр, 383 хуудас), БаркманнУдо Б., “Монгол-Германы харилцаа-Өнөөгийн байдал ба хэтийн төлөв” эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлүүд, УБ, 2013 (2 хэлээр, 306 хуудас), Исаак Якоб Шмидт, “Монгол хэлний хэлзүй” (орчуулгын зохиол), УБ, 13х.х, орчуулсан Г.Лувсан, Ж.Ариун, М.Одонтуяа, Ц.Доржнямбуу, Г.Эрдэнэ-Наран, Ч.Сэлэнгэмөрөн гэх мэт нэрлэж болно.

Эдгээр эмхэтгэлд монголын хийгээд германы нэр хүнд бүхий монголсудлаачид, тухайлбал, К.Загастер, Х.Г.Хюттель, М.Вайерс, У.Б.Баркманн, Ш.Чоймаа, С.Дулам, Ж.Болдбаатар, Ж.Чимиддорж (Өвөр Монголын Их Сургууль, Хөх Хот, БНХАУ), орчин цагийн эрхзүйчдийн гол төлөөлөл болох Б.Чимид, Г.Совд, Ж.Амарсанаа, Ц.Сарантуяа, С.Жанцан, улс төрийн хүчний төлөөллүүд, үүнд, П.Очирбат, Н.Багабанди, С.Батболд, Д.Лүндээжанцан, Б.Батбаяр (Баабар), М.Энхсайхан, Л.Гүндалай, Л.Болд төдийгүй ХБНГУ-ын төрийн дээд албан тушаалтнуудын судалгаа, илтгэл, баяр хүргэж хэлсэн үгс багтаж байна.

Монгол судлаач Удо Баркманн нь МУИС-ын төгсөгч бөгөөд германчууд дундаа өөрчлөлт шинэчлэлийн үеийн “Mongolei-Experte” буюу “монголоор дагнасан судлаач” хэмээн цоллуулдаг олон жилийн туршлага хуримтлуулсан арвин бүтээлтэй эрдэмтэн тул герман хэлний орчуулагч, судлаач бэлтгэн гаргах үйлст хувь нэмэр нь гарцаагүй өндрөөр үнэлэгдэж таарна.

Уран зохиолын орчуулгын талаар герман хэлнээс монгол хэл рүү орчуулсан анхны уран зохиолын орчуулгыг их зохиолч Д.Нацагдоржийн орчуулсан “Алтан цох” зохиол хэмээн зарим судлаачид үздэг бөгөөд МУИС-ийн багш Г.Эрдэнэнаран 2009 онд хийсэн бүтээлийн судалгаандаа мөн он хүртэл герман хэлнээс монгол хэлрүү орчуулсан нийт 70 орчим бүтээл байгааг, мөн эдгээр орчуулгын зохиолыг герман хэлнээс шууд буюу орос хэлнээс дам орчуулсан байнагээд герман хэлнээс шууд орчуулгыг Д.Нацагдорж, Д.Гонгор, Г.Сосор, Д.Хандмаа, Ч.Галсан, Д.Алтанхуяг, Д.Наваан-Юндэн нарын орчуулагч, зохиолчид хийсэн байна⁶” хэмээжээ. Багш Г.Эрдэнэнаран 2007 он хүртэл хийсэн орчуулгийг үндсэн гурван төрлөөр ангилжээ. Харин энэхүү судалгааны хүрээнд орчуулгын бүтээлийг *үргэлжилсэн үгийн, яруу найргийн, жүжгийн, хүүхдийн уран зохиолын* хэмээн шинээр ангилан түүвэрлэж, тухайн орчуулгын бүтээл хэвлэгдэн гарсан он дарааллын дагуу жагсаан оруулав.

Үргэлжилсэн үгийн зохиолоос 1964 он Петцольд.Ц.И., “Агуу их бүтээл”, орчуулсан Д.Гонгор, редактор Ц.Энэбиш, Хардер.Г., “Нугат хөндийн айлд”,

⁶Герман уран зохиолыг монгол хэл рүү орчуулах уламжлалаас, эрдэм шинжилгээний илтгэл, МУИС, ГХСС, Багш нарын ЭШБХ, УБ, 2007 он

орчуулсан Д.Гонгор, редактор Ш.Очирбат, 1967 он Нойч.Э, “Чулуун мөр”, орчуулсан Д.Гонгор, редактор Ц.Шүгэр, 1968 он Келлерманн.Б, “Далд зам”, орчуулсан Г.Сосор, редактор Ц.Шарав, 1970 он Нойманн К., “Гезине охин”, орчуулсан Д.Хандмаа, 1972 он, Апитц Б., “Араатны дунд гар хоосон”, орчуулсан Д.Хандмаа, редактор Г.Лувсан, Тухольский К., “Бүү хүлээ”, орчуулсан Ч.Галсан, редактор Д.Алтанхуяг, 1974, Петерсен Я., “Урхи”, орчуулсан Х.Гомбо, Улаан-Од, 1974 оны 11 сарын 2, дугаар 88, Манн Х., “Боол”, орчуулсан Г.Сосор, Ч.Галсан, редактор Г.Лувсан, 1976 он, Зегерс А., “Долоо дахь загалмай”, орчуулсан Д.Хандмаа, редактор Д.Алтанхуяг, 1978 он “Үнэн үнэнээрээ л байх сайхан” (шог өгүүллэг), орчуулсан Ч.Галсан, “Хөдөлмөр”, №46, 1979 он, Зегерс А., “Зэгсэн гуурс” (өгүүллэг), орчуулсан Д.Алтанхуяг, “Цог”, №6, 141-150 тал, Тёрнеквист Г. “Манаач”(шог өгүүллэг), орчуулсан Д.Гонгор, “Хөдөлмөр”, №130, Хардер Г., “Аавтайгаа уулзах хориотой”, орчуулсан А.Цэрэнчулуун, редактор Н.Наваан-Юндэн, Финкер Курт, “1944 оны 7-р сарын 20-ны хуйвалдаан”, орчуулсан Д.Хандмаа, редактор Д.Алтанхуяг, 1980 он, Вийнер Р., “Хотын зах дахь бяцхан байшин”, орчуулсан А.Алтанхуяг, “Тоншуул”, №12, 1982 он, Вельм А., “Пуговица буюу түлхүүртэй мөнгөн цаг”, орчуулсан Ц.Шарав, редактор Д.Алтанхуяг, УБ, СнХК, 1983 он, Ганс Арнольд, “Бараагаа сурталчилсан нь”, орчуулсан Х.Мэргэн “Цог” №1, 86-ртал, Леонхард.Р, “Хот, дуу хоолой хоёр”, орчуулсан Д.Алтанхуяг, “Утгазохиол, урлаг” №17, 1988 он, Хермлин С., “Үдшийн гэгээ”, орчуулсан Ч.Галсан⁷, Ш.Цогт, Кестнер Э., “Эрхийн чинээ эр”, орчуулсан Д.Хандмаа, редактор Ц.Сүхбаатар, 2002 он, Теодор Эрнст, Амадеус Хоффманн “Самар цөмүүр ба хулганы хаан” орчуулсан Д.Хандмаа, редактор Д.Алтанхуяг, 2009 он, Штефан Цвайг, “Танихгүй эмэгтэйн захидал”, 2010 он, Н.Лувсандорж, “Geschichten – Үгүүллэгүүд” (2 хэлээр) байхын сацуу 2013 онд бакалаврын төгсөлтийн ажлын хүрээнд МУИС-ийг Герман судлалаар төгсөгч Ц.Мөнхбуянт Гётегийн “Залуу Вертерийн шаналан” романыг орчуулжээ.

Н.Лувсандоржийн “Үгүүллэгүүд” эмхэтгэлийн тухайд “Хэрвээ уран зохиолыг бусдын соёлыг харах цонх хэмээвээс энэхүү түүвэр онцгой юм. ...цаг хугацааны хувьд 200 гаруй жил, сэдвийн хувьд маш өргөн хүрээг хамарч байна. Герман зохиолын хэсэг соён гэгээрүүлэлтийн болоод сонгодог үе (18-р зуунаас 19-р зууны эхэн)-ийн ёгт үлгэр, үгүүллэгээр эхэлж улс төрийн эргэлт ба дахин нэгдсэн 1990 оноос хойших үеийн бүтээлүүдээр төгсөж байна. Монголын үгүүлэхүйн урлагийн төлөөлөл болгож Д.Нацагдорж, С.Эрдэнэ, Л.Түдэв нарын бүтээлийг Ч.Галсангийн орчуулгаар оруулжээ. Чинагийн Галсан бас энэхүү төлөөлөлд орж байна” хэмээн ГЭСА-ны дэмжлэгээр хэвлэгдсэн хоёр дахь түүврийн өмнөх үгийг тэрлэгч Детлеф Гертнер өгүүлжээ⁸. Эмхэтгэлд *Готтхолд Еффраим Лессингийн 5, Йоханн Вольфганг фон Гётегийн 1, Йоханн Петер Хебелын 2, Хайнрих фон Клайстын 1, Роберт Валзерын 1, Альфред Дёблиний 1,*

⁷ Geschichten-Үгүүллэгүүд, 6-р тал, БИТ ПРЕСС ХХК, 2010 он

⁸ Gedichte-Шүлгүүд, 5-р тал, БИТ ПРЕСС ХХК, 2009 он

Франц Кафкагийн 2, Вольфганг Хилдесхаймерын 1, Ервин Штриттматтерын 1, Хайнрих Бөллийн 1, Дийтер Хилдебрандтын 1, Эрих Көөлерын 1, Ирмтрауд Моргнерын 1, Хеннинг Фенскегийн 1, Моника Зек-Агтегийн 1 өгүүллэг, тэрчлэн, Д.Нацагдорж “Ламбагуайн нулимс”, С.Эрдэнэ “Малын хөлийн тоос”, Л.Түдэв “Багтай танилцсан минь”, Ч.Галсан “Die Tiwa sagen”, “Тетро” өгүүллэгүүд багтсан байна.

Яруу найргийн бүтээлд Д.Алтанхуягийн орчуулсан Кирш Райнер “Лилиягийн домог”, “Чи бид”, Утга зохиол урлаг, 1974 оны 9 сарын 27, дугаар 40, Хайне Х., “Герман орон (Өвлийн нэгэн үлгэр)”, редактор Б.Бирваа, УБ., УХК, 1978, 79-р тал, Шайбнер.Э., “Малчны хүү буюу тэмээ унах нь”, “Утга зохиол урлаг”, 1980 оны 9 сарын 9, №37, Георг Маурер, “Амраг минь чи жаахан хүлээ!”, “Утга зохиол, урлаг” 1981 оны 4-р сарын 17, №16, Нето А., “Шүлгүүд”, редактор Б.Пүрэвбаатар, Ева Штриттматтер, “Чамдаа”, “Утгазохиол, урлаг” 1982, 10-р сарын 8, №41, Бартш К., “Яруу найраг”, “Утга зохиол, урлаг”, 1983 оны 4 сарын 22, №17, Трампе В., “Өршөөл гуйхгүй”, “Утгазохиол, урлаг”, 1983 оны 4-р сарын 22, №17, Фуйман Ф., “Нибелунгуудын тухай дуулал”, редактор З.Түмэнжаргал, УБ, СнХК, 1983, 134-р тал, Курт Барч, “Төрд падгүй нэгэн хүнд зориулсан оршлын бичээс”, “Утга зохиол, урлаг”, 1984 оны 10-р сарын 5, №41, Курт Барч, “Үүд”, “Утга зохиол, урлаг” 1984 оны 10-р сарын 5, №41 болно. 2009 онд Н.Лувсандорж “*Gedichte-Шүлгүүд*” хэмээх бүтээлийг дуун хөрвүүлж, эмхэтгэсэн нь герман хэл суралцагсдад чамгүй үнэтэй гарын авлага болсон нь дамжиггүй. Намжилдоржийн Лувсандоржын “Шүлгүүд” эмхэтгэлийн тухайд Н.Лувсандорж шүлгүүдийг шилж сонгон, нилээд хэсгийг орчуулсан байна. Тэрээр Ц.Дамдинсүрэн, Н.Наваан-Юндэн, С.Доржпалам, Б.Бааст, Б.Явуухулан, Д.Чимэддорж, Ц.Хасбаатар, М.Ширчинсүрэн, Г.Алтай, Ч.Галсан нар герман болон орос хэлнээс урьд өмнө орчуулж энд тэнд тарж тархсан болон хэвлэгдээд олдохгүй болсон шүлгүүдийг цуглуулан эмхэтгэжээ. Үүнээс гадна, огт нийтлэгдэж байгаагүй Шиллерийн “Амьдрал хэмээх жүжиг” (Ч.Мөнхөөгийн орчуулга) болон Ч.Галсангийн шүлгүүдийг (А.Цэрэнчулууны орчуулга) мөн хамруулан оруулжээ. Хөлдөрлиний зарим шүлгүүд Ч.Галсангийн орчуулгаар анх удаа нийтлэгдэж байгаад бид баяртай байна. Бас Д.Нацагдоржийн шүлгүүдээс Ч.Галсан, Г.Алтай, Н.Лувсандорж нар орчуулсан нь энд содон байна”⁹ хэмээн номын оршил хэсэгт уг бүтээл төрөхөд чамгүй хувь нэмрийг оруулсан тухайн үеийн ГЭСА-ны багш Детлеф Гэртнер тэмдэглэсэн байна. Уг бүтээлд Гётегийн 51 шүлэг, Шиллерийн 18 шүлэг, Хөлдөрлиний 10 шүлэг, Хайнегийн 43 шүлэг, Д.Нацагдоржийн 8 шүлэг, Ч. Галсангийн 6 шүлэг орчуулгын хамт багтжээ.

Жүжгийн зохиол бүтээлийн тухайд Монсудар хэвлэлийн газраас 2007 оноос эхлүүлэн дэлхийн сонгодог уран зохиол, шинэ үеийн уран зохиолуудаас

⁹ Ариун Жадамбын, Герман-монгол хэлний байц гишүүн өгүүлбэртэй УНӨ-ийн зэрэгцүүлсэн судалгаа, дисс., 136-167 тал, УБ, 2004 он

сорчлон түүвэрлэж орчуулан хүргэх ажил амжилттай хэрэгжиж буйн хүрээнд 2009 онд “*Фауст*” жүжгийн зохиолын энэ удаагийн орчуулгын хувилбар гарсан байна. Энэхүү бүтээлийг герман хэлнээс С.Батбилиг орчуулсан байна. Йоханн Вольфганг фон Гёте энэхүү зохиолоо 1770 онд эхлүүлэн 1833 онд хэвлэлтэнд шилжүүлэн 60 жилийг зориулсан байна.

Хүүхдийн уран зохиолоос герман хэлнээс орчуулсан 1990-ээд оны өмнөх хүүхдийн зохиол, тэр дундаа үлгэрүүд ахин шинээр хэвлэгджээ. Эдгээрээс ах дүү Гриммийн болоод В.Гауфийн үлгэрүүд нилээдгүй багтсан байна.

Герман хэлнээс монгол хэл рүү орчуулсан Ах дүү Гриммийн “*Чөтгөр ба түүний эмээ*”, Рудольф Эрих Распэ “*Мянгуужингийн адал явдал*”, Отфрид Пройслер “*Бяцхан шулам*”, Феликс Залтен “*Бэмби ба ойн амьдрал*” зэрэг бүтээлүүд нь сүүлийн жилүүдэд манай нэрт орчуулагчдын эмхэтгэн, орчуулж гаргасан “Хүүхдийн шилмэл зохиолын эрдэнэсийн сан 108 боть”-д багтжээ. Эдгээр бүтээлүүд нь австри, германы хүүхдийн сонгодог зохиолчдын туурвил бөгөөд тэдний энэхүү үнэт зохиолууд дэлхийн хүүхдийн уран зохиолын сонгодог бүтээлд багтдаг байна.

Сүүлийн үед герман хэлнээс монгол хэл рүү орчуулсан хүүхдийн зохиолуудыг авч үзвэл жилд дунджаар 1-2 зохиол хүүхдийн гар дээр очдог гэсэн албан бус статистик баримт байна.

Германы алдарт зохиолч Михайл Эндегийн “*Момо*” хэмээх хүүхдийн бүтээлийг герман хэлнээс монгол хэл рүү залуу орчуулагч Х.Хулан, Швейцарын утга зохиолын хамгийн шилдэг номоор шалгарсан, өнгөрсөн зууны дэлхийн хүүхдийн уран зохиолын хамгийн шилдэг 10 бүтээлийн тоонд зүй ёсоор орох Ж.Спайрийн “*Хэйди охин*”-ыг бүрэн эхээс нь монгол хэл рүү орчуулагч Г.Ариунцэцэг орчуулжээ. Үүний зэрэгцээ 1973 он “*Амтат будаа*” (Герман ардын үлгэр), орчуулагч Ч.Сэрээнэндорж, “*Тиль Ойленшпигелийн адал явдал*”, орчуулсан Ч.Галсан, “*Таван хуруу*” герман ардын үлгэр, орчуулсан Г.Ловор, “*Газар газрын үлгэр*”, 1974 он, Штриттматтер Э., “*Педро хэмээх одой азарга*”, орчуулсан Ч.Галсан, редактор Г.Лувсан, Эрих Кестнер, “*Эрхийн чинээ эр*”, орчуулсан Д.Хандмаа, редактор Ц.Сүхбаатар, 1976 он, Распе Э., “*Мянгуужинд тохиолдсон явдлууд*”, редактор Б.Мягмаржав, Теодор Эрнст, Амадеус Хоффманн, “*Самар цөмүүр ба хулганы хаан*”, орчуулагч Д.Хандмаа, редактор Д.Алтанхуяг, 2015 онд бакалаврын төгсөлтийн ажлын хүрээнд МУИС-ийн Герман судлалын ангийн суралцагч Ц.Энхмөрөн Эрих Кестнерийн “*Emil und die Detektive*” буюу “*Эмиль мөрдөгч болсон нь*” хүүхдийн романыг орчуулжээ.

Герман хэлнээ орчуулсан монгол зохиолын хувьд 2002 онд МУИС-ын 60 жилийн ой, Олон улсын монголч эрдэмтдийн VIII их хуралд зориулан МУ-ын гавьяат багш агсан, доктор Гэндэний Лувсан болон доктор С.Алимаа нарын хэвлүүлсэн “Германы монголч эрдэмтдийн товч намтар, бүтээлийн жагсаалт”-ыг нэрлүүштэй. 239 хуудас бүхий уг бүтээлд монгол судлалын талаар дагнан

мэргэжсэн 35 судлаач, эрдэмтдийн бүтээлийг цагаан толгойн дэсээр жагсаан харуулсан байна. Монгол-герман орчуулгын бүтээлийн орчин цагийн содон жишээ гэвэл Тавдугаар гэгээн ноён хутагт Данзанравжаагийн “Саран хөхөөний намтар” дуулалт жүжгийн орчуулга болох *Fünfte Noyan Khutukhtu Danzanrabjai, Das Leben des Mondkuckuck, aus dem Mongolischen* Petra Szemacha, ZDM PRINTING in Ulaanbaatar, 2008 юм. Бүтээлийг Лайпцигийн Их Сургуулийн доктор Petra Szemacha орчуулсан бөгөөд 2002-2003 онд МУИС-д монгол хэл судалж байсан бөгөөд түүний дипломын ажлын сэдэв нь “Тавдугаар Гэгээн ноён Хутагт Данзанравжаа. Саран Хөхөө. Шашины уламжлал хийгээд урлагийн бүтээлч сэтгэлгээ” ажээ. Монгол-герман орчуулгын бүтээлийг <https://de.wikipedia.org/wiki> сайтаас хайлт хийн хавсралтаар оруулав. (Хавсралт 1)

Дүгнэлт

- Социализмын үед монгол хэлнээ орчуулсан зохиолуудын дийлэнх нь нийгэм- улс төрийн үзэл сурталжсан чиг хандлагатай байна. Дэлхийн хоёрдугаар дайнаас хойш БНАГУ-ын зохиолчдын бүтээлийг нэн тэргүүнд сонгон орчуулдаг байжээ.
- Орчин цагийн орчуулгын бүтээл агуулгын хувьд баяжин, дан ганц уран зохиолын орчуулгаар үл хязгаарлагдан философи, түүх, соёл, эдийн засаг, эрхзүй зэрэг өргөн хүрээг хамрах болсон нь нэн сайшаалтай.
- Орчуулгын зохиолын арвин баримт герман-монгол, монгол-герман зэрэгцүүлсэн хэлзүйн судалгаанд эх хэрэглэхүүн болохын жишээ нь Бруно Апитцын зохиол, Д.Хандмаагийн орчуулга “*Араатны дунд гар хоосон*”, Хайнрих Маннны зохиол, Г.Сосорын орчуулга “*Боол*” зохиолоос түүвэрлэн авсан 8 орчим хэвлэлийн хуудас ХНӨ болно.Тооны хувьд авч үзвэл сүүлийн жилүүдэд өмнөх цаг үетэй харьцуулахад герман хэлнээс эх хэлнээ орчуулсан бүтээлийн тоо төдийлэн хангалттай бус байгаад их, дээд сургуулиуд, үүнд, МУИС мөн өөрийн мэргэжилтэн бэлтгэх хөтөлбөрт шинэчлэл хийн тусгах хэрэгтэй болов уу. Үүнийг өгүүлэх нэгэн шалтгаан нь монгол соёл-иргэншлийн “*экзотик*” хэлбэр болон шахагдаж буй тува нарын нарийн нандин бүхнийг 30 гаруй бүтээлийн хүрээнд герман хэлээр туурвиж (1992 оноос эхлэн), герман хэлний үгийн санд ховор үгийн сувдан хэлхээг урлаж буй МУСГЗ, нэрт орчуулагч, зохиолч Чинагийн Галсангийн бүтээлийг(Хавсралт 2)эх сайхан монгол хэлнээ дуун хөрвүүлэх цаг үеийн шаардлага юм.

Хавсралт I

- Walther Heissig: *Geschichte der mongolischen Literatur*. (in zwei Bänden), Wiesbaden 1972.
Diese grundlegende Literaturgeschichte des bedeutenden Mongolisten umfasst das 19. Jahrhundert und den Beginn des 20. Jahrhunderts und enthält auch Textproben der Dichter (u.a. von D. Rawdshaa), aus Epen und anderen anonymen Werken. – Daneben erschienen von W. Heissig zahlreiche, oftmals sehr spezielle Arbeiten zur alten mongolischen Literatur und zur Geistesgeschichte des zentralasiatischen Nomadenvolkes.
- Erika Taube: *Chrestomathie der mongolischen Literatur des 20. Jahrhunderts*. Leipzig 1972. Die Einleitung ist als Skizze der neuen mongolischen Literatur seit 1921 angelegt.
- Erika und Manfred Taube: *(Mongolische) Literatur*, in: *Schamanen und Rhapsoden*. Leipzig 1983. Zur Volksdichtung und zur schriftlichen mongolischen Literatur vor 1921.
- Renate Bauwe: *Nachwort zu: Erkundungen. 20 mongolische Erzählungen*. (Ost-) Berlin 1976.
- Renate Bauwe: *Mongolische Literatur*. In: *Bl-Lexikon Ostasiatische Literaturen*. Leipzig 1985. Mit 29 Personen-, Werk- und Sachartikeln.
- Renate Bauwe und Fritz Gruner: *Nationale Traditionen der Literatur und Probleme ihrer Verarbeitung bei der Schaffung einer sozialistischen Literatur in der Mongolei und in China*. In: *asien, afrika, lateinamerika*. (Ost-) Berlin, Heft 13 (1985)
- Renate Bauwe: *Auf der Suche nach neuen Werten. Mongolische Literatur in der Umorientierung*. In: *Mongolische Notizen. Mitteilungen der Deutsch-Mongolischen Gesellschaft e. V. (Bonn)*. Nr. 4/1995. Zur gesellschaftlich-literarischen Entwicklung nach 1990.
- In Kindlers neues Literaturlexikon in 20 Bänden (München 1988–1992) sowie den Ergänzungsbänden 21 und 22 (München 1988) wurden zahlreiche Artikel zu einzelnen Werken der mongolischen Literatur aufgenommen (Verfasser: W. Heissig und Renate Bauwe).
- Klaus Oehmichen: *Die mongolische Volksdichtung und ihr Einfluss auf die Entwicklung der modernen mongolischen Literatur*. In: *Weimarer Beiträge*. Heft 12/1984
- Klaus Oehmichen: *Daschdordshijn Nazagdordsh – Dichter des mongolischen Volkes*. In: *Neue deutsche literatur*. (Ost-) Berlin, Heft 6/1987. Über den Begründer der modernen mongolischen Literatur.
- Klaus Oehmichen: *Mongolische Dichtung*. In: *Ostragehege. Zeitschrift für Literatur, Kunst*. (Dresden), Nr. 42, Heft II/2006
- Klaus Oehmichen: *Gebrochene Biographien. Mongolische Autoren, die als Schüler,*

Studenten und Praktikanten in Deutschland waren. In: *Mongolische Notizen.* (Bonn), Nr. 15/2006.

Biographische Skizzen über fünf Autoren, u.a. D. Nazagdordsh und D. Namdag.

- Klaus Oehmichen: *Gedanken über fünf zentrale Gestalten der mongolischen Geschichte und Kultur.* In: *Mongolische Notizen.* (Bonn), Nr. 16/2007. Enthält u.a. eine biographische Skizze des Nationaldichters D. Rawdshaa.
- Klaus Oehmichen: *Zehn mongolische Dichter.* In: *Mongolische Notizen.* (Bonn), Nr. 17/2008. Biographische Skizzen weiterer bedeutender mongolischer Schriftsteller.
- Artikel zu mongolischen Autoren sowie anonymen Werken finden sich in allen einschlägigen DDR-Lexika zur Weltliteratur, die zwischen 1963 und 1988 erschienen sind.

Neuere Veröffentlichungen aus der alten mongolischen Literatur in deutscher Sprache (Die angegebenen Autoren sind meist Herausgeber und Übersetzer zugleich.)

- Walther Heissig: *Helden-, Höllenfahrts- und Schelmengeschichten der Mongolen.* Zürich 1962. Enthält u.a. Tschinggis-Chaan-Spruchdichtungen und Auszüge aus dem Geser-Chaan-Epos.
- Walther Heissig: *Mongolische Volksmärchen.* Düsseldorf/Köln 1963. Eine erste umfangreiche Ausgabe in deutscher Sprache.
- N. Chodsa: *Das betrogene Kamel. Volksmärchen, Legenden und Tierfabeln der Mongolen.* (Ost-) Berlin 1964 (eine Übersetzung aus dem Russischen)
- Erika Taube: *Das leopardenscheckige Pferd und andere tuwinische Märchen.* (Ost-) Berlin 1977
- Erika Taube: *Tuwinische Volksmärchen.* (Ost-) Berlin 1978
- Erika Taube: *Tuwinische Lieder. Volksdichtungen aus der Westmongolei.* Leipzig/Weimar 1980. Die drei letztgenannten Titel enthalten Volksdichtungen der auf dem Territorium der Mongolei lebenden Tuwa.
- Walther Heissig: *Dschingis Khan. Ein Weltreich zu Pferde.* Köln 1981. Dieser Band enthält u.a. die „Geheime Geschichte der Mongolen“ nach der ersten deutschen Übersetzung von Erich Haenisch (2. Auflage 1948) und einen Auszug aus dem mongolischen Nationalepos von Geser-Chaan.
- Klaus Koppe: *Feuer des Zorns. Eine mongolische Spielmannsdichtung.* Leipzig/Weimar 1985. Das vielleicht letzte Heldenepos der Weltliteratur aus den 1930er Jahren, einer Zeit des Kampfes gegen die japanischen Aggressoren in der Inneren Mongolei.
- Manfred Taube: *Geheime Geschichte der Mongolen.* Leipzig/Weimar 1989. Die letzte Übersetzung des bedeutendsten Werkes der altmongolischen Literatur in deutscher Sprache.

- Waltraut Fischer: *Solombo Chaan. Mongolische Märchen*. (Ost-) Berlin 1989. Nacherzählungen mongolischer Volksmärchen für eine breite Leserschaft.
- Erika Taube: *Volksmärchen der Mongolen*. München 2004. Eine umfassende, wissenschaftlich aufbereitete Sammlung mongolischer Märchen.

Veröffentlichungen aus der modernen mongolischen Literatur in deutscher Sprache
Erzählungsbände und Romane

- Renate Bauwe (Hrsg.): *Erkundungen. 20 mongolische Erzählungen*. (Ost-) Berlin 1976. Der erste in deutscher Sprache herausgegebene Prosaband aus der modernen mongolischen Literatur mit Erzählungen von 1929 bis 1972. In ihm sind auch alle bedeutenden mongolischen Erzähler der ersten beiden Generationen nach 1921 vertreten.
- Tschadraawalya Lodoidamba: *Der durchsichtige Tamir*. (Ost-) Berlin 1978. Dieser umfangreiche Roman gibt ein umfassendes Gesellschaftsbild der Mongolei von 1914 bis zum Beginn der 1930er Jahre. Leider eine Übersetzung aus dem Russischen, fehlendes Personenverzeichnis.
- Sengiin Erdene: *Sonnenkraniche (Erzählungen)*. (Ost-) Berlin 1979 (Übersetzung: Renate Bauwe). Der erste Erzählungsband des meistübersetzten mongolischen Prosaautors in deutscher Sprache.
- Galsan Tschinag: *Eine tuwinische Geschichte*. (Erzählungen), (Ost-) Berlin 1981. Die erste Buchveröffentlichung des deutschsprachigen Autors aus der Mongolei.
- Lodongijn Tüdw: *Bekannschaft mit der Welt*. (episodische Prosa), (Ost-) Berlin 1982. (Übersetzung: Galsan Tschinag) Autobiographische Erinnerungen, geschrieben für Kinder und Erwachsene.
- Sengiin Erdene: *Herdenstaub*. (Erzählungen), Ulan Bator 1983 (Übersetzung: Galsan Tschinag)
- Sonomyn Lotschin: *Die Farbe der Seele*. (Ost-) Berlin 1983 (Übersetzung: Renate Bauwe). Dieser Roman erzählt vom spannungsreichen Leben von Bergarbeitern zweier Generationen. In ihm werden erstmals in der mongolischen Literatur auch die Auswirkungen der Stalinistischen Repressalien am Schicksal Einzelner gestaltet.
- Schagdardshawyn Nazagdordsh: *Mandchai die Kluge*. (Ost-) Berlin 1988. (Übersetzung: Renate Bauwe). Der Roman führt in das 15. Jahrhundert, in eine Zeit, in der die Nachkommen Tschinggis Chaans ihre letzten erfolgreichen Versuche unternahmen, das Stammland der Mongolen zusammenzuhalten.
- Von Galsan Tschinag erschienen nach 1992 über dreißig Erzählungs-, Gedicht- und Essaybände sowie Romane, mit denen er als deutschsprachiger Autor weithin bekannt wurde.
- Sengiin Erdene: "Die Frau des Jägers, Das Ende des Serüün-Tempels" Übersetzt

und herausgegeben von Renate Bauwe. Verlag: Books on Demand ISBN 978-3-8370-3844-6, 132 Seiten 1. Aufl. April 2009

Хавсралт 2

- **Der siebzehnte Tag**, A1 Verlag München 1992, Zwei Erzählungen, die von der Naturverbundenheit der Menschen zeugen
- **Das Ende des Liedes**, Unionsverlag Zürich, Eine nomadische Liebesgeschichte. Für dieses Werk erhielt der Autor 1995 den Puchheimer Leserpreis
- **Der blaue Himmel**, Suhrkamp, Frankfurt 1994 /NA TaschenbuchAutobiografischer Roman, der im Hochaltai, im äußersten Westen der Mongolei, in der Heimat der Tuwa-Nomaden spielt
- **Mein Altai**, A1 Verlag München 2005, In diesem Band sind seine bisher im A1 Verlag erschienenen großen Erzählungen versammelt (Eine tuwinische Geschichte, Das Ende des Liedes, Bisen, Shanna, Dojnaa, Ildeng, Die Karawane u.a.
- **Zwanzig und ein Tag**, Suhrkamp, Frankfurt 1995 / NA Taschenbuch, Ein Roman von den Sonnen- und Schattenseiten des Nomadenlebens, einzelner Schicksale, der Verbundenheit mit dem Himmel und der Erde vor der großartigen Kulisse des Hochaltai. Der Autor versucht, das kleine Hirtenvolk der Tuwa dem Vergessen der Menschheitsgeschichte zu entreißen und ihm ein Denkmal zu setzen
- **Alle Pfade um deine Jurte**, Gedichte, Verlag Im Waldgut, CH-Frauenfeld 1995, Der erste Lyrikband des Autors in deutscher Sprache, der vor allem Liebesgedichte umfasst und in der vierten Auflage vorliegt.
- **Nimmer werde ich dich zähmen können**, Gedichte, Verlag Im Waldgut, CH-Frauenfeld 1996, Liebes- und Steppengedichte
- **Die Karawane**, Unionsverlag Zürich, Galsan Tschinag als Stammesoberhaupt der Tuwa führt sein über die Mongolei verstreutes Volk mit einer Kamelkarawane 2000 km weit zu den alten Weide- und Jagdgebieten im Hohen Altai zurück.
- **Im Land der zornigen Winde**, mit der Ethnologin Dr. Amélie Schenk, Atelier Bodoni CH-Frauenfeld/Unionsverlag Zürich, Das Buch ist eine Liebeserklärung an das Nomadenleben in der Mongolei, ein Lesebuch mit Anekdoten aus der Studentenzeit des Autors in Leipzig, eine Gegenüberstellung der Lebensweisen Ost-West, Aphorismen und Geschichten, vor allem aber die Inventarisierung der Sitten und Gebräuche eines kleinen, vom Aussterben bedrohten Volkes.
- **Wolkenhunde**, Gedichte aus der Steppe, Verlag Im Waldgut, CH-Frauenfeld 1998

- **Die graue Erde**, Insel-Verlag Frankfurt 1999 /NA Taschenbuch, Der zweite Teil der Trilogie Der blaue Himmel, Die graue Erde, Der weiße Berg, Autobiografischer Roman, der vom Schamanentum in der Zeit des Kommunismus handelt
- **Der Wolf und die Hündin**, Unionsverlag Zürich 1999, Packende Liebesgeschichte und wirklichkeitsnahe Parabel zu den Menschen, der Natur und dem großen Überlebenskampf, der tragisch im Tod endet.
- **Der weiße Berg**, Insel-Verlag Frankfurt 2000 /NA Taschenbuch, Der dritte Teil der Trilogie Der blaue Himmel, Die graue Erde, Der weiße Berg, Eindrucksvoller autobiografischer Roman vom Erwachsenwerden eines Nomadenjungen, der zwischen Tradition und moderner sozialistischer Erziehung steht
- **Sonnenrote Orakelsteine**, Verlag Im Waldgut, CH-Frauenfeld, 2000, Schamanengesänge
- **Dojnaa**, Erzählung, A1 Verlag München 2001 / Unionsverlag Zürich, Psychogramm einer Ehe in den Weiten des mongolischen Hochlandes
- **Tau und Gras**, Unionsverlag Zürich 2002, Geschichten aus Tschinags Kindheit
- **Der Steinmensch von Ak-Hem**, Gedichte, Verlag Im Waldgut, CH-Frauenfeld, 2002, Neue Gedichte aus dem Grasland
- **Das geraubte Kind**, Insel-Verlag Frankfurt, 2004, Historischer Roman nach einer Legende aus dem 18. Jahrhundert. Der Autor schildert den Kampf der Nomaden um Selbstbestimmung und Unabhängigkeit.
- **Jenseits des Schweigens**, Gedichte, Atelier Bodoni (Verlag Im Waldgut), CH-Frauenfeld, 2006
- **Das zaubermächtige Goldplättchen**, Märchen aus der Gegenwart, Atelier Bodoni (Verlag im Waldgut), CH- Frauenfeld 2006
- **Auf der großen blauen Straße**, Erzählungen und Erinnerungen, Unionsverlag 2007
- **Die neun Träume des Dschingis Khan**, Roman, Insel-Verlag Frankfurt/M, 2007, Ein Weltherrscher blickt am Ende seines Lebens zurück auf Krieg, Verrat, Mord aber auch auf Liebe und Freundschaft
- **Liebesgedichte**, Insel-Verlag 2007
- **Das Menschenwild**, Erzählung, Insel-Verlag März 2008
- **Die Rückkehr**, Roman meines Lebens, Insel-Verlag 2008, Autobiographischer Roman. Erinnerungen an bedeutsame Stationen seines Lebens und Gedanken zu traditionellem Nomadenleben und Moderne.
- **Der singende Fels**, Unionsverlag 2009, Schamanische Heilweisen und philosophische Gedankengänge spielen ineinander. Galsan Tschinag in Zusammenarbeit mit Prof. Kornwachs und Maria Kaluza
- **Das andere Dasein**, Inselverlag 2011, Eine Liebesgeschichte zwischen einem

jugen Mongolen und einer ungarischen Studentin, die auf tragische Weise getrennt werden, aber in veränderter Gestalt doch noch ihr Glück finden.

- **In der Mitte ein Feuer**, 2012, Am 4. März 2012 mit Erfolg im Fernsehen ausgestrahlt, wurden die Fotos, die der Fotograf Gernot Gleiss im Zusammenhang mit dem Film gemacht hat, auf der Leipziger Buchmesse als Buch vorgestellt. Das Buch mit dem Titel "In der Mitte ein Feuer", das sehr schöne Fotos der Tuwa-Nomaden enthält, ist ganz normal über den Buchhandel für 35,00 EUR zu bestellen, oder über bestellabteilung@heyn.at. Das Buch enthält auch eine DVD mit dem Film.
- **Gold und Staub**, Unionsverlag 2012, Ein Roman über das Uralte, Unglaubliche inmitten von Profitgier und Umweltzerstörung. Vor 50 Jahren begegnete der Tuwa-Mongole Galsan Tschinag zum ersten Mal der deutschen Sprache. Inzwischen ist er zu einem der sprachmächtigsten Autoren der deutschen Literatur geworden. In diesem funkelnden, ebenso heiteren wie nachdenklichen Roman führt er uns in den innersten Kreis seines Lebens in der mongolischen Steppe. Ein Jahrhundertgedanke hat sich in seinem Hirn festgesetzt: Mit einer Million Bäume will er die Steppe begrünen. Der erste Schritt: Der öde, zerfallene Friedhof der Ahnen soll wieder hergerichtet werden. Doch dabei tun sich zahlreiche Hindernisse auf. Die Stammesleute fürchten die Geister der Toten, es fehlt an Geld, Material und Durchhaltewillen. Kann er sich auf seine Schamanenschwester verlassen? Da taucht in der Jurte des Stammesführers eine rätselhafte, blonde, berückend schöne Kasachin auf. Ihre Klugheit und Leidenschaft lässt ihn vergessen, dass sie ein eigenes, bedrohliches Ziel verfolgt.
- **Die Kraft der Schamanen**, Unionsverlag, Juni 2013, In dieser Anthologie berichten die drei großen Autoren der asiatischen Steppen und Berge von Schamaninnen und Schamanen, die sie prägten. Sie zeigen Schamanen bei der Arbeit und erzählen von einer großen Tradition, die bis heute fortwirkt.
- **Der Mann, die Frau, das Schaf, das Kind**, Roman Unionsverlag Zürich 2013, Ein Mann, eine Frau, ein Schaf - eine Begegnung nicht auf dem Land, sondern im Hausflur eines Hochhauses. Das Schaf ist am falschen Ort, aber sind es nicht vielleicht auch der Mann und die Frau?, Gier, Neid, Gewalt, alles was Menschen sich antun können, haben sie erfahren. Nun werden sie einander Zuhörer und Fürsorger.
- **Steppenwind Weltenwind, Gedichte**, 2013, Verlag Im Waldgut-CH, Galsan Tschinag sucht stärker als in den bisherigen Texten nach Ursprüngen: Der Wind als Leben bewegendes Element, das Wasser als Antrieb der Natur, des Menschen ...
- **Ohne die Tat ist alles nur Geplapper...**, Aurum Verlag Bielefeld 2015 Bildband, Text von Galsan Tschinag – Fotos und Interviewfragen von Andreas

Burhorn. Dieses Buch ist ein Spiegel für uns „Westler“. Mit diesem Spiegel eröffnet uns Galsan Tschinag neue Möglichkeiten, das eigene Leben reicher zu machen: mit Liebe, Respekt, Mut, Achtsamkeit und Humor.

Номзүй

- https://mn.wikipedia.org/wiki/Санжаадоржийн_Молор-Эрдэнэ
- Монголын нэрт орчуулагчид, 28-р тал, Мөнхтэнгэр дэлхийн эв нэгдлийн холбоо, УБ, 2005 он
- Герман уран зохиолыг монгол хэл рүү орчуулах уламжлалаас, эрдэм шинжилгээний илтгэл, МУИС, ГХСС, Багш нарын ЭШБХ, УБ, 2007 он
- Geschichten-Үгүүллэгүүд, 6-р тал, БИТ ПРЕСС ХХК, 2010 он
- Gedichte-Шүлгүүд, 5-р тал, БИТ ПРЕСС ХХК, 2009 он
- Ариун Жадамбын, Герман-монгол хэлний байц гишүүн өгүүлбэртэй УНӨ-ийн зэрэгцүүлсэн судалгаа, дисс., 136-167 тал, УБ, 2004 он

Abstract

The translation of “Goldbug” by Natsagdorj Dashdorj in 1930 is considered the first translation from german to mongolian language. Most of the translations done from socialist times to democratic periods until 1990 were ideological and works of socialist authors of the DRG. Nowadays, other works such as socio-political, science and technological, philosophical, have been translated.

Researchers like Erich Haenisch, Bernhard Julg, Walther Heissig, Erika Taube, Manfred Taube, Klaus Koppe, Barkmann, Udo.B., Renate Bauwetranslated classical and modern books and my this in mongolian-german language. Recent translation from German-mongolian works are fewer compared to the previous works.

ИСПАНИ ХЭЛТ ЗОХИОЛЧДЫН БҮТЭЭЛИЙГ МОНГОЛ ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛСАН ТУРШЛАГААС

Б.Пүрэвсүрэн¹⁰

Товч утга: Испанийн болон Америк тивийн испани хэлтэн ард түмний утга зохиолоос монгол хэлнээ орчуулсан бүтээлийг бүртгэх ажлын эхлэлийг нэгтгэсэн үр дүнг өгүүлсэн болно.

Түлхүүр үг: Испанийн болон испани хэлтнүүдийн уран зохиол, уран зохиолын орчуулга

Эртний Грек, Ромын соёл иргэншлийн утга зохиолын өвийг уламжлан хадгалж өнөө цагт залгуулсан улс үндэстний нэг бол Пиренейн хойгийн испаничууд юм. Үүний зэрэгцээ дэлхийн бөмбөрцгийн нөгөө талд орших испани хэлт ард түмний уран зохиол ч өнгөрсөн зууны дунд үеэс эхлэн монгол уншигчдын хүртээл болсоор иржээ. Испани хэлт 20 гаруй улс үндэстний соёл, оюун санааны үнэт зүйл, нийгмийн олон талт үйл явдлыг уран зохиолоор дамжуулан ойлгоход орчуулгын бүтээл үнэ цэнтэй байр эзлэдэг билээ. Агуу их Сервантесийн “Кихот ноён”, их яруу найрагч Федерико Гарсиа Лоркагийн “Хонины булаг” тэргүүтэй уран бүтээлийг сэтгэлийн дуудлагаараа цөөнгүйг орос хэлнээс дам орчуулан монгол уншигчдын хүртээл болгосон бол орчуулагч Б. Пүрэвсүрэн 1974 онд Педро Антонио дэ Аларконы “Гурвалжин малгайт” зэрэг зохиолыг испани хэлнээс орчуулсан байх жишээтэй.

2006 онд Дэлхийн яруу найрагчдын 26 дугаар их хурал Монгол Улсад чуулсанд зориулан Монголын Соёл, Яруу найргийн Академиас испани хэлтэн үндэстнүүдийн яруу найргийн дээжээс хураан цуглуулж “Дэлхийн шилдэг яруу найраг” цувралын VI ботийг испани болон орос хэлнээс орчуулсан бүтээлээс “Испани аялгуу буюу испани хэлтний яруу найраг” (Poetas en espasol) нэрээр хэвлүүлэх ажлыг МУ-ын СГЗ Г.Мэнд-Ооёо, Хэлбичгийн ухааны доктор Б.Магсаржав нар эрхлэн эмхтгэж “Испанийн яруу найраг”, “Латин Америкийн испани хэлтэн үндэстнүүдийн яруу найраг” гэсэн хоёр бүлэгтэй хэвлүүлжээ.

Уг эмхтгэлд Б.Явуухулан, М.Цэдэндорж, Ж.Лхагва, С.Лочин, Б.Энэбиш, Л.Хуушаан, Б.Магсаржав, Д.Даваа, Ч.Чимид, Ц.Дамдинсүрэн, Г.Лувсанцэрэн нарын яруу найрагч, зохиолч, дуун хөрвүүлэгч нарын орос хэлнээс дам орчуулсан бүтээл, мөн испани хэлнээс Д.Даваашарав, Б.Батболд, Б.Пүрэвсүрэн, Г.Гэндэндарам, Н.Нямдорж нарын орчуулга оржээ. Аман зохиол, яруу найргийн бүтээл сэдвийн хувьд байгалийн үзэсгэлэн, хайр сэтгэл, ард түмний нөхөрлөл, энх тайван, эрх чөлөө гэсэн нийтлэг сэдвийн зэрэгцээ социалист нийгмийн иргэдийн зол жаргалтай амьдрал, эрдэм боловсролыг дээдлэх үзлийг тунхагласан зохиол дийлэнх нь байна.

¹⁰ МУИС, ШУС, ХУС-ын Европ судлалын тэнхимийн ахлах багш

Пабло Нерудагийн нэгэнтээ “Атлантын далай болон Николас Гильений шүлгээр хүрээлэгдсэн нэг арлыг Куба гэнэ” хэмээн тодорхойлон хэлсэнчлэн кубын баатарлаг ард түмний утга зохиолоос орчуулах ажил хувьсгал ялсан өдрөөс манайд эхэлсэн бөгөөд Б.Чулуун Куба орны тухай яруу найраг, сурвалжлага, тэмдэглэл 20 гаруйг орчуулан сонин, сэтгүүлд нийтэлж, Хосе Мартийн зохиол бүтээл “*Гэрийн хорио*” (1980), “*Алтан үе*” (1982), “*Зүрхний хайрт хүү минь*” (1988) зэргийг орчуулсан бөгөөд 2000 онд “Оюуны ундраа” эмхтгэлдээ “Эдүгээ миний мэдэх 20 орчим ном, сонин хэвлэлийн олон зуун материал, түүний дотор Кубын хувьсгалын удирдагчдын хэлсэн үг, өгүүлэл, тууж, өгүүлэг, яруу найраг, сурвалжлага монгол хэлээр нийтлэгдсэн байна” хэмээжээ.

Дурдсан зохиолуудыг бүртгэж үзвэл: Ж.Лхагва “*Янагийн өвөр хүүгийн өлгий*” Хосе Мартийн яруу найргийн түүвэр (1967), М.Цэдэндорж, Б.Батболд нар “*Кубын дуу*” Николас Гильений яруу найргийн түүвэр (1982), Г.Гэндэндарам “*Өгүүллэгийн түүвэр*” Онелио Хорхе Кардос (1982), Б.Пүрэвсүрэн Куба зохиолчдын бүтээлээс “*Саарал дэглийн сүйрэл*” (1972), Д. Даваашарав “*Пене ба бусад өгүүллэг*” гэх мэт орчуулсан байх бөгөөд Хосе Солер Пуйн “*Вертильон 166*” роман, Фидель Кастрогийн “*Түүх намайг цагаатгана*” (1978), Суут хүмүүсийн амьдралын цувралаар “Эрнесто Че Гевара” зэрэг бүтээлийг мөн монголчилжээ.

Колумбын бичгийн их хүн, Нобелийн шагналт зохиолч Габриель Гарсия Маркесийн 1967 онд бичсэн “*Зуун жилийн ганцаардал*” зохиолыг Г.Аким, 1961 онд бичсэн “*El coronel no tiene quien le escriba*” зохиолыг Н.Энхбаяр “*Мартагдсан хурандаа*” хэмээн гарчиглаж, харин О.Чинбаяр 2008 онд “*Хурандаад хэн ч бичихгүй*” хэмээн орчуулжээ.

Б.Нямдорж Маркесийн 2004 оны “*Memoria de mis putas tristes*” зохиолыг “*Гунигт янхнуудаа дурсахуй*” хэмээн орчуулж 2013 онд хэвлүүлж, “*La increíble y triste historia de la cándida Eréndira y de su abuela desalmada*” зохиолыг “*Сайхан сэтгэлтэй Эрэндира, түүний хатуу харгис эмэг ээж хоёрын байж болошгүй мөртлөө эмгэнэлтэй түүх*” туужийг орчуулан хэвлүүлээд байна.

Мөн Б.Нарантуяа “*Хөрмөг*”, Л.Алтангэрэл “*Дурлал хийгээд бусад чөтгөрүүдийн тухай*”, Г.Аюурзана “*Бальтасарын гайхамшигт үдэш*”, Э.Ганболд “*Алдагдсан цагийн тэнгис*” (2007), Хулио Кортасарын “*Эзлэгдсэн байшин*”, “*Тоглоом дууслаа*” шилмэл өгүүллийн түүвэр, Г.Аюурзана Хорхе Луис Борхэсийн “*Зүүдний ном*” сонгомол эссэ, өгүүллийн түүвэр “*Хоёр хаан, Хоёр Хонгил*” болон Испанийн яруу найрагч Хусто Хорхе Падроны “*Тамын тойрог*” зэрэг реализм, постмодернизм, сюрреализмын чиглэлийн шилдэг зохиол, яруу найргийн номыг испани хэлнээс монгол хэлнээ орчуулагч Б.Нямдорж, Б.Пүрэвсүрэн нар орчуулжээ.

Энд дурдсан орчуулгын бүтээлийн жагсаалтыг бүрэн гүйцэд болгож испани хэлнээс орчуулсан үе үеийн орчуулагчдын бүтээлийг бүртгэх ажлыг үргэлжлүүлэн хийх шаардлагатайг дурдъя.

Номзүй

1. Б.Чулуун, “Оюуны ундраа”, 2000.
2. Г.Мэнд-Ооёо, Б.Магсаржав нар “Испани аялгуу буюу испани хэлтний яруу найраг”, 2006.
3. Цахим эх сурвалжууд

ИТАЛИ ЗОХИОЛЧДЫН ЗАРИМ БҮТЭЭЛИЙН МОНГОЛ ОРЧУУЛГЫН ТУХАЙД

Г. Бат-Учрал¹¹

Товч утга: *Итали зохиолчдын бүтээлээс монгол хэлнээ орчуулагдсан нь ховор хэдий ч монгол хэлнээ орчуулагдсан тэрхүү цөөн хэдэн бүтээл нь бараг бүгд дэлхийн шилдэгт багтдаг байна. Энэ удаа монгол хэлнээ орчуулсан “Тэнгэрлэг туульс” хэмээх нэгэн алдарт зохиолын тухай товчхон авч үзэх болно.*

Түлхүүр үг: *Италийн уран зохиол, орчуулга, тэнгэрлэг туульс*

Итали улс нь соёл, уламжлалын арвин их түүхтэй, суурин соёл иргэншлийн өлгий болсон орон юм. Тиймдээ ч италийн соёл, урлаг түүхийн тодорхой цаг үед цэцэглэн хөгжиж ирснийг хэн бүхэн мэдэх билээ. Европын хамгийн анхны их сургууль 1088 онд Италид байгуулагдсан нь өнөөгийн Болонягийн Их Сургууль юм. Энэ нь тус улсын эрдэмтэн, судлаачдын чадвар чансааг нотлох нэгэн баримт болохын зэрэгцээ, эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил эрт үеэс эхэлсэн болохыг харуулж байна. Энэ ч үүднээс Италийн зохиолч, яруу найрагчдын зохиол, бүтээл дэлхийн тавцанд төвөггүй гарсан байна.

Орчин цагийн италийн уран зохиолчдоос Умберто Эко, Франко Баттиатозэрэг олонд танигдсан бүтээлч олон хэдий ч дэлхийд танигдсан уран бүтээлчид мөн цөөнгүй байна. Тэдгээр зохиолчдын шилдэг бүтээлүүдээс монгол хэлнээ орчуулагдан гарсан бүтээл мэр сэр байгаа ч орчин цагийн италийн уран зохиолын бүтээл хараахан орчуулагдаагүй байна. Өөрсдийн зохиол бүтээлээрээ дэлхийд танигдсан итали зохиолчдоос дурьдвал, Данте Алигьери (1265-1321), Франческо Петрарка (1304-1374), Жованни Бокаччо (1313-1375) нар юм. Эдгээр зохиолчдын бүтээл, туурвил нь тухайн цаг үеийн шилдэг нь байсан төдийгүй, дэлхийн уран зохиолын шилдэг бүтээлүүдэд тооцогддог. Дээрхи бүтээлээс дурьдвал, Дивинья Коммедя (Данте Алигьери), Декамерон (Жованни Бокаччо), Канцониере (Франческо Петрарка) зэрэг орно.

Итали зохиолчдын туурвисан бүтээлээс монгол хэлнээ орчуулагдсан нь харьцангуй цөөн хэдий ч, Данте Алигьери “Дивинья Коммедя” 1-р дэвтэр 1981, 2-р дэвтэр 1987, 3-р дэвтэр 1990 онд, Жованни Бокаччо “Декамерон” зэрэг италийн уран зохиолын шилдэг, шалгарсан бүтээл орчуулагдсан нь монгол эрдэмтэн, судлаач, орчуулагч нарт нэн таатай зүйл билээ.

Мөн италийн алдарт аялагч Марко Пологийн аялалын тэмдэглэл “Орчлонгийн элдэв сонин” нэрээр 1987, Раффаелло Жованьоли “Спартак” 1964 онд тус тус орчуулагдан хэвлэгдсэн байна. Дээрхи бүтээл нь бүгд орос хэлээр

¹¹ МУИС, ШУС, ХУС-ын Европ судлалын тэнхимийн багш

дамжин монгол хэлнээ орчуулагдсан нь дараахи хэдэн шалтгаантай байж болох талтай. Нэгдүгээрт, Монгол-Оросын харилцаа олон жилийн түүхтэй ба манай улс орос хэлтэй, орос хэлний мэргэжилтэн бэлтгэж ирсэн нь дэлхийн шилдэг ном, зохиолыг төрөлх хэлээрээ унших боломж олгосон. Хоёрдугаарт, тухайн үед итали хэлтэй мэргэжилтэн ховор байсан нь итали ном зохиолыг эх хэлээс нь шууд монголчилон буулгах боломж хомс байсантай холбоотой юм. Монгол улс анх Зөвлөлт Холбоот Улсад итали хэлтэй боловсон хүчнээ бэлтгэдэг байсан бөгөөд 2004 оноос МУИС-д итали хэлний үндэсний боловсон хүчин бэлтгэж эхэлжээ.¹² Үндэсний боловсон хүчин бэлтгэж эхэлсэн 12 жилийн хугацаанд монгол, итали хүнд зориулсан ярианы дэвтэр 4, толь бичиг 3, хэлзүйн дүрмийн ном 2, үлгэрийн ном 10, зурагт толь бичиг 2, бусад гарын авлага 4 гарсан хэдий ч итали хэлнээс монгол хэлнээ шууд орчуулан буулгасан дорвитой бүтээл “Монголчуудын түүх (HistoriaMongalorum) 2006”-аас өөр хараахан гараагүй байна.

Данте Алигьери “Тэнгэрлэг туульс” бүтээлийн орчуулгын тухай

“Дивинья Коммедя” бүтээлийг Данте Алигери 1304-1321 оны хооронд Лигүржа мужийн Лүнижана гэх газар цөллөгт байх үедээ бичсэн ба түүний хамгийн оргил бүтээл юм. Уг бүтээл нь тухайн үеийн нийгмийн амьдрал, улс төр, шашин зэрэг бүхий л салбарыг хамарсан гэдгээрээ онцлогтой бөгөөд мөн Тоскана мужийн флоренц аялгуу италийн утга зохиолын хэл болон хөгжихөд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан юм. Тус бүтээл нь 3 хэсэгтэй ба нийт 14233 мөр шүлгээс бүрдэнэ. Эхний хэсэг болох “Там” нь 34, “Ариутгалын орчлон” нь 33, “Диваажин” нь 33 дууллаас бүрдэх бөгөөд “Там” нь хамгийн эхний ба оршил хэсэг учир нэг дууллаар илүү байна. “Дивинья Коммедя” хэмээх энэхүү бүтээлийг ЗСБНХУ-ын төрийн шагналт орчуулагч М.Лозинскийн орос орчуулгыг барин уран зохиол судлаач, орчуулагч Ц.Хасбаатар анх удаа монголчилсон байдаг бөгөөд тус бүтээлээ 1980-1990 оны хооронд туурвисан байна. Тэрээр “Дивинья Коммедя” гэх бүтээлийг “Тэнгэрлэг туульс” хэмээн монголчилж, “Там”, “Ариутгалын орчлон”, “Диваажин” гэх гурван хэсгийг монгол хэлнээ чадамгай буулгахдаа цаад утга санааг алдагдуулаагүй болох ньуг бүтээлийн итали эхтэй харьцуулан үзэхэд ажиглагдаж байна. Данте Алигьери “там” гэх хэсгээ найруулгазүйн түвшиний хувьд гол төлөв доод найруулга буюу ардын итали хэлээр бичсэн бол “диваажин” гэх сүүлчийн хэсгийг дээд найруулгаар бичсэн байна. Уг бүтээлээ тэрээр нийгмийн дээд, доод давхаргын талаар тэнцүү авч үзсэн тул дундаж найруулгатай болсон гэж үзсэн байна.

Итали хэлнээс монгол хэлнээ шууд орчуулагдсан бүтээл нэн ховор байгаа хэдий ч итали зохиолчдын зарим бүтээлийг орос хэлээр дамжуулан монголчилсон нь манай орчуулагчдын авьяас, чадварыг харуулаад зогсохгүй

¹²Буяннэмэх Г., Монгол улсын боловсролын салбарын хэлний бодлого, ЭШХ-ын эмхэтгэл, УБ., 2007, н. 32.

монгол уншигчдад дэлхийн шилдэг бүтээлийг орос хэлээр дамжуулаад ч болов эх хэлээрээ унших боломж олгож байна.

Дүгнэлт

Итали зохиолчдын эх хэлээрээ бичсэн бүтээлийг монгол хэлнээ шууд орчуулах нь тухайн ард түмний соёл, уламжлалын талаарх аливаа ухагдахууныг үнэн зөв ойлгоход тустай ч бусад хэлээр дамжуулан орчуулах нь уг ойлголтыг алдагдуулна гэсэн үг биш бөгөөд энэ нь орчуулагчийн авьяас, чадвараас шалтгаална. Тиймээс монгол хэлнээ орчуулагдсан итали зохиолчдын бүтээлийг итали хэл дээрхи эхтэй нь тулган утга, санаа өөрчлөгдсөн тохиолдолд залруулах, мөн итали хэлнээс монгол хэлнээ шууд орчуулан өмнөх хувилбартай харьцуулан нягтлах, цаашлаад хоёр хэлнээ орчуулах асуудлыг эхлүүлэх хэрэгтэй гэж үзэж байна.

Ном зүй

Монгол хэлээр:

Буяннэмэх Г., *Монгол улсын боловсролын салбарын хэлний бодлого*, ЭШХ-ын эмхэтгэл, УБ., 2007, н. 32.

Нямаа Л., *Монголчуудын түүх*, УБ., 2006.

Хасбаатар Ц., *Данте Алигьери, Тэнгэрлэг туульс (Там)*, УБ., 1981.

Хасбаатар Ц., *Данте Алигьери, Тэнгэрлэг туульс (Ариусгалын орчлон)*, УБ., 1987.

Хасбаатар Ц., *Данте Алигьери, Тэнгэрлэг туульс (Диваажин)*, УБ., 1990.

Итали хэлээр:

Alberto Beniscelli, Vittorio Coletti, *Strumento per lo studio della letteratura italiana*, Firenze, 1992.

Dante Alighieri, *Divina Commedia*, Milano, 1966.

Riccardo Bruscagli, *Letteratura e storia, Dalle origini all'eta` comunale*, Firenze, 2005.

МОНГОЛ УРАН ЗОХИОЛЫГ АНГЛИ ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛСАН НЬ

Н.Оюунзаяа¹³, А. Өлзийнаран¹⁴

Товч утга: Энэхүү өгүүлэлд манай нэрт орчуулагчид аливаа монгол уран зохиолыг англи хэлээр хэрхэн яаж буулгаж байсан талаар өгүүллээ.

Түлхүүр үг: монгол уран зохиол, нэрт төлөөлөгчид, монголын орчуулагчид, найруулгазүй, орчуулгын арга хэлбэр

Монголын утга зохиолыг англи хэл рүү орчуулж эхэлсэн нь “Монголын нууц товчоо”-ноос эхтэй. “Монголын нууц товчоо”-ны гадаад хэлээр гарсан зуу гаруй хэвлэл байдаг ч англи хэл рүү орчуулсан нь нилээн хэд бий. Эдгээрээс хамгийн анхных нь Америкийн судлаач Кливезийн орчуулга юм. Түүнчлэн “Библийн хэллэгийн хэлбэрээр махчлан орчуулсан” Рахвилзийн орчуулга, тайлбар ихээхэн алдартай нь юм. Мөн Онон Өргөнгөөгийн нэгэн орчуулга бий. Цаашилбал, Пол Каны “найруулсан” гэж өөрөө нэрлэсэн нэгэн сонин орчуулга [“The Secret History of the Mongols” (The Origin of Chinggis Khan)] бий. Пол Кан тэрхүү найруулгаа Кливезийн орчуулгад түшиглэн хийжээ. Түүний “найруулсан” гэдэг нь шүлэглэлээ гэсэн үг юм.

Чингэхдээ Жон Кругерийн монгол шүлгийн талаар дэвшүүлсэн санааг баримталсан байна. Кругер бичихдээ: “The major characteristics of Mongolian verse are the presence of alliteration at the beginning of verses, a frequent parallelism of phrasing and internal structure, with a definite tendency to restrict the verses to a fixed number of syllables, usually seven or eight, but sometimes longer.... Mongolian verse does not require (except as some modern authors may choose such forms) a regular alternation of stressed and unstressed syllable according to some predetermined pattern, but it does require alliteration, and without alliteration there can be no poetry in the Mongolian sense of the term”¹⁵ буюу “монгол шүлгийн хамгийн гол шинж бол шүлгийн эхэн дэх толгой холбоц, мөн тухайн тогтсон үеийн тоонд шүлгийн шадьг хязгаарлах хандлагатай үг хэллэг болон шадьн дотоод бүтцийн эн зэрэгцүүлэл юм. Тогтсон үе нь ихэвчлэн долоо юм уу найман үе, заримдаа түүнээс ч урт үе байж болно. монгол шүлэг нь (орчин үеийн зарим нэгэн зохиолчид ийм хэлбэрийг сонгож болох ч) урьдаас сайтар бодож боловсруулсан загварын дагуу өргөлттэй болон өргөлтгүй үеийн жигд сэлгээг шаарддаггүй.

¹³ МУИС, ШУС, ХУС-ын ИБАСТ-ийн багш

¹⁴ МУИС, ШУС, ХУС-ын ИБАСТ-ийн багш

Гэвч монгол шүлэгт толгой холбоц зайлшгүй хэрэгтэй бөгөөд толгой холбоцгүйгээр шүлэг гэдэг ойлголт нэр томъёоны хувьд монгол ухагдахуунд оршин тогтнодоггүй байна.” гэжээ.

Кругер ийнхүү монгол шүлгийн айзам үүсгүүрийг холбох, үг хэллэг, дотоод бүтцийг зэрэгцүүлэх, чингэхдээ үеийн тоог ихэвчлэн долоогоос наймаар, заримдаа арай олон байхаар хязгаарлах хандлагатай байдаг тухай өгүүлжээ. Мөн өргөлттэй, өргөлтгүй үеийн тоог тэнцүүлэх шаардлага байдаггүйг бас дурдсан байна. Үүгээрээ монгол шүлгийг үеийн шүлэг гэдгийг хүлээн зөвшөөрсөн байна.

Энэ нь оросын монголч эрдэмтэн Л.Герасимовичийн “Авиан зүйн аргаар үзсэн туршилтаас үзэхэд 1) монгол хэлний үгийн тэргүүн үед тогтвортой ногдох хүчтэй, хүчлэх өргөлт байхгүй байна 2) үгийн тодорхой нэг үеийг тууштай ялгаруулдаг бөгөөд уг хэлээр яригчийн тод мэдэрч байдаг өргөлт ерөөс байхгүй байна” гэсэнтэй авцалдаж байна.

Мөн Д.Цэрэнсодномын “мөр бүрийн үеийн тоо тэнцүүлэх хандлагатай байдаг” гэсэнтэй ч тохирч байна.

Г.Акимын “Монгол шүлгийн айзам үүсгүүр нь үе, иймд монгол шүлэг бол үеийн шүлэг”[4] гэсэн дүгнэлттэй ч авцалдаж байна. Кан “Нууц товчоон”-ыг найруулахдаа Кругерийн дэвшүүлсэн дээрх саналыг баримталжээ. Энэ тухайгаа тэр бичихдээ: “I have made every attempt to preserve the parallelism of phrasing and structure, whether the original passage is alliterative or not. This “thought rhyme” is the aspect of Mongolian poetry that can best be conveyed in English. An attempt to reproduce the opening alliteration of syllables would be as forced as attempts to translate end rhymes. So far as I know it has wisely been avoided by everyone” буюу “Үндсэн эх зохиол нь толгой холбосон ч бай үгүй ч бай, үг хэллэг болон өгүүлбэрийн бүтцийн эн зэрэгцүүллийг орчуулгандаа хадгалж үлдэхийн тулд би бүх л аргыг хэрэглэсэн бөгөөд ийнхүү “сайтар нягталж боловсруулсан айзам” нь англи хэл рүү хөрвүүлж болох Монгол яруу найргийн нэг шинж юм. Эхний үеийн толгой холбоцыг орчуулганд буулгах нь сүүл холбоцыг буулгахтай адил хүчилсэн хэрэг болох байлаа.

Тиймээс миний л мэдэхээс хүн болгон үүнээс их ухаалгаар зайлсхийж байгаа болов уу” гэжээ. Үүгээрээ Кан монгол шүлгийн толгой болон сүүл холбоцыг англи хэл рүү буулгахдаа хэт хүчилж хиймлээр орчуулж болохгүй талаар өгүүлсэн байна.

“Нууц товчоон”-ыг Н.Доржготов, З.Эрэндоо нар англи хэл рүү 2006 онд орчуулсан. Энэ хоёр орчуулагч гадны эрдэмтдийн орчуулахдаа алдсан зарим алдааг залруулсан нь сайшаалтай. З.Эрэндоо бичихдээ: “Бидний орчуулга сонгомол эхтэйгээ аль болох ойр байхын зэрэгцээгээр өргөн олон нийтэд нэн

ойлгомжтой байх шаардлагатайг их анхаарсан” гэжээ. Энэ нь утгыг гаргах, уншигчаа бодох гэсэн хоёр зарчмыг харгалзаж үзсэн гэсэн үг юм.

Ер нь монголын уран зохиолыг гадныхан орчуулсан нь тун ховор. Харин өөрсдөө цөөн тооны орчуулгыг хийж байсан. Үүнд: Орчуулагч Дэмбэрэлийн Нацагдорж, шинэ үеийн уран зохиолыг үндэслэгч, зохиолч Д.Нацагдоржийн “Ламбагуайн нулимс”, “Цагаан сар ба хар нулимс” өгүүллэг, мөн “Эрийн гурван наадам”, Л.Хуушааны “Фидель Кастро” зэрэг томоохон найраглалуудыг орчуулсан бөгөөд орчуулагч Б.Дамдин, зохиолч Д.Нацагдоржийн “Шувуун саарал”, Б.Ринчений “Нууцыг задруулсан захиа”, “Ану хатан”, орчуулагч Т.Гомбосүрэн, Б.Ринчений “Шүхэрч Буниа”, “Гар”, Д.Лхамсүрэнгийн “Өнжүүлийн цагаан чулуу”, Э.Сэнгээгийн “Тагтаа”, Л.Түдэвийн “Хоёр улиас”, С.Удвалын “Баглаа цэцэг” зэрэг өгүүллэг, шүлгийг орчуулсан байдаг.

1976 онд Д.Нацагдоржийн “Од” түүврийг, 1978 онд “Учиртай гурван толгой” (“Three fateful hills”) түүврийг орчуулан гаргажээ. Энэ түүвэрт “Миний нутаг” (“My native land”) -ийг Г.Ринчендорж, “Учиртай гурван толгой” (“Three fateful hills”)-г Д.Алтангэрэл, Каролин Хампри нар орчуулжээ. Харин “Од” (“Star”) шүлгийг Каролин Хампри орчуулсан байна.

Мөн “Some short stories from Mongolia” түүвэрт орсон өгүүллэгүүдийг Дэ.Нацагдорж, Б.Дамдин, Т.Гомбосүрэн, Д.Алтангэрэл, Б.Чинбат, Д.Цэрэннадмид нар орчуулсан байна.

Монголын зохиолчдын зарим шүлгийг Ази, Африкийн зохиолчдын “Lotus” (Лянхуа) цоморлигт нийтэлж, чингэхдээ орос хэлнээс дам орчуулан нийтэлж байсан явдал бий. Жишээлбэл: Б.Явуухулангийн “Говь”, “Эх орон”, “Аморэ” шүлгийг Нихад Салем англи хэлнээ орчуулан тус сэтгүүлд хэвлүүлсэн байдаг.

Мөн сүүлийн үед манай зарим яруу найрагчдын бүтээл, тухайлбал, Б.Явуухулан, Г.Мэнд-Ооёо гэх мэт зохиолчдын бүтээл “Gunu” International Poetry and Literature magazine, сэтгүүлд англи хэлээр хэвлэгдсэн байна.

“Anthology of Mongolian poetry” түүврийг Ж.Гэндэндарма орчуулсан бөгөөд энд Г.Мэнд-Ооёо, Ц.Бавуудорж, Ж.Дашдондог, Э.Хархүү, Б.Чимэд, Ц.Ганхуяг, Л.Мөнхтөр, Ж.Гэндэндарма нарын шүлгүүд орсон байна. Орчуулагч Д.Алтангэрэл нижгээд зохиол бүтээлийг англи хэл рүү орчуулан “Modern Mongolian folktales and stories” (1979 он), “Modern Mongolian poetry” (1989 он), “Mongolian steppe and poetry” (1999 он) зэрэг номнуудаа хэвлүүлжээ. Мөн Д.Цэрэндорж, Д.Нацагдоржийн “Үзэгдээгүй юм”, Ч.Бүрэнбаяр, Ц.Дамдинсүрэнгийн “Гологдсон хүүхэн”, “Солийг сольсон нь”, Д.Хандбалдир, Ц.Дамдинсүрэнгийн “Хоёр цагаан юм”, Б.Чинбат, Б.Баастын “Элсэн манхан далай” гэх мэт зохиол бүтээлийг орчуулсан байна.

Сүүлийн үед зарим нэг гадаадын орчуулагчид манай монголын уран зохиолын өв сангаас англи хэлнээ орчуулж байна. Үүнд Майкл Кон, Саймон Уикхэм Смит нарыг дурдаж болно. Энэ хоёр орчуулагч хоёулаа Д.Данзанравжаагийн [24] бүтээлээс орчуулсан байдаг юм байна.

Англи хэлээр гарсан бие даасан, томоохон бүтээл бол Говийн Догшин Ноён Хутагт Данзанравжаагийн “Үлэмжийн чанар” (“Perfect Qualities”) түүвэр юм. Уг түүврийг Саймон Уикхэм Смит орчуулжээ. Саймон орчуулгынхаа оршилд Данзанравжаагийн шүлгүүдийг орчуулсан тухайгаа бичихдээ: “In terms of literary style, these poems present a number of challenges. Danzanravjaa often employs a technique, common to Mongolian poetry, in which each line starts with the same letter and/or ends with the same word. This is not, of course, a common feature of English poetry; nonetheless, aware of the restraining dissimilarities of Mongolian and English grammar, I have sought in most cases to indicate structurally such repetition of individual words and phrases and, when the result did not prove too awkward, to start each line of a given poem with the same letter. In terms of cultural translation, as I have already pointed out, there are situations in which a direct translation might prove ugly and cumbersome. There is, however, just one term which I have shifted wholesale into a western context. The Mongolian word *Erleg* can be variously rendered - for instance, as “The king of the Underworld” or “Lord of Death” - but here I have chosen throughout to translate it as “Grim Reaper”, since I feel that there is a humorous aspect to Danzanravjaa’s invocation of this character which seems also to be expressed in this English term” буюу “Утга зохиолын найруулгын хэв маягийн хувьд эдгээр шүлэг нь маш их үр чадвар сорьсон бүтээл юм. Д.Данзанравжаа, мөр бүр нь ижил үсгээр эхлэх юм уу ижилхэн үгээр төгсдөг монгол шүлгийн нийтлэг арга техникийг их хэрэглэж бичдэг байжээ. Мэдээжийн хэрэг энэ нь англи яруу найрагт зонхилдог нийтлэг шинж биш боловч монгол, англи хоёр хэлний хэл зүйн дүрмийн ялгаатай талыг аль болохоор хязгаарлан, тухайн өгөгдсөн шүлгийн мөр бүрийг ижилхэн үсгээр эхэлснийг орчуулгандаа буулгах нь ихэнх тохиолдолд тийм ч их үр дүнтэй болж өгөхгүй, болхи сонсогдоод байх үедээ үг болон үг хэллэгийн давталтыг бүтцээр нь тодорхойлох арга замыг би эрэлхийлсэн билээ. Соёлын орчуулгын тухайд, урьд нь цохон тэмдэглэж байсан члан, эх шүлгийг шууд үгчлэн буулгах нь таагүй сонсогдох төдийгүй хэт нүсэрдээд байх тохиолдлууд байсан. Гэсэн хэдий ч нэг нэр томъёог бүхлээр нь барууны хам сэдвээр сольж орчуулсан болно. Эрлэг гэдэг монгол үгийг янз бүрээр орчуулж болно. Жишээ нь: “Доод Ертөнцийн Хаан” (The King of the Underworld), эсвэл, “Үхлийн эзэн” (Lord of Death) гэх мэт. Энэ дүрийг бүтээхдээ Д.Данзанравжаагийн онгодонд хошин өнгө аяс байгааг би мэдэрсэн учраас дээрх үгийг “Grim Reaper” гэж орчуулсан болно. Энэхүү англи үгэнд дээрх утга агуулагдаж байгаа юм.” гэжээ.

ДҮГНЭЛТ

Монголын орчуулгын онол, уламжлал өнө эртний түүхтэй агаад өдгөө бидэнд Хувилай хаан, Хайсан Хүлэг хаан, Есөнтөмөр хааны үед хийгдэж байсан болон хойшхи үеийн зарим орчуулгын судар бичгүүд уламжилж ирсэн байна. Монголын болон гадаадын эрдэмтэн судлаачид, гүүшүүдийн хийсэн орчуулгын ажил, баримт сэлтүүдэд хийсэн судалгаа, дүгнэлтүүдээс үзвэл, манай орчуулагчид үгчилсэн орчуулгын арга барилаас яваандаа утачилсан орчуулгын арга барилд шилжжээ. Харин хожим хорьдугаар зуунд европ зүгийн хэлнээс орчуулах онолын эх үүсвэрийг тавигчид болох Ц. Дамдинсүрэн үүргээр дүйлгэх үзэл баримтлал, Б. Ринчен хэм хэмжээ-агуулгыг тохируулах үзлийн тухай өгүүлж энэхүү орчуулах зарчмын үндсийг тавьсан байна.

Манай уран зохиолыг англи хэлнээ орчуулах ажил “Монголын нууц товчоо”-г АНУын нэрт эрдэмтэн Кливезээс эхэлж, 1960-1970 оны үед бэлтгэгдсэн манай үндэстний сэхээтнүүдээр үргэлжилсэн юм. Эдгээр орчуулагчид Д.Нацагдорж, Б.Ринчен, Л.Түдэв, С.Удвал нарын өгүүллэг, шүлгүүдийг орчуулж хэвлүүлэхийн зэрэгцээгээр Ази, Африкын зохиолчдын “Лянхуа” цоморлигт нийтэлж байв. Гэвч бүхэлд нь авч үзвэл, монгол уран зохиолыг англи хэлнээ орчуулсан байдал нь харьцангуй чамлалттай байгааг дурдах нь зүйтэй бөгөөд монгол зохиол бүтээлийг цаашид улам олноор яруу чанарын өндөр түвшинд орчуулж, хэвлүүлэх нь дамжиггүй.

Ашигласан номзүй

1. Адъяа.О, Дашдаваа.Д, Орчуулгын гарын авлага УБ., 1983 он
2. Аким.Г, Орчуулгын санг уудлахад, 1984 он
3. Аким.Г, Орчуулгын санг уудлахад, 2009 он
4. Аким.Г, Монгол шүлгийн айзам үүсгүүрийн асуудалд “Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр” эмхтгэл, эрхэлсэн Г.Мэнд-Ооёо, УБ., 2006 он
5. Алтангэрэл.Д, Modern Mongolian poetry, 1986он
6. Алтангэрэл.Д, Mongolian steppe and poetry, 1999 он
7. Алтангэрэл.Д, Mongolian folk tales and stories, 1979 он
8. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике, 1978 он
9. Герасимович.Л.К, Монгольское стихосложение Л., 1975 он
10. Герасимович.Л.К, Литература Монгольской Народой Р 1921-1964 годом. 1965он
11. Герасимович.Л.К, History of modern Mongolian literature (1921-1964), 1970 он
12. Гинзбург.Л, Вначале было слово /мастерство перевода/ М.,
13. Гүрбазар.А, Орчуулгын онол, дадлагын үндэс УБ., 1996 он
14. Гэндэндарам.Ж, Anthology of Mongolian Poetry УБ., 2007 он
15. Дамдинсүрэн.Ц, Selected short stories, 1978 он

16. Дамдинсүрэн.Ц, Олег цэцний орчуулгын тайлбар, “Монгол хэл бичгийн тухай” УБ., 1957он
17. Дашдаваа.Д, Орчуулгын зарим асуудал УБ., 1977 он
18. Доржготов.Н, “Нууц товчоо”-ны зарим үг, мөн хэллэгийн монгол, англи орчуулгын тухай “Монголын нууц товчоо зохиолын гадаад орчуулга” эмхтгэл, эмхтгэл эрхэлсэн Ц.Саранцацрал, УБ., 2006
19. Оюун-Ундраа.Н, Оюунзаяа.Н, Дуслын хэлхээс, 2008 он
20. Из монгольской поэзии XX века, 1981 он
21. Инжинаш, Хөх судар, тэргүүн дэвтэр, УБ, 2006 он
22. Жаргалсайхан.Ч, Дашдоржийн Нацагдоржийн зарим зохиол бүтээлийн Орос орчуулгын шинжилгээ, 2007 он
23. Зава Дамдин, Хор Чойнжун, 2007 он
24. Lama of the Gobi, Michael Kohn, 2006 он
25. Монгол хэл бичгийн тухай эмхэтгэл, 1957 он
26. Монгол хэлний товч тайлбар толь I,II боть
27. Монгол хэлний хэл зүйн толь бичиг I,II боть, 2006 он
28. Монголын сонгомол яруу найраг, 2008 он
29. “Монголын нууц товчоо”-ны зарим үг хэллэгийн талаар, “Монголын нууц товчоо зохиолын гадаад орчуулга”, Эмхтгэл. УБ., 2006 он
30. Мэнд-ооёо.Г, Quick wit the camel, 2010 он
31. Мэнд-ооёо.Г, Parole nomade, 2010 он
32. Мэнд-ооёо.Г, A patch of white mist, 2010 он
32. Мэнд-ооёо.Г, Шагдарсүрэн.Цог, An anthology of Mongolian literature, 2008 он
34. Мэнд-ооёо.Г, Golden hill, 2007 он
35. Мэргэн.Ш, Их Юань гүрний үед хятад хэлээр зохиол бичиж байсан Монгол яруу найрагчдын бүтээлийн хятад эх, Монгол орчуулгыг харьцуулан судлах нь, 2009 он
36. Нацагдорж.Д, “Од”, “Ламбагуайн нулимс”, УБ., 1976 он
37. Нацагдорж.Д, Three fateful hills, УБ., 2007 он
38. Орчуулах эрдэм 1 УБ., 1972 он
39. Орчуулах эрдэм 2 УБ., 1976 он
40. Орчуулах эрдэм 3 УБ., 1982 он
41. Орчуулах эрдэм 5 УБ., 1988 он
42. Орчуулах эрдэм 6 УБ., 1989 он
43. Ренчин.Б, Марк Твений минь махы нь идэж дээ...!(эмхтгэсэн Г.Аким), 1991 он
44. Ренчин.Б, Lady Anu, 1980 он
45. Ринчен.Б, Шүлэг орчуулах эрдэм, “Орчуулах эрдэм”. Эмхтгэл. УБ., 1972 он
46. Ринчен.Б, Монгол бичгийн хэлний зүй. Дөтгөөр дэвтэр, УБ., 1967 он
47. Ринчен.Б, Сайхан санаачлага, Сургамжтай дүн, “Орчуулах эрдэм”. Эмхтгэл. УБ., 1972он

48. Сүхбаатар.Ц, Шүлгийн орчуулгыг шүншиглэе, УБ., 2006 он
49. Some short stories from Mongolia,УБ., 1988 он
50. Some modern Mongolian stories in Mongolian and English, УБ., 2005 он
эмхэтгэсэн С.Дугармаа, С.Нарантуяа
51. Simon Wickham Smith, Perfect qualities, 2006 он
52. Хөхөө Намжил (The legend of Cuckoo Namjil), 1985 он
53. Шархүү.А, Үндэстний соёлын ялгаа ба орчуулгын зарим асуудал, УБ.,
2005 он
54. Шагдарсүрэн.Цог, Smith, The best of Mongolian poetry, 2007он
55. Шагдарсүрэн.Цог, Smith, A very big white Elephant: new voices in
Mongolian Poetry, 2007он
56. Явуухулан.Б, Түүвэр зохиол, 1985 он
57. Поэзия Народной Монголии. том первый, 1985 он
58. Krueger, Poetical Passages in the Erdeni-Yin Tobci
59. Цэрэнсодном.Д, Монгол шүлгийн онол, түүхийн асуудал. УБ., 1977 он
60. Цэрэнсодном.Д, XIV зууны үеийн яруу найрагч Чойжи-Одсэр, УБ., 1969
он
61. The secret history of the Mongols, The origin of Chinggis Khan, An
Adaptation by Paul Khan, Boston 2002

МОНГОЛЧУУДЫН ТӨВД ХЭЛНЭЭС ОРЧУУЛСАН ЗОХИОЛЫН ТОЙМ

Д.Бүрнээ¹⁶

Товч утга: Монголчууд бүр 13-14 зууны үеэс төвд хэлнээс ном судар орчуулж байсан түүхтэй. Эдгээр ном судар буддын шашины агуулгатай байснаас гадна тэжээх ухаан, одон зурхай, зохист аялгуу, учир шалтгааны ухаан зэрэг буддын утга зохиолын олон салбарыг хамарч байв. Монгол орчуулгын үйлсэд төвд халх, буриад, ойрад, өвөрлөгч аймгийн үе үеийн эрдэмтэн мэргэд, гүүш хэлмэрч нар оролцож орчуулгын асар их өвийг монгол бичгээс гадна тод, дөрвөлжин, соёмбо зэрэг бичгээр бичиж туурвисан нь өдгөө Монгол улсад төдийгүй дэлхийн бусад орны номын санд ч хадгалагдаж байна. Монголын хаад нийгэм, улс төрийн зорилгоор төвдийн улааны болон шарын шашиныг дэлгэрүүлж, Төвд, Монгол хоёр орны хооронд утга зохиолын харилцаа холбоо тогтсон тэр цаг үеэс төвд хэлнээс ном судар орчуулж эхэлжээ. Ялангуяа шарын шашин хүчтэй дэлгэрсэн 17-18 зуунд төвд хэл эрдэм боловсролын хэлний үүргийг гүйцэтгэх болж, монгол лам нар төвд хэлээр бүтээлээ туурвиж, төвд хэлнээс ном судар орчуулах үйл ч өрнөн хөгжсөн байна. Чухам энэ үед Монголын орчуулгын түүхэнд томоохон байрыг эзлэх төвд Ганжуур, Данжуурыг монголын нутаг бүрээс цугларсан хэлмэрч гүүш нар орчуулж дуусгах, ариутган шүүх ажлыг амжилттай хийж гүйцэтгэсэн төдийгүй төвд хэлнээс ном судар орчуулах гарын авлага болох "Мэргэд гарахын орон" нэрт толь бичгийг зохион найруулжээ. Тус толь бичигт орчин цагийн орчуулгын онолын холбоотой олон асуудлыг дэвшүүлэн тавьснаас гадна их, бага таван ухааны нэр томъёоны орчуулгыг журамлан тогтоосон нь монгол орчуулгын түүхэнд чухал үйл явдал болсон юм. Төвд хэлнээс ном судар орчуулсан түүхээс үзвэл орчуулгын эхэн үед буддын шашины нэр томъёог санскрит хэлээр сэргээн буулгах уйгарын орчуулгын аргыг баримталж, төвд үг хэллэгийг зээлж авах биш, харин орчуулах хандлагатай байсан бол шарын шашины нийгмийн үүрэг, нэр нөлөө хүчтэй болж ирсэн 17-19 зуунд төвдүүдийн санскрит, хятад хэлнээс ном судар орчуулахдаа аливаа нэр томъёог хуулбарлан буулгаж байсан тэрхүү аргыг даган мөрдсөн төдийгүй Ганжуур, Данжуурын олон үеийн монгол орчуулгыг бээжин барын төвд эхийг үндэс болгож засан найруулсан түүхтэй. Буддын шашин номын агуулгатай төвд ном судрыг зонхилон үгчилж орчуулж байсан бол уран зохиол, ялангуяа иргэний чиглэлийн ном судрыг утга төгөлдөр уран яруу орчуулахаас гадна аман бичгийн орчуулгын баялаг уламжлал байсныг ч дурдах нь зүйтэй.

20 дугаар зууны 38 оны хэлмэгдүүлэлтийн жилээс мөнхүү зууны дунд үе хүртэл шашин номын орчуулга үндсэндээ зогссон байсан бол дэлхий дахинд

¹⁶ МУИС, ШУС, ХУС, МХХШТ-ийн профессор, доктор

гарсан улс төр, нийгмийн нааштай өөрчлөлт Монголын нийгэм соёлын амьдралд нөлөөлсний үр дүнд төвд-монгол орчуулгын ажил ч сэргэсэн юм. Гандан хийдийн дэргэд шашин номын соён гэгээрүүлэх үйл эрхэлсэн Номын гэр хэмээх сайн дурын байгууллага үйл ажлаа явуулж, Монгол Улсын Их сургуульд төвд хэлийг заан сургаж, ШУА-ийн ХЗХ-ийн дэргэд Төвд судлалын тасаг байгуулагдан, хуучин нэрээр Ардын Эмнэлгийн хүрээлэн, Түүх, Философийн хүрээлэнгээс төвд хэлээр уламжилж ирсэн монголын анагаах ухаан, түүх, гүн ухааны ном зохиолыг судлах болсон нь төвд ном орчуулах ажил сэргэх хүчин зүйл болсон юм. 1990 оноос өмнө иргэний чиглэлийн уран зохиолын орчуулга зонхилон гарч байсан бол 1990 оноос хойш эрдэм ухааны төрөл бүрийн салбарыг хамарсан орчуулга гарчээ. Монголд гарсан ардчилсан хөдөлгөөн, дэлхий дахинд гарсан нийгмийн өөрчлөлтийн нөлөөгөөр монголчууд уламжлалт шашнаа чөлөөтэй шүтэх, өв соёл, ёс заншлаа судлах таатай нөхцөл бүрдсэн билээ. Түүнчлэн орчуулгын баялаг өвийн дийлэнх хувь монгол бичгээр уламжилж ирсэн учир эдгээр орчуулгыг шинэ кирил бичигт хөрвүүлэх, уламжлалт орчуулгын эхийг хуулбарлан буулгаж хэвлүүлэх ажлыг ч хийж байна.

Түлхүүр үг: судрын орчуулга, Ганжуур, Данжуурын орчуулга; утгачилсан ба аман бичгийн орчуулга, хөрвүүлэг

Монголчууд 13-14 дүгээр зуунаас төвд хэлнээс ном судар орчуулж ирсэн түүхтэй. Тэр цаг үеийн орчуулгаас устаж үрэгдсэн нь цөөнгүй бөгөөд зарим номын тасархай хуудас олдсоны дийлэнх нь шашин номын холбоотой ч иргэний чиглэлийн зохиол орчуулж байсны гэрч бол төвдийн эрдэмтэн Сажа бандид Гунгаажалцангийн /1182-1251/ зохиож, тарнич тойн Сономгарагийн орчуулсан “Субашид” болно. Энэ үеийн орчуулгыг хожуу үеийн орчуулагчид үндэс болгосон тухай Ганжуур, Данжуурын төгсгөлийн үгд цөөнгүй тэмдэглэсэн зэргээс үзвэл 13-14 дүгээр зуунд орчуулгын үйл дэлгэрч байсан байна. Бидэнд мэдэгдэж буй тухайн үеийн орчуулагчид бол Чойжи-Одсэр, Шаравсэнгэ, Сономгара нар юм. Чойжи-Одсэр, Сономгара нарын орчуулга судрын үгчилсэн орчуулгын шинжтэй, харин Шаравсэнгийн орчуулга “үгчилсэн орчуулгаас эрс ялгаатай” уран сайхны орчуулга болохыг судлаачид тэмдэглэжээ¹⁷. “Банзрагч”¹⁸, “Бодичарияаватара”-г Чойжи-Одсэр орчуулсан бол Шаравсэнгэ бээр “Алтангэрэл”, “Бурханы арван хоёр зохионгуй”-гаас гадна “Банзрагч”-ийг орчуулсан тухай тус зохиолын төгсгөлийн үгд тэмдэглэжээ.

Төвд хэлнээс ном судар орчуулж байсан эхэн үед харь үгийг аль болох орчуулах, төвд үгийг хуулбарлан авах бус, харин санскритаар сэргээн орчуулж байсан онцлогтой. Энэ нь тухайн үед буддын шашны ном зохиолыг орчуулахад уйгарын орчуулгын нөлөө хүчтэй хэвээрээ байсныг илтгэн харуулна. Тухайн

¹⁷ Ц.Дамдинсүрэн, Два колофона монгольской книги “Золотой блеск”, - Монголын уран зохиолын уламжлалын асуудал, УБ., 1984, 164.

¹⁸ “Банзрагч”-ийг Чойжи-Одсэр орчуулсан эсэх талаар судлаачид санал зөрж байна. Харин төвд, монгол сурвалж бичгийн мэдээнд орчуулсан гэж тэмдэглэсэн буй.

үед буддын шашин, буддын утга зохиолын нэр томъёоны орчуулга нэг мөр болж хэвшин тогтоогүй, санскрит үг хэллэг зонхилж байсан билээ¹⁹.

16-18 дугаар зууны үед төвд хэлнээс ном судар орчуулах үйл далайцтай өрнөсөн байна. Энэ үед Хөх хотын Ширээт гүүш, харчины Аюуш гүүш, халхын Алтангэрэл увш, ойрадын Зая бандид Намхайжамц нарын зэрэг нэртэй орчуулагчид бүтээлээ туурвиж байв. Орчуулгын сэдвийн тухайд авч үзвэл шашин гүн ухааны ном судраас гадна түүх, уран зохиол буюу иргэний чиглэлийн ном судрыг орчуулж байжээ. Энэ үеийн орчуулгын томоохон төлөөлөгчийн нэг болох Ширээт гүүш цорж өмнөх үеийн уран яруу орчуулгын өвийг уламжлан авч, монгол хаад ноёд, хатдын дуртгаснаар олон сайхан орчуулгаа туурвижээ²⁰. Харчины Аюуш гүүш бол нэртэй орчуулагч²¹ байснаас гадна али-гали хэмээх санскрит, төвд үгийг галиглах монгол үсгийн тогтолцоог боловсруулж, харь гаралтай үгийг хөрвүүлэн асуудлыг шийдсэн юм. Монголчуудын дунд дэлгэрч нийт ард түмний шүтээн төдийгүй хүртээмж болсон олон хөлгөн судрыг халхын Алтангэрэл увш²² орчуулсан нь сонгодог бичгийн өмнөх үеийн монгол хэлний дурсгалыг судлах чухал хэрэглэгдэхүүн болохоос гадна төв халхын орчуулгын дэгийг судлахад ч ач холбогдолтой. Энэ үеийн орчуулгын томоохон төлөөлөгчийн нэг болох ойрадын Зая бандид Намхайжамц шавь нарын хамт 200 гаруй ном судрыг орчуулсан нь тод бичгээр уламжилж ирснийг онцлон дурдах ёстой²³. Зая бандид Намхайжамцын орчуулга нь төвд нэр томъёог санскритаар сэргээх уламжлалт орчуулгын аргыг баримтлаагүй, харин төвдүүдийн санскрит нэр томъёог зээлж авах бус, орчуулдаг уламжлалыг даган мөрджээ. Өөрөөр хэлбэл, төвд орчуулгын дэгийг чанд баримталсан гэж хэлж болно. Энэ нь Зая бандид Намхайжамцын шашин номын үзэлтэй холбоотойгоос гадна “үгчилсэн орчуулгын зарчмыг тогтоосон” тухайд онцлог юм²⁴.

Энэ үеийн орчуулгын нэг томоохон ололт бол 13-14 дүгээр зуунаас эхэлсэн төвд Ганжуур, Данжуурын орчуулгыг эцэслэн дуусгаж, хянан тохиолдуулж барласан явдал юм. Энэтхэгийн санскрит болон пали хэлээр уламжилж ирсэн буддын утга зохиолын дурсгалыг төвдүүд эмхтгэж Ганжуур, Данжуур хэмээн нэрлэсэн билээ. Ганжуур гэдэг бол зарлигийн орчуулга хэмээсэн утгатай төвд үг бөгөөд Бурхан багшийн зарлиг сургаалын эмхтгэл юм. Түүнд энэтхэгийн аман зохиолын үлгэр домог, адилтгал зүйрлийг ашиглан

¹⁹ Д.Бүрнээ, “Үлгэрийн далай”-н монгол орчуулгуудыг хэлшинжлэлийн үүднээс харьцуулах нь,- Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр, Уламжлалт орчуулгын судлалд, УБ., 2003, 9.

²⁰ Д.Бүрнээ, “Үлгэрийн далай”-н монгол орчуулгуудыг хэлшинжлэлийн үүднээс харьцуулах нь,- Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр, Уламжлалт орчуулгын судлалд, УБ., 2003, 35-51.

²¹ Д.Бүрнээ, Ганжуурыг орчуулахад Аюуш гүүшийн оруулсан хувь нэмэр, Acta Mongolica, Centre for Mongol Studies, National University of Mongolia, Ulaanbaatar, 2007, Vol.7 (291), pp.149-155.

²² Ц.Дамдинсүрэн, ХҮП зууны үеийн орчуулагч Алтангэрэл увшийн тухай зарим мэдээ, - Монголын уран зохиолын уламжлалын асуудал, УБ., 1984, 117-125.

²³ Х.Лувсанбалдан, Тод үсгийн дурсгалууд, УБ., 1975, 125-128.

²⁴ Л.Хүрэлбаатар, Орчуулгын товчоон /сонгодог орчуулгын зарчим, уран чадварын асуудалд/, УБ., 1995, 61.

тайлбарласан буддын шашин гүн ухааны агуулгатай олон түүх цадиг багтан орсон учир буддын утга зохиолын дээж бичиг гэж үзэж болно. Төвд Ганжуурыг Лигдэн хааны зарлигаар монгол хэлнээ орчуулахад хэдэн хэлмэрч гүүш оролцсон тухай Дарма гүүшийн бичсэн "Алтан хүрдэн мянган хигээст" хэмээх сударт тэмдэглэжээ. Түүнийг иш татвал "...Гунгаа-Одсэр хэлмэрч эхлэн гучин гурван гүүш нараар Ганжуурыг монгол хэлэнд орчуулан алтаар бичвэй" гэсэн байна²⁵. Түүнээс гадна Ганжуурын төгсгөлийн үгд 50 гаруй хэлмэрч гүүш оролцсон тухай тэмдэглэжээ²⁶. Ганжуурыг Алтан хааны үед буюу 1602-1607 оны хооронд анх бүрэн орчуулж дуусаад, 1628-1629 онд ариутган шүүж, 1717-1720 онд хэвлэхэд урьд орчуулсан олон хүний нэрийг дурдаагүй орхижээ. Тийнхүү нэр дурдаагүй орчуулагчдийг олж мэдэхэд монгол бичмэл Ганжуур бидэнд тус болж байна. Тухайлбал, манай нийслэл хотын Үндэстний номын санд хадгалагдаж буй бүрэн бус бичмэл Ганжуурын 25 зохиолын төгсгөлийн үгээс бид хэлмэрчийн нэрийг мэдэж авч байгаа билээ²⁷. Нөгөөтэйгүүр, Ганжуурын зарим орчуулагчийн нэргүй зохиолыг тухайн зохиолын нийтэд дэлгэрсэн гар бичмэл эхээс тодруулсан туршлагыг ч бид анхаарч үзэх нь чухал юм²⁸.

Ганжуурыг орчуулахад Аюуш Ананд, Ширээт гүүш, Гунгаа-Одсэр, Дархан лам Самдансэнгэ, Шаравсэнгэ нарын зэрэг олон гүүш оролцжээ. Ганжуурыг орчуулахаас гадна хэвийг бүтээх, ариутган шүүх, хуулан бичихэд 129 хүн оролцсон байна²⁹.

1000 гаруй ном судрыг багтаасан төвд Ганжуурын орчуулгыг хэвлэхийн өмнө ариутган шүүсэн нь нарийн учиртай ажээ. Ганжуурын орчуулга бүр 13-14 дүгээр зуунаас эхэлсэн түүхтэй. Тиймээс хуучны олон зохиолыг багтаасан, нөгөөтэйгүүр олон үеийн орчуулагчийн барьж орчуулсан төвд эх судар нэгэнт устаж олдохгүй болсон, газар газрын орчуулагчийн хэл найруулга өөр өөр байсан зэрэг нь Ганжуурыг ариутган шүүхэд ихээхэн бэрхшээл учруулсан ажээ. Тиймээс хянан тохиолдуулахын тулд юуны өмнө тодорхой арга зарчмыг тогтоож түүнийгээ даган мөрдөх шаардлага тулгарсан байна. Хамгийн гол асуудал бол ямар төвд эхийг барьж засах тухай асуудал байсан болов уу. Ямар ч

²⁵ Дарма гүүш, Алтан хүрдэн мянган хигээст, монгол бичгээс хөрвүүлж оршил тайлбар, хавсралт хийсэн Т.Жамъянсүрэн, Л.Халиун, УБ., 2006, 86.

²⁶ Ш.Чоймаа, Ганжуур, Данжуур хийгээд монгол орчуулга, түүнийг судлахын ач тус,- Билгийн гэгээ, Ганжуур, Данжуурын судалгаа, эрдэм шинжилгээний анхдугаар бага хурал, 2013, 22; Ч. Хишигтогтох, Монголын эртний утга зохиолын шинэ судлал, Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1998, 381 /монгол бичгээр/.

²⁷ Д.Бүрнээ, Үндэсний номын сангийн монгол бичмэл Ганжуурын төгсгөлийн үгээс орчуулагчийг тодруулах нь, Олон улсын монголч эрдэмтэдийн X их хурлын илтгэлүүд, II боть, Монгол хэл соёлын тулгамдсан асуудлууд, УБ., 2012, 45-47.

²⁸ Монголчуудын дунд "Үлгэрийн далай" хэмээн алдаршсан зохиолыг Хөх хотын Ширээт гүүш орчуулсан болохыг ОХУ-д хадгалагдаж буй гар бичмэл судрын төгсгөлийн үгээс Б.Я.Владимирцов тодруулсан билээ.

²⁹ Ч.Хишигтогтох, Монголын эртний утга зохиолын шинэ судлал, Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1998; Catalogue du Kanjur Mongol Impime, par Louis Ligeti, Budapest, 1942-44, 342.

байсан Бээжин барын төвд Ганжуурыг баримталж зассан байх бөгөөд ийнхүү засахдаа хуучин орчуулгыг хэл найруулгын талаас нэлээд өөрчлөн засахад хүрсэн нь тухайн орчуулгын төгсгөлд орчуулагчийн нэрийг хүртэл бичилгүй орхиход хүргэсэн байж болзошгүй³⁰. Ганжуурын зарим зохиолын монгол орчуулгыг тус зохиолын хамгийн анхны орчуулга гэж үзэхэд түвэгтэй тул тухайн орчуулгын бичмэл, дармал хуулбар, хувилбар зэрэг олон эхийг харьцуулан үзэж, анхны эх мөн эсэх, биш бол анхны эхээс хэр зэрэг өөр болсон буюу хөгжил хувьслын түүхийг ажиглах боломжтой. Төвд хэлнээс ном судар орчуулахад зориулж орчуулгын толь болох даяг буюу дохионы бичиг, ариун бичиг буюу даг-ег хэмээх зүйл хуваасан толь бичиг, дүймин хэмээх түүвэр нэрийн толь буюу хатуу үгийн толь, дадол буюу бэрх үгийн толь тэргүүтэн толь бичиг³¹ гарсан ч нэр томъёоны тусгай толь бичиг, гарын авлага байгаагүй учир Ганжуурын орчуулгууд үг хэллэгийн хувьд ялгаа зөрөөтэй болсон ч ямар нэг хэмжээгээр төвд хэлнээс монгол хэлнээ орчуулах арга барил, дадлага туршлага хэрхэн хуримтлагдаж байсныг судлах чухал хэрэглэгдэхүүн болж чадах юм³².

Данжуур гэдэг бол шастирын орчуулга хэмээсэн утгатай төвд үг бөгөөд дуун ухаан, тэжээхүй ухаан, урлахуй ухаан, учир шалтгааны ухаан, дотоод ухаан зэрэг их таван ухаан, одон зурхай, зохист аялгуу, илт өгүүлэхүй, эвсүүлэн найруулах, дуурайн бүжиг зэрэг бага таван ухааны 3000 гаруй ном зохиолыг багтаасан буддын утга зохиолын их цоморлиг юм. Түүнийг орчуулахад олон эрдэм ухааны нэр томъёоны орчуулгыг журамлан тогтоох шаардлага тулгарсан учир энэ зорилгод нийцүүлэн "Мэргэд гарахын орон" нэрт толь бичгийг зохиосон байна. Тус толь бичгийн оршилд төвд хэлнээс монгол хэлнээ ном судар орчуулах арга зарчим тухайлбал үгсийн сан, хэлзүйн орчуулгын онолын асуудал, орчуулгын хувиргалын тухай товч өгүүлэхээс гадна орчуулагчийн ёс зүйтэй холбоотой асуудал, уран сайхны орчуулгын тухай, шүлгэлсэн ба үргэлжилсэн үгийн орчуулгын онцлог, орчуулгын зорилго, үнэн зөв орчуулахын ач тус, буруу зөрүү орчуулахын гэм хор, орчуулагч хүний наад захын баримтлах ёс журмын талаар өгүүлэхээс гадна учир шалтгааны ухаан, билиг барамид, мадхьямика, авидарма, винай, тарнийн аймгийн нэр томъёо болон дуун ухаан, урлахуй ухаан, тэжээх ухааны нэр томъёоны орчуулгыг журамлан тогтоосон байна³³.

³⁰ Л.Хүрэлбаатар, Судар шастирын билиг, УБ., 2002, 73; Д.Бүрнээ, Монгол Ганжуурыг ариутган зассан тухай асуудалд, Монгол судлал, ЭШБ, боть XXXVII (392), УБ, 2013, 153-157.

³¹ Ц.Шагдарсүрэн, Монгол хэлний толь зүйн уламжлал,- Толь бичгийн судлал, Орчин цагийн монгол хэлний үгсийн сангийн судлалын үндэс, УБ., 1986, 194-196; A review of the Tibetan-Mongolian lexicographical tradition, The Mongolia-Tibet interface, PIATS 2003: Tibetan Studies, Proceedings of the Tenth Seminar of the International Association for Tibetan Studies, Oxford, 2003, Managing editor: Charles Ramble. pp.371-379.

³² Д.Бүрнээ, Ширээт гүүш юмын судрыг орчуулсан тухай, Лам нарын сэтгүүл, 12 сар, №3, 2010, 115-118.

³³ "Мэргэд гарахын орон" толь бичиг дэх орчуулгын онолын холбоотой хэсгийг бүрэн эхээр нь монгол бичгээс кирил бичигт хөрвүүлэн хэвлүүлсэн билээ. Үз.: Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр "Уламжлалт орчуулгын асуудалд", УБ., 2003, 300-303.

Данжуурыг орчуулж эхэлсэн нь 13-14 дүгээр зуун бөгөөд 1742-1749 оны хооронд нэгэнт бэлэн байсан хуучин орчуулга дээр шинэ тутам орчуулсан орчуулгыг нэмж, засан найруулж хэвлүүлсэн байна. Данжуурыг орчуулахад Авгын Дай гүүш Агваандампил, гүүш Лувсанлүгдэн, Халхын гүүш Гэлэгжалцан, гүүш Рашижамц, Рагу хутагтын хувилгаан Лувсанчүлтэм нарын зэрэг 200 гаруй алдарт гүүш оролцжээ. Данжуурын орчуулга нь монголын сонгодог бичгийн хэлний орчуулга, түүний дотор утга зохиолын хэм хэмжээ, нэр томъёо зэргийг тогтооход чухал үүрэг гүйцэтгэсэн байна³⁴. 108 боть Ганжуур, 225 боть Данжуурын 5000 гаруй зохиолыг багтаасан буддын утга зохиолын цоморлигийг орчуулсан нь монгол орчуулгын түүх, соёлын амьдралд гарсан томоохон үйл явдал болсон юм.

Ганжуур, Данжуурын орчуулга бол санскрит хятад хэлээр уламжилж ирсэн буддын утга зохиолын төвд орчуулга бөгөөд монголчууд тэрхүү төвд орчуулгаас дам монгол хэлнээ орчуулсан хэрэг юм. Тэгвэл монголчууд төвд утга зохиолыг бас шимтэн уншиж, “Гэсэрийн тууж”, “Үлгэрийн ном”, “Милын намтар”, “Милын буман дуулал”, “Бадмагатан”, “Гатан дэн-а”, “Цагаан лянхуан баглаа”, түүний тайлбар, “Субашид” болон түүний тайлбар, “Шидэт хүүрийн үлгэр” зэрэг төвд ардын аман зохиол, уран зохиолыг эх хэлнээ орчуулжээ³⁵. “Мааньгамбум”-ыг Зая бандид Намхайжамц, Авгын Цүлтэмлодой нар, “Субашид”-ийн тайлбарыг Цахар гэвш Лувсанчүлтэм, Номтын Ринчен, “Молон тойны эхийн ач хариулсан судар”-ыг Ширээт гүүш, Сөнөдийн Дамбадаржаа гүүш, Халхын Алтангэрэл увш, Зая бандидын шавь Цүлтэмжамц нар орчуулжээ. Түүнээс гадна монголчуудын дунд нэрд гарсан зохиолыг олонтаа орчуулж байжээ. Тухайлбал, Сажа бандид Гунгаажалцангийн зохиосон “Субашид” хэмээх иргэний яруу найргийн зохиол, монголчуудын шашин номын шүтээн болсон “Жадамба” буюу “Найман мянгат” хэмээх зохиолын арав орчим орчуулгыг дурдаж болно. Нэг зохиолын ийнхүү олон орчуулга гарсан нь монголын нүүдлийн аж амьдралтай холбоотой, өөрөөр хэлбэл хэн, хаана ямар ном орчуулж буй талаар мэдэх боломж муутай байснаас үүдэлтэй, мөн тухайн орчуулгыг цаг үеийнхээ хэл найруулгад ойртуулан дахин шинээр орчуулах эрэлт хэрэгцээ байсантай ч холбоотой болов уу. Ямар ч атугай нэг зохиолын олон орчуулга гарсан нь орчуулгын хэл найруулгын хөгжил хувьсал, монгол орчуулгын түүхийг судлахад бас чухал баримт болох юм.

Төвд хэлнээс ном судар орчуулах үйлсэд төв халх, өвөрлөгчид, ойрад, буриад зон олон бүгд оролцож, өөр өөрсдийн орчуулгын арга дэгийг буй болгосон байна³⁶. Өмнө дурдсан Зая бандид Намхайжамц болон түүний шавь нарын төвд эхийн хэлзүйг буулгах үгчлэн орчуулах дэгээс гадна буриадын Агын

³⁴ Ш.Чоймаа, Ганжуур, Данжуур хийгээд монгол орчуулга, түүнийг судлахын ач тус,- Билгийн гэгээ, Ганжуур, Данжуурын судалгаа, эрдэм шинжилгээний анхдугаар бага хурал, 2013, 25.

³⁵ Ц.Дамдинсүрэн, Монголын уран зохиолын тойм II, УБ., 1976, 500-504.

³⁶ Л.Хүрэлбаатар, Монгол орчуулгын товчоон /сонгодог орчуулгын зарчим, уран чадварын асуудал/, УБ., 1995, 121.

аймгийн Дэлгэрийн Галсанжамба, Хорын аймгийн Номтын Ринчен хэмээн алдаршсан Лувсанринчен, Агваанлэгшид, Онон Цүүгэл дацангийн ширээт Төгөлдөрийн Галсанжамба нарын зэрэг буриадын эрдэмтэн гүүш нарын орчуулга “толгой тэгшлэн орчуулах зарчим”-ыг баримталсан бие даасан дэг сургууль байсныг Л.Хүрэлбаатар дурджээ³⁷.

Төвд-монгол орчуулгын түүх, ялангуяа иргэний номын орчуулгын түүхэнд гарсан нэг онцгой үйл явдал бол Цахар гэвшийн /1740-1810/ орчуулга юм. Түүний бүтээл өмнөх үеийн Шаравсэнгэ /13-14 зуун/, Агваандампил /1700-1780/ нарын орчуулгын уламжлалыг үргэлжлүүлэхийн зэрэгцээ харийн соёлыг монгол хөрсөнд буулган идээшүүлсэн, жинхэнэ уран сайхан орчуулгын хувьд онцлон тэмдэглүүштэй. Түүний “Субашид”-ийн орчуулгыг өмнөх үеийн болон хожуу үеийн орчуулгуудтай харьцуулбал төвд эхийн хэлбэрт огт баригдаагүй, төвд шүлгийн хэлбэрийг монгол шүлэгчийн чөлөөт сэтгэмжээр ургуулан бодож буулгасан утга төгс уран яруу орчуулга болсон билээ. Тиймээс ч тус орчуулгыг эрдэмтэн Ц.Дамдинсүрэн³⁸ төвд эхийн санааг нэмэн дэлгэрүүлж баяжуулсан, бас шашны утга санааг иргэншүүлсэн, Л.Хүрэлбаатар төвд эхийн санааг авч дуурайлган зохиосон шинжтэй болохыг онцлон тэмдэглэсэн хэрэг юм.

Төвд-монгол орчуулгын түүхэнд аман орчуулгын уламжлал байсныг бас онцлон дурдах ёстой. Энэ нь аливаа төвд номын орчуулгыг цээжээрээ дуудаж хэлдэг, аман бичгийн сонгодог орчуулга юм. Энэ төрлийн орчуулга сургаалын зохиолоос гадна эрдэм ухааны бусад салбар тухайлбал, уран зохиол, тэжээх ухаан, одон зурхай, яруу найргийн онолын хүрээнд ч гарч байсан байна. Аман орчуулга бол судрын орчуулгаас ялгаатай, нийт ард олонд хүртээмжтэй, ойлгомжтой, бас уран яруу орчуулга байсан бөгөөд түүнийг багшаас шавьд амаар уламжлан өвлүүлж байжээ. Төвд хэлнээс орчуулсан номын дийлэнх нь шашин номын агуулгатай, төвд эхийн хэлбэрийг буулгасан үгчилсэн орчуулга байсан бөгөөд тэрхүү орчуулгыг судрын орчуулга ч гэж нэрлэж заншсан билээ.

19 дүгээр зууны сүүл 20 дугаар зууны эхэн үеийн төвд монгол орчуулгын түүхэнд С.Шагж /1886-1938/, Ц.Дорж нарын орчуулгыг онцлон дурдах хэрэгтэй. Ардын хувьсгалын дараа байгуулагдсан Судар бичгийн хүрээлэнгийн төвд үсгийн орчуулагч, хожим нь Шинжлэх ухааны хүрээлэнгийн жинхэнэ гишүүн, “Монгол үгийн тайлбар толь” болон “Эрэхүй хялбар болгон зохиосон үгийн тайлбар чандманийн эрих”, “Монгол бичиг сурах дөт зам” хэмээх сурах бичиг зохиосон С.Шагж төвд хэлнээс хэд хэдэн ном орчуулжээ. Тэр бээр Их Хүрээний хамба Агваанхайдавын “Хонь, ямаа, үхэр гурвын яриа”, Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн зохиосон “Өндөр гэгээний намтар”-аас гадна Туган Лувсанчойжинямын /1737-1802/ “Шэлжи мэлон” хэмээх буддын шашин гүн ухааны онолын чанартай алдартай зохиолыг орчуулсан юм. Энэхүү зохиолыг

³⁷ Мөн тэнд, 129.

³⁸ Ц.Дамдинсүрэн, О некоторых особенностях деятельности Чахар-гэвши,- Монголын уран зохиолын уламжлалын асуудал, УБ., 1984, 142-147.

гадаадын олон эрдэмтэн судалж өндрөөр үнэлж, тус зохиолоос англи, орос, герман зэрэг хэлнээ хэсэглэн орчуулсан³⁹ бол эрдэмтэн С.Шагж тус зохиолыг эх хэлнээ бүрэн орчуулсан нь манай Үндэстний номын санд хадгалагдаж байна⁴⁰. Тус орчуулгад төвд үг олон орсон байдаг нь тухайн цаг үеийн онцлогтой холбоотой. Энэ үе бол манай оронд шарын шашны сүм хийдийн нийгмийн үүрэг, нэр нөлөө их байсан, хүрээ хийдийн газар лам нар нэг дор төвлөрөн сууж, хэл яриандаа төвд үг олноор оруулж ярьж байсан нь бичгийн хэлэнд нэвтрэн орсон байна. Тиймээс ч “Алтангэрэл”, “Сундуй”, “Банзрагч”-ийг уншихад тааралддаггүй төвд үг шинэ үеийн зохиолчид болох Д.Нацагдорж, Д.Намдаг нарын зохиолд тааралдаж байна гэж эрдэмтэн Ц.Дамдинсүрэн бичжээ⁴¹. Түүнээс гадна манай Үндэстний номын санд С.Шагжийн бас нэг өөр зохиолын орчуулга хадгалагдаж байна. Энэ нь “Номын богд цогт их Гамбобагийн тууж чандмань эрдэнэ бүхнээ түгээмэл яруу банжид нирваан эрдэнийн дээд чимэг” хэмээх зохиол юм. Гамбоба /1079- 1153/ бол төвдийн алдарт яруу найрагч Мила богдын /1040-1123/ шавь байжээ. Тус орчуулгын төгсгөлд “... хэмээсэн үүнийг Монгол улсын Олноо өргөгдсөний дөрөвдүгээр он хөх хулгана жилийн цагаан сарын шинийн сайн өдөр нийслэл Их Хүрээний газраа өтөл хуврагийн дүрст Шагж хэмээх бээр төвдөөс монгол үсэгт орчуулан бичиж төгсгөв”⁴² гэсэн бол “Болорын толь” орчуулгынхаа төгсгөлд “...хэмээх үүнийг Монгол Ардын намын судар бичгийн хүрээлэнгийн төвд орчуулагчийн хүнд нэрийг хүлээсэн хуврагийн дүрст Шагж хэмээх бээр арван тавдугаар машид гарсны модон хулгана жилийн мэргэшир сарын арван тавнаа төгсгөн орчуулав” гэжээ. Түүнээс гадна төвдийн алдарт даяанч эмэгтэй Мажиг Лавдонмаагийн /1055-1143/ намтрыг бас орчуулжээ.

МУИС-ийн төвд хэлний багшаар ажиллаж байсан Ц.Доржийн орчуулгаас бидэнд мэдэгдэж буй нь Зава Дамдины түүхийн сэдвээр бичсэн “Сэржи дэвтэр” буюу "Алтан дэвтэр" хэмээх томоохон хэмжээний түүхэн шастир болон түүний хураангуй болох “Өлзийт лавай мөшөөсөн дуун” хэмээх судрын орчуулга болно⁴³.

1937-1938 оны хэлмэгдүүлэлтийн үеэр эрдэмтэн лам нарыг олноор хороож, монголын оюуны соёлд ихээхэн гарз хохирол болж төвд-монгол орчуулгын түүхэнд ч зогсонги үе болсон билээ. Харин 1950 он гарсаар дэлхий дахинд

³⁹ Туган Лувсанчойжиням, Болорын толь, орчуулсан С.Шагж, монгол бичгээс кирил бичигт хөрвүүлэн, оршил тайлбар, үгийн хэлхээс хийсэн Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр, УБ., 2006, 9.

⁴⁰ Лувсанчойжиням, Болорын толь, төвд хэлнээс орчуулсан С.Шагж, монгол бичгээс хөрвүүлэн, оршил, тайлбар бичсэн Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр, УБ., 2006.

⁴¹ Ц.Дамдинсүрэн, Монгол хэлэнд орсон төвд үгс,- Монгол хэлэнд орсон санскрит, төвд үг, УБ., 2007, 112.

⁴² Номын богд цогт их Гамбобагийн тууж чандмань эрдэнэ бүхнээ түгээмэл яруу банжид нирваан эрдэнийн дээд чимэг, Үндэстний номын сангийн гар бичмэл номын хөмрөг, гар бичмэл судар, 102а тал

⁴³ Зава Дамдин, Умар зүгийн монгол оронд дээд ном эрдэнэ гарах ёсны домог өлзийт лавай мөшөөсөн дуун эгшиг хэмээх оршвой, төвд монгол хадмал, гар бичмэл,- Лавайн эгшиг, 1998 оны №2, 3-68.

хүйтэн дайны үе намжсан нь монголын улс төр болон оюуны соёлд нааштай уур амьсгалыг авчирчээ. Гандан хийдийн дэргэд Номын гэр, ШУА-ийн дэргэд төвд судлалын тасаг байгуулагдаж, Ардын эмнэлгийн хүрээлэн, ШУА-ийн Түүх, Философийн хүрээлэн зэрэг эрдэм шинжилгээний байгууллагад монголчуудын төвд хэлээр бичсэн ном судрыг судлах, орчуулах ажил ч сэргэсэн билээ. Гандан хийдийн Номын гэрийг эрхэлж байсан хамба С.Гомбожав “Бадарчин Гомбодорж”, “Хөгшин үнээний үг”⁴⁴ зэрэг сургаалын зохиолоос гадна монголын эрдэмтэн баарин Дармадалагийн төвд хэлээр бичсэн түүхэн сурвалж бичгийг монгол хэлнээ орчуулжээ. Монгол аман орчуулгын урын санд С.Гомбожав тэргүүтэй лам нар ихээхэн хувь нэмэр оруулсныг шавь нар нь талархан дурсдаг. Дээр дурдсан Номын гэрээс төвд хэлнээс ном судар орчуулах ажлыг эрхлэн гаргаж байсны нэг жишээ бол “Зориуд өгүүлэхүй цоморлиг ба номын бадаг хоёрыг хавсарч судалсан шастир” бөгөөд тус номыг орчуулах үйлд гавж Т.Данзан-Одсэр, гэвш Ш.Ламаажав, С.Иштавхай, Дашдамба нар оролцож С.Гомбожав хянан тохиолдуулж, 1966 онд хэвлүүлсэн байна. Түүнчлэн Эрдэнэпил хамбын орчуулсан Калидасын “Үүлэн зардас”-ын орчуулга, Өндөр гэгээн Занабазарын төвд хэлээр бичсэн “Жинлав цогзолма” буюу “Адистидийн дээдийг хайрлагч эх”-ийн Х.Гаадан хамбын орчуулга гарсан билээ⁴⁵. Далай лам Цанъянжамын “Янагийн дуулал”-ын Ц.Дамдинсүрэнгийн орчуулга, Л.Хүрэлбаатар⁴⁶, Д.Ёндон⁴⁷ нарын монголчуудын төвд хэлээр бичсэн сургаалын зохиол, уран шүлгийн орчуулга төвд уран зохиолын орчуулгад томоохон байрыг эзлэх юм. Төвдөч Ч.Алтангэрэл төвд хэлнээс уран зохиол, зохист аялгууны онолоор бичсэн яруу найргийг орчуулах талаар ихээхэн хүч хөдөлмөрөө зориулсан уран бүтээлч юм. Тэр бээр Цахар гэвш Лувсанчүлтэм, Агваанхайдав, Ишданзанванжил нарын төвд хэлээр бичсэн уран зохиолоос түүвэрлэн орчуулахаас гадна Ноён хутагт Данзанравжаагийн бүтээлээс 40 орчим яруу шүлгийг монголчлон буулгажээ⁴⁸.

1990 оны ардчилсан хөдөлгөөний нөлөөгөөр Монгол оронд үндэсний соёл, ёс зан заншлаа судлах ажил сэргэхийн сацуу төвд хэлнээс ном судар орчуулах, уламжлалт орчуулгыг шинэ кирил бичигт хөрвүүлэн буулгах ажил ч өрнөн дэлгэрэв. 1990 оноос өмнө буюу социализмийн үед тухайн үеийн үзэл суртлын нөлөөгөөр зонхилон уран зохиолын чиглэлийн ном судрыг орчуулж байсан бол шинэ үед төвд хэлнээс уран зохиол төдийгүй буддын гүн ухаан, тэжээх ухаан,

⁴⁴ Алтан хүрдэн, Монгол зохиолчдын төвд хэлээр туурвисан бүтээлийн дээжсийн цоморлиг, хэвлэлд бэлтгэсэн Л.Хүрэлбаатар, УБ., 1992, 69-71.

⁴⁵ Тус зохиолыг Ш.Бира, Ш.Чоймаа нар монгол хэлнээ бас орчуулжээ.

⁴⁶ Цахар гэвш Лувсанчүлтэмийн “Цэнгээн наадмыг тэвчих дуун”, Найман Жамбалдоржийн “Уулын ном” тэргүүтэн шүлэг найргийн орчуулгын түүвэр гарав,- Алтан хүрдэн, УБ., 13-17, 22-23, 34-47, 48-68, 90-103 дугаар тал. Мөн Жамьянгаравын зарим шүлэг найргийн орчуулгыг Жамьянгарав судлалын тэргүүн ботид Д.Ганболд эмхтгэн 2013 онд хэвлүүлжээ.

⁴⁷ Ноён хутагт Данзанравжаа, Агваанхайдав нарын шүлгийн Д.Ёндонгийн түүвэр орчуулга,- Алтан хүрдэн, УБ., 17-22, 76-90.

⁴⁸ Ч.Алтангэрэл, Монгол зохиолчдын төвдөөр бичсэн бүтээл, I дэвтэр, УБ., 1967, II дугаар дэвтэр /Д.Равжаа/, УБ., 1968.

урлахуй ухаан, одон зурхай зэрэг олон салбар ухааны ном судрыг орчуулах ажил сэргэсэн билээ. Тухайлбал түүхийн чиглэлээр төвдийн түүхч Даранатын “Жагар чойнжун” буюу “Энэтхэгийн түүх”-ийг Л.Тэрбиш /2000 он/, Цэмбэл гүүшийн “Хорчойнжун” буюу “Монголд шашин ном дэлгэрсэн” тухай өгүүлсэн түүхэн сурвалжийг Л.Тэрбиш, Р.Бямбаа нар /1997 он/, Гүн Гомбожавын “Жанаг чойнжун” буюу “Хятадын түүх”-ийг Д.Цэдэв /1996 он/, Сүмбэ хамба Ишбалжирын “Цо онбы лоржүй” буюу “Хөх нуурын түүх”-ийг Д.Дашбадрах /1997 он/, Зава Дамдины “Алтан дэвтэр”-ийг С.Гантөмөр /2014 он/, төвдийн түүхч Браггон шавдүн Гончогдамбаравжайгийн “Чойнжун намтаржи товъёог” буюу “Түүхийн номын товъёог”, тавдугаар Далай лам Лувсанжамцын “Жалва ави дэвтэр” буюу “Тавдугаар ялгуусны дэвтэр” хэмээх сурвалж бичгийн монголын түүхэнд хамаатай хэсгийг Д.Бүрнээ, Д.Энхтөр /2003 он/, “Бодь мөрийн явдал ёсны шимийг хураангуйлсан гарын авлага” /2004 он/, “Очроор огтлогч нэрт хөлгөн судар”-ыг Г.Мягмарсүрэн /2009 он/, Өндөр гэгээн Занабазарын төвд намтрыг Ш.Бира, Ш.Сонинбаяр нар /1995 он/, Дамцигдоржийн намтрыг Ш.Сонинбаяр /2011 он/, Зонхавын намтрыг Д.Наранцэцэг /2012/, Зава Дамдины намтрыг Ш.Сонинбаяр, Сүмба хамба Ишбалжирын намтрыг Л.Тэрбиш /2011 он/, бандид хамба Жамьянгаравын намтрыг Ч.Ганболд /2013/ нар тус тус орчуулжээ. Түүнээс гадна буддын гүн ухааны чиглэлээр Шантидэвагийн “Бодьсатвын явдалд орохуй” /1998 он/, Лувсанбалдан гавжийн “Бодьсатвын явдалд орохуй шастирын дугуйт тайлбар” /2009 он/, Зонховын “Их бодь мөрийн зэрэг” /2004 он/, энэтхэгийн гүн ухаантан мэргэдийн зохиосон “Хутагт хос судрын номын зүйл”-ийн /2009 он/ Т.Булганы орчуулга гарсан билээ. “Бага бодь мөрийн зэрэг”-ийг бурханч лам Г.Пүрэвбат /2002 он/, “Бодь мөрийн зэргийн хөтөлбөр амар мөр”-ийг С.Гантөмөр /2014 он/, Зонхавын “Бодь мөрийн зэрэг”-ийг П.Бадрал /2006 он/⁴⁹, Батаа равжамбын “Рашааны үсэрвэр” хэмээх “Бодь мөрийн зэрэг”-ийн тайлбарыг Ж.Ерөөлт, Павонхагийн “Гэтлэхүйн гарын авлага”-ыг Ц.Сансарбат /2011/, Зонхавын “Сайн номлолын зүрхэн”-ийг С.Мөнхтайван /2010 он/, Зава Дамдины гүн ухааны зохиолоос түүвэрлэн С.Янжинсүрэн, Р.Алтансүх, Б.Ариунзул нар /2012/ тус тус орчуулжээ. Уран зохиолын чиглэлээр энэтхэгийн алдарт сургаалын зохиол “Дармапада”-гийн төвд хэлээр уламжилж ирсэн эхийг Л.Тэрбиш /2008 он/, Гүнтэн гэгээний зохиосон “Гал, ус, салхи, модны шастир”-ыг И.Дэмбэрэл /2012/, Зая бандид Лувсанпэрэнлэйн бичсэн “Утгын гучин таван чимгийн үлгэр өгүүлэхүй эсэрваагийн хөвгүүнийг баясгах дуун эгшиг” зохиолоос Д.Бүрнээ /2012 он/, “Субашид” болон түүний тайлбарыг Д.Мөнх-Эрдэнэ /2001/, Бичээч цорж Агваандоржийн “Эрхэм их хэрэгт үгийн тэмдэглэл”-ийг Б.Няммыгмар, Дагпу Лувсандамбижалцангийн “Саран хөхөөний тууж”-ийг С.Гантөмөр /2006 он/, “Энэтхэг орны тэмдэглэл”-ийг Г.Мягмарсүрэн /2010 он/ нар орчуулсан байна. Зурхайн ухааны чиглэлээр “Үрийн зурхай болор толь” тэргүүтэй гурван

⁴⁹ П.Бадрал, Непко хэвлэлийн газраас эрхлэн гаргаж буй Агнистын гэгээ цувралаар буддын шашин, гүн ухаан, уран зохиол болон зан үйлийн холбоотой 15 номыг төвд болон бусад хэлнээс монгол хэлнээ орчуулжээ.

боть номыг Л.Тэрбиш /2000 он/, Цахар гэвш Лувсанчүлтэмийн “Увидасын утгын хураангуй” хэмээх бүтээлийг Д.Даваасүрэн /2010 он/ орчуулжээ. Түүнчлэн шашны зан үйлийн чиглэлээр Ч.Хатанбаатар “Дара эх бурханд өргөн дөрвөн хот мандал тахил”-ыг /2002 он/, “Улаан сахиусны гар дэвтэр”-ийг Б.Батсанаа /2005 он/, “Бурхан багшийн лагшнаа сүншүг өргөсөн ёсны тэмдэглэл тунгалаг тодорхой толь”-ийг Г.Мягмарсүрэн /2010 он/, Дара эхийн гарал үүсэлтэй холбоотой ном судар болон Дара эхийн холбоотой магтаал, уншлагыг Ч.Гүнзээ /2015 он/, бандид Цэвэлванчигдоржийн “Хишиг дуудах” судрыг Я.Ганзаяа /2015 он/, Дэсрид Санжаажамцын “Газрыг шинжих ёсны тухай” судрыг Б.Няммягмар /2015 он/ нар тус тус орчуулжээ.

Уламжлалт анагаах ухааны чиглэлээр ном судар орчуулах үйлд Ч.Баавгай, И.Дэмбэрэл, түүх, гүн ухааны зохиолын орчуулгад С.Лодой нарын ахмад үеийнхэн хувь нэмрээ оруулсныг энд онцлон тэмдэглэх ёстой. Тухайлбал, монголын алдарт маарамба Лүнриг Дандарын “Монголын уламжлалт анагаах ухааны түүх” /1993/, “Анагаах ухааны дөрвөн үндсийн тайлбар оршвой”, /1996 он/, “Лхантавын бэрх үгийн тайлбар алтан өнгөт арүүрийн эрихэс” /1993 он/ тэргүүтэн судрыг И.Дэмбэрэл орчуулжээ. Лүнриг Дандарын “Халуун хүйтэн өвчнийг магадлан шинжлэх нь” судрыг Б. Болдсайхан /1993 он/, Сүмбэ хамба Ишбалжирын /1704-1788/ “Рашааны цагаан шүүдэр”-ийг Ш.Болд, Дагва нар /1999 он/, Тарган бандид Цэвэлванчигдоржийн “Малын өвчний судар”-г Д.Цэдэв /1992 он/ товчлон орчуулжээ.

Монголчуудын төвд хэлээр бичсэн номын бүртгэлийг С.Гомбожав анх хийсэн бөгөөд түүнийг Р.Бямбаа үргэлжлүүлж “Монголчуудын төвд хэлт бүтээлийг судлах монгол билиг” нэрт цувралаар 2004-2013 оны хооронд нийт 9 ботийг гаргаж, зохиогчдийн сүмбүмийн гарчигийг орчуулж, зарим зохиогчдийн намтрын холбоотой мэдээ баримтыг оруулжээ. Монголчуудын төвд хэлээр бичсэн бүтээлийг сурталчлах, судлах талаар Гандан хийдийн дэргэдэх “Лавайн эгшиг” хэмээх бурхан шашны судлал, мэдээллийн сэтгүүл чухал үүрэг гүйцэтгэсэн билээ. 1996 оноос өдгөө хүртэл гарсаар байгаа тус сэтгүүлийн дугааруудад буддын шашин, утга зохиолын холбоотой ном зохиолын орчуулгаас хэвлэн нийтэлж ирснийг тэмдэглэх нь зүйтэй болов уу. Түүнчлэн ШУА-ийн ХЗХ-ийн Төвд судлалын тасгаас 2011 оноос эрхлэн гаргаж буй Төвд судлалын 15 цувралаар монгол, төвд мэргэдийн эрдэм ухааны төрөл бүрийн салбараар бичсэн бүтээлийн хуучин орчуулгыг шинэ кирил бичигт хөрвүүлэх, хуучин орчуулгыг эхээр нь хэвлэх, шинэ тутам төвд хэлнээс эх хэлнээ орчуулан хэвлэн нийтэлж, олон түмний хүртээл болгох талаар чармайн ажиллаж буйг онцлон тэмдэглэх нь зүйтэй.

Монголчуудын төвд хэлнээс орчуулсан судар номын дийлэнх нь худам монгол бичгээр уламжилж ирсэн учир өдгөө зарим номыг төвд хэлнээс шинэ тутам орчуулахаас гадна монгол бичгээр бүхий хуучин орчуулгыг шинэ кирил бичигт хөрвүүлэх ажил 1990 он гарсаар идэвхжсэн билээ. Үүнд анагаах ухаан,

одон зурхай, зохист аялгуу, урлахуй ухаан гээд буддын утга зохиолын салбар ухаан тус бүрийн холбоотой орчуулгын хөрвүүлэг гарч байна. Тухайлбал, “Цогт цагийн хүрдэн” соёлын төвөөс монгол дармал Ганжуур, Данжуурыг монгол бичгээс кирил бичигт хөрвүүлэн нийтлэх ажлыг 2011 оноос эхэлснийг дурдууштай. Энэ нь манай улсад 1990 оноос хойш буддын шашны сүм хийдийг дахин сэргээн байгуулж, сүм хийдийн дэргэдэх дацан сургууль, зарим Их, дээд сургуульд төвд хэл бичгийг заан сургах болсон, эрдэм шинжилгээний байгууллага, хүрээлэнгүүд уламжлалт шашин соёлын судалгаанд анхаарлаа хандуулах болсон зэрэг нийгмийн эрэлт хэрэгцээтэй холбоотой гэж үзэж байна.

Ийнхүү төвд хэлнээс эрт дээр үеэс өдгөө хүртэл үргэлжилж буй монгол орчуулгыг тоймлон үзвэл манай үе үеийн хэлмэрч орчуулагчид монгол орчуулгын урын санг баяжуулахад ихээхэн хувь нэмэр үзүүлжээ⁵⁰. Нэн ялангуяа монгол бичиг, тод бичгээр уламжилж ирсэн арвин их орчуулгын дурсгал бол бидний монголчуудын оюуны соёлын асар том өв болох билээ. Эдгээр орчуулгын зарим нь манай улсад байхгүй зөвхөн гадаадын ном санд хадгалагдаж буй учир бид тэдгээр орчуулгыг цаашид хуулбарлан авах, судлах ажлыг бас орхигдуулахгүй хийх ёстой байна. Түүнээс гадна уламжлалт орчуулгын хэл найруулгаас өнөө үеийн хэлмэрчид бас давхар суралцах ёстой болов уу. Ялангуяа “Мэргэд гарахын орон” толь бичгээр тогтоосон нэр томъёог орчуулгадаа мөрдөж байгууштай. Учир нь төвд хэлтэй гэгдэх хүн бүр дур зоргоороо нэр томъёог буулгаснаас болж, нэг нэр томъёоны олон орчуулга гарч, уншигчдыг төөрөлдүүлж байна. Монгол бичгээс хөрвүүлэх ажлыг ор нэрийн төдий хийсэн байдал ч мэр сэр ажиглагдах тул хэлний мэргэжлийн хүмүүст үзүүлж, засаж залруулахыг анхааруулж байна. Шашин номоо бодсон ч тэр, хувь хүний ажлын хариуцлагыг бодсон ч тэр төвд хэлнээс ном судар орчуулах ажилд чин сэтгэлээс хандан, эх монгол хэлээ сайтар судалж, уламжлалт орчуулгын сонгодог зохиолоос сайтар суралцаж, үгд бус, утгад шүтэн орчуулахыг залуу орчуулагч нартаа уриалъя.

Резюме

Монголы имеют богатую переводческую традицию. Начиная с 13-14 века по сегодняшний день монголы перевели с тибетского языка большое количество сочинений. Переводы этого периода отличаются от последующих переводов тем, что слова и термины не переводятся с тибетского, а ставится их санскритское заимствование. В истории монгольского перевода 17-18 век был знаменателен тем, что в этот период был завершён перевод тибетского Канджура, и Танджура. В переводе Канджура, в котором содержатся наставления Будды Шакьямуни, буддийские легенды и джатаки, приняли участие как свидетельствуют исторические сочинения тридцать три

⁵⁰ Энэхүү өгүүлэлд орчуулагчдийн зарим төлөөлөгчийг оруулсан бөгөөд бүх орчуулагчийг дурдах боломж байсангүй. Өвөр монголчууд сүүлийн үед төвд хэлнээс ном судар их орчуулж буй тухай тусгайлан өгүүлэх хэрэгтэй гэж үзсэн учир энд мөн оруулсангүй.

переводчика. В переводе Танджура, который содержит богатую буддийскую литературу, охватывающей литературу по логике, философии, филологии, искусству и медицине приняли участие более чем 200 переводчиков. При переводе Танджура был составлен тибетско-монгольский словарь специальных терминов буддийской литературы "Мэргэд гарахын орон" /Источник мудрецов/, который явился важным руководством для переводчиков приехавших из разных регионов тогдашней Монголии. Учёные считают, что именно при переводе Канджура, Танджура и оформился классический монгольский письменный язык.

Перевод буддийских сочинений этого периода является по большей части дословным, который является свидетельством верности тибетскому оригиналу. Перевод же сочинений имеющих светский характер отличается художественностью и образностью языка.

В истории монгольского перевода тридцатые годы 20 века отмечаются периодом застоя, вследствие политической репрессии охватившей Монголию. В 50-е годы, особенно начиная с 90-х годов начинается возрождение тибетско-монгольского перевода. Если в 50-90-е годы были переведена по большей части тибетская литература имеющая светский характер, то в 90-е годы преобладает перевод религиозной литературы.

МОНГОЛ ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛСАН ФРАНЦ ЗОХИОЛ, БҮТЭЭЛ

Б.Алтангүл⁵¹

Монгол Францын харилцаа эртнээс улбаатай билээ. Илхаан Аргун, Өлзийт нар Францын Гоо Филиппт захидал илгээж, IX Луй вангийн санал сэдлээр Рубрук Монголын эзэнт гүрэнд XIII зуунд зорчиж, анхны элчийн харилцааны хэлбэртэй байсан. 1965 онд БНМАУ, БНФУ-ын хооронд дипломат харилцаа тогтоож, Монгол, Франц улсын төв хэвлэлүүдэд албан мэдээ нийтлэгдсэн байдаг.

1921 оны Хувьсгалын дараа “Өрнөд Европын улсуудаас Герман, Англи зэрэг улстай юуны өмнө худалдаа хөгжүүлэхийг зорьж байсан бол Франц улстай соёл боловсрол, шинжлэх ухааны салбарт харилцах зорилт тавьж байжээ. 1927 оны эхээр Д.Аюурзана, Ж.Дүгэрсүрэн, Намсрай, Б.Уртнасан нарыг Франц улсад суралцуулахаар илгээжээ. Эдгээр оюутнуудыг эдийн засгийн чиглэлээр голлон сургахыг зорьсон байна. Мөн Франц улс бол Монгол улсыг НҮБ-д элсэхийг анхнаас нь дэмжсэн Өрнөд Европын анхны улс байжээ”⁵².

Ер нь “Европ дахины олон улсын дотроос шашны хүрээгээр бус улс төрийн хүрээнд Монголыг анх анхааран судласан орон гэвэл Франц бөлгөө” хэмээн эрдэмтэн Ц.Шагдарсүрэн онцлон тэмдэглэсэн байдаг нь уг хоёр орны харилцааны тухайд их чухал санаа хөндсөн байна.

Бид энэ удаад Франц зохиол бүтээлийн орчуулгын тоймыг он дарааллаар нь авч үзэхийг зорьсон юм.

XX зууны эхэн үеэс өрнө зүгийн тэр тусмаа францын уран зохиолын орчуулга асар хурдтай хөгжиж, олон арван бүтээл уншигчдад хүрчээ.

“Дэлхий дахины утга зохиолд гүнзгий нөлөөлдөг утга зохиолуудын нэгэнд Францын утга зохиол орно. Раблэ, Мольер, Вольтер, Дидро, Бальзак, Гюго, Стендаль, Флобер, Мопассан, Золя, Франс, Роллан болон Францын бичгийн бусад их хүмүүсийн нэр улс болгонд түгэж уншигч бүрийн зүрхийг донсолгож, сэтгэлийг баясган, ядрах цагт хүчийг нэмж, нойрмоглох үед ухааныг сэргээж байна” хэмээн орчуулагч Ж.Намсрай⁵³ дурьдсан байна.

Ер нь монгол хэлнээ орчуулсан франц бүтээлийг орчуулсан он дарааллаар нь доорхи байдлаар авч үзэж болох талтай гэж бид үзэж байна.

- а. 1913-1960 (орчуулгын суурь баттай тавигдсан үе)
- б. 1960-1975 (орчуулгын оргил үе)
- в. 1975-1990 он
- г. 1990 оноос өнөөг хүртэл.

⁵¹ МУИС, ШУС, ХУС, Европ судлалын тэнхимийн багш, доктор (Ph.D)

⁵² Оюунгэрэл Л, *Монгол, Францын харилцаа*, УБ, 2003.

⁵³ Намсрай Ж, *Францын утга зохиолын түүх*, УБ, 1997, 2-р тал.

а. 1913-1960 оны үеийн орчуулгын бүтээлийн онцлог

XX зуунд Монголын орчуулгын түүхэнд эргэлт гарч орчуулгын үйл хэрэг дорно зүгийн соёлын хүрээнээс халин гарч түүний олон төрөл зүйл мэдлэгийн бүх салбарыг хамарч эрч хүчтэй хөгжсөн.

1921 оны сүүлчээр хэсэг сэхээтэн санаа зорилгоо нэгтгэж, улс орныхоо хоцрогдлыг арилгах, ард түмнээ соён гэгээрүүлэх, бичиг үсэг, соёл боловсролтой болгохын тулд шинжлэх ухааны зүйл бүрийн салбарыг үүсгэн хөгжүүлэх зорилго бүхий Номын (Судар бичгийн) хүрээлэн байгуулах санал боловсруулж Ардын засгийн газарт өргөн барьсан нь өнөөгийн Монгол Улсын Шинжлэх ухааны Академийн үндэс суурь болсон билээ.⁵⁴ Ийнхүү үндэсний сэхээтнүүд шинэ Монгол улсын ард түмнийг гэгээрүүлэх ажилд гар бие оролцсон бөгөөд шинэ мэдлэг, ойлголтыг монгол хэлээр хүргэхэд орчуулга чухал үүрэг гүйцэтгэсэн байгаа юм. Мөн цаг үеийн шаардлагаар сэхээтнүүд орчуулагч болж байсан тухайд “... энэ үед орчуулга шинэ шатанд гарч, цаг үе олон авьяаслаг орчуулагчдыг төрүүлэн гаргасан ... 30-аад онд би хөгжимчин болох хүсэлтэй байлаа. Гэтэл намайг “чи хүссэнээ хийх биш, хэрэгтэйгий нь хийх шаардлагатай байна” гээд театрын орчуулагч болгосон юм” хэмээн ахмад орчуулагч Э. Оюун дурсжээ.⁵⁵

1913 оноос “Шинэ толь” сэтгүүлд, 1915-1920 оны хооронд “Нийслэлийн хүрээний сонин бичиг” сонинд дэлхийн байдал, олон орнуудын түүх, аж ахуй, зан заншлын тухай нийтлэг мэдээлэл гардаг байсан. “Шинэ толь” сэтгүүлд Леон Каны (Lyon Cahun) “Хөх Монголын Хөх Туг” (La bannière bleue) хэмээх түүхэн романы хэсэг нийтлэгджээ. Энэ нь өрнө зүгийн утга зохиолоос орчуулагдсан анхны үргэлжилсэн үгийн зохиол хэмээн үзэж болох юм.⁵⁶ Уг зохиолыг Судар бичгийн хүрээлэнгийн эрхэлсэн сайдын алба хашиж байсан Ж.Цэвээн орчуулжээ. Тэрбээр Жюль Верний “Арван таван наст капитан” хэмээх адал явдалт романыг 1937 онд орос хэлнээс монгол бичиг рүү орчуулсан бөгөөд уг зохиолыг 2 дахь удаагаа 1959 онд хэвлүүлэн өсвөрийн залуу уншигчдад өргөн барьсан юм.

Энэ үед эрдэмтэн, зохиолч Б.Ринчен, зохиолч, орчуулагч Д.Нацагдорж, орчуулагч Ж.Цэвээн, Б.Энэбиш, Г.Дамдин, Н.Жамбалсүрэн, Ж.Намсрай, Ш.Доржготов, Д.Самдан, зохиолч, орчуулагч Ч.Чимид, Ц.Цэдэнжав, Д.Сэнгээ нар голлох үүргийг гүйцэтгэжээ. Тэд намын үзэл бодлыг ард түмэнд хүргэх, шинээр тогтсон Хувьсгалын үйл явцыг дэмжих, хүмүүсийг боловсруулан мэдлэгийг нь дээшлүүлэх, танин мэдэхүйн чиглэлийн бүтээлийг сонгон орчуулж байсан нь тохиолдлын чанартай бус, нийгмийн хэрэгцээ, шаардлагыг ухамсарлаж байсныг харуулж буй юм.

Их эрдэмтэн Б.Ринчен Ги дө Мопассаны “Гар”, “Өвгөн”, Альфонс Додегийн “Алтан тархитай хүний домог” өгүүллэгийг нь 1935 онд орчуулж

⁵⁴Гүрбазар Р, *Орчуулгын онол, дадлагын үндэс*, УБ, 1996, 58-р тал.

⁵⁵Дашдаваа Д, М. *Горькийн зохиолын монгол орчуулгын тухай*, УБ, 1984, 18-р тал.

⁵⁶Гүрбазар Р, *Орчуулгын онол, дадлагын үндэс*, УБ, 1996, 58-р тал.

“Шинэ толь” сонины 1, 2-р дугаарт, 1944 онд Бомаршегийн “Ухаангүй өдөр буюу Фигарогийн гэрлэсэн нь” жүжгийг орчуулж “Цог” сэтгүүлд хэвлүүлж Францын жүжгийн зохиолын орчуулгын эхийг тавьсан гэж үзэж болохоор байгаа юм.

Монголын шинэ үеийн утга зохиолыг үндэслэгч Д.Нацагдорж Альфонс Додегийн “Алтан тархитай хүний домог”, Мопассаны “Аглагч”-ийг орос хэлнээс тус тус орчуулжээ. Энэ үед 50 гаруй франц бүтээлийг монголчилсоны дотор 10 гаруй роман, 2 жүжиг, 4 тууж, 2 туурь, 9 өгүүллэг, 9 шүлэг, 1 найруулал, 1 дуу орчуулсан гэсэн тоо гардаг.

Энэ үеийн бас нэг онцлог бол 1945 оноос Монгол улсын гадаад харилцаа эрс өргөжихийн хэрээр франц хэлтэй үндэсний боловсон хүчин бэлтгэх цаг үеийн шаардлага гарч ирсэний дагуу ЗХУ-д франц хэлтэй мэргэжилтэн бэлтгэх үндэс тавигдаж Б.Хэнмэдэх, Г.Батсүх, Ж.Намсрай, Т.Пүрэвжал нар төгсчээ.

1950 он хүртэл шинэ хувьсгалын үйл явцыг ард түмэнд таниулах, танин мэдэхүйн чиглэл зохиолын орчуулга зонхилж байсан бол 1950-1960 оны хооронд нам ард түмэн, энх тайван, эв хамтыг магтан дуулах, энх тайвнаар зэрэгцэн орших, дайны аюулыг сэрэмжлүүлсэн утгатай бүтээлийн орчуулга голлох байр суурь эзэлсэн байдаг. Энэ үед дэлхийн 1, 2-р дайнд оролцож явсан Луй Арагоны “Мянга есөн зуун дөчин зургаан он” шүлгийг Ц.Цэдэнжав, “Шүлэгчээс намдаа” шүлгийг Ж.Намсрай нар тус тус монголчилсон байна.

6.1960-1975 оны үеийн орчуулгын бүтээлийн онцлог

Энэ үед хэл хэлний уран зохиолын орчуулга Монгол оронд ид хүчээ авч байсан бөгөөд ХХ зуунд соёл, эрдэм мэдлэгийн хүрээнд асар их амжилт олсны нэг гол үр дүн бол манай сэхээтнүүд гадаадын олон хэл эзэмшиж эхэлсэн явдал байв. Тавиад оны дунд үе хүртэл манайд голчлон орос хэлээр дамжуулан бусад орны уран зохиолын бүтээлтэй танилцаж байсан байлаа. Энэ бол тухайн нөхцөл байдалд зайлбаргүй туулж өнгөрөх зурвас үе байсан бол яваандаа орос орчуулга хичнээн сайн боловч түүнээс дам орчуулах нь олон талаар сөрөг нөлөөтэй байсан нь амьдралд батлагдсан учраас эх хэлнээс шууд монгол хэлэнд орчуулах эрмэлзэл давамгайлах болжээ.⁵⁷

Монголчууд Европын соёл иргэншилтэй танилцахад Францын сонгодог зохиолчдын зохиол бүтээлүүд чухал үүрэг гүйцэтгэснийг цохон тэмдэглэх хэрэгтэй билээ.⁵⁸

Энэ үед нэгэнт тогтсон хувьсгалын үйл явцыг улам цааш нь бэхжүүлэхийг уриалсан, ард түмний бодит амьдралыг харуулсан, хайр дурлалыг магтан дуулсан агуулгатай дэлхийн сонгодог зохиолыг франц эхээс нь орчуулах явдал хүчээ авч эхэлсэн байдаг. Дэлхий дахинд алдаршсан Жюль Верн, Ги дө Мопассан, Анатоль Франс, Виктор Гюго, Стендаль, Оноре дө Бальзак, Проспер Мериме, Раблэ, Эмиль Зола, Жорж Сименон, Альфонс Доде, Александр Дюма

⁵⁷Гүрбазар Р, *Орчуулгын онол, дадлагын үндэс*, УБ, 1996, 72-73 дахь тал.

⁵⁸Оюунгэрэл Л, *Монгол Францын харилцаа*, УБ, 2003, 85-р тал.

зэрэг зохиолчдын бүтээлийг орчуулагч Ж.Намсрай, Т.Пүрэвжал, С.Адийхүү, Т.Төмөрхүлэг, Ц.Батцэвэл, Д.Даш, Ш.Очирбат, М.Цэдэндорж, Г.Амар, Б.Хэнмэдэх, П.Намсрайжав, Л.Чойжилсүрэн, С.Цэрэнрагчаа, Г.Аким нар монголчилсон.

1963 оноос МУИС-ийн Хэл бичгийн факультетад багш орчуулагчийн мэргэжлээр франц хэлний мэргэжилтэн бэлтгэж эхэлсэн нь эх хэлнээс орчуулах явдалд дөхөм болжээ. Б.Пүрэвбаатар “Монте-Кристо гүн”, “Инээмтгий хүн” зэрэг романыг франц хэлнээс өмнө орчуулсан эхтэй нь тулган дахин орчуулсан байдаг. Мөн эх хэлнээс Ж.Намсрай Анатолий Франсын “Кренкебиль” туурь, “Шүүгчид” өгүүллэг, Гюгогийн “Парисын Дарь эхийн сүм”, “Зоригт далайчид” роман, Стендалийн “Улааныхан ба Харынхан” роман, Бальзакийн “Хүүхэд” өгүүллэг, Флоберийн “Бовари хатагтай” романыг тус тус орчуулан уншигчдын хүртээл болгосон юм.

Энэ үед эрдэмтэн, зохиолч Х.Пэрлээ Францын ардын аман зохиолын баялаг өв, баатарлагийн туульс “Роландын дуулал”-ыг 1969 онд орос хэлнээс орчуулснаар олонд хүрсэн билээ.

Энэхүү алтан үед үргэлжилсэн үгийн роман, тууж, өгүүллэгийн орчуулгын тоо эрс нэмэгдэж 100 гаруй бүтээлээс нь 30 гаруй роман, 2 жүжиг, 50 гаруй өгүүллэг, 6 тууж, 1 туурь, 1 дуу, 5 шүлэг, 2 найраглал зэрэг уран зохиолын бүхий л төрлийн орчуулга байгаа нь харагдаж байна. Жил алгасалгүй аль нэгэн орчуулгын бүтээл уншигчидад хүрч байсан нь ихээхэн онцлогтой явдал юм.

в. 1975- 1990 онхүртэлхүеийнорчуулгын онцлог

Өмнөх үеийг бодоход жил бүр орчуулгын бүтээл олны хүртээл болоогүй хэдий ч монголчилсон бүтээлийн ихэнхийг франц эхээс буулгасан. Д.Пүрэвдорж, Т.Төмөрхүлэг, Б.Пүрэвбаатар, Ц.Сүхбаатар, С.Дулам зэрэг франц хэлт орчуулагчид орчуулгыг эрхлэх болсон нь онцлог явдал болов.

Өрнө зүгийн уран зохиолын орчуулгын ажил нэлээд цэгцэрч, орчуулагчдын тоо өсч, орчуулгын онолын асуудал хурцаар тавигдах болсон үед орчуулгын чанарыг сайжруулах, орчуулагчдын ур чадварыг дээшлүүлэхэд шүүмж судлал онцгой үүрэг гүйцэтгэх болсон байна. 1972 оноос эхлэн гаргасан “Орчуулах эрдэм” цуврал бүтээл бүх хэлний орчуулгын бүтээлийн шүүмж судлалд үнэтэй хувь нэмэр оруулж ирлээ.

Францын уран зохиолыг орчуулах ажил үргэлжлэн, төрийн шагналт, зохиолч Д.Пүрэвдорж МУИС-ийн франц хэлний оройн ангид суралцан Пуррагийн “Урт хамарт гүнжийн үлгэр” гэх үлгэрийн номыг франц хэлнээс, Т.Төмөрхүлэг “Ертөнцийн нэгэн гал голомтын түүх” хэмээх өгүүллэгийн түүвэр 1976 онд франц хэлнээс, М.Шатар “Балар цагийн хуучин явдал” романыг 1978 онд тус тус орчуулжээ.

Орчуулагч Ц.Сүхбаатар “Франц өгүүллэгүүд” хэмээх өгүүллэгийн түүвэр 1980 онд, Шарль Перрогийн “Үлгэрүүд” түүврийг 1983 онд тус тус хэвлүүлсэн байдаг.

МУИС-д бэлтгэгдсэн анхны монгол мэргэжилтний нэг, орчуулагч Б.Пүрэвбаатар 1978 оноос Улсын хэвлэлийн нэгдсэн редакцид орчуулагч-редактор хийх үеэс францын шилдэг бүтээлийг сорчлон орчуулж эхэлсэн юм. Додегийн “Тартарен Альпийн нуруунд” (1982), Меримегийн “Коломба” (1983), “Зуурдын тамын сүнс” (1983), “Давхар алдаа” (1983), Мопассаны “Монт-Ориол”(1983), Сименоны “Шар нохой” (1985), “Хүний амь” (1985), “Негрийн хороолол”(1985), Дюмагийн “Монте-Кристо гүн” (1990), Гюгогийн “Инээмтгийн хүн”(1985) зэрэг роман, тууж, өгүүллэг гаргасан байдаг.

Дидрогийн “Гэлэнмаа” гэх алдарт романыг Т.Төмөрхүлэг франц хэлнээс 1984 онд орчуулж гаргасан нь уншигчдийн анхаарлыг зүй ёсоор татсан юм.

С.Дулам Бодлерийн “Үдшийн дуурьсал”, “Этгээд анхилуун”, “Бүсгүйн салхинаа” гэх шүлгийг анх орчуулан “Утга зохиол, урлаг” сонинд 1988 онд хэвлүүлжээ.

Энэ үед бичлэгийн шинэ төрөл эссэ, нийтлэл, сургааль үгс, абстракт жүжгийг уншигчдад өргөн барьсан. 200 гаруй бүтээлийг монголчилсон хэдий ч үргэлжилсэн үгийн романы тоо эрс цөөрсөн нь харагдаж буй юм. 1975 оноос 1990 он хүртэл тасралтгүй орчуулгын ажлыг эрхэлж байсан хэдий ч 1990-ээд оны нийгэм, улс төрийн өөрчлөлтийн гадуур орчуулгын салбарүлдээгүй. 90-ээд оны эхэн үед голдуу садар самуун, адал явдалт өгүүллэгийн орчуулга зонхилж, танин мэдэхүйн шинжтэй зохиолын орчуулга бараг зогсонги байдалд орсон нь орчуулгын зохиолыг орчуулах нэгдсэн бодлого үгүйлэгдэж байсныг гэрчилнэ.

г. 1990 оноос өнөөг хүртэл

Нийгэм, улс төрийн огцом өөрчлөлт болсноор гадаадын уран зохиолыг нэгдсэн нэг бодлоготой орчуулах бодлого алдагдаж эхэлсэн. Энэ үеийн нэг онцлог гэвэл урьд өмнө хэвлэгдэж, олны хүртээл болж байгаагүй, өмнөх нийгэмд хориотой байсан сэдвийг хөндсөн, эсвэл, дэлхийн утга зохиолын салбарт онцгой үүрэг гүйцэтгэсэн зохиолчдын бүтээлийг сонгон орчуулах хандлага түлхүү байв.

90-ээд оны дунд үеэс Францын орчин үеийн зохиолчдын бүтээлийн орчуулга мэр сэр харагдах болов. Артур Рамбо, Поль Верлэн, Жак Привер, Гийом Аполлинер, Самуэл Беккет зэрэг орчин үеийн утга зохиолын бүтээлийн шинэ урсгалын бүтээл орчуулгыг чимэх болсон байна.

Монгол улсын гурав дах Ерөнхийлөгч асан Н.Энхбаярын санаачилгаар Дэлхийн сонгодог утга зохиолын 50 боть номыг хэвлүүлэхэд францын Вольтерийн “Жамаараа яваа ертөнц”, Дидрогийн “Гэлэнмаа”, Оноре де Бальзакийн “Эцэг Горио”, “Гобсэк”, В.Гюгогийн “Парисын Дар эхийн сүм”, Г.Флоберийн “Бовари хатагтай”, Сартрын “Үг ба бусад зохиолууд”, Камюгийн “Этгээд хvн”, С.Беккет, Ю.Ионеско, А.Арто нарын “Абсурд театр” гэх зохиолыг сонгон дахинхэвлэсэн байна.

Орчуулагч А.Баасандорж асар богино хугацаанд “Суутны үхэл”(2005), “Шувуудын үүрнээс дурлалын жиргээ дуурсана” (2005), “Ялалтын роман”(2006), “Алтан нохой” (2007), “Диана, зүрх сэтгэлийн гүнж” (2009), “Согтуу хөлөг

онгоц” (2009) номыг франц хэлнээс тус тус орчуулан хэвлүүлсэн байна. 2009 онд “Согтуу хөлөг онгоц” ном хэвлүүлж “Алтан өд” шагналын орчуулгын төрлийн шилдэг бүтээлээр шалгарсан.

Зохиолч, орчуулагч Ю.Аюурзана францын алдарт зохиолч, үргэлжилсэн үгийн зохиолч Мишель дө Монтений “Сонгомол эссээнүүд”-ийг англи эхтэй нь тулган 2004 онд монголчилжээ.

Дэлхийн хүүхдийн зохиолын сор бүтээлийн нэг Сант-Екзюперийн “Бяцхан хунтайж” зохиолыг орчуулагч Ц.Сүхбаатар 2001 онд орчуулж, 2008 онд дахин хэвлүүлсэн. Уг бүтээлийг Монгол улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй “Ном”, “Авьяас” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, Ерөнхий боловсролын сурагчдын унших ёстой номын жагсаалтанд багтаан гурав дах удаагаа хэвлэсэн нь хүүхэд багачуудын унших дуртай номын нэг болсон юм.

2007 онд Нээлттэй нийгэм форум, “Монсудар” хэвлэлийн газраас Монголын нийгэмд хэрэгцээтэй, үлгэр жишээ болохуйц ном сурах бичиг орчуулах төслийг Франц хэлний монгол багш нарын холбоотой хамтран хэрэгжүүлсэн билээ. Францын улс төр судлаач Морис Дювержегийн “Улс төрийн байгууламж, үндсэн хуулийн эрхзүй” нэртэй онолын номыг франц хэлнээс орчуулахад Г.Баялаг-Эрдэм, Л.Бямбадолгор, Г.Цэвэлсүрэн, Д.Алтанцэцэг, Д.Баасанжаргал, Б.Алтангүл, Г.Буяннэмэх, Г.Сарнай, О.Тунгалаг нар оролцон, орчуулагч Т.Төмөрхүлэг хянан тохиолдуулж хамтын бүтээл туурвисан билээ.

2010 онд Сартрын “Огиудас” зохиолыг Б.Баттогтох орчуулсан. М.Отгонбаяр, Б.Онон нар феминизмийн үзлийг дэлхий нийтэд таниулсан Симон дө Бовуарын “Дайвар хүйстэн” зохиолыг орос, англи эх сурвалжаас нь харьцуулан орчуулжээ.

2010 онд Монсудар хэвлэлийн газраас Нобелийн шагналт зохиолчдын бүтээлийг орчуулах ажлыг санхүүжүүлэн дэмжсэн тул 2008 оны уран зохиолын салбарын шагналт Францын зохиолч Лө Клезюгийн “Алтан загас” романыг Б.Алтангүл орчуулж олны хүртээл болгосон байдаг.

Энэ бүхнээс авч үзэхэд ХХ зуунд Францын уран зохиолын орчуулгын эх суурь баттай тавигдаж, Монголын орчуулгын уран зохиолын салшгүй нэг хэсэг болсон байна.

Ашигласан бүтээл:

- Б. Алтангүл, *Répertoire des oeuvres françaises traduites en langue mongole*, УБ, 2004.
- Б. Алтангүл, *Францын уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага*, нэг сэдэвт зохиол, УБ, 2004.
- Ш. Базар, *БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиол, утга зохиол судлалын ном зүй*, 1974, 1976, 1978, 1983, 1987.

- М. Баянзул, *1921-1955 онд Монгол хэлэнд орчуулсан гадаад уран зохиолын бүртгэл*, УБ, 1957.
- Д. Галбаатар, *Уран зохиол, онол, түүх, шүүмжлэл нэвтэрхий толь*, УБ, 2012.
- Р. Гүрбазар, *Орчуулгын онол, дадлагын үндэс*, УБ, 1996.
- Д. Дашдаваа, *М. Горькийн зохиолын монгол орчуулгын тухайд*, УБ, 1984.
- Ж. Намсрай, *Францын утга зохиолын түүх*, УБ, 1997.
- Л. Оюунгэрэл, *Монгол, Францын харилцаа*, УБ, 2003.

Résumé

La traduction est inscrite dans la culture mongole depuis des temps immémoriaux. Il n'est pas étonnant que, parmi les premières œuvres françaises traduites en mongol, ait figuré *La Chanson de Roland* traduite par Kh. Perlee (1960), moins encore que parmi elles figure le roman historique de Léon Cahun, *La bannière bleue* dont le héros est Gengis khan. En 1913, ce premier ouvrage français a été publié en langue mongole par J. Tseveen, un des traducteurs expérimentés du russe en ancienne écriture mongole.

Depuis, plus de quatre cents œuvres de la littérature française, tous genres confondus et donc des romans, des nouvelles, des récits, des pièces de théâtre, de poèmes, des chants, des contes, des essais, ont été traduites en langue mongole directement du français ou à partir de version russe entre 1913 et 2016.

ОРОСООС БУСАД СЛАВ ХЭЛТЭН УЛСУУДЫН УРАН ЗОХИОЛ МОНГОЛД

Д. Энхжаргал⁵⁹

Resume: *In this research paper we have discussed translated works from slavonic languages into Mongolian except Russian and given the research-based information. Translated literature from slavonic languages into Mongolian were found in the libraries, namely: The National Library of Mongolia, Ulaanbaatar Public Library of Natsagdorj. Dand the Library of National University of Mongolia. The overview of the translated works was done. The paper has following parts: An introduction, Belorussian literature, Bulgarian literature, Polish literature, Slovak literature, Ukrainian literature, Czech literature and the Conclusion.*

Түлхүүр үгс: *Белорусс, Болгар, Словак, Польш, Украин, Чех, уран зохиол, орчуулга*

Оршил

Энэхүү өгүүлэл Монгол улсын төв номын сан, Нацагдоржийн нэрэмжит Нийтийн номын сан, МУИС-ийн номын сангуудад түшиглэн оросоос бусад слав хэлтэн улсуудын уран зохиол Монгол улсад хэрхэн дэлгэрснийг тогтоох, орчуулагчдын судалгааг хийх, мөн түүнчлэн орчуулагдсан бүтээлийн тоймыг гаргах зорилготой. Слав олон хэл гарвалзүйн хувьд Энэтхэг-Европын хэлний бүлд багтдаг. Энэ бүлийн Слав хэлний дэд бүлэгт орос, украин, белорусс (зүүн слав), словен, серб-хорват, македон, болгар (өмнөд слав), чех, словак, польш (баруун слав) хэлнүүд хамаарна. Бид энд буй хэлнүүдээс орос хэлийг авч үзээгүй. Украин, белорусс, болгар, чех, словак, польш зэрэг зургаан улсын уран зохиол Монголд орчуулагдаж, нийтийн хүртээл болсон тухай өгүүлэх болно. Бусад улсуудын уран зохиол Монголд төдийлөн дэлгэрээгүй байна.

1. Белоруссын уран зохиол Монголд

Белоруссын утга зохиолоос анх 1957 онд орос хэлнээс “Хөнгөн ажил” нэртэй, Белорусс ардын үлгэрийг Б.Лувсан орчуулж, “Пионерийн үнэн” сонины 8-р сарын 6-ны дугаарт нийтлүүлж байжээ. Үүний дараагаар 1959 онд Я.Коласын “Хавар” хүүхдийн шүлэг, Мавр Ливкогийн “Модон халбага” өгүүллэг, 1966 онд Белоруссын цоморлиг, “Үерийн дохио”, 1984 онд “Белоруссын зохиолчдын өгүүллэг”, 1987 онд П.Бровкагийн “Үүлс: шүлэг”, Н.Гилевичийн “Домогт партизануудын алдрын өлгий: шүлэг”, 1988 онд П.Бровкагийн Марат Казей: Найраглал, И.Шамякины “Итгэлээр амилсан

⁵⁹ МУИС, ШУС, ХУС-ын Европ судлалын тэнхимийн эрхлэгч, доктор /Ph.D/

зүрх”зэрэг нийт 11 бүтээл хэвлэгджээ. Хэмжээний хувьд И.Мележийн “Намагт нутгийнхан”, “Үерийн дохио”, И.Шамякины “Итгэлээр амилсан зүрх” зэрэг нь нилээд зузаан романууд байна. Орчуулагчдын хувьд дагнасан байдал ажиглагдахгүй байна. Үлгэр-1, шүлэг-3, өгүүллэг-1, цоморлиг-1, роман-3, найраглал-1 байна. Белоруссын уран зохиолыг монголчууд орос хэлнээс голлонорчуулжээ. Зохиолын сэдвийн хувьд хүний амьдрал, хувьсгалын үйл хэрэг, сайхан сэтгэл, сургамж гэх мэт байна.

Хүснэгт №1

№	Зохиолч, зохиолын нэр	Орчуулагч, хэвлэлийн газар, хэвлэсэн он	Аль хэлнээс монгол хэлэнд орчуулагдсан
1	Белоруссын цоморлиг	Д.Гомбожав, З.Сандагаа, Ц.Цэдэнжав, УХХЭХ, 1966	тодорхойгүй.
2	Белоруссын зохиолчдын өгүүллэг	Г.Амар, УБ, УХГ, 1984	тодорхойгүй.
3	Бровка П. Үүлс:шүлэг	С.Баясгалан //Октябрийн гэрэл, 1987	орос хэлнээс
4	Бровка П. Марат Казей: Найраглал	Ч.Лхагва, УБ, АБЯ, 1988	орос хэлнээс
5	Гилевич Н. Домогт партизануудын алдрын өлгий: шүлэг	Х Мэргэн. //Октябрийн гэрэл, 1987	орос хэлнээс
6	Колас Я. Хавар, Хүүхдийн шүлэг	Г.Дамдин, УБ, 1959	орос хэлнээс
7	Мавр Ливко“Модон халбага” өгүүллэг”	“Соёл утга зохиол” 1959, 1-р сарын 1	орос хэлнээс
8	Мележ.И “Намагт нутгийнхан	Ш.Очирбат, УБ, УХГ, 1978	орос хэлнээс
9	Мележ.И“Үерийн дохио”	Ш.Очирбат, УБ, УХГ, 1978	орос хэлнээс
10	“Хөнгөн ажил”, Белорусс ардын үлгэр	Б.Лувсан, Пионерийн үнэн, 1957, 8-р сарын 6	орос хэлнээс
11	Шамякин.И “Итгэлээр амилсан зүрх”	Ё.Шийхар, УХГ, 1988	орос хэлнээс

2.Болгарын уран зохиол Монголд

Болгарын уран зохиолоос хамгийн анх монгол хэлнээ 1953 онд “Болгарын үгүүлэл найраглалууд” нэртэй номыг Дашдорж орчуулан хэвлүүлжээ. Болгарын уран зохиолоос нийтдээ 100 гаруй зохиолчийн 300 орчим бүтээл болгар, орос, герман хэлнээс орчуулагдаж, нийтийн хүртээл болсон байна. Болгар хэлнээс монгол хэлэнд орчуулж байсан орчуулагчид нь А.Самбалхүндэв, Н.Лхагва, Г.Донид, Б.Жамъянбаатар нар бөгөөд нийтдээ 50 орчим бүтээлийг эх хэлнээс нь монгол хэлэнд буулгажээ. Орчуулагч А.Самбалхүндэв Д.Овадиягийн “Комиссарын тухай дурсамж”, “Партизаныуд-Хурим”, “Уулзалт” зэрэг яруу найргийн бүтээлүүдийг, орчуулагч Н.Лхагва П.Лазаровын “Дархан аварга” (1974), мөн Г.Донидын хамт Л.Левчевийн “Мөнхийн дуулал”, (40 гаруй яруу найраг, 1986), Б.Жамъянбаатар “Улаан сарнай” (1974), Караславов.Г “Ном амссан хулганууд” (1977), Е.Станевын “Намуун орой” (1980) зэрэг бүтээлүүдийг болгар хэлнээс монгол хэлнээ хөрвүүлжээ.

2005 онд Болгарын яруу найрагчдын бүтээлийн цомог “Цэнхэр Пиринийн дуулал” нэртэйгээр Улаанбаатар хотноо хэвлэгдсэн бөгөөд өмнө нь орчуулагдаж байсан 73 зохиолчийн 220 орчим шүлэг, яруу найраг оржээ. 1953-2015 он хүртэлх хугацаанд монголчууд Болгарын 230 орчим яруу найргийн бүтээлийг орчуулсан байна. 1950-1960 онд 25 бүтээл, 1960-1970 онд 11, 1970-1980 онд 9, 1980-1990 онд 48, 1990 оноос хойш 10 бүтээл, тэр дунд 220 гаруй яруу найргийн бүтээл бүхий “Цэнхэр Пиринийн дуулал” багтана. Хүснэгт №2-т болгарын уран зохиолоос монгол хэлнээ орчуулагдсан бүтээлийн тоймыг үзүүлэв.

Хүснэгт №2

№	Зохиол, зохиогч	Орчуулагч, хэвлэлийн газар хэвлэсэн он	Аль хэлнээс монгол хэлэнд орчуулагдсан
1	Болгарын үгүүлэл найраглалууд	Дашдорж, УХҮ, УБ, 1953	тодорхойгүй
2	Стефанова Лиляна “Родопын уулс сүндэрлэж байна”	Ч.Лхамсүрэн, Г.Дамдин УБ, УХГ, 1955,	орос хэлнээс
3	“Танхил хүүхэн”, УБ, УХГ,	Г.Дамдин, УБ, 1956,	тодорхойгүй
4	Ботев Х. Хагацан салахад, шүлэг	С.Доржпалам, “Цог”, 1956, №4, 65-66-р талд	тодорхойгүй
5	Вазов И. Ажиллацгаая-Эхдээ	Д.Чимиддорж, “Утга зохиол”, 1956 оны 9 сарын 15	тодорхойгүй

6	Вапцаров Н. Шүлгүүд	Хэн орчуулсан нь тодорхойгүй, УБ,УХГ, 1956	тодорхойгүй
7	Радев Р. Хүний хүсэл зоригоор (найруулал)	Хөдөлмөр, 1956, 9-р сарын 15	тодорхойгүй
8	Анчин хүү-Гал халуун дурлал, Болгар ардын аман зохиолоос	Б.Энэбиш, Утга зохиол, 1957, 9 сарын 15	орос хэлнээс
9	“Залхуу охин” Болгар ардын үлгэр	Д.Содномдаржаа, //Таван хархүү” ном, 1957, 6-8-р тал	орос хэлнээс
10	Мэхтэй хүү- Их зантай хүн, Болгар ардын шог ярианаас	Г.Амар, “Соёл утга зохиол”, 1958, 9-р сарын 3	орос хэлнээс
11	Методиев Дмитрий. Эхнэртээ (Шүлэг), орчуулсан	Б.Энэбиш, “Утга зохиол, 1957, 9-р сарын 15	орос хэлнээс
12	Орлинов О. Болгар эр, (Шүлэг),	Б.Энэбиш, “Утга зохиол, 1957, 7-р сарын 15	орос хэлнээс
13	Овадия Д. Комиссарын тухай дурсамж (Шүлэг)	А.Самбалхүндэв, “Утга зохиол, 1957, 11-р сарын 20	болгар хэлнээс
14	Овадия Д. Партизанууд-Хурим (Шүлэг)	А.Самбалхүндэв, Үнэн, 1957, 10-р сарын 12	болгар хэлнээс
15	Овадия Д. Уулзалт (Партизаны тухай шүлгээс)	А.Самбалхүндэв, “Утга зохиол, 1957, 11-р сарын 7	болгар хэлнээс
16	Овадия Д. Хүү (Шүлэг)	А.Самбалхүндэв, “Соёл утга зохиол”, 1958 оны 7 сарын 2	болгар хэлнээс
17	Ван Босилек О. Ухаантай тариачин (Болгар ардын үлгэр)	А.Самбалхүндэв, “Соёл утга зохиол”, 1958, 9-р сарын 17	орос хэлнээс
18	Вапцаров Н. Ботев, шүлэг	Л.Түдэв, Соёл утга зохиол, 1959, 12-р сарын 3	орос хэлнээс
19	Вазов И. Амьд түүх, шүлэг	Соёл утга зохиол, 1959, 9-р сарын 10	тодорхойгүй

20	Вазов И. Амьд түүх, шүлэг	Сталинч, 1960, 10-р сарын 15	тодорхойгүй
21	Ботев Х. Цэрэг эрчүүл, шүлэг	Ш.Цэндгомбо, “Соёл утга зохиол”, 1960 оны 9-р сарын 9	тодорхойгүй
22	Ботев Х. “Гайдукууд”, шүлгүүд	орчуулагч Ц.Цэдэнжав, УБ, УХГ 1964	тодорхойгүй
23	Баланов П. Торойнууд, хошин өгүүллэг	орч. Ч.Мөнхбаяр//Инээхүйн гайхамшиг, 2004	тодорхойгүй
24	“Баян ядуу хоёр” болгар ардын үлгэр	М.Бадарч, Алтан алим үлгэрүүд, 2005	герман хэлнээс
25	Вазов И “Талхинд”	Ш.Доржготов, УБ, УХГ, 1976	орос хэлнээс
26	Вешим М. Саятны төлөөх ангуучлал	Ч.Мөнхбаяр //Инээхүйн гайхамшиг, 2004	тодорхойгүй
27	Винаров И. Нууц фронтын дайчид: Баримтат эсээ	Д.Дашдаваа	орос хэлнээс
28	Влайков Тодор. Славчо өвгөний ач охин	Ц.Шагдар, Соёл утга зохиол, 1960 оны 10 сарын 15	орос хэлнээс
29	Вежинов П. “ <u>Мөр үлдсэн нь</u> ”	Г.Дамдин, УБ УХГ 1958	орос хэлнээс
30	Вежинов П. “Хэмжигдэхүүн” орч.	Ц.Шарав, // Оготор шар байшин, УБ, 1984	тодорхойгүй
31	Гуляшки А. “Гэрэлт зам”	Д.Самдан, УБ, УХГ 1966	орос хэлнээс
32	Димов Д. “Тамхи”	Ш.Доржготов, УБ, УХГ, 1967	орос хэлнээс
33	Димов Д. “Тамхи”, дэд дэвтэр	Ш.Доржготов, УБ, УХГ, 1971,	орос хэлнээс
34	Калчев К. Дахиад бас таван сар болж, дахиад бас цэцэг дэлгэрнэ:	Г.Хадбаатар //Оготор шар нар, УБ, 1984	тодорхойгүй

35	Караславов Г. “Ном амссан хулганууд”	Б.Жамъянбаатар, УБ АБЯ-ны хэвлэл 1977	болгар хэлнээс
36	Ламар. 9-р сарын 9, шүлэг,	Сталинч, 1960, 10-р сарын 15	тодорхойгүй
37	Лазаров П. “Дархан аварга”	Н.Лхагва, УБ, УХГ, 1974	болгар хэлнээс
38	Левчев Л “Мөнхийн дуулал” яруу найргийн цоморлиг	Г.Донид, Н. Лхагва, УБ, УХГ, 1986	болгар хэлнээс
39	Льочев П. Сугарын дун: Зөгнөлт өгүүллэг	Ц.Хатантөмөр, УБ, 1989	тодорхойгүй
40	Минков С. “Сүрлэн дарга”	Г.Амар, УБ, УХГ, 1959	тодорхойгүй
41	Мишев Г. “Зуслангийн дэнж”, тууж	Ц.Шарав//Оготор шар нар, УБ, 1984	тодорхойгүй
42	Младен Исаев “Оргилд хүрэх зам” Шүлэг	М.Ширчинсүрэн, Соёл утга зохиол, 1960, 4-р сарын 21	тодорхойгүй
43	<u>Мөнхийн дууны домог</u>	УБ, УХГ, 1973, тодорхойгүй.	тодорхойгүй
44	Наковский А “Залуу нас осолдуузай”	М.Дэчин, УБ, УХХЭХ 1968	тодорхойгүй
45	Пеев Д. “Болор аяганы нууц” өгүүллэг	Пунцаг, 1991	тодорхойгүй
46	Пеев Д. “Болор аяганы нууц”	Ц.Цэрэн, УБ, УХГ, 1992	тодорхойгүй
47	Пелин Е. Ян Бибиянд тохиолдсон ер бусын явдал	Н.Намжилдорж УБ, 1966,	тодорхойгүй
48	Пелин Е. Ян Бибиян саранд аялсан нь	Ц.Сандаг, УБ, 1976	тодорхойгүй
49	Петров Ивайло “ Нонагийн дурлал”	Д.Цэрэндаш, УБ, УХХЭХ, 1966	орос хэлнээс
50	Пушков И. Хамгийн сайхан цэцэг (найруулал)	“Залуучуудын үнэн”, 1958, 7 сарын 2	тодорхойгүй

51	Радевский Х. Гомдол эрсэн гахай (Шүлэг)	С.Жамбалдорж, “Матар” 1959 №10	орос хэлнээс
52	Стефанова Лиляна Тэр бид хоёр (Шүлэг)	Цэдэнжав “Соёл утга зохиол”, 1958, 5-р сарын 6	тодорхойгүй
53	<u>Станев Е.</u> ” Намуун орой”,	Б.Жамъянбаатар, УБ, УХГ, 1980	болгар хэлнээс
54	Станев Е <u>“Иван Кондарев”</u> , тэргүүн дэвтэр	Ш.Доржготов, УБ, УХГ 1982	орос хэлнээс
55	<u>Станев Е.Иван Кондарев</u> , дэд дэвтэр	Ш.Доржготов, Д. Самдан, УБ, УХГ, 1984	орос хэлнээс
56	Станев Э. “Цасан гэр”	Л.Далхсүрэн, УБ, УХГ, 1970,	тодорхойгүй
57	Станев Е. Дорго: тууж	Ч.Лхагва, //Оготор шар нар, УБ, 1984	тодорхойгүй
58	“Тангараг”, Болгарын зохиолчдын шүлэг, өгүүллэгийн эмхтгэл	Ш.Доржготов, Л. Түдэв гэх мэт олон орчуулагч. УБ, 1970	тодорхойгүй
59	Туманов В. Уран бүтээлийн зовлон: хошин өгүүллэг	Ч.Мөнхбаяр //Инээхүйн гайхамшиг, 2004	тодорхойгүй
60	Улаан сарнай, УБ, УХГ, 1974	Б.Жамъянбаатар	болгар хэлнээс
61	Цэнхэр Пиринийн дуулал, Болгарын яруу найрагчдын бүтээлийн цомог, 73 зохиолчийн 220 орчим шүлэг, яруу найраг	Олон орчуулагчтай, УБ, 2005	болгар, орос
62	Хайтов Н. “Край буюу гэрлэхийн учир”	Ч.Мөнхбаяр //Инээхүйн гайхамшиг, 2004	тодорхойгүй
63	Цонев К. Нэн сонирхолтой ном, хошин өгүүллэг	Ч.Мөнхбаяр//Инээхүйн гайхамшиг, 2004	тодорхойгүй

Монгол хэлнээ орчуулагдсан Болгарын уран зохиолын сэдэв нь залуу нас, хайр сэтгэл, ажил хөдөлмөр, эх орон, хувьсгал, дэлхийн дайн, байгаль дэлхий, шог хошин, уран зөгнөл гэх мэт өргөн хүрээг хамарчээ.

3.Польшийн уран зохиол Монголд

Польш хэлнээс анхлан монгол хэлэнд 1955 онд нэрт дуун хөрвүүлэгч, зууны манлай эрдэмтэн Б.Ринчен “Адам Мицкевич” гэсэн номыг хөрвүүлжээ. Польшийн уран зохиолыг монголчууд польш, орос, эсперанто, солонгос хэлнээс орчуулсан байна. Б.Ринчен польш хэлнээс “Гурван алим (УБ, 1966), “Солонго” (1970), “Чандруу Алмас хоёр” (1978) зэрэг бүтээлүүдийг, Д.Ким “Хамгаас хөөрхөн” (1967), “За одоо ууцгаая” (1990), “Өглөөгүүр шуурга өнгөрлөө” (1989) зэргийг, Р.Санжаасүрэн “Эрхэм Жонс та хүн мөн үү?” (1967), С.Аюуш “Осол” (1983) бүтээлүүдийг польш хэлнээс монгол хэлэнд орчуулсан байна. Орчуулагч Ч.Догсүрэн П.Болеславын “Фараон” романыг 1981, 1983 онд эсперанто хэлнээс орчуулан гаргажээ. Х.Сенкевичийн “Күо Вадис” (2010) романыг М.Амартайван солонгос хэлнээс орчуулсан байна. 1955-2015 оны хугацаанд польшийн уран зохиолоос 40 орчим бүтээлийг монгол хэлнээ хөрвүүлэн нийтийн хүртээл болгосон ажээ. 1953-1960 онд 12, 1961-1970 онд 6, 1971-1980 онд 8, 1981-1990 онд 6, 1990-2000 онд огт орчуулаагүй. 2004 оноос өнөөг хүртэл 5 орчуулгын бүтээл тус тус хэвлэгджээ.

Хүснэгт №3

№	Зохиол, зохиогч	Орчуулагч, хэвлэлийн газар хэвлэсэн он,	Аль хэлнээс монгол хэлэнд орчуулагдсан
1	Адам Мицкевич	Б.Ринчен, УБ, УХГ, 1955	польш хэлнээс
2	Андшеевский И. “Чандруу Алмас хоёр”	Б.Ринчен, УБ, УХГ, 1978	польш хэлнээс
3	Анитц Б. “Араатны дунд гар хоосон”	УБ, 1972	тодорхойгүй
4	Билински В. “Осол”	С.Аюуш, УБ, УХГ, 1983,	польш хэлнээс
5	Болеслав П. “Фараон”	Ч.Догсүрэн, УБ, УХГ, 1981, 1983	эсперанто хэлнээс
6	Болеслав П. “Фараон”	Ч.Догсүрэн, УБ, УХГ, 1983	эсперанто хэлнээс

7	Броневский Б. “Шүлгүүд”	Ц.Цэдэнжав, УБ, УХҮ, 1953	орос хэлнээс
8	Броневская Я.” Суманд сөгдөөгүй хүний тухай”	Ж.Аминдаваа, УБ, УХХЭХ, 1955,	орос хэлнээс
9	Болжморын шаахай, Польш ардын үлгэр	Д.Содномдаржаа, Таван хархүү ном, 1957	орос хэлнээс
10	Ванда Василевска “Солонго”	Б.Ринчен, УБ, УХГ, 1970	польш хэлнээс
11	Галчинский К. И. Чөлөөт Варшав (шүлэг)	Г.Дамдин, Соёл, утга зохиол, 1959, 10-р сарын 23	орос хэлнээс
12	Генрих Сенкевич “Гурван хүүхдийн хувь заяа”	З.Саарал,УБ, УХГ, 1968	тодорхойгүй
13	Гисгес Ян Марина. Улаанбаатар дээрх саран (шүлэг)	Хэн орчуулсан нь тодорхойгүй. Үнэн, 1960, 5-р сарын 15	тодорхойгүй
14	Гурван алим	Б.Ринчен, УБ, УХГ, 1966	польш хэлнээс
15	Сат-ок “Нууц мөрөөр”	Д.Догсомжав, УБ, Мөнхийн үсэг, 2006	тодорхойгүй
16	Сат-Ок “Давст хадны хөндий”	Д.Догсомжав, УБ, Мөнхийн үсэг, 2006	тодорхойгүй
17	Домбровска М. “За одоо ууцгаая”	Д. Ким, УБ, УХГ, 1990	польш хэлнээс
18	Кертиес И.”Хүн заяа ноогдоогүй нь”	Г.Бошигт, 2005, УБ, УХГ	тодорхойгүй
19	Корчак Я. “Эргээд хүүхэд болсон чинь”,	С.Галсан, УБ, АБЯ, 1976,	тодорхойгүй
20	Котович В. “Фронтын зам”	С.Аюуш, УБ, УХГ, 1980,	тодорхойгүй

21	Лем С. “Эрхэм Жонс та хүн мөн үү?”	Р.Санжаасүрэн, УБ, УХГ, 1967	польш хэлнээс
22	Маринович А. “Тодорхойлолт гурван шүлэг”	Л.Отгон, “Матар” 1960 №10	орос хэлнээс
23	Махеек В. “Өглөөгүүр шуурга өнгөрлөө”	Д.Ким, УБ, УХГ, 1989	польш хэлнээс
24	Мокрский Я. Үнэн юм биш байгаа: Хошин өгүүллэг	Ч.Мөнхбаяр, Инээхүйн гайхамшиг, УБ, 2004	тодорхойгүй
25	Наранцэцэг: польш шүлэг, өгүүллэгийн түүвэр	Л.Дашням, УБ, УХГ, 1974	польш хэлнээс
26	Овсяный Г. “Дайн үүссэн нууц”	Хэн орчуулсан нь тодорхойгүй, 1974 он	польш хэлнээс
27	Остроменский. Б. Захидал-Шаахай (шүлгүүд)	Ш.Цэндгомбо, Соёл утга зохиол, 1958, 11-р сарын 19	орос хэлнээс
28	Тариачны өргөдөл, Польш ардын үлгэр	Д.Содномдаржаа, Таван хархүү ном, 1957	орос хэлнээс
29	Тувим Ю. Жийв жийв (шүлгүүд),	С.Бадраа, УБ, 1956	орос хэлнээс
30	Ружевич Т. Хүсэл, Тадеуш Боровскийн дурсгалд, (шүлэг)	Хэн орчуулсан нь тодорхойгүй. Утга зохиол, 1957, 4-р сарын 17	орос хэлнээс
31	Сенкевич Х. “Күо Вадис”	М.Амартайван, УБ, Мөнхийн үсэг, 2010	солонгос хэлнээс
32	Фидлер А. Бяцхан Бизон	Б.Чимид-Очир, УБ, АБЯ, 1970	тодорхойгүй.
33	Шельбур-Зарембина Э. “Хамгаас хөөрхөн”	УБ, Д.Ким, 1967	польш хэлнээс
34	Шмаглевска С.	Ц.Шүгэр, УБ, УХГ,	орос хэлнээс

	“Биркенаугийн утаа”	1975	
35	Юлиан К. Сорви, өгүүллэг	Б.Сүрэн, Залгамжлагч, 1960 №6	орос хэлнээс
36	Янчарский Ч. Дэлдэн бамбаруушийн хөгтэй явдал	Хэн орчуулсан нь тодорхойгүй. УБ, УХГ, 1978	тодорхойгүй.

Монгол хэлнээ орчуулагдсан Польшийн уран зохиолын гол сэдэв нь Фашизмын эсрэг Польшийн ард түмний хийсэн тэмцэл, Дэлхийн I, II дайн, эх орноо хамгаалах үзэл, уран зөгнөл, хөгтэй явдал, түүх домог зэрэг байна.

4. Словакийн уран зохиол Монголд

Чехословак улс 1955 онд Монгол улстай дипломат харилцаа тогтооход Чех, Словак хоёр хамтдаа холбооны бүтэцтэй улс байсан тул ихэнх тохиолдолд чех, словак уран зохиолыг ялгалгүй хамтад нь орчуулж байсан. Гэхдээ Монголд хэвлэгдсэн Словакийн уран зохиол Чехийн уран зохиолыг бодвол тооны хувьд цөөн байдаг. Анхны словак зохиолууд нэрт орчуулагч Д.Алтангэрэлийн чех болон словак хэлнээс орчуулсан “Тэнгэрийн элч”, УБ, 1970 бүтээлд анхлан хэвлэгдсэн. Үүний дараагаар Д.Алтангэрэл “Төөрөлдсөн хүнтэй уулзсан нь”, “Учрал” (Чех, Словакийн зохиолчдын өгүүллэг, УБ, УХГ, 1987) зэргийг орчуулан гаргасан. 1985 онд Ц.Цэрэн Я.Есенскийн “Братиславын булшнаа”, 1987 онд орчуулагч Д.Алтанхуяг В.Завадагийн “Алдар нэрийг би горилохгүй”, Я.Кострагийн “Братиславын хавар” (Утга зохиол, урлаг №19) зэргийг орчуулан нийтлүүлжээ. Словак хэлнээс уран зохиолыг голчлон орчуулсан хүн бол Д.Алтангэрэл болно.

Хүснэгт №4

№	Зохиол, зохиогч	Орчуулагч, хэвлэлийн газар хэвлэсэн он,	Монгол хэл рүү орчуулсан хэл
1	Есенский Я. “Братиславын булшнаа”	Утга зохиол, урлаг №19, 1985, орч. Ц.Цэрэн	тодорхойгүй.
2	Завада В. “Алдар нэрийг би горилохгүй”	Д.Алтанхуяг, 1987 (Утга зохиол, урлаг №19)	тодорхойгүй
3	Клара Я. “Төөрөлдсөн хүнтэй уулзсан нь”	Д.Алтангэрэл, УБ, УХГ, 1986	словак хэлнээс

4	Костра Я. “Братиславын хавар”	Утга зохиол, урлаг №19	тодорхойгүй.
5	Учрал” Чех, Словакийн зохиолчдын өгүүллэг	Д.Алтангэрэл, УБ, УХГ, 1987	чех болон словак хэлнээс
6	“Тэнгэрийн элч”	Д.Алтангэрэл, УБ, 1970	чех болон словак хэлнээс

Монгол хэлнээ орчуулагдсан Словакийн уран зохиолын сэдэв нь Дэлхийн I, II дайн, дайны үеийн баатрууд, эх орныхоо төлөө тэмцсэн ард түмний тэмцэл гэх зэрэг байна.

5.Украины уран зохиол Монголд

Украины уран зохиолоос хамгийн анх 1956 онд украины зохиолч О.Кравецкийн Ханьпугийн охин, зохиолыг Шаравжамц орчуулжээ. Үүнээс хойш Д.Гомбожав Т.Г.Шевченкогийн “Зарц бүсгүй” (УБ, 1964), Д.Дашдаваа М.В.Гаршины “Дөрвөн хоног” (УБ, 1965), 1968 онд М.Дарамваанчиг М.Стельмахын “Хүний цус ус биш” зохиолыг, Д.Чойжил Ю.Дольд Михайликийн “Ганц дайчин ганцаардахгүй” (УБ, 1969), Л.Түдэв М.Стельмахын “Хун цэнгийн цуваа” (УБ, 1970), Ч.Лхагваа, Ю.Яновскийн “Морьтон” (УБ, 1972), Г.Амар О.Гончарын “Хонх” (УБ, УХГ, 1976), Д.Алтангэрэл Р.Кочарын “Хүү эргэж ирлээ” (1986), Б.Энэбиш В.Сосюрагийн “Украин минь” (УБ, 1987), С.Баясгалан Н.Бажаны “Намрын хөгжим” (УБ, 1987), Д.Баасанжав В.Орлёнокгийн “Буун дуугүй операц” (УБ, 1989) гэх зэрэг бүтээлүүдийг орос хэлнээс орчуулж, нийтийн хүртээл болгосон байна. Украины уран зохиолоос нийтдээ 20 орчим бүтээл монгол хэлэнд орчуулагдсан байна. Эдгээрээс хамгийн алдартай нь Ю.Дольд Михайликийн “Ганц дайчин ганцаардахгүй” зохиол болно.

Хүснэгт №5

№	Зохиол, зохиогч	Орчуулагч, хэвлэлийн газар, хэвлэсэн он	Аль хэлнээс монгол хэлэнд орчуулагдсан
1	Бажан Н. “Намрын хөгжим”, шүлэг	С.Баясгалан, УБ, 1987	орос хэлнээс
2	Гаршин М. В. “ Дөрвөн хоног”	Д.Дашдаваа, УБ, УХХЭХ, 1965	тодорхойгүй.
3	Гончар О. “Хонх”	Г.Амар, УБ, УХГ, 1976	орос хэлнээс
4	Дольд Михайлик Ю. “Ганц дайчин	Д.Чойжил, УБ, УХГ, 1969	орос хэлнээс

	ганцаардахгүй”		
5	Жванецкий М. “Мэс засалч”, Хошин өгүүллэг	Ч.Мөнхбаяр //Инээхүйн гайхамшиг, УБ, 2004	тодорхойгүй.
6	Жванецкий М. “Шлягер” Флюгерийн эсрэг, хошин өгүүллэг	Ч.Мөнхбаяр //Инээхүйнгайхамшиг, УБ, 2004	тодорхойгүй.
7	Кочар Р. “Хүү эргэж ирлээ” өгүүллэг	Д.Алтангэрэл //Мөнхийн дурсгал, 1986	орос хэлнээс
8	Кравець О. Ханьпугийн охин	Шаравжамц, УБ, УХГ, 1956	тодорхойгүй.
9	Макивчук Ф. “Оносон нэрд би дуртай”, Хошин өгүүллэг	Ч.Мөнхбаяр //Инээхүйн гайхамшиг, УБ, 2004	тодорхойгүй.
10	Орлёнок В. “Буун дуугүй операц”	Д.Баасанжав, УБ, УХГ, 1989	тодорхойгүй.
11	Руденко Б. “Бурхан нуур” уран зөгнөлт өгүүллэг	Пүрэвдагва // уран зөгнөлт тууж өгүүллэгүүд, УБ, 1984	тодорхойгүй.
12	Сосюра В. “Украин минь”, шүлэг	Б.Энэбиш, Октябрийн гэрэл, УБ, 1987	тодорхойгүй.
13	Стельмах М. “Хун цэнгийн цуваа”	Л.Түдэв, УБ, АБЯ, 1970	тодорхойгүй.
14	Стельмах М.”Хүний цус ус биш”	М.Дарамваанчиг, УБ, 1968	орос хэлнээс
15	Украинка Л. “Тариан түрүүхэн”	Ц.Шагдар, УБ, 2011, Содпресс	орос хэлнээс
16	ШевченкоТ.Г.“Зарц бүсгүй”	Д.Гомбожав, УБ, УХХЭХ, 1964	тодорхойгүй
17	Яновский Ю “Морьтон” роман	Ч.Лхагваа, 1972, УБ, УХГ	орос хэлнээс

Украины уран зохиолоос монгол хэлнээ орчуулагдсан бүтээлүүдийн сэдэв нь Дэлхийн I, II дайн, дайны үеийн тагнуулын бодлого, ажил хөдөлмөр, баатарлаг үйлс зэрэг байна.

6. Чехийн уран зохиол Монголд

Чехийн уран зохиолоос хамгийн анх 1951 онд Б.Ринчен Ю.Фучикийн “Цаазын газар сурвалжилсан тэмдэглэл” номыг орчуулсан байна. Чехийн уран зохиолыг монголчууд орос, чех, герман хэлнээс орчуулсан бөгөөд чех хэлнээс орчуулж байсан орчуулагч нар нь Б.Ринчен, Д.Алтангэрэл, Г.Дашдаваа, Б.Энэбиш, П.Нямаа нар болно. Б.Ринчен Алойс Йираасекийн “Эртний чех домог тууж”-ийг 1965 онд, “Чехийн эртний домог II”-ийг 1968 онд тус тус орчуулан хэвлүүлсэн.

Д.Алтангэрэл чех, словак хэлнээс Юлиус Фучикийн “Коммунизмын тугийн дор”, Марије Пуймановагийн “Амьдрал”, Иржи Марекийн “Уулзахын ерөөл”, Вацлав Ржезачийн “Долоон танк”, Ян Дрдагийн “Байлдагч Станда”, Марије Маеровагийн “Хотын захын хориглолт”, Людвик Ашкеназийн “Сонгино”, Франтишек Куфкагийн “Цэцгийн багц”, Петр Йилемницкийн “Тэнгэрийн элч”, Рудольф Калчикийн “Ганцаардал”, Владимир Миначийн “Шийдэхийн өмнөхөн” зэрэг өгүүллэгүүдийг Д.Бадарчийн хамт орчуулан “Тэнгэрийн элч” (УБ, 1970) гэсэн нэрээр гаргав. Чехийн зохиолч Ян Отченашекийн “Ромео, Жульетта хоёр харанхуйд” буюу “Romeo, Julie a tma” (1958) бүтээлийг 1975 онд, Козакийн “Михал дарга” зохиолыг 1981 онд, Карел Чапекийн “Тожмой луутай тулалдсан нь” 1988 онд Д.Алтангэрэл орчуулан Улаанбаатар хотноо хэвлэсэн байна.

Г.Дашдаваа Пуйманова Мариегийн “Галаар наадвал” роман (УБ, 1974), Божена Немцовагийн “Эмээ” (УБ, 1987) романыг чех хэлнээс орчуулж, нийтийн хүртээл болгожээ. Витезслав Незвалын “Энх тайвны дуу” яруу найргийн түүвэр (орч. Х. Пэрлээ, УБ, 1954), Дрда Яны “Өгүүллэгүүд” (УБ, 1952), Марек Иржигийн “Манайд үүр гийлээ” (УБ, 1955), “Алтан үст охин”, чех ардын үлгэрүүд, (УБ, 1956), Ян Амос Коменский (УБ, 1958), Ярослав Хашекийн “Эрэлхэг цэрэг Швейкийн хөгтэй явдал” (УБ, 1965, 2009), Юлиус Фучикийн “Холбоочны гурван үсэг”(УБ, 1966), Ян Ленчогийн “Дурсамж” (УБ, 1989), Карла (УБ, 1956) Карел Чапекийн “Илд бамбай” (1993), Франц Кафкагийн “Шүүх ажиллагаа” (УБ, 2009) зэрэг бүтээлүүдийг монгол хэлнээ хөрвүүлжээ. Чехийн уран зохиолоос Монголд алдаршсан нь орчуулагч Ш.Очирбатын орос хэлнээс орчуулсан Ярослав Хашекийн “Эрэлхэг цэрэг Швейкийн хөгтэй явдал” болно. 1951-1960 онд 20, 1961-1970 онд 5, 1971-1980 онд 4, 1981-1990 онд 28, 1991-2000 онд 9 бүтээл орчуулагдаж нийтийн хүртээл болжээ. 2010 онд МУИС-ийн чех судлалын төгсөгчид багшийн хамтаар “Чехийн шилдэг үлгэрүүд” номыг орчуулж нийтийн хүртээл болгожээ.

№	Зохиол, зохиогч	Орчуулагч, хэвлэлийн газар, хэвлэсэн он	Аль хэлнээс монгол хэлэнд орчуулсан
1	Адам Иржи. Марианы Лазнид байгаа Улаанбаатарын оюутнууд, найруулал	Залуучуудын үнэн, 1957, 4-р сарын 6	тодорхойгүй
2	Алоис Й. “Эртний чех домог тууж”	Б.Ринчен, УБ, УХХЭХ, 1965	чех хэлнээс
3	Алоис Й. “Чехийн эртний домог”	Б.Ринчен, УБ, УХХЭХ, 1968	чех хэлнээс
4	Алтан үст охин”, чех ардын үлгэрүүд	У.Лийгаа, УБ, 1956	тодорхойгүй
5	Алин Лайчиах. “Ильичийн байранд” шүлэг	Б.Жамц, Соёл утга зохиол, 1960 4-р сарын 21	тодорхойгүй
6	Буриан Э. Ф. Шинэ жилээр болсон явдал: өгүүллэг	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
7	Вайсс Я. Цуутай нохой: өгүүллэг	Б.Энэбиш //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
8	Гаск Иржи “Төвийг сахьсан нутаг”	Д.Алтангэрэл, УБ, 1983	чех хэлнээс
9	Гашек Я. “Нэргүй захидал”, өгүүллэг	Д.Даш, “Туяа”, 1958 №1 18-р талд	орос хэлнээс
10	Гашек Я. Барон Клейнгамплийн аж ахуйн өөрчлөлт, өгүүллэг	Г.Амар “Матар”, 1959 №11, 8-р талд	орос хэлнээс
11	Гора И. “Улаан талбайд” шүлэг	Г.Дамдин, Соёл, 1957 №3, 12-р талд	орос хэлнээс
12	Дрда Я. “Өгүүллэгүүд”	Хэн орчуулсан нь тодорхойгүй. УБ, 1952	тодорхойгүй
13	Дрда Я. Гурав дахь фронт: өгүүллэг	Б.Энэбиш, //Учрал, УБ,	чех хэлнээс

		УХГ, 1987	
14	Запотоцкий А. “Барунка” өгүүллэг	Б.Энэбиш //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
15	Илемницкий П. “Салхи эргэлээ”	Г.Дашдаваа, УБ, 1979	чех хэлнээс
16	Кайнер И. “Чехийн эрмэлзэл”	М.Цэрэндорж, Утга зохиол, 1957 4-р сарын 5	орос хэлнээс
17	Козак. Я. “Михал дарга”	Д.Алтангэрэл, УБ, УХГ, 1981	чех хэлнээс
18	Кальчик Р. Мариенка, өгүүллэг	орч. Б.Энэбиш, //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
19	Кожик Ф. Ажилчин: өгүүллэг, орч.	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
20	Козак Я. Алдарт ой: өгүүллэг, орч.	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
21	Кубка Ф. Хөгжмийн уянга	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
22	Ленчо Я. “Дурсамж”	П.Нямаа, УБ, 1989	чех хэлнээс
23	Маерова Марие “Хөгжөөнт үлгэрийн цоморлиг”	Хэн орчуулсан нь тодорхойгүй, УБ, АБЯ, 1979	тодорхойгүй
24	Марек Иржи “Манайд үүр гийлээ	Ц.Дүгэрсүрэн, УБ, 1955	тодорхойгүй
25	Марек Иржи. “Нэгэн эхийн яриа” өгүүллэг	Д.Намдаг, Цог, 1960 №6 40-46 талд	герман хэлнээс
26	Майерова М. Улаан туг: өгүүллэг	Б.Энэбиш, //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
27	Мориц Ю. Ягаан муурын нууц, 61 шүлэг,	олон орчуулагчтай. УБ, 1991	тодорхойгүй
28	Незвал В. “Энх тайвны дуу”	Х.Пэрлээ, УБ, 1954	тодорхойгүй

29	Незвал В. “Хамгийн сайхан үнэр, гэвэл...” шүлэг	Соёл утга зохиол, 1959, 10-р сарын 15	тодорхойгүй
30	Немцова Б. “Эмээ”, роман	Г.Дашдаваа, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
31	Новый К. 1945 оны майн нэгэн, өгүүллэг	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
32	Отченашек.Я “Ромео Жульетта хоёр харанхуйд”	Д.Алтангэрэл, УБ, УХГ, 1975	чех хэлнээс
33	Ольбрахт И. Оросын пролетарийн хувьсгалд талархдаг минь: өгүүллэг	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
34	Отченашек Я. Бухал өвсний яриа: өгүүллэг	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
35	Пуйманова М. “Галаар наадвал” роман	Г.Дашдаваа, УБ, 1974	чех хэлнээс
36	Пуйманова М. Учрал: өгүүллэг	Б.Энэбиш //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
37	Плухарж З. Бороонд бүүвэйлэгдсэн нь: өгүүллэг	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
38	Ржиха Б. Азарган тахиа: өгүүллэг	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
39	Руми И. “Хүү нь болох төвөгтэй” өгүүллэг	Д.Гомбодорж, Сүхбаатарын зам, 1960, 5-р сарын 1	орос хэлнээс
40	Сватоплук Г. Готвальдад бичсэн захидал: өгүүллэг,	орч. Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
41	Секера Й. Партизаны элч: өгүүллэг	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
42	Стрнадель И. Цонхны доор цуурайтна: өгүүллэг	орч. Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
43	Сургуультай нохой, Чех ардын үлгэр	Д.Содномдаржаа, 1957	орос хэлнээс
44	Томан Й. Замын эхэн:	Д.Алтангэрэл //Учрал,	чех хэлнээс

	өгүүллэг	Уб, УХГ, 1987	
45	Тэнгэрийн элч, чех, словакийн зохиолчдын өгүүллэг	Д.Алтангэрэл, УБ, 1970	чех, словак хэлнээс
46	Флариан М. Улаан цэрэг Рудо армейци, шүлэг	Б.Ринчен, “Утга зохиол, 1957, 7-р сарын 28	чех хэлнээс
47	Франц Кафка, Шүүх ажиллагаа	Ц.Сүхбаатар, Дэлхийн сонгодог зохиол, 19-р боть, Монсудар, УБ, 2009	орос хэлнээс
48	Фрид Н. Хавх: өгүүллэг	Д.Алтангэрэл //Учрал, Уб, УХГ, 1987	чех хэлнээс
49	Фучик Ю. Цаазын газар сурвалжилсан тэмдэглэл	Б.Ринчен, УБ, 1951	чех хэлнээс
50	Фучик Ю. “Холбоочны гурван үсэг”	орч. Д.Хишигжаргал, УБ, 1966	тодорхойгүй
51	Фучик Ю. Мөнх орших үйлс	А.Самбалхүндэв, Соёл утга зохиол, 1960, 4-р сарын 21	тодорхойгүй
52	Фучик Ю. Бодит өгүүллэг	Б.Энэбиш//Учрал, Уб, УХГ, 1987	чех хэлнээс
53	Хашек Я.Эрэлхэг цэрэг Швейкийн хөгтэй явдал	Ш.Очирбат, УБ, УХГ, 1965, Дэлхийн сонгодог утга зохиолын чуулган, 36-р боть, УБ, Монсудар, 2009	орос хэлнээс
54	Хнеупек Б. Арслангийн одонт генерал: сурвалжлага, найруулал	орч. Б.Дашцэрэн, 1987	тодорхойгүй
55	Чапек К. “Тожмой луутай тулалдсан нь”	Д.Алтангэрэл, УБ, УХГ, 1988	чех хэлнээс
56	Чапек К. Хүний аминд халдсан нь: өгүүллэг, 1991	Д.Алтанхуяг //Алмас эрдэнийн хулгайч, Илд бамбай ХГ, УБ,	тодорхойгүй
57	Чапек К. Жүжигчин алга	орч. Ц.Барадий //Илд	тодорхойгүй

	болсон нь: өгүүллэг	бамбай, 1992	
58	Чапек К. Ноён Гиршийн сураг тасарсан нь: өгүүллэг	Ц.Барадий //Илд бамбай, 1992	тодорхойгүй
59	Чапек К. Оплатагийн мөхөл: өгүүллэг	Ц.Барадий //Илд бамбай, 1992	тодорхойгүй
60	Чапек К. Профессор Роусын туршилт: хошин детектив	Ц.Барадий //Илд бамбай, 1992	тодорхойгүй
61	Чапек К. Тасалбар: өгүүллэг	Ц.Барадий //Илд бамбай, 1992	тодорхойгүй
62	Чапек К. Шуудан дээр гарсан гэмт хэрэг: өгүүллэг	Ц.Барадий //Илд бамбай, 1992	тодорхойгүй
63	Чапек К. Яруу найрагч: өгүүллэг	Д.Алтанхуяг //Алмас эрдэнийн хулгайч, Илд бамбай ХГ, УБ, 1991	тодорхойгүй
64	Шайнер Д. Магтаал дуутай адил буюу: өгүүллэг, орч.	Д.Алтангэрэл //Учрал, УБ, УХГ, 1987	чех хэлнээс
65	Чехийн шилдэг үлгэрүүд	Д.Энхжаргал болон бусад, 2010	чех хэлнээс
66	Эрдэмтэй нохой, Чех ардын үлгэр, “Унших бичиг”	Бага сургуулийн 4-р ангид үзнэ. 1959	тодорхойгүй
67	Ян Амос Коменский	Тодорхойгүй. УБ, 1958	тодорхойгүй

Монгол хэлнээ орчуулагдсан чехийн уран зохиолын сэдэв нь түүх домог, дэлхийн I, II дайн, шүүх, гэмт хэрэг, хууль, хувьсгал, хайр сэтгэл, байгаль дэлхий, чехийн ёс заншил, хөдөөгийн амьдрал гэх зэрэг байна.

Дүгнэлт

Энэхүү өгүүлэлд Украин, Белорусс, Болгар, Чех, Словак, Польш зэрэг зургаан улсын уран зохиол Монголд орчуулагдаж, нийтийн хүртээл болсон тухай өгүүлж байна. Эдгээр улсын уран зохиолын орчуулга дараах онцлогийг агуулж байна.

- Бидэнд буй судалгааны материалаас үзэхэд, Украин болон Белоруссын уран зохиолыг орос хэлнээс орчуулсан байна. Оросоос бусад слав хэлтэн

- улсуудын уран зохиолыг монголчууд болгар, орос, герман, словак, чех, польш, эсперанто, солонгос хэлнээс монгол хэлэнд хөрвүүлжээ. Монголчууд Оросоос бусад слав хэлтэн улсуудын уран зохиолоос 500 орчим бүтээлийг орчуулан, хэвлэсэн байна.
- Нийт бүтээлүүдийг ямар хэлнээс орчуулсныг мэдэх боломжгүй байна. Учир нь зарим бүтээлүүдэд аль хэлнээс орчуулсныг заагаагүй байна. Монгол улсын төв номын сан, Нацагдоржийн нэрэмжит Нийтийн номын сан, МУИС-ийн номын сангуудад байгаа бүтээлүүдийн зарим нь аль хэлнээс орчуулагдсан нь тодорхойгүй, тэр бүү хэл урагдаж хуучирсан, орчуулагчийн талаарх мэдээлэл байхгүй зэрэг нь судалгаанд хүндрэл учруулж байна.
 - Украин, Белорусс, Болгар, Чех, Словак, Польш зэрэг 6 улсын уран зохиолоос монголчууд орчуулахдаа ихэнхийг нь орос хэлнээс орчуулсан байна.
 - Орчуулагдсан бүтээлийн тооны хувьд хамгийн олон бүтээлийг Болгарын уран зохиолоос орчуулжээ. Зохиолын хэмжээгээр белорусс, болгар, чех, польш, украины уран зохиолоос нэлээд томоохон хэмжээтэй романууд орчуулагдсан нь ажиглагдаж байна.
 - Оросоос бусад слав хэлтэн улсуудын уран зохиолоос болгар, чех, польшийн уран зохиолыг тухайн эх хэлнээс нь орчуулж байсан байна. Польш, Чехийн уран зохиолыг польш, чех хэлнээс эрдэмтэн Б.Ринчен орчуулжээ.
 - Польшийн уран зохиолыг польш хэлнээс дагнан орчуулж байсан орчуулагч нь эрдэмтэн Б.Ринченгээс гадна Д.Ким байна. Словак, Чех, Украины уран зохиолыг словак, чех, орос хэлнээс Д.Алтангэрэл орчуулсан байна. Болгар хэлнээс монгол хэлэнд дагнан орчуулж байсан орчуулагчид нь А.Самбалхүндэв, Н.Лхагва, Г.Донид, Б.Жамъянбаатар нар байна. Белорусс, украин хэлнээс орчуулсан баримт олдсонгүй.
 - Монгол хэлнээ орчуулагдсан оросоос бусад слав хэлтэн улсуудын уран зохиолын нийтлэг сэдэв нь дэлхийн I, II дайны үеийн түүх, хувьсгал, эх орон үндэстний төлөө тэмцэл зэрэг байна.
 - Монгол хэлнээ орчуулагдсан оросоос бусад слав хэлтэн улсуудын уран зохиолоос хамгийн ихээр нийтэд түгэн дэлгэрч, нэрд гарсан бүтээлүүд нь Чехийн зохиолч Ю.Фучикийн “Цаазын газар сурвалжилсан тэмдэглэл”, Я.Хашекийн “Эрэлхэг цэрэг Швейкийн хөгтэй явдал”, Украины зохиолч Ю.Дольд Михайликийн “Ганц дайчин ганцаардахгүй” зэрэг бүтээлүүд болно.

Номзүй

1. Гадаадын уран зохиолыг монгол хэлээр орчуулсан нь (1956-1960), Эмхтгэсэн Д.Бүрэндалай, УХХЭХ, 1963

2. Монгол улсад хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиолын номзүйн бүртгэл (1985-2005), УБ, 2007
3. Шархүү А.Дагвадорж, Ч.Галбаяр, Г.Гүн-Үйлс, Дэлхийн уран зохиолын бага нэвтэрхий толь
4. Энхжаргал.Д (2010) Монголын уран зохиол Чехэд, Гадаад хэл соёл судлал, №333(14), 65-74
5. Энхжаргал.Д(2015) “Монгол хэлнээс чех хэлэнд, чех хэлнээс монгол хэлэнд орчуулагдсан бүтээлүүд”, Acta Mongolica, ISSN:20741014, vol.16 (426), 254-263 <http://ims-num.org/acta-mongolica> -сэтгүүл-боть15/ open access

СОЛОНГОСЫН УТГА ЗОХИОЛЫН МОНГОЛ ОРЧУУЛГЫН ТОЙМ

Г. Эрдэнэчимэг⁶⁰

Товч утга: Солонгосын уран зохиолыг монгол хэлээр орчуулсан бүтээлийг 1990-ээд оноос өмнөх ба хойшихи гэж хоёр ангилж болно. 1990-ээд оныг зааг болгон авч үзсэний учир нь энэ үеэс солонгос хэлтэй үндэсний мэргэжилтэй боловсон хүчинг Монголын их дээд сургуулиудад бэлтгэж эхлэсэнтэй холбоотой. Энэхүү өгүүлэлд 1990-ээд оноос хойшихи Солонгосын утга зохиолыг монгол хэлээр орчуулсан байдлыг тоймлон өгүүлэв. Дипломат харилцаа тогтоосноос хойшихи хугацаанд чамгүй тооны бүтээлийг орчуулж, монгол уншигчидад танилцуулсан бөгөөд үүнд БНСУ-ын утга зохиолын орчуулгын сангуудын дэмжлэг тусалцаа чухал үүрэг гүйцэтгэв. Ялангуяа Солонгосын эртний сонгодог уран зохиолын хоёр ч бүтээлийг монгол сонгодог бичгийн хэлээр чадварлаг орчуулсан нь анхаарал татаж байна. Үүний зэрэгцээ чанарын хувьд тун тааруухан бүтээл ч гарсаар байгаа нь орчуулгын шүүмж хөгжихгүй байгаагаар тодорхой хэмжээгээр холбоотой тул сүүлийн хорь гаруй жил солонгос хэлнээс орчуулга хийж, туршилага хуримтлуулсан орчуулагч нар энэ чиглэлээр манлайлан ажиллах шаардлагатай байна.

Түлхүүр үг: Монгол солонгос орчуулга, солонгос монгол орчуулга, яруу найргийн орчуулга, үргэлжилсэн үгийн зохиолын орчуулга, эртний сонгодог уран зохиол

Социализмын үед монгол уншигчид гадаадын уран зохиолтой танилцахдаа голцуу орос хэлнээс монгол хэлээр орчуулсан бүтээлтэй танилцаж ирсэн бөгөөд тухайн үед орчуулгын бүтээл хатуу цензур дамжисны дараа хэвлэгдэн олон нийтийн гарт хүрдэг байсан тул уншигчидад дэлхийн сонгодог уран зохиолын амт шимтийг зүй ёсоор нь мэдрүүлсэн гайхамшигтай бүтээлүүд гарч байжээ. 1990-ээд оноос Монгол улс нийгмийн шинэ тогтолцоо руу шилжин орсноор утга зохиолын орчуулга ч бас хөгжлийн өөр шат руу шилжин оров. Хоёр дахь гадаад хэлээр орос бус англи хэлийг сонгосноос хойш урьд өмнө нь хаалттай байсан дэлхийн олон орны уран зохиолыг англи юм уу тухайн хэлнээс нь монгол хэлээр орчуулж эхлэлээ. Хуучин системийн үед уран зохиолын орчуулгыг голцуу авьяас билгээрээ тодорсон зохиолч нар хийдэг байсан бол энэ үеэс гадаад хэлийг тодорхой хэмжээнд эзэмшсэн бол хэн ч хийх боломжтой болов. Шинэ үеийн орчуулагч нарын орчуулах ур чадвар, орчуулгын чанар ахмад

⁶⁰ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхимийн багш, докторант

үеийнхний түвшинд хүрэхгүй байгааг шүүмжлэн хэлэх дуу хоолой ч цөөнгүй сонсогдож байна.⁶¹

2005 онд ШУТИС-ийн багш Н.Мэнд МУИС-ийн ГХСС-ийн Солонгос судлалын тэнхмээс эрхлэн гаргасан “Солонгос судлал” сэтгүүлд “Монгол хэлээр орчуулсан Солонгосын уран зохиолын тойм” хэмээх өгүүлэл хэвлүүлсэн юм. Уг өгүүлэлд 1921-1990 онд монголоор орчуулсан гадаадын уран зохиолын болон монгол номын бүртгэл, номзүйн цуврал ном болон 1990 оноос хойш гарсан төвийн сонин сэтгүүлийг шүүрдэн нягталж, монгол хэлээр орчуулсан солонгосын уран зохиолын номзүйг гаргахыг зорьсон байна.

2010 онд доктор Д.Сайнбилэгт “Монгол хэлээр орчуулсан Солонгосын уран зохиолын тухай” илтгэлийг солонгос хэлээр тавьсан. Дээрхи хоёр судлаачийн судлагаанд 1990-ээд оноос өмнөх орчуулгын талаар дэлгэрэнгүй дурдсан тул 1990-ээд оноос хойшхи орчуулгын талаар голлон авч үзье.

1990 онд БНСУ-тай Монгол улс дипломат харилцаа тогтоож, 1991 оноос Монголын их дээд сургуулиудад солонгос хэлтэй үндэсний боловсон хүчин бэлтгэж эхлэсэн билээ. Энэ үеэс эхлэн монгол уншигчид Өмнөд Солонгосын уран зохиолын шилдэг бүтээлтэй танилцаж эхлэв. Солонгосын дунд, ахлах сургуулийн уран зохиолын хичээлийн хөтөлбөрт тусгагдсан 1930-аад оны шилдэг өгүүллэгүүдээс дээжлэн орчуулж “Солонгос өгүүллэгийн дээжис” эмхтгэлийн 1-р дэвтэрийг 1997 онд гаргасан бөгөөд орчуулгыг доктор Б.Лхагваагийн удирдлагаар МУИС-ийн анхны солонгос хэлний ангийн оюутнууд гүйцэтгэсэн юм. 2000 онд “Солонгосын шилдэг өгүүллэгийн дээжис” эмхтгэлийн 2-р дэвтрийг гаргасан ба түүнд 1920-оос 1990-ээд оны утга зохиолын шагнал хүртсэн өгүүллэгүүд оржээ.

Яруу найргийн орчуулга мөн багагүй хийж ирсэн ба 1997 онд яруу найрагч Гү Жүнъ хой-н “Өмнөд Солонгосоос нисч ирсэн шувуу” (орчуулсан Ж.Баттөр, Д.Сайнбилэгт, Сон Ыи минь) хэмээх шүлгийн эмхтгэл гарав.

Монголоор орчуулсан яруу найргийн бүтээл дундаас хамгийн их анхаарал татаж буй нь “Солонгосын сонгодог яруу найраг”, “Орчин цагийн Солонгосын шүлэг” (орчуулсан Квөн Сон хүн, Д.Дамба тэргүүн дэвтэр, 2005, дэд дэвтэр 2007, Мэргэн үгс ХХК) болно. Солонгосын яруу найргийг монгол хэлээр уран яруу орчуулсан, орчуулгын чанарын хувьд хамгийн сайн болсон бүтээл юм. Үүнээс гадна “Солонгосын шилдэг 50 шүлэг” (орчуулсан И Анна, Улаанбаатар ИС, 2006), Ким Соверийн шүлгийн түүврийн орчуулга болох “Агарууны цэцэг” (орчуулсан Д.Нармандах) зэрэг эмхтгэл бий. Сүүлийн жилүүдэд Монгол ба БНСУ-ын зохиолчдын хооронд хамтын ажиллагаа хөгжсөөр байгаа бөгөөд тэр хэрээр яруу найргийн орчуулга ч бас шинэ шатанд дэвшинэ хэмээн найдаж байна.

⁶¹ D.Sainbiligt. 「몽골어로 소개된 한국문학 및 번역에 대한 고찰」, 2010.

2006 онд Д.Сайнбилэгт “Чүнгхянг бүсгүйн домог” хэмээх эртний сонгодог уран зохиолыг монгол хэлээр орчуулав. Хятадын сонгодог уран зохиолын нөлөө ихтэй уг зохиолыг монгол хэлээр орчуулах нь орчуулагчийн яс чанарыг шалгасан бэрх ажил байсан нь тодорхой. Монгол сонгодог бичгийн сайхан хэлээр орчуулсан уг бүтээл нь уран зохиолын төдийгүй соёл, орон судлалын чиглэлээр мэргэшиж буй оюутан сурагчидад тун сайн гарын авлага болж буй. Мөн 2008 онд Солонгосын ард түмний оюуны бахархал болсон “Утгыг тайлж хялбаршуулсан Хүнмин жонгым” зохиолыг монгол хэлээр орчуулсан. Уг зохиол нь 1962 онд БНСУ-ын Үнэт өвийн 70-рт бүртгэгдсэн бөгөөд 1997 онд ЮНЕСКО-гийн дэлхийн бичиг үсгийн өвд бүртгэгдсэнээр солонгосчууд төдийгүй дэлхий нийтийн анхаарлыг татах болжээ.⁶² Хэн, хэрхэн зохиосон нь тодорхой цөөхөн бичиг үсгийн нэг болох хангыл-солонгос үсгийг зохиох болсон хэрэгцээ шаардлага, зарчим зэргийг тайлбарласан уг номыг монголоор орчуулсан нь Монголын Солонгос судлалын хөгжилд үнэтэй хувь нэмэр оруулжээ.

Ийнхүү өндөр үнэлж болох бас нэг бүтээл бол Ц.Цэрэндоржийн орчуулсан Солонгосын түүхийн тулгуур сурвалжийн нэг болох “Гурван улсын нөхсөн судар” юм. Уг судар нь түүх, археологи, хэл шинжлэл, угсаатны зүй, шашин, философи, газар зүйн судлагааны үнэт хэрэглэгдэхүүн бөгөөд Корйё улсын сүүл үед Ирийёнъ (1206-1289) хэмээх их хуврагийн зохиосон албан бус түүх юм. Түүнийг орчин цагийн солонгос хэлээр хөрвүүлсэн хэдэн арван орчуулга гарснаас гадна япон, англи, герман хэлээр орчуулжээ. Тэдгээрийн дотроос Солонгосын нэрт түүхч, эрдэмтэн И Бйёндон-гийн орчуулга хамгийн сайнд тооцогдох агаад түүнд голлон тулгуурлаж орчуулсан бөгөөд зохиогчийн болон орчуулагчийн тайлбар, нанхиад үсгээс бичсэн эртний солонгос эхийн хамтаар хэвлэн гаргажээ.⁶³ Хэр баргийн орчуулагч бэрхшээдэг эртний сонгодог уран зохиолын орчуулгад хүчээ сорьсон Ц.Цэрэндорж Хө гюнь-ий “Хон гил дон нэрт шаштир”-ыг монгол хэлээр орчуулсан нь монгол уншигчидад Солонгосын уран зохиолын их өвтэй танилцах бас нэгэн боломжийг олгов.

Өмнөд Солонгосын улс төрч, бизнесмэн зэрэг алдартай хүмүүсийн намтрыг орчуулсан бүтээлийн тоо нэлээн хэдэд хүрээд байна. ОУХДС-ийн багш Ж.Баттөр солонгос хэлнээс арав гаруй ном орчуулсны бараг тэн хагасыг намтар зохиол эзлэдэг. Өргөн мэдлэг, шаргуу хөдөлмөр, тэсвэр тэвчээр шаарддаг энэхүү ажилд нэлээд гаршсан тэрбээр орчуулагч хүн бол орон судлаач байх ёстой хэмээн үздэг.⁶⁴

1. Ким Ү жүн, “Хорвоо дэлхий уудам, хийх ажил их байна”, орчуулсан

⁶² БНСУ-ын Үндэсний хэлний хүрээлэн, “Утгыг тайлж хялбаршуулсан Хүнмин жонгым”, орчуулсан Д. Сайнбилэгт, 2008.

⁶³ Ирийёнъ, “Гурван улсын нөхсөн судар”, орчуулсан Ц. Цэрэндорж, Ж. Гантулга, Улаанбаатар 2009.

⁶⁴ <http://old.24tsag.mn/content/32287.shtml> Ж. Баттөр, “Орчуулагч орон судлаач болох нь”

- Б.Лхагваа, 1993
- И Мёнбаг, “Ажлаар амьсгалсан он жилүүд”, орчуулсан Ж.Баттөр, 2009, КОМЕХ.
 - Ким Гү, “Солонгосын баатар Ким Гү-гийн дурдатгал” орчуулсан Ж.Баттөр, Улаанбаатар, 2009.
 - О Вөнчөл, “Пак Жөн хыи” орчуулсан Ж. Баттөр,
 - Бэг Ён жүн, “Би үнэнч шударга хөдөлмөрөөр Америкийг байлдан дагуулсан” орчуулсан Ж.Баттөр, 2010.
 - Пак Гынхе, “Цөхрөл намайг хатуужуулж, найдвар намайг урагшлуулдаг”, орчуулсан Ж.Баттөр, Г.Эрдэнэчимэг, 2013, Nepko.

Монгол уншигчидыг Солонгосын уран зохиолтой танилцахад БНСУ-ын сангуудын дэмжлэг их үүрэг гүйцэтгэсэн гэдгийг онцлон дурдах ёстой. Тухайлбал, 1996 онд байгуулагдсан “Утга зохиолын орчуулгын сан” Солонгосын утга зохиолыг дэлхийд сурталчилан таниулах зорилгоо биелүүлэхийн тулд идэвхитэй ажиллаж ирсэн бөгөөд уг сангийн дэмжлэгээр Монголд 10 бүтээл орчуулагдан хэвлэгдснийг доор танилцуулав.

№	Төрөл	Зохиолын нэр солонгосоор	Орчуулгын нэр	Зохиолч	Орчуулагч	Хэвлэлийн компани
1	Орчин үе/тууж	이문열 중단 편집- 우리들의 일그러진 영웅 외	Манай ангийн Овгор	<u>이문열</u> И Мүн ёл	Даваасамбуу Эрдэнэсүрэн	ADMON
2	Орчин үе/шүлэг	황지우 시선- 나는 너다	БИ БОЛ ЧИ ЮМ	<u>황지우</u> Хван Жи ү	Цэрэнхорлоо	SOYOMBO
3	Орчин үе/тууж	바리데기	Бари гүнж	<u>황석영</u> Хван Сөг йөн	Цэрэнхорлоо	СОЁМБО (Soyombo)
4	Хүүхдийн	나는 할머니와 산다	Би эмээтэйгээ амьдардаг	Чхой Минъ гйөн	Даваасамбуу Эрдэнэсүрэн	Nom Hur
5	Орчин үе/тууж	나의 집을 떠나며	Гэрээ орхисон минь	<u>현길연</u> Хйөнъ Гир өнъ	И Анна, Г. Баярмаа	Bolor Sudar Publishing house
6	Орчин үе/тууж,	한국 현대	СОЛОНГО СЫН	<u>황석영</u>	Цэрэнхорлоо	МӨНХИЙН

№	Төрөл	Зохиолын нэр солонгосоор	Орчуулгын нэр	Зохиолч	Орчуулагч	Хэвлэлийн компани
	өгүүллэг	중단편선	ШИЛДЭГ ЗОХИОЛЫ Н ДЭЭЖИС	Хван Сөг йөн		ҮСЭГ
7	Орчин үе /шүлэг	종이	ЦААС	<u>신달자</u> Шинь Дал жа	Цэрэнхорлоо	SOYOMBO
8	Сонгодог	춘향전- 열녀춘향수 절가-	Чүнхян бүсгүйн домог	Зохиогч тодорхойгүй	Д. Сайнбилэгт	МӨНХИЙН ҮСЭГ
9	Орчин үе/тууж	엄마를 부탁해	Эжийгээ даатгая	<u>신경숙</u> Шинь Гйөн сүг	Сүрэн Банзрагч	Selenge Press
10	Орчин үе/тууж	난장이가 쏘아올린 작은 공	Одой хуний х00Pг0сн БяцхАН Б0мБ0л0г	<u>조세희</u> Чо Сэ хьи	Нандинцэцэг, Чөн Ён хван	SOYOMBO
11	Орчин үе/шүлэг	우연에 기댈 때도 있었다	-	<u>황동규</u> Хван Дон гюү	Түмэн жаргал	Soyombo
12	Хүүхдийн	마당을 나온 암탉		<u>황선미</u> Хван Сөнъ ми	Сүрэн	
13	Орчин үе/тууж	조드-가난한 성자들	-	김형수 Ким Хйөн сү	Нэргүйн Мэнд, Дүгэржавын Бизьяа	
14	Орчин үе/шүлэг	불꽃 비단벌레		<u>최동호</u>	투명자르갈	

Үүнээс гадна 1993 онд байгуулагдсан “Тхайсанъ соёлын сан”-гийн дэмжлэгээр нэг тууж, нэг түүвэр зохиол орчуулж хэвлүүлсэн ба хоёр бүтээлийг орчуулж байна.

№	Төрөл	Зохиолын нэр солонгосоор	Орчуулгын нэр	Зохиолч	Орчуулагч	Хэвлэлийн компани
1	Дунд үе тууж	하늘꽃	Тэнгэрийн цэцэг	И Инъ хва	Даваасамбуу Эрдэнэсүрэн	Мөнхийн үсэг 2007
2	Орчин үе/тууж	고산자	Ко Сан жа	<u>박범신</u> Паг Бөм шинь	Г. Эрдэнэчимэг	Мөнхийн үсэг 2010
3	Эрт үе/түүвэр зохиол	한국의 담	Солонгос үндэстний үлгэр домог		Даваасамбуу Эрдэнэсүрэн	Admon 2011
4	Орчин үе /өгүүллэгийн түүвэр	자전거도둑	Унадаг дугуйн хулгайч	박완서 Паг Ван сө	А. Нарангэрэл, Кан Сөн хва	SOYOMBO хэвлэгдээгүй
5	Орчин үе/тууж	사람의 향기	Хүний үнэр	송기원 Сон Ги вонь	Даваасамбуу Эрдэнэсүрэн	хэвлэгдээгүй

Монголоор орчуулсан Солонгосын утга зохиолын тоймыг товч танилцуулахад ийм байна. Цаашид монгол-солонгос, солонгос-монгол орчуулгын бүтээлийн бүртгэл, ном зүйг үйлдэж, цахимжуулах шаардлагатай байна. Улсын болон хотын, их сургуулиудын номын сангуудад энэ төрлийн орчуулгын буланг байгуулах, их дээд сургуулийн сургалтын хөтөлбөрт болон заавал унших номын жагсаалтад оруулах, хөдөлмөр хөрөнгө зарж орчуулсан бүтээлийг олны хүртээл болгохын тулд янз бүрийн арга хэмжээ зохион байгуулах шаардлагатай. Олны хүртээл болгохгүй бол эдгээр бүтээлүүд тун богино настай болно гэдэг нь тодорхой. Энэ талаар БНСУ-аас суралцах зүйл их бий.⁶⁵

Орчуулгын чанарын асуудал бараг орхигдоод байгааг дурдахгүй байж болохгүй. 1990-ээд оноос хойш солонгос хэлнээс энэ олон зохиолыг монгол

⁶⁵ D. Sainbiligt. 「몽골어로 소개된 한국문학 및 번역에 대한 고찰」, 2010.

хэлээр орчуулсан атал “Монголын нууц товчоо”-ны солонгос орчуулгыг харьцуулж судласан магистрын зохиолыг эс тооцвол орчуулгын шүүмж ганц ч гараагүй байна. Миний олж үзсэнээр орчуулгын алдаанд шинжилгээ хийсэн ганц ажил байгаа нь ОУУБИС-ийн багш Амартайваны бичсэн “Орчуулгыг даатгая” юм.⁶⁶ Сүүлийн хориод жил солонгос хэлнээс орчуулга хийж, туршлага хуримтлуулсан орчуулагч нар энэ чиглэлээр манлайлан ажиллах шаардлагатай байна.

Уран зохиолын орчуулгын номзүй

(Монгол хэлнээс солонгос руу)

Орчуулагч, бүтээл, зохиогчийн нэр гэсэн дарааллаар бичив.

I. Үргэлжилсэн үг

1. Роман, тууж

1. 김희숙 역, “만두하이”, 나차구 도루지 소설,
2. 데, 난딩체체그 역, “황금꽃”, 에르, 초이놈, Р.Чойном, “Хар цэцэг” тууж, 2008.
3. 유원수 역, “맑은 타미르 강” 1, 2, 차다라발로도이담바, 민음사, 2007; Юү Вөнъ сү, “Тунгалаг Тамир”, Ч.Лодойдамба, Минъымса, 2007.
4. 이안나 역, 아요르잔, 샤먼의 전설, 자음과모음, 2012; И Анна, “Бөөгийн домог”, Г.Аюурзана, Мөнхийн үсэг, 2010.
5. 이안나 역, 아요르잔저, 눈의 전설, 이룸, 2007; И Анна, “Цасны роман”, Г.Аюурзана,
6. 이안나 역, 자르갈새홍, 칭기스칸 영웅기 1, 웅진지식하우스, 2005; И Анна, “Чингис хааны нууц түүх 1”, С.Жаргалсайхан, Л.Удвал, Үнжинь жишиг хаус, 2005.
7. 이안나 역, 자르갈새홍, 칭기스칸 영웅기 2, 웅진지식하우스, 2005; И Анна, “Чингис хааны нууц түүх 2”, С.Жаргалсайхан, Л.Удвал, Үнжинь жишиг хаус, 2005.
8. 이안나 역, 자르갈새홍, 칭기스칸 영웅기 3, 웅진지식하우스, 2005; И Анна, “Чингис хааны нууц түүх 3”, С.Жаргалсайхан, Л.Удвал, Үнжинь жишиг хаус, 2005.

2. Өгүүллэг

1. Квон Сон Хүн, "Ламбагуайн нулимс", Д.Нацагдорж, (스님의 눈물), Атай Сонин, УБ, 2002.

⁶⁶ <http://www.choibalsan.mn/index.php?newsid=607>

2. 난당제제그와 정용환역, 샤르허브의 아지랑이, 더르즈점드 앵호벌트, 모시는사람들, 2006; Д.Нандинцэцэг, Чөн ён хуань, “Шар хөвийн зэрэглээ”, Доржзовдын Энхболд, 2006.

3. Бусад

1. 권성훈 역, “세 산에 얹힌 사연”, 데. 나차그도르지, 2006; Квон Сон Хүн, “Учиртай гурван толгой”, Д.Нацагдорж, УБ, 2006.
2. 김장구 역, 이평래역, “몽골의 역사”, 강톨가, 동북아역사재단, 2009; Ким Жангү, И Пйөнрэ, “Монголын түүх”, Ц.Гантулга, Зүүн Хойт Азийн Түүхийн Сан, 2009.
3. 김혜정 역, “몽골국 초대 대통령 오치르바트 회상록”, 푼살마긴 오치르바트, 오름, 2010; Ким Хе жөн, “Тэнгэрийн цаг”, П.Очирбат, Орым хэвлэл, 1996.
4. 베.돌마, 한정탁 역, “몽골의 역사”, 바아바르, 2008; Б. Баабар, “Монголын түүх”, Дулмаа.Б, Хан Жонтаг. УБ, 2008
5. 베, 돌마, 한정탁 역, “시사 몽골어, 몽골일간지로 보는 오늘의 몽골”, Дулмаа.Б, Хан Жонтаг, “Өнөөгийн Монгол”, УБ, Мөнхийн үсэг, 2009.
6. 테, 어트공톨 역, “시대의 도를 밝히 보여주는 종이새”, 울란바атар, 2015; Тогтохын Отгонтуул, “Цагийн жамыг тодруулагч Цаасан шувуу”, Улаанбаатар, 2015
7. 테, 어트공톨 역, “지혜의 열쇠”, 울란바атар, 2014, Тогтохын Отгонтуул, “Оюунтүлхүүр”, Улаанбаатар, 2014.

4. Ардын аман зохиол

1. 유원수 역, “게세르칸”, 몽골대서사시, 사계절, 2007; Юү Вөнъ сү, “Гэсэр хаан”, Сэгежөл хэвлэлийн газар, 2007.
2. 유원수 역, “장가르 1 - 영웅을 기다리는 유목민의 노래”, 한길사, 2011; Юү Вөнъ сү, “Жангар 1”, Ханъгилса, 2011.
3. 이안나 역, “말을 타고 가는 이야기”, 다쉬던덕, 이가서, 2006; И Анна, “Морьтой үлгэр”, Ж.Дашдондог, Игасө, 2006.
4. 이평래 역, “몽골민간신화”, 체렌소드놈, (대원동서문화총서 23), 대원사, 2001; И Пйөнрэ, “Монгол ардын домог үлгэр”, эмхтгэсэн Д.Цэрэнсодном, Тэвөнъсан, 2001.
5. 이안나 역, “몽골의 설화”, 체렌소드놈, 문학과지성사, 2007; И Анна, “Монгол ардын домог үлгэр”, эмхтгэсэн Д.Цэрэнсодном, Мүнъхаг гуажи сөнса, 2007.
6. 이안나역, 체렌서드님, “몽골 민족의 기원신화”, 울란바타르대학교출판부, 2001; И Анна, “Монгол ардын домог үлгэр”, эмхтгэсэн Д.Цэрэнсодном, Улаанбаатар Дээд Сургуулийн хэвлэл, 2001.

7. 이정희 역, “재미있는 몽골민담”, 백산자료원, 2000; И Жөн хьи, “Монголын ардын үлгэр”, Пэгсань жарё вонь, 2000.

II. Яруу найраг

1. Квон Сөн хүн, “Хэнз хурга”, “Хоёр ишиг”, “Анхны цас”, “Нууц янаг”, Д.Нацагдорж, Яруу найргийн шүүмж 32, Сөүл, 2008, 138-141х.
2. Квон Сөн хүн, “Миний нутаг”, “Миний ижий”, Д.Нацагдорж, Яруу найргийн шүүмж 33, Сөүл, 2008, 58-61х.
3. Квон Сөн хүн, “Гэр”, “Бадамлянхуа цэцэг”, “Яргуй”, “Монгол бүсгүй”, “Чи бидэн хоёр”, Б.Явуухулан, Яруу найргийн шүүмж 34, Сөүл, 2008, 141-144х.
4. Квон Сөн хүн, “Модуншаньюгийн айлтгал”, “Чоно”, “Аранш”, “Уяа”, “Эх”, Т.Галсан, Яруу найргийн шүүмж 35, Сөүл, 2009,
5. Квон Сөн хүн, “Хүлээлт”, Л.Өлзийтөгс, Яруу найргийн шүүмж 36, Сөүл, 2009, 37-38х.
6. Квон Сөн хүн, “Нүдээ аниад”, Ж.Батцэцэг, “Яруу найргийн шүүмж 36, Сөүл, 2009, 39-40х.
7. Квон Сөн хүн, “Цаг хугацааны бороо”, Б.Энхтуяа, Яруу найргийн шүүмж 36, Сөүл, 2009, 41-42х.
8. Квон Сөн хүн, “Нүүдэл”, Д.Сумьяа, Яруу найргийн шүүмж 36, 2009, Сөүл, 43х.
9. Квон Сөн хүн, “Өө, энэ өдрүүд...”, “Юу ч болоогүй мэт...”, “Цаг алган дээр хайлж...”, Г.Лхагвадулам, Яруу найргийн шүүмж 36, Сөүл, 2009, 44-45х.
10. Квон Сөн хүн, “Хэн нэгэнд үнэн хайртай байна гэдэг...”, “Сэтгэл минь хув хуурай байгаа ч...”, “Тайлж тавьсан даашинзны минь хормой...”, “Эргэж харалгүй яваад өгөхөд чинь...”, “Болзсон тэр минь ирээгүй өдөр”, Л.Өлзийтөгс, Яруу найргийн шүүмж 36, Сөүл, 2009, 96-99х.
11. Квон Сөн хүн, “Тэнгэрт үлдсэн шувууны мөр”, “Ойхон арлын зүүд”, “Хүлээлт”, “Миний өтөл нас”, “Миний л нэрийг дуудсаар...”, Г.Аюурзана, Яруу найргийн шүүмж 38, Сөүл, 2009, 36-40х.
12. Квон Сөн хүн, “Говь”, “Тэмээ”, Б.Явуухулан, Яруу найргийн шүүмж 39, Сөүл, 2010, 41-46х.
13. Квон Сөн хүн, “Морины дууль”, “Гэгээн бодол минь навчистай хамт унасаар...”, “Чи бид хоёрын од харалдаа байдаг...”, “Чи минь дуулж байна...”, “Надаас цаг хугацааг чимээгүйхэн нуух гэж...”, “Баярлалаа, ирж байгаарай...”, “Буцах шувуудын гуниглангуй...”, “Ширээний чидэн асаалттай байна...”, Ж.Болд-Эрдэнэ, Яруу найргийн шүүмж 41, Сөүл, 2010, 73-78х.
14. Квон Сөн хүн, “Ээжидээ би үнэтэй”, “Хүүдээ”, “Чамайг би зурсан”, Г.Мөнхцэцэг, Яруу найргийн шүүмж 43, Сөүл, 2011, 116-120х.

15. Квон Сөн хүн, “Зураглал”, “Ертөнцийн тухай гүн бодол”, “Зөрлөг дээр учирсан...”, “Би төгөлдөр хуур...”, Д.Энхболдбаатар, Яруу найргийн шүүмж 44, Сөүл, 2011, 51-55х.
16. Квон Сөн хүн, “Улаан гэрлийн охин”, “Надад хангалттай будаг бийрийг өг”, “Хоригдол”, “Чамдаа”, Б.Батрэгзэдмаа, Яруу найргийн шүүмж 45, Сөүл, 2011, 86-91х.
17. Квон Сөн хүн, “Асаалт”, “Хана”, Б.Ичинхорлоо, Яруу найргийн шүүмж 46, Сөүл, 2011, 251-255х.
18. Квон Сөн хүн, “Галт тэрэг хөдлөхөд...”, “Орой намрын шүлэг”, “Хичээлдээ бас чамд яарч...”, “Бороо орохоор...”, “Намар”, А.Эрдэнэ-Очир, Яруу найргийн шүүмж 49, Сөүл, 2012, 42-47х.
19. Б.Дулмаа, “Аав минь”, Х.Чилаажав, Азийн утга зохиол сэтгүүл. № 1 Сөүл., 2001.
20. Б.Дулмаа, “Хайрт аав”, “Эмэгтэй”, “Монгол эх орон”, Х.Чилаажав, Азийн уран зохиолын форум. Сөүл., 2005.
21. 이안나 역, 룽상도르찌 을지텍스, 나뭇잎이 나를 잎사귀라 생각할 때까지, 이룸(김현주), 2007; И Анна, “Навч намайг навч гэж бодох хүртэл”, Л.Өлзийтөгс, 2007.
22. 이안나 역, 몽골현대시선집, 문학과지성사, 2003; И Анна, “Орчин үеийн Монголын шилдэг яруу найраг”, Мүнххаггуажисонса, 2003.
23. 이안나 역, 바오긴 락그와수렌, 한 줄도 나는 베끼지 않았다, 사문학의 숲, 2013; И Анна, “Хоёрын тоо”, Б.Лхагвасүрэн, Са мүнххагэ сүп, 2013.

III. Эрдэм шинжилгээ

1. Квон Сөн хүн, “Монгол хэл аялгууны учир”(몽골어와 제 방언), Ш.Лувсанвандан, Монгол Судлал Х, Сөүл, 2000, 251-275х.
2. 『몽골의 무속과 민속』, 고려대 민족문화연구원, 민속학 연구소 편, 월인, 2001. Г.Эрдэнэчимэг, “Монгол бөө”, О.Пүрэв, Корйө Их Сургуулийн Үндэсний соёлын хүрээлэн, Угсаатны зүйн хүрээлэнгийн хэвлэл, 2001;
3. 설펜자빈 돌람, 『몽골 신화의 형상』, 이평래 역, 태학사, 2007; И Пйөнөрэ, “Монгол домог зүйн дүр”, С.Дулам, Нэмэн засварласан хоёрдахь хэвлэл, “Монгол соёлын чуулган” I боть, Улаанбаатар, 2009.
4. 『역주 몽골 황금사』, 김장구 역주, 동북아역사재단, 2014; Ким Жангү, “Хураангуй Алтан товч”, Зүүн Хойт Азийн Түүхийн Сан, 2014
5. 유원수 역, 『몽골비사』, 혜안, 1994; Юү Вөнъсү, “Монголын нууц товчоо”, Хез анъ, 1994.
6. 유원수 역, 『몽골비사』, 사계절, 2004; Юү Вөнъсү, “Монголын нууц товчоо”, Сагежөл, 2004.

7. 이안나역, 『몽골의 가정 예절과 전통』, 남질,민속원, 2007; И Анна, Монгол гэр бүлийн ёс заншил ба уламжлал, Т. Намжил, Миньсогвонь, 2007.
8. 체데브 다그미트마역, 돌고룬 체데브, 『몽골불교사』, 불교통신교육원, 2003
9. 최학근 역주, 『蒙古諸汗源流의 寶綱, 蒙古 源流』, 보경문화사, 1985; Орчуулж, тайлбар зүүлт хийсэн Чой Хаг гынъ, “Саган сэцний Эрдэнийн товч”, Погйөн мүнхха са, 1985.

(Солонгос хэлнээс монгол руу)

I. Үргэлжилсэн үг

1. Роман, тууж

1. Баттөр. Ж, Эрдэнэчимэг.Г, “Энх-Амгалан хаан”, Ж. Спэнс, Непко, 2015; 조너슨 D 스펜스, “강희제”, 이준갑 역자, 2001.
2. Баярмаа.Г, “Гэрээ орхисон минь”, Хёнъ Ги Рёнъ, Болор судар, 2012; 현길언, “나의 집을 떠나며”, 문화과지성사, 2009
3. Нандинцэцэг.Б, “Одой хүний хөөргөсөн бяцхан бөмбөлөг”, Жу Сэ Хи, УБ, 2003; 베, 난당체체그 역, “난장이가 쏘아올린 작은 공”, 조세희, 이성과 힘, 2000.
4. Нармандах.Д, “Бан Ги Мунъ - Солиотой юм шиг хичээллэж, суутан юм шиг мөрөөд”, Шинъ Үн жинъ, Мйөнжинъ хэвлэлийн газар, 2007; 신웅진, 바보처럼 공부하고 천재처럼 꿈꿔라(반기문 유엔사무총장이 세계청소년에게 전하는 꿈과 희망의 메시지), 명진출판사, 2007.
5. Цэрэндорж.Ц, “Хон Гилдон нэрт шастир”, Хө Гйүнъ, УБ, 2008; 허균, “홍길동전”
6. Цэрэнхорлоо.Ч, “Бари гүнж”, Хван Сөг йөнъ, Соёмбо, 2013; 황석연, ‘바리데기’, 창비, 2007.
7. Эрдэнэсүрэн.Д, “Би эмээтэйгээ амьдардаг”, Чвэ Минь Гён, Ном хур, 2012; 최민경, “나는 할머니와 같이 산다”
8. Эрдэнэсүрэн.Д, “Манай ангийн овгор”, Ли Мүн Ёл, Монсудар, Адмон ХХК, 2009; 이문열, “우리들의 일그러진 영웅”, (1987 년도 제 11 회 이상문학상 작품)
9. Эрдэнэсүрэн.Д, “Тэнгэрийн цэцэг”, И Инхва, Мөнхийн үсэг, 2007; 이인화, “하늘꽃”, 동방미디어, 2002
10. Эрдэнэсүрэн.З, “Ээжийгээ даатгая”, Шин Гён Сүг, Сэлэнгэ пресс, 2013; 신경숙,
11. “엄마를 부탁해”, 창비, 2008

12. Эрдэнэчимэг, Г, “Ко Санъ жа”, Паг Бөм шинь, Мөнхийн үсэг хэвлэлийн компани, 2012; 박범신, “고산자”, 문학동네, 2009.

2. Өгүүллэгийн түүвэр

1. Солонгос өгүүллэгийн дээжис, Б.Лхагваа нар, УБ, 1996
 - i. Б.Лхагваа, “Аадар бороо”, Хван Сүнъ вөнъ, бе, 하고, “소나기”, 황순원
 - ii. Б. Норовням, “Тогоруу”, Хван Сүнъ вөнъ, бе, 노로브남, “학”, 황순원
 - iii. Г.Эрдэнэчимэг, “Төмс”, Ким Дон инъ, ге, 에르덴치메그 “감자”, 김동인
 - iv. Э.Баярцэцэг, “Ядуу эхнэр” Хёнъ Жинъ гөнъ, эе, 마야르체체그, “빈처”, 현진건
 - v. С.Мөнхжаргал, “Сагаг цэцэг цэцэглэх цагаар” И Хё сөг, эе, 명흐자르갈, “메밀꽃 필 무렵”, 이효석
2. Солонгосын шилдэг зохиолын дээжис, Ч.Цэрэнхорлоо, Мөнхийн үсэг, 2006
3. Солонгосын шилдэг өгүүллэгийн дээжис, Б.Лхагваа нар, Сөүл хот, Дүсор, 2000
 - i. Б.Лхагваа, “Хэлгүй Сам Рён И”, На До хян, бе, 하과, “병어리 삼룡이”, 나도향
 - ii. С.Номиндарь, “Аз тохиосон өдөр”, Хён Жин Гон, с, 노명다리, “운수 좋은 날”, 현진건
 - iii. Д.Эрдэнэсүрэн, “Далавч”, Ли Санг, де, 에르덴수령, “날개”, 이상
 - iv. Д.Бүрэнжаргал, “Ваар урлагч өвгөн”, Хуанг Сүн Вон, де, 부렌자르갈, “독짓는 늙은이”, 황순원.
 - v. Ч.Цэрэнхорлоо, “Ахмад Ли”, Жон Гуанг Юунг, че, 체령호를로, “꺼비단 리”, 전광용.
 - vi. Д.Тэгшжаргал, “1964 оны өвөл, Ким Сынг уг, ”де, 텍시자르갈, “서울, 1964 년 겨울”, 김승옥,
 - vii. Ариунзул, “Бусдын гэрт”, Чүэ Ин ху, ариунжол, “타인의 방”, 최인호.
 - viii. Б.Отгонтогтох, П.Оюунгэрэл, “Занга”, Жу Сэ Хьи, бе, 어트경터터호, 페, 오음계렐, “내 그물로 오는 가시고기”, 조세희.
 - ix. Б.Энхсаруул, “Холын тэр минь”, Со Ёнг Ын, бе, 앵흐사로울, “먼 그대”, 서영은

- х. Б.Нандинцэцэг, “Саарал цасан хүн”, Чүэ Юн, бе, 난딩체체그,
“회색 눈사람”, 최윤.

3. Намтар

1. Баттөр.Ж, Бороо.З, “Солонгосын баатар Ким Гү-гийн дурдатгал”, Улаанбаатар, 2009; 제, 바트터르 역, “백범일지”, 김구,돌베개, 2005
2. Баттөр.Ж, “Ажлаар амьсгалсан он жилүүд”, И Мёнбаг, Солонгос Монголын харилцааг дэмжих нийгэмлэг (КОМЕКС), ВСІ хэвлэх газар, 2009; 제, 바트터르 역, “신화는 없다”, 이명박, 김영사, 2005
3. Баттөр.Ж, “Пак Жөнх Хый: Солонгосын сэргэн мандалт”, О Вончөл, Непко, С2009; 오원철, “박정희는 어떻게 경제강국 만들었나”, 동서문화사, 2006.
4. Баттөр.Ж, “Би үнэнч шударга хөдөлмөрөөр Америкийг байлдан дагуулсан”, Бэг Ён Жүн, 2010; 제, 바트터르 역, “나는 정직과 성실로 미국을 정복했다”, 백영중, 랜덤하우스, 2007.
5. Баттөр.Ж, Эрдэнэчимэг.Г, “Цөхрөл намайг хатуужуулж, найдвар намайг урагшлуулдаг”, Пак Гынхе, Непко, 2013; 박근혜, 절망은 나를 단련시키고 희망은 나를 움직인다, 위즈덤하우스, 2007

4. Ардын аман зохиол

1. Ариунбайгаль.Б, “Сайхан яриа”, УБ, 2003
2. Сайнбилэгт.Д, “Чүнхянг бүсгүйн домог”, УБ, Мөнхийн үсэг. 2006, “춘향전”
3. Уугантуяа.Д, “Солонгосын домог үлгэр ба хууч яриа”, И Жон-Сүг, УБДС, 2008; 이정숙, “전설과야화”, 한가람서원, 2007.
4. Эрдэнэсүрэн.Д, “Солонгос үндэстний үлгэр домог”, Admon, 2011

5. Бусад

1. Амартайван.М, Энх-Амгалан.Б, “Холын улс ба хөрш улс: Солонгос улс”, И Вонбуг, УБДС, 2009; 이원복, 21 세기 먼나라 이웃나라: 우리나라편, 김영사, 2003.
2. Амартайван.М, Энхзул.С, “Гадаад хүнд зориулсан Солонгосын соёлын унших бичиг”, Квөн Йён минь бусад, 2010; 엠, 아마르타이왕 역, “외국인을 위한 한국문화 읽기”, 권영민외, 아름다운한국어학교, 2009.
3. Амартайван.М, “Солонгос, солонгос хүн, солонгосын эдийн засаг”, И Вонбуг, Сун Бённаг, УБДС, 2004; 이원복, “만화로 보는 한국 한국인 한국경제”, 동아출판사, 1993

4. Амартайван.М, “Хэлмэрчлэх орчуулах үндэс”, Чвэ Жонхва, УБДС, 2004; 최정화, 통번역 입문, 1998
5. Ариунаа.Д, “Дээврийн өрөөн дэх миний мөрөөдөл”, И Жи Сонг, Хаан принтинг ХХК, 2010; 이지성, “꿈꾸는 다락방”, 국일미디어, 2007
6. Баттөр.Ж, “Таны хүүхэд гоц ухаантай”, Жөн Мириам,
7. Баттөр.Ж, Баярмаа.Г, Эрдэнэчимэг.Г, “Хөгжингүй орон болохын нууц”, Юү Жүн гынъ, УБ, 2007;
8. Баттуяа, Ким Сон Мүг, Тэр эрэгтэйн хүсдэг эмэгтэй, тэр эмэгтэйн хүсдэг эрэгтэй, УБИС, 2013.
9. Баярмаа.Э, “Анзаарч чадвал амьдрал сайхан”, Хэ Мин, 2013; 헤민스님, “멈추면 비로소 보이는 것들”, 쌤앤파커스, 2012
10. Ганчимэг.Б, “Америкийн агуу ерөнхийлөгч А Линкольн”, Жон Гуан, 전광, “책벌레 링컨이 대통령이 되었어요”, 생명의 말씀사, 2005
11. Ким Жон Рэ, “Мянганы гайхамшигт хүн”, 김종래, “밀레니엄 맨”
12. Ким Ү Жүн, Хорвоо дэлхий уудам, хийх ажил их байна, Б.Лхагваа, Д.Жамьяандорж, УБ, 1992; 김우중, “세계는 넓고 할일은 많다”, 김영사, 1989
13. Ким Юн Ги, Амьдралд хөтлөх үнэний зам, намтар хураангуй. УБ, 2008 он.
14. Мөнхчимэг.Б, “Намайг хөтлөн дагуулагч чи хэн бэ?” Паг Уг Сү, Удам Соёл, 2013
15. Нарангэрэл.А, Мягмарсүрэн, Өлзийжаргал.Ч, “Эмэгтэй хүний амьдрал гэрлэлтээр төгс болдог”, Нам Ин Сүк, Сэлэнгэ пресс, 2012; 남인숙, “여자의 인생은 결혼으로 완성된다”, 시작, 2009
16. Нармандах.Д, “Цагаан ордныг залбирлын өргөө болгосон ерөнхийлөгч Линкольн”, Жон Гуан, 데, 나르만다흐역, “책벌레 링컨이 대통령이 되었어요”, 전광, 생명의 말씀사, 2005
17. Өлзийжаргал.Ч, “Өөдрөг үзлийн үр”, Ким Хён Тэ, Сэлэнгэ пресс, 2012; 김현태, “긍정의 씨앗”, 주니어랜덤, 2009
18. Оюунжаргал.О, “Бүсгүй та эргэлзэлгүй яв”, Нам Ин Сүг, 2009; 남인숙, “여자 거침없이 떠나라”, 낸덤하우스, 2008
19. Оюунжаргал.О, “Эмэгтэй хүний амьдрал 20 наснаас эхэлдэг” (1-р дэвтэр), Нам Ин Сүг, 2010; 남인숙, 여자의모든인생은 20 대에결정된다, 랜덤하우스코리아, 2009
20. Оюунжаргал.О, “Эмэгтэй хүний амьдрал 20 наснаас эхэлдэг” (2-р дэвтэр), Нам Ин Сүг, 2010
21. Оюунчимэг.О, “Бурхан байхгүй гэж хэлэхээсээ өмнө”, Жан Ду Ман; 장두만,
22. “하나님이 없다고 말하기 전에”, 요단출판사, 2000
23. Урангоо.Б, “Сэжун хааны сэтгэл зүйн менежмент”, Пэг Ги Буг, Мөнхийн үсэг, 2012; 백기복, “대왕 세종”, 크레듀, 2007

24. Урангоо.Б, “20 насандаа бүү бууж өг”, И Жи Сон, Амар-Өргөө ХХК, 2013
이지성, “스무 살 절대 지지 않기를”, 리더스북, 2011.
25. Урангоо.Б, “20-30 настнуудыг амжилтанд хүргэх 30 өдрийн төлөвлөгөө”,
И Жи Сон, Амар-Өргөө ХХК, 2013; 이지성, “20 대를 변화시키는 30 일
플랜”, 맑은소리, 2006.
26. Цэрэнхорлоо нар, “Шуурганаар сийлэгдсэн түүх”, Ким Жон Рэ, 김종래,
“유목민이야기”, 자우출판사, 2002
27. Чо Ён Рэй, Амьд бамбар: Чун Тай Ил-ийн намтар; 전순옥, “한 줄기 불꽃:
전태일 평전”, 2003
28. Шин Инчол, Шидэт түрийвч, Б.Энх-Амгалан, 2011; 신인철, 마법의 지갑,
한스미디어, 2008
29. Эрдэнэчимэг.Г, БНСУ-ын Гадаад эдийн засгийн бодлогын хүрээлэн, “Төв
Ази. Монгол улсын хөрөнгө оруулалтын орчин, БНСУ-ын аж ахуйн
байгууллагууд Монголын зах зээлд өргөнөөр нэвтрэх нь”, VCI хэвлэлийн
газар, 2014. 게, 에르덴치메그, 대외경제정책연구원, “몽골의 투자환경과
한국기업의 진출확대방안”, VCI, 2014.
30. “Хүн өөрийгөө 1% л өөрчлөхөд амьдрал боломжоор дүүрэн”

II. Яруу найраг

1. Квон Сөн хүн, Орчин цагийн солонгосын шүлэг I, (한국 현대시 1) УБ,
2005, 120х.
2. Квон Сөн хүн, Солонгосын эртний яруу найргаас(I), -“Шар
бялзуухай”(황조가), “Маддуны дуу”(서동요), “Дүүгээ дурсахуй”
(제망매가), “Ардыг гэгээрүүлэх дуу”(훈민가), Солонгос судлал 2, УБ,
2005.
3. Квон Сөн хүн, Солонгосын эртний яруу найргаас(II), -“Хайртыгаа
санагалзах дуу”(사미인곡), Солонгос судлал 4, УБ, 2006.
4. Квон Сөн хүн, Орчин цагийн солонгосын шүлэг II (한국 현대시 2), УБ,
2007, 173х.
5. Сайнбилэгт.Д, Баттөр.Ж, Сон Ыи минъ, “Солонгосоос ирсэн нэгэн
шувуу”, Гү Жүн -хуй, 1997
6. Цэрэнхорлоо.Ч, “Би бол чи юм”, Хуан Жи Ү, Адмон, 2007; 황지우,
“나는 너다”, 풀빛, 1987
7. Цэрэнхорлоо.Ч, “Цаас”, Шинъ Дал жа, Соёмбо.

III. Эрдэм шинжилгээ

1. Монгол Солонгосын эрдэм шинжилгээний анхдугаар симпозиум, БНСУ-
ын Үндэсний музей, МУ-ын ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн, МҮТМ,

- Сөүл -УБ, 2003 (солонгос-монгол, монгол-солонгос орчуулга) Ц.Цэрэндорж
2. Монголын Улаанбаатар Солонгосын үндэсний зурагтай уулзлаа, Сөүл - УБ, 2009 (солонгос-монгол, монгол-солонгос орчуулга) Ц.Цэрэндорж
 3. Сайнбилэгт.Д, “Утгыг тайлж хялбаршуулсан Хүнмин Жонгым” (Иргэнийг сургах зөв аялгуу), Үндэсний Хэлний Хүрээлэн, 2008; 국립국어원, “훈민정음”, 생각의나무, 2008
 5. Талын эзэнт гүрэн Хүннү, *Монгол-Солонгосын хамтарсан судалгааны 10 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжилгээний хурлын материал*, МУ-ын ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн, МҮМ, БНСУ -ын Үндэсний музей, УБ, 2008
 6. Цэрэндорж.Ц, Гантулга.Ж, “Турван улсын нөхсөн судар”, Ирйёнъ, УБ, 2011; 일연, “삼국유사”, 홍신문화사, 1993.
 7. Цэрэндорж.Ц, “Дуурлиг нарсны хүннү булш” (Тусгай үзэсгэлэнгийн каталог), Сөүл-УБ, 2009 (солонгос-монгол хамтын орчуулга)
 8. Цэрэндорж.Ц, Худгийн толгойн хүннү булш, БНСУ -ын Үндэсний музей, МУ-ын ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн, МҮТМ, Сөүл, 2003 Чулуунд сийлсэн нүүдэлчдийн амьдралын хэв маяг, оюуны соёлын сэтгэлгээ, БНСУ-ын Кёнжү-гийн Үндэсний соёлын өвийн хүрээлэн, Чигжи сүм музей, МУ -ын ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн, Сөүл, 2008,
 9. Цэрэндорж.Ц, Чү Чэхйөг, Юань улс хятад угсаатныг ноёлон захирч байсан нь (Юань гүрний түшмэлийн давхаргын нийгмийн гарлын талаарх шинжилгээ) (өгүүлэл) – *Acta Historica*, МУБИС-ийн ТНУС-ийн эрдэм шинжилгээний сэтгүүл, №9, УБ, 2008, 122-136-р тал.
 10. Цэрэндорж.Ц, Чү Чэхйөг, Монгол, солонгосчууд “Халх овог – Нумтан угсаатан”-аас салбарласан талаарх шинжилгээ (өгүүлэл) - *Acta Mongolica*, МУИС-ийн Монгол судлалын хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний сэтгүүл, №9 (320), УБ, 2009, 125-146-р тал.
 11. Эрдэнэчимэг.Г, “Турван улсын түүхэн тэмдэглэл”, ‘Когүрийогийн их вангуудын намтар’, 13 -р дэвтэр, Солонгос судлал сэтгүүл 3, МУИС, ГХСС, 2006, 94-107 нүүр; G. Erdenechimeg, 『삼국사기』, ‘고구려 본기’권 제 13,
 12. Эрдэнэчимэг.Г, “Турван улсын түүхэн тэмдэглэл”, ‘Когүрийогийн их вангуудын намтар’, 14-р дэвтэр, МУИС, ГХСС, 2006, Солонгос судлал сэтгүүл 4, 77-84 нүүр; 『삼국사기』, ‘고구려 본기’권 제 14,
 13. Эрдэнэчимэг.Г, “Юань ба Их Монгол улс”, Ким Хо Дон, ОУХС-ийн эрдэм шинжилгээний бичиг, 2011.

Summary

Mongolia starts to prepare national trained staffs with Korean language skills, as this country established diplomatic relationship with Korean People's Republic in 1990. Since then, Mongolian readers more and more gets familiarize with masterpieces of South Korean literary authors.

Korean literature that translated into Mongolian can be classified into two main stages, before and after 1990. The main reason of 1990's as a boundary is that Mongolia has started its own national qualified staffs with Korean language skills exactly in this period. Nowadays, there are many translated Korean works for Mongolian readers since the diplomatic relationship has established between two nations, and as various Korean literature translation foundations gave a lot of support in this practice. Especially, it is noteworthy that three pieces of Korean old classic literary works has been translated into Mongolian classic literary language skillfully. Meanwhile, in consequence of nonstandard or substandard translations, it needs veteran translators' leadership which accumulated almost 20 years knowledge.

ФРАНЦ ХЭЛЭЭР ОРЧУУЛСАН МОНГОЛЫН УРАН ЗОХИОЛЫН ТУХАЙД⁶⁷

Г. Буяннэмэх⁶⁸

Товч утга: Франц хэлээр орчуулсан Монгол түмний уран зохиолыг эртний, орчин үеийн аман ба бичгийн зохиол хэмээн ангилж эхний ээлжинд нэгэн тойм гаргахаар зорив.

Түлхүүр үг: монгол уранзохиолын франц орчуулга, ангилал, төрөл зүйл, эх сурвалж, судлагаа.

Монгол туургатны утга зохиолын баялаг өв сангаас халх, баруун монгол, ордос, халимаг угсаатны уран зохиолын франц орчуулгыг боломжийн хирээр эрэн сурвалжилсанаа энэ удаа бүртгэн оруулсан авч бид эс олж үзсэн, дурдалгүй орхисон зүйл байхыг үгүйсгэх юун.

Бидэнд буй хэрэглэгдэхүүнээс үзэхэд ХХ зууны эхэн үеэс франц хэлтэн монголч эрдэмтэд⁶⁹ монгол уран зохиолыг цуглуулах, эмхэтгэх, судлах, франц хэлээр орчуулах үйлсийн гарааг эхлэн⁷⁰ өртөөлсөөр иржээ.

Монголч эрдэмтэн Франсуаз Обен *Орчин үеийн хоёр шүлэг /Deux poèmes d'aujourd'hui* гэдэг өгүүлэлдээ Д.Нацагдоржийн *Миний нутаг / Ma patrie* шүлгийн сүүлийн 4 бадаг, Ц.Дамдинсүрэн гуайн *Үүл / Nuage* шүлгийн эхний 4 бадгийг францаар орчуулан [16:140], *Монголын эртний уранзохиол / L'ancienne littérature mongole* гэсэн өгүүлэлдээ *Заан огомтоно хоёр / L'éléphant et la souris, Шидэт өвгөн / Le vieux magicien* гэсэн хоёр үлгэрийг орчуулан хавсаргаж 1965 онд хэвлүүлжээ.⁷¹

Угсаатны зүйч, хүмүүн судлаач Профессор Роберт Амайон *Шаалайн бүүвэй*⁷² гэсэн 5 мөрт 3 бадаг бүүвэйн дуу, бадаг бүрт холбогдох домог, үлгэр, халх ардын 3 мөр бүхий 6 бадаг *Эхийн ерөөл /Vœu-bénédictio maternelle*, баяд ардын

⁶⁷ МУИС, ГХСС, Орчуулгазүй, 2014, №02-т гарсан өгүүлэлд сүүлийн үед гарсан орчуулагыг нэмэн оруулж засварласан болно.

⁶⁸ МУИС, ШУС, ХУС-ын Европ судлалын тэнхимийн ахмад багш, проф., доктор

⁶⁹ Бельгийн монголч эрдэмтэн, санваартан А. Мостаэрт 1905-1925 онд Ордост байхдаа Ордос түмний аман зохиолын баялаг хэрэглэгдэхүүнийг цуглуулан эмхэтгэж, 1937 онд Бээжин хотноо **Textes oraux ordos** нэртэйгээр хэвлүүлжээ.

⁷⁰ Францын нангиадч, монголч эрдэмтэн Поль Пеллио Монголын нууц товчооны I-VI бүлгийг францаар орчуулан 1949 онд Парист хэвлүүлжээ.

⁷¹ **Шинэ ардчилал** хэмээх сар тутмын сэтгүүлийн 1965 оны X сарын **La seconde épopée mongole** нэртэй тусгай дугаар, 129- 137, 140 дүгээр тал. Сайхь дугаар нэгэнт ховордсон, эс олдох болсон учир Доктор, Профессор Цэвэлийн Шагдарсүрэнгийн найрсаг зөвшөөрлөөр хувийнх нь хөмрөгөөс авч ашиглалаа.

⁷² Р. Амайон, **Монгол ардын бүүвэйн дуу**, Монголын судлал, I дэвтэр, 1970, 91-127 дугаар тал.

3 мөрт 3 бадаг *Эхийн дуу /Chant maternel*, буриад ардын 4 мөрт 4 бадаг *Өлгийн дуу/ Chant de berceau*, 37 зүйл ертөнцийн гуравыг ⁷³ франц хэлнээ тус тус орчуулсан ажээ. Мөн Бэгзийн Явуухулан гуайн *Бугын жим / La sente du serf* шүлгийг С.Адийхүүтэй хамтран францаар орчуулсан байна. [7:210-213]

Монгол судлаач Намчаа Бассаноф Халимаг ардын *Хавирган, Давсан, Сүрлэн хүү гурав, Үнэг, Хүний биеийн мөч эрхтэн, Богширго* гэсэн дөрвөн үлгэрийг орчуулжээ. [6:81-89]

1961 онд гарсан *Монголын хошин үлгэр яриа* номоос *Гэнэдсэн бадарч /Le badarči pris au piège, Бадарчин/ Le badarči, Сэтэртэй бадарчин / Le badarči consacré, Сахалтай бадарчин /Le badarči barbu* гэдгийг судлаач Сара Дарс (Sara Dars) францчилжээ. (6:78-80).

Дээрх монголч эрдэмтэн, судлаач нарын орчуулгын бүтээл тэр бүр манайд олдох нь ховор болсон тул энд тоймлон дурдсан болно.

Монгол уран зохиолын франц орчуулгыг: ардын аман зохиол, эртний, орчин үеийн уран зохиолын орчуулга хэмээн ангилав.

I. Монгол ардын аман зохиолын орчуулга

Профессор Алэн Дежак⁷⁴, Цэгмидийн Сүхбаатар нар орчуулан 1991 онд Парист хэвлүүлсэн 35 үлгэр бүхий *Монгол ардын үлгэрийн түүвэр /Contes et récits de Mongolie*, 2010 онд Улаанбаатарт хэвлүүлсэн *Монгол ардын ерөөл билгийн үгээс / Des délicats formules de souhaits populaires mongols*, Патрик Фишман, Г.Мэнд-Ооёо нарын 2012 онд хэвлүүлсэн 30 үлгэр, домог бүхий *Монгол цэцэн билигт ардын үлгэр / Contes des sages de Mongolie*⁷⁵, А.Мостаэрт гуайн *Ордос аман зохиолын цоморлиг /Textes oraux ordos*⁷⁶ зэрэг бүтээлийг эх хэрэглэгдэхүүнээр, өмнө дурдсан хийгээд цаашид дурдах бүтээлүүдийг нэмэлт хэрэглэгдэхүүнээр ашиглан халх, баяд, буриад, халимаг болон ордос түмний аман зохиолын орчуулгыг нэгтгэн, А.Мостаэрт гуайн ангилалд үндэслэн аман зохиолын төрөл зүйлээр ангилан гаргалаа. Үүнд:

- Үлгэр, домог, хошин яриа / Contes, Légendes, Anecdotes – 145
- Дуу / Chansons– 172

⁷³ Roberte Hamayon, *Triades de l'univers, Etudes mongoles, Cahier 3, 1972, pp. 225-238.*

⁷⁴ Хөгжим судлаач Лиллийн Их сургуулийн профессор Алэн Дежак монгол багш, орчуулагч нартай хамтран Монгол ардын аман зохиол хийгээд монголын эрт, эдүгээгийн уранзохиолын олон бүтээлийг франц хэлнээ орчуулсан, Монгол судлалд өөрийн байр суурьтай эрдэмтэн юм.

⁷⁵ Эдгээр 30 үлгэрээс Монголд үлгэр домог үүссэн нь / *Origine des contes et légende de Mongolie, Шаалуу хүүгийн домог / L'histoire du garçon Shalou, Долоон хожгор, нэг можгор / Sept chauve et un Trapi, Хүн гэрэлтэй байсан тухай / La légende de la lumière humaine, Тогоруу ба хүүхэд / L'enfant des grues* гэсэн таван үлгэрийг МУИС-ийн багш С. Булгантамир орчуулжээ.

⁷⁶ Antoine Mostaert, *Folklore ordos (Traduction des Textes oraux ordos), - Monumenta Serica, Monograph XI, Peip'ing, 1967 [605 pp.].*

- Онъсого, таавар/ Enigmes, Problèmes – 200
- Хүүхдийн наадгай/ Jeux d'enfants – 31
- Адис, ерөөл, даллага, шившлэг, маань тарни / Formules de bénédictions, formulas de dalalgha, formulas conjuration, formulas de serment impécatore; Oraisons jaculatoire – 94
- Элэглэл, тохуурхал, хараал үг / Railleries, Malédiction, Injures – 5
- Сургаал, зүйр, цэцэн үг болон төрөл бүрийн үг хэллэг /Sentences, Dictions, Proverbes, manière de parler diverses – 562 гэсэн

тоон үзүүлэлт тус тус гарч байгаагаас үзэхэд монгол ардын аман зохиолын төрөл зүйлийг өргөн хүрээгээр хамран франц хэлнээ орчуулсан нь чамгүй их болой.

Энэ тухайд Профессор Ц.Сүхбаатар, Ален Дежак нарын орчуулсан *Монгол ардын ерөөл билгийн үгээс / Des délicats formules de souhaits populaires mongols* хэмээх бүтээлд *адуу манах, услах, хариулах, морь уургалах, бугуйлдах, хурдан морь сойх, хөлслөх* г. м. адуу, морьтой холбоотой 58 мөр, *азарга, буур, бух, хуц, ухна тавих* зэрэг эцэг мал тавих, хөнгөлөх үед хэлэх ерөөл 64 мөр, *хонь хяргах, тэмээ ноослох, сарлагийн саваг авах* зэрэг малын ноос авах, ноос савах, эсгий хийх үед хэлэх 38 мөр үг, *арьс сур элдэх, чөдөр ногт зангидах, юм оёх, тогоо нэрэх г.м.* аливаа үйл хийх, аян жинд явахад хэлэх ерөөл 60 мөр, *бэр гуйх, шинэ хувцас өмсөх, гүүний үрс гаргах, гал тахих, домнох* г.м. зан үйлийн холбогдолтой 128 мөр ерөөл, нийтдээ 63 зүйлийн 348 мөр ерөөл билиг үгийг монгол, францаар харгалдуулан тавьсан байгаа нь нэн сонирхолтой бөгөөд сургалт, судлагааны хэрэглэгдэхүүнээр ашиглах боломжтой юм.

Торгон нутаг клуб Bibliotheca Oiratica XXXVIII цувралдаа Торгууд гүнж Ниржидмаа, *Монголын арван найман дуу шүлэг* нэртэй бүтээлийг 2014 онд Улаанбаатарт хэвлүүлээд байна⁷⁷.

Laure de Cazenove et Odile Weuleresse, *Treize contes de l'Empire Mongol*, 1998 /Лор де Казенов, Одиль Велрес, *Монгол гүрний үеийн 13 үлгэр*/ гэсэн ном livre.fnac.com сайтад байна. Эдгээр үлгэрийг нэгбүрчилэн үзэх боломжгүй байсан учир үлгэр, домгийн орчуулгад энэ удаа оруулан тооцож эс чадав.

2. Монголын эртний уран зохиолын орчуулга

а. Монголын нууц товчоон.

⁷⁷ Уг бүтээлийн хавсралтын 119-173 дугаар талаас харах: *Dix-huit chants et poèmes mongols* recueillis par le princesse Nirgidma de Torhout et transcrits par Mme Humbert-Sauvageot, avec notation musicales, texte mongol, commentaires et traductions, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1937.

Монголын түүх, уран зохиолын яндашгүй гайхамшигт энэ бүтээлийн франц орчуулга хоёронтоо гарчээ.

Эхнийх нь 1949 онд Парис хотноо хэвлэгдсэн нангиадч, монголч эрдэмтэн Поль Пеллиогийн *Монголын нууц товчоон*-ы эхийн латин сийрүүлэг, I-VI бүлэг буюу 185 дугаар зүйлийн орчуулга юм.

Хоёр дах нь монголч эрдэмтэн Мари-Доминик Эвен, Родика Поп нарын *МНТ*-ы бүрэн орчуулга бөгөөд 1994 онд Парист хэвлэжээ.

Бельгийн монголч эрдэмтэн Антуан Мостаэртийн *Sur quelques passages de l'Histoire secrète des Mongols*, Cambridge, Massachusetts, 1953 хэмээх номыг *МНТ*-ы судлалаар гарсан хамгийн жинтэй бүтээл гэж эрдэмтэн судлаач нар үздэг билээ.⁷⁸

Мөн Франсуаз Обен гуайн өгүүлэлд цомхон ч нягт санаа оноотой *L'histoire secrète, ou l'épopée de Gengis-khan* гэсэн хэсэг буй. [16:130-132]

МНТ-ы франц орчуулгаар гадаад, дотоодын эрдэмтэн судлаачдын олон бүтээл гарч эрдэм шинжилгээний эргэлтэнд нэгэнт орсон тул үүгээр хязгаарлав.

Харин сүүлийн үед манайд гарч эхэлсэн энэ чиглэлийн судлагааны зарим бүтээлийг дурдвас Г.Цэвэлсүрэнгийн *МНТ*-ы зүйрлэл, адилтгалыг франц хэлнээ орчуулсан онцлог сэдэвт Ph.докторын диссертаци (2006), Т.Сая-Эрдэнийн *МНТ*-ы хүний нэрийн зүйлийн франц орчуулгад хийсэн ажиглалт, судлагаа сэдэвт магистрын дипломын ажил (2007), Г.Цэвэлсүрэнгийн *МНТ*-ы хэлний зүйрлэлийн уран хэрэгсэлийг франц хэлнээ орчуулсан онцлог (ХИС, 2005), *МНТ*-г франц хэлэнд орчуулсан нь (МУИС, ОУХС 2008), Н.Мөнхийн *МНТ*-ы *čigidei yadir* хэмээх үгийн орчуулгын тухайд (ГХСС, 2010), *Börte-činō, Qo'ai maral* хэмээх хоёр нэрийн франц орчуулгад хийсэн ажиглалт (2011), *МНТ*-ы франц орчуулга дахь зарим нэрийн тухайд (2012), *МНТ*-ы –жин дагавараар төгссөн хүний нэрийн франц орчуулга (2013) зэрэг өгүүлэл гарчээ.

6. Гэсэрийн тууж

Профессор Алэн Дежак, Цэгмидийн Сүхбаатар нарын орчуулгаар *La geste de Ghesar* гэсэн бүтээл 1991 онд хэвлэгдсэн бөгөөд энэ нь 1716 онд Бээжин хотноо хэвлэгдсэн монгол эхийг баримталсан 8 хэсэг бүхий товч орчуулга юм. Товч орчуулга гэсэн тухайд Ц.Дамдинсүрэн гуайн ... *Объем этого эпоса очень велик. Исполнение его сказителями длится иногда в течение недели и даже нескольких недель. Имеются сведения о том, что полная версия тибетской*

⁷⁸ А. Мостаэрт гуайн уг бүтээлийн монгол орчуулгыг Антоон Мостаэрт монгол судлалын төв эрхлэн *Монголын нууц товчооны зарим хэсгийн тухай* нэртэйгээр 2010 онд Улаанбаатар хотноо хэвлүүлэв. Эл орчуулгын VII- XVI талаас Ё.Жанчив агсаны бичсэн Ерөнхий редакторын үгийг үзнэ үү.

Гэсэриады состоит 16 томов. ... Буриатская версия Гэсэриады, записанная в начале XX в., включает 20 или 30 тысяч стихов... гэдгийг үзнэ үү (16:5-6).

Гэсэрийн тууж-ийн энэ франц орчуулгаар хийсэн судлагаа хараахан гараагүй бололтой.

в. Чингисийн есөн өрлөгтэй өнчин хүүгийн цэцэлсэн шашдир

Профессор Ц.Сүхбаатар Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хорооноос 1982 онд хэвлэсэн *Монголын уран зохиолын дээж зуун билиг оршив* бүтээлээс монгол эхийг бэлтгэн орчуулж хоёронтаа хэвлүүлжээ.

1995 онд хэвлэгдсэн *La logomachie d'un orphelin vis-à-vis de neuf grands officiers de Genggis khan* хэмээх эхний орчуулгыг хийхдээ франц хэлтэн Мутомба Мүкэнгатай хамтран ажиллажээ.

Хоёр дах нь *Dispute entre un orphelin et neuf grands officiers de Tchinggis khan* гэсэн гарчигтай гарсан бөгөөд Хорлоогийн Оюун, Мутомбо Мүкэнгэ нартай хамтран ажилласан байна. [2:28-390]

г. Чингисийн хоёр эр загалын тууж

н. А.Мостаэрт уг туужийн нэгэн хувилбарыг *Чингис хааны хоёр загал* нэрээр тэмдэглэн авч Ордос аман зохиолын бичвэрийн⁷⁹ 66-д оруулсан байна. [17:162-167]

д. Алтан сургаал

Ишданзанванжилтаны *Алтан сургаал* /*Le précepte d'or* бүтээлээс 50 мөрийг Бямбын Ринчен гуай утгачилан орчуулжээ. [16:51]

е. Оюун түлхүүр

Монгол уран зохиолын дээж зуун билиг оршив бүтээлээс монгол эхийг бэлтгэн Профессор Ц.Сүхбаатар, Алэн Дежак нар орчуулжээ.

Монгол, франц хоёр эрдэмтэн оюун бодлоо ширээн хийсэн 440 мөр энэ орчуулгыг зэрэгцүүлэн үзвээс нэн тустай гэж бодогдном.

... Өдөр явсан явдлыг шөнө шүүгтүн, *La nuit pensez à ce que vous avez fait la veille.*

Ичгүүр гэмт явдлыг ялгаж орхигтун. *Renoncez à toute affaire honteuse,*

Олны дотор үгээ бэхэл. *En société gardez votre langue.*

⁷⁹ Ордос аман зохиолын бичвэрийн франц орчуулга 1967 онд Бээжинд гарсан байна. *Folklore Ordos (Traduction des textes oraux ordos), -Monumenta Serica, Monograph XI, Peip'ing, 1967 [605 pp]* хэмээх франц орчуулга тэр бүр олдоогүйгээс эхтэй нь тулган үзэж эс чадав.

Ганцаар суухдаа сэтгэлээ шинжил ... *Lorsque vous êtes seul analysez vos sentiments ...*

гэсэн 4 мөрийн орчуулгаас л харахад монгол эхийн утгыг франц хэлнээ сайтар оноон буулгасан нь харагдана.

3. Орчин үеийн уран зохиолын орчуулга

Орчин үеийн монгол уран зохиолын франц орчуулгыг эрэн сурвалжилж цуглуулсан хэрэглэгдэхүүнээ шүлэг, яруу найраг, өгүүллэг, тууж, роман гэж ангиллаа.

а. *Шүлэг, яруу найраг*

Ази-Африкийн зохиолчдын байнгын хороо эрхлэн англи, франц, араб хэлээр гаргадаг улирал тутмын *Lotus* сэтгүүлд монгол зохиолчдын бүтээлийг 1960-аад оны сүүлээс орчуулан хэвлэх болжээ. [13:18]

Монголын зохиолчдын Хороо Д.Нацагдоржийн *Од* шүлэг, *Ламбугайн нулимс* өгүүллэгийн орос, англи, франц, герман орчуулгыг нэгтгэн 1976 онд хэвлүүлжээ. [23:14, 47-52].

Д.Нацагдоржийн *Дөрвөн цаг: Хавар, зун, намар, өвөл; Од*, Б.Явуухулангийн *Би хаана төрөө вэ, Алаг дэлхийд төрсөн минь учиртай, Эх нутгийн уянга, Мөнгөн хазаарын чимээ, Сохор зоосны дууль* гэхчилэн 37 шүлэг, яруу найргийн монгол эх, С.Адийхүү агсаны франц орчуулгыг харгалдуулан *Монголын яруу найргийн дээжис / Recueil des poèmes mongols* гэсэн номыг 2011 онд эмхэтгэн гаргасан нь орчин үеийн монгол яруу найргийн франц орчуулгаар гарсан тоймтой нэгэн бүтээл болжээ. [19]

Б.Явуухулангийн *Бугын жим* шүлгийн С.Адийхүүгийн, С.Адийхүү, Роберт Амайон нарын гэсэн хоёр орчуулга байна. [19:118-123, 7:210-213].

Д.Нацагдоржийн *Миний нутаг* шүлгээс хэсэгчилсэн 2 орчуулга байна. Эхнийх нь өмнө бидний дурдсан Франсуаз Обений, хоёр дах нь англи хэлнээс дам орчуулсан Э.Дюпа (E. Dupas)-гийн Хэрлэн, Онон, Туулын ... гэдгээс эхэлсэн 3 бадгийн орчуулга гарчээ.⁸⁰

Эдгээр шүлэг, яруу найргийн 90 гаруй хувийг С.Адийхүү гуай орчуулан, монголч эрдэмтэн Роберт Амайон хянан тохиолдуулжээ.

Сүүлийн үед Г.Хишиг-Эрдэнэ, Жером Бушар нарын орчуулгаар Ш.Гүрбазарын *Говийн ганц айл / Une famille du Gobi*, Г.Мэнд-Ооёогийн *Чулууны*

⁸⁰ *rue-de-la-poésie.blogspot.com*

аялгуу / *La mélodie des pierres*, Х.Тэргэлийн *Залуу явахад юм бүхэн өнгөлөг / Tout brille quand on est jeune* гэсэн гурван шүлэг хэвлэгдээд байна.⁸¹

б. Өгүүллэг

Бидний суран сурвалжилсанаар Монгол зохиолчдын 20-иод өгүүллэгийг эдүгээ францаар орчуулсан байна. Үүнд:

Д.Нацагдоржийн *Ламбугайн нулимс / La larme d'un vénérable lama*, *Цагаан сар ба хар нулимс / Le Nouvel an et les larmes amères* гэсэн хоёр өгүүллэгийг С.Адийхүү, *Хуучин хүү / Le fils du vieux monde*⁸², Харанхуй хад / *Pierre noire*⁸³, Д.Цэвэгмидийн *Хос тогоруу / Un couple de grues*, Ч.Лодойдамбын *Гэрээслэл / Un témoignage en héritage* [14:3, 27], Л.Бадарчийн *Хүжийн гал / Le feu de l'ensens* [15:31], Т.Галсангийн *La marmotte ou le raisonnement*, Д.Цэнджавын *Банхар / Bankhar le chien*, Морь / *Un cheval*, Чонос / *Les loups*, Мазаалай / *Mazaalai, l'ours de Gobi*, Хулангийн цавчаал / *Khulan, l'hémione sauvage*; Ц.Доржготовын *Цагаан морь / Le cheval blanc*, *Гичий чонын гиншээ / Le gémissement de la louve*; Ч.Лодойдамбын *Шаргачин / La gazelle femelle*; Ц. Дамдинсүрэнгийн *Хоёр цагаан юм / Deux choses blanches*; С.Дашдооровын *Үрт амьтан / Le serpent et ses petits*; Д. Маамын Тэмээ / *Le chateau*; Д.Намдагийн *Хөгшин чонын ульсан нь / Le hurlement du vieux loup* [12] г.м. өгүүллэгийг францаар орчуулан хэвлүүлсэн байна.

Сүүлийн үед монголоос францчилсан орчуулгын талаархи судалгаа ховор байгаа авч Б.Алтангүлийн *Д.Нацагдоржийн “Цагаан сар ба хар нулимс” өгүүллэгийн франц орчуулгад хийсэн ажиглалт* [25:5], Г.Буяннэмэх, *Монголоос франц хэлнээ орчуулах асуудлаас*⁸⁴ гэсэн ганц нэг өгүүлэл хэвлэгдээд буй. Цаашид энэ чиглэлийн орчуулга, судлагааны ажил өргөжин гүнзгийрнэ гэдэгт бүрэн итгэнэм.

в. Тууж

Л.Түдэвийн *Хорвоотой танилцсан түүх* туужийн хэсэгчилсэн хийгээд бүрэн орчуулга *Le monde qui m'entoure* [15:15-30]; *Comment j'ai découvert le monde* [17:5-141] нэртэйгээр гурвантаа хэвлэгдээд байна.

г. Роман

⁸¹ JENTAYU, revue littéraire d'Asie, no.1, hiver 2014-2015.

⁸² ГХСС-ийн Орчуулгазүйн Профессорын хамтлагаас 2012-2013 оны хичээлийн жилд тус сургуулийн 13 хэлний оюутны дунд Д.Нацагдоржийн *Хуучин хүү* өгүүллэгийн орчуулгаар уралдаан зарласан дүгнэсэн. Франц орчуулгаар тэргүүн байр авсан II ангийн оюутан Ц.Бадамхандын орчуулгыг МУИС, ГХСС, Орчуулга зүй, 2013, № 01, 27-28 талаас үзнэ үү.

⁸³ Э.Дюпа (E. Dupas), *Англиас дам орчуулсан Харанхуй хад* өгүүллэгийг <http://poésie-et-racbouini.over-blog.com> –оос үзэх.

⁸⁴ МУИС, *Гадаад хэл соёл судлал*, 2010, №333 (10)

Романы бүрэн шууд орчуулга хараахан гараагүй байна. Харин ... 1970-аад оны үеэс ... эхлэн Б.Ринченгийн Үүрийн туяа романыг хэсэгчлэн ... С.Адийхүү францаар орчуулж хэвлүүлсэн байдаг. [25:5] гэсэн мэдээлэл байгаа ч бид уг орчуулгыг олж үзэж чадсангүй.

Мөн Ц.Оюунгэрэлийн *Ногоон нүдэн лам* романыг франц хэлээр орчуулан хэвлэх гэрээг Францын Грассе ба Фаскэл (Grasset et Fasquelle) компани хийсэн мэдээ гарсан ч уг бүтээл гарсан эсэхийг мэдэх боломж олдсонгүй⁸⁵.

Зохиолч Чинагийн Галсангийн монгол ахуй амьдралын сэдэвт германаар бичсэн тууж, романыг франц хэлээр орчуулан 1998 оноос хойш хэвлэсэн байна.⁸⁶

Доминик Пети (Dominique Petit)- гийн орчуулгаар:

1. *Vingt jours et un /Zwanzig und ein Tag*, Editions Métailié, 1998.
2. *Ciel bleu / Der blaue Himmel*, Editions Métailié, 1999, 160 pages.
3. *Le monde gris/ Die graue Erde*, Editions Métailié, 2004, 237 pages.
4. *Sous la Montagne blanche / Der weisse Berg*, Editions Métailié, 2004, 288 pages.
5. *La fin du chant / L'Esprit des Péninsules*, 2005, 182 pages.

Изабел Либерийн (Isabelle Liber) орчуулгаар:

6. *L'Enfant élu /Das Geraubte Kind*, Editions Métailié, 2008.
7. *Chaman/ Die Rückkehr*, Editions Métailié, 2012;

Доминик Вотьегийн (Dominique Vauthier) орчуулгаар:

8. *Belek, une chasse dans le Haut-Altai*, L'Esprit des Péninsules, 2003, 120 pages.
9. *La Caravane / Die karawane*, Edition Esprit des Péninsules, 2006.

Ойрын ирээдүйд монгол түмний уранзохиолын франц орчуулга, судалгааны бүтээл олон гарна гэдэгт итгэн энэ удаа Торгууд гүнж Ниржидмаагийн *Монголын арван найман дуу шүлэг* бүтээлд орсон дуу, шүлгийг хавсралтаар орууллаа.

ДҮГНЭЛТ

1. Монгол түмний утга, уран зохиолыг францаар орчуулах, судлах үйлсийн гарааг франц хэлтэн монголч эрдэмтэд тавьсан бөгөөд 1960-аад оны дунд үеэс монгол орчуулагч дагнах, эс бөгөөс францын монголч эрдэмтэн, судлаач нартай хамтран орчуулга хийсээр байна.

⁸⁵ Өдрийн сонин, т. 6, 2015.12.19. Бямба, №305 (5257).

⁸⁶ *Wikipedia. org. Galsan Cinag.*

2. Монгол уран зохиолыг халх, ордос, халимаг, буриад, баяд, торгууд хэл аялгуунаас ихэнхидээ шууд францчилсан, хаа нэг дам, тухайлбал англи хэлээр дамжуулан орчуулсан байна.
3. Ардын аман зохиол хийгээд орчин үеийн уран зохиолын франц орчуулгын зэрэгцүүлсэн судалгаа ховор байна.
4. Бид энэ удаа Антуан Мостаэрт гуайн ордос аман зохиолын баялаг орчуулгаас гадна монгол туургатны 76 үлгэр домгийн, ардын билиг ерөөлийн 63 зүйл 350 мөрийн, ертөнцийн гурвын 37, халх, баяд, буриад, торгууд ардын бүүвэйн болон ардын дуу 36, эртний уранзохиолын 6, орчин үеийн уран зохиолоос бүрэн хийгээд бүрэн бус орчуулгатай шүлэг, яруу найргийн 42, тууж 2, роман 2, өгүүллэгийн 20 франц орчуулгыг бүртгэн авав.

Résumé

Nous essayons d'établir un bref répertoire des œuvres littéraires mongols traduits en langue française, mais notre documentation est parfois déficiente, nous ne voulions citer que les titres de certains œuvres parus dans l'Internet, en les classifiant : la littérature orale populaire, la littérature ancienne et contemporaine.

Hormis la traduction de riches œuvres orales ordos par M. Antoine Mostaert, la traduction de 76 contes et récits, plus de 60 formules de souhaits, de 37 triades de l'univers, des berceuses et des chansons épiques ou populaires de l'éthnie bayad, bouriate, khalkha et torhuut mongol, de 6 sources de la littérature ancienne et celle d'une quarantaine de poèmes, d'une vingtaine de nouvelles contemporaines étaient recueillis et classifiés.

Ашигласан ном зүй

1. Antoine Mostaert, *Sur quelques passages de l'Histoire secrète des Mongols*, Cambridge, Massachusetts, 1953.
2. *Branche de la sagesse*, traduite par Soukhbaatar Ts., UB., 2010.
3. *Contes des sages de Mongolie*, par Patrick Fischmann et G. Mend-Ooyo, Seuil, 2012.
4. *Contes et récits de Mongolie*, par Alain Desjacques et Tsegmidin Soukhbaatar, © Nathan, Paris, 1991.
5. *Dix-huit chants et poèmes mongoles* recueillis par la princesse Nirgidma de Torhout et transcrits par Mme Humbert-Sauvageot, avec notations musicales, texte mongol, commentaires et traductions, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1937, pp.119-144.

6. *Études mongoles*, Cahier 1, 1970.
7. *Études mongoles*, Cahier 2, 1971.
8. *Études mongoles*, Cahier 3, 1972.
9. *La geste de Ghesar*, traduit par A. Desjacques et Ts. Soukhbaatar, , Casterman, 1991.
10. Œuvres posthumes de Paul Pelliot, *Histoire secrète des Mongols , Restitution du texte mongol et traduction française des chapitres I à VI*, Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient, Adrien-Maisonneuve, 11, rue Saint-Sulpice, 1949.
11. *Histoire secrète des Mongols* traduit du mongol, présenté et annoté par Marie -Dominique Even et Rodica Pop, Gallimard, Paris, 1994.
12. *Le hurlement du loup et autres nouvelles mongoles*, traduits par Munkhzul R., Oulan-Bator, 2016.
13. *Lotus*, index 1968, 1969, 1970.
14. *Nouvelles des écrivains mongols*, traduites par Ga. Bouyannemekh , rédaction et correction par Alain Desjacques, Udam soyol, Oulan-Bator, 2010.
15. *Nouvelles des écrivains mongols*, traduites par B. Altangul, rédaction et correction par Alain Desjacques, Udam soyol, Oulan-Bator, 2014.
16. *La seconde épopée mongole*, numéro spécial, octobre 1965.
17. Tudev L., *Comment j'ai découvert le monde*, traduit et adapté par Rinchin Munkhzul, © Borealia, 2015.
18. Дамдинсүрэн Ц., *Исторические корни Гэсэриады*, Из-во АН СССР, Москва, 1957.
19. Монголын яруу найргийн дээжис (Д. Нацагдорж, Б. Явуухулан), орчуулсан С. Адийхүү, хянан тохиолдуулж эмхэтгэсэн Б. Алтангүл, франц хэлний орчуулгыг хянасан Роберт Амайон, Букар Амандин, УБ., 2011.
20. Мостаэрт А., *Монголын нууц товчооны зарим хэсгийн тухай*, УБ., 2010.
21. Мостаэрт А., *Ордос аман зохиолын цоморлиг*, УБ., 2010.
22. Мэнд-Ооёо, *Хөхүүдэй, морин хуурын домог*, Мөнхийн үсэг, УБ., 2012.
23. Нацагдорж Д., *Од, Ламбугайн нулимс*, франц орчуулсан С. Адийхүү, УБ., 19 ?? .
24. *Франц судлал* , № 01, УБ., 2009.
25. *Хэлишинжлэл, Боловсрол судлал, Орчуулгын онол, хэрэглээ, ЭШХ-ын эмхэтгэл*, УБ., 2013, 5- тал.

Тод номын гэрэл төв эрхлэн хэвлүүлсэн

Bibliotheca Oiratica

XXXVIII

Торгууд гүнж Ниржидмаа

Монголын арван найман дуу шүлэг

УБ., 2014, х. 119-141 дах

Dix-huit chants et poèmes mongols

recueillis par

la princesse Nirgidma de Torhout

et transcrits par

Mme Humbert-Sauvageot

Avec notations musicales, texte mongol, commentaires et traductions,

Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 12 rue Vavin, Paris VIe, 1937.

гэсэн хэсгээс арван найман дууны нэрийг түүвэрлэн гаргалаа.

1. Аянчны дуу	Pour le voyageur
2. Санан уйтгарлахуй	Nostalgie
3. Тоорой банди	Touri Bendi
4. Сэндэрьяа	Sindirya
5. Түүнийг минь харав уу?	Avez-vous vu ?
6. Гавилмаа	Gavelma
7. Дурсамж	Souvenir
8. Өндөр уулын оргил	La montagne le plus haute
9. Улиастай	L'Ouliastaï
10. Саравчлан харвал	La main aux yeux
11. Хээрийн галууны гашуудал	Complainte des oies sauvages

12. Хундаганы дуу	Chanson à boire
13. Шаштир	Shastar
14. Галдмаа	Galdanma
15. Дамбижалсан	Dambi Jaltsan le Brave
16. Базарсадын хувилгаан	Basraçadi incarné
17. Дүүрэн бэлэг	During Belec
18. Жангарын домог	La légende de Jehangar

ХЯТАД-МОНГОЛ ОРЧУУЛГЫН ТҮҮХЭН ХАНДЛАГА

Ш. Эгшиг⁸⁷

Товч утга: *Төр улсаа байгуулсан Хүннү нар хөрш Хань улстай орчуулагч хэлмэрчээр дамжуулан харьцаж байснаас эхлэлтэй хятад хэлнээс орчуулах үйл явц өнөөг хүртэл түүхэн онцлогтой хөгжжээ. Хятан улс, Их Монгол улс ба Манжийн үеийн монгол дуун хөрвүүлэгч нар хятадаас орчуулах орчуулгын хөгжилд онцгой хувь нэмэр оруулсан нь дан гагц уран зохиолын төдийгүй бусад шинжлэлийн ном зохиолын орчуулгад ч хамааралтай юм. Хятадаас орчуулагч дуун хөрвүүлэгч нар чухам хэн байсан, тэдний орчуулга бусад хэлнээс орчуулж байсан уламжлалаас ямар онцлогтой байсан, шинэ болон орчин үеийн орчуулгын зохиол бүтээлийн байдлыг тодруулж, тухай тухайн үеийн орчуулгын хандлагыг тогтоохыг зорьж бичив.*

Түлхүүр үг: *орчуулгазүй, орчуулгын түүх, “дөрвөн бичиг, таван ном”, хятадын сонгодог зохиол, орчуулагч, дуун хөрвүүлэгч, “Ачлалт ном”, үлгэрч, бэнсний үлгэр*

Орчуулгын судалгааны бүтээлүүдийг ерөнхийд нь авч үзвэл, төвд болон орос хэлнээс орчуулсан ном зохиолтой жишихэд, хятадаас орчуулсан бүтээлтэй холбогдох судалгаа харьцангуй бага бөгөөд тогтолцоотой бус, хэсэг бусад байдалтай байгааг тэмдэглэх хэрэгтэй буй заа. Тэдгээр судалгаанд гол төлөв уран зохиолын орчуулгын талаархи судалгаа зонхилж байна.

Хятад хэлнээс монголчилсон зохиол бүтээлд одоо баттай мэдэгдэж буй хамгийн эртний бичгийн баримт гэвэл Сяньбийн үед хамаарч байна. “Сүй шү” хэмээх түүхийн номзүйн хэсэг (32-р бөлөг)-т Сяньби нарын үед гарсан сяньби хэлнээ холбогдох 12 номын жагсаалт буй⁸⁸ бөгөөд үүнд улсын (үндэсний) хэлний сурах бичиг, толь бичиг болон намтар зохиол, дуу шүлгийн зүйл олон байгаа нь лавтайяа тэр үед хэлний шинжлэл багагүй хөгжиж ирсний нотолгоо юм.

Сяньби нарын түүхийг гүнзгий судалсан доктор Г.Сүхбаатар энэ үед “... Ачлалт ном-ыг орчуулан ерөнхийдөө унших бичиг болгон хэрэглэж байжээ. Ачлалт ном (“Тахимдуу бичиг” ч гэж орчуулдаг)-ын эл орчуулга бол монгол хэлний анхны орчуулга гэж үзэж болох байх...” гэж тэмдэглэжээ⁸⁹. Энэ мэдээг

⁸⁷ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхимийн дэд профессор, доктор (Ph.D)

⁸⁸ Louis Ligeti, *Le Tabghatch, un dialecte de la langue Sien-pi*, - Mongolian Studies, edited by L. Ligeti, Budapest, 1970, p. 279 (265-308).

⁸⁹ Г. Сүхбаатар, *Сяньби*, Улаанбаатар, 1971, 119-р тал.

францын монголч Франсуаз Обен баталдаг⁹⁰. Харамсалтай нь уг орчуулга бидний үед хүрэлцэн ирсэнгүй.

Ч.Нарантуяа нарын монгол бичгээс кирилл үсэгт буулгасан “Кунз” хэмээх бэсрэг номын оршил тайлбарт “471-499 онд Кэси-линг “Ачлалт ном”-ыг тоба хэл дээр орчуулжээ. Манай тооллын 480 онд Монгол Сяньби аймгийн мэргэн гүүш нар “Ачлалт ном”-ыг нангиадаас монгол хэлэнд орчуулан ард олонд түгээн тархааж байжээ.” хэмээжээ. Энэхүү мэдээг Өвөр Монгол дахь эх сурвалжаас авч бичсэн бололтой бөгөөд хэрэвзээ баримтаар нотлогдвол мөнөөхөн судалгаанд их нэмэртэй болох юм.

Хятадаас орчуулсан орчуулгад холбогдох илүү бодитой баримт гэвэл, Хятаны үед холбогддог. Хятаны түүхийг бичсэн Б.Багана, Х.Пэрлээ нар тэр цагт “...Хятаны ба Хятадын судар бичгийн хүрээлэн хоёр байжээ. Хятан хүрээлэнд хятан судар бичиг зохиох орчуулгын хэрэг эрхлүүлжээ. Хятад хүрээлэнд Хятаны харъяат Хятадын бичиг, судар зохиох ажил хийж, хятад эрдэмтэн сэхээтэн нараас улсын мөчих шалгаан авч эрдмийн зэрэг олгох ажлыг эрхлүүлжээ...” хэмээн тэмдэглэсэн хэсэг буй⁹¹.

“Ляо улсын эх адагийн хэрэг” хэмээх түүхийн мэдээгээр Хятаны томоохон язгууртан нар гэртээ номын сантай байсан бөгөөд тэнд нь хятадын дөрвөн бичиг буюу “Их суртахуй” (大学), “Ер дунд бичиг” (中庸), “Шүүмжлэл өгүүлэл бичиг” (论语), “Менз бичиг”(孟子) таван ном буюу “Зурхайт ном” (易经), “Шүлэглэлт ном” (诗经), “Засагт ном” (尚书), “Ёслолт ном” (礼记), “Шажинт ном”, “Хавар намар” (春秋) болон энэтхэг, солонгосын утга зохиолын ном байдаг байсан хийгээд заримынх нь номын тоо түм хүрч байсан хэмээжээ⁹². Тан улсын их шүлэгч Бай Жү И (白居易) болон бусад найрагчдын бүтээлээс орчуулж байсан мэдээ “Хятан гүрний ойллого” (契丹国志) түүхийн сударт тэмдэглээстэй байдгийг Я.Ганбаатар номдоо дурджээ⁹³. Үүнээс гадна, өөрснөө цаг тооны бичиг зохиож байсны хажуугаар хятадаас “Түн-ли” (通历) хэмээх Цаг улирлын нэвтэрхий бичиг болон цааз хуулийн зүйлийг орчуулж байсан баримт байна⁹⁴.

Хятан улс тухайн цагтаа бичиг соёлоо хөгжүүлж, таван нийслэл хот хийгээд муж бүртээ сургууль байгуулан, аян замын болон түүхэн тэмдэглэл зохиох, ном зохиол орчуулах, хэвлэх талаараа Ази дахинаа их л нөлөөтэй явж

⁹⁰ Françoise Aubin, *A note about the spread of Chinese Literature amongst the Mongols*, - Literary Migrations, Traditional Chinese fiction in Asia (17-20 Centuries), Beijing, 1987, p. 209.

⁹¹ Б. Багана, *Хятан нарын асуудал*, гар бичмэл, 120-р тал (130 хуудас); Х. Пэрлээ, *Хятан нар, тэдний монголчуудтай холбогдсон нь*, Улаанбаатар, 1959, 72-р тал.

⁹² Ляо улсын эх адагийн хэрэг, гар бичмэл, 1-р дэвтэр, 45-46, 68, 85-р тал; 2-р дэвтэр, 21-р тал; 3-р дэвтэр, 40-р тал.

⁹³ Я.Ганбаатар *Нангиадын сонгодог яруу найраг*, Таван хэлний орчуулгыг зэрэгцүүлэхүй, Улаанбаатар, 2006 он, 26-р тал.

⁹⁴ Б. Багана, *Хятан нарын асуудал*, гар бичмэл, 122-123-р тал (130 хуудас);

ирсэн бөгөөд 995 онд Солонгосоос хятан хэл, бичиг сурахаар хүмүүс тусгайлан ирж байсан мэдээ буй⁹⁵ нь үүний нэгэн нотолгоо болно.

Их Монгол улсын үед хятадаас ном судрын зүйл орчуулах ажил үлэмжхэн хөгжиж,⁹⁶ тэдгээр орчуулга нь ч уг эхээрээ бидний үед хүрэлцэн ирж, хятадаас монголчилсон зохиол бүтээлийн бодит судлагдахуун болдог билээ.

Өгөдэй хааны 6-р он буюу 1234 онд “Төрийн хөвгүүдийн сургууль” (国子监) Улсын хөвгүүдийн сургууль гэж хэлэх нь ч бий.) байгуулах зарлигийг хаантан буулгаснаар анхлан хааны угсааны агь ба том түшмэдийн хөвгүүдийг сургах сургууль үүсчээ. Энэ сургуульд монгол хятад бичиг үсэг эзэмшсэн тухайн үеийн хамгийн нэрт эрдэмтдээр хичээл заалгаж байжээ. Энэ сургуулийг Хятадын дараагийн түүхэн улсууд уламжлан авч, Монголчуудын тогтоосон сургуулийн тогтолцоогоор цаашид явуулсаар ирсэн бөгөөд энэхүү сургуулийн барилга одоо ч гэсэн Бээжин хотноо хадгалагдан үлдэж, тухайн цагийн түүхийг өгүүлэн оршсоор байгаа юм. 1236 онд “Бичиг зохион найруулах хүрээлэн, судар бичгийн хүрээлэнг байгуулж, судар түүх цуглуулж найруулах ажил хийлгэж эхэлсэн тухай БНХАУ-ын монголч Ж.Ринчиндорж дурджээ.⁹⁷ Энэхүү байгууллагуудад судалгаа, сургалтын ажилд шаардагдах орчуулгын ажил ихэд өрнөсөн юм. Жишээ нь, төрийн хөвгүүдэд уншуулахаар хятадын “Дөрвөн бичиг, таван ном” болон энэтхэгийн “Панчатантра”-г тусгайлан орчуулуулж байжээ. Л.Хүрэлбаатар багштаны “Монгол орчуулгын товчоон”-д ч мөн энэ талаар дурдахдаа, Хубилай хаан Жао-би гэгч эрдэмтнээр 4 номыг орчуулгажээ. 1288 оноос Төрийн хөвгүүдийн сургууль ба орон нутгийн монгол сургуульд “Их суртахуй бичиг” (大学)-ийг монголоор орчуулж, дөрвөлжин үсгээр товхисон эхээр зааж эхэлсэн байна. Үүнээс хойш он цагийн дарааллаар 1282 онд Сыма Гуан (司马光)-ы “Төрд туслах нэвтэрхий толь” (自治通鉴)-ыг 1311 оноос Тан улсын “Чжен гуань чжен яо” (贞观政要)-ыг 1317 оноос Алинтөмөр удирдан, “Их суртахуй ачлалт ном”-ыг Аллактөмөр тус тус орчуулж эхэлжээ. Тэд мөн 1326 онд “Эзэн богдын их сургаал”-ыг орчуулан хэвлэжээ. Монгол эрдэмтэн Цагаан тухайн үедээ их эрдэм төгс, ном зохиохоос гадна орчуулгын ажил хийж байв. Тэрээр Тан улсын Тайцзун хааны зохиосон “Чжен гуаний төрийн товч” (贞观政要) “Хаан эзний дүрэм”, “Шударга ном”-ыг орчуулах ажлыг хийж байв.⁹⁸

Академич Д.Цэрэнсодном: 1240 онд “*Да Сыюу Ян-ий*” (үүнийг Цэрэнсодном авгайн өөрийн бичсэнээр оруулав.) гэдэг номыг хятадаас орчуулсан гэх мэдээ буйг дурдаж, бас 1264 онд хятадын сонгомол зохиол

⁹⁵ Х. Пэрлээ, *Хятан нар, тэдний монголчуудтай холбогдсон нь*, Улаанбаатар, 1959, 69-74-р тал.

⁹⁶ Чулууны Далай, *Монголын түүх* (1260-1388), гутгаар дэвтэр, Улаанбаатар, 1992, 160-р тал;

⁹⁷ Ж.Ринчиндорж, *Дундад улс дахь Монгол судлалын тойм*, Bulletin, The IAMS News Information on Mongol Studies, 1992, No.1,2 (9,10), Special issue: World Mongol Studies, Ulaanbaatar, 164-165 pp.

⁹⁸ Л.Хүрэлбаатар, *ХШ-ХIY зууны үеийн орчуулгын зохиол*, Монгол орчуулгын товчоон, Улаанбаатар, 1995, 4-6-р тал.

орчуулах, түүх зохиох хороо байгуулсныг тус тус тэмдэглэснээс гадна 1307 онд “Ачлалт ном”-ыг Булутөмөр орчуулсныг тэмдэглэжээ⁹⁹.

Юань улсын үеийг судалсан манай нэрт түүхч, академич Ч.Далай: Сүн (北宋) улсын түүхч Сыма Гуан (司马光 1019-1086)-ы “Төрд туслах нэвтэрхий толь”- (“资治通鉴”)-ийг 1269-1271 оны хооронд, христосын тооллын өмнөх 200-аад оны үед зохиогдсон Күнзийн суртлын “Ачлалт ном” - (“孝经”)-ыг Болдтөмөр гэдэг монгол эрдэмтэн 1307 онд, “Их суртахуй бичиг” - (“大学”) -ийг 1288 оноос өмнө тус тус орчуулж монгол болон дөрвөлжин бичгээр гаргаж байсан тухай дурджээ¹⁰⁰. Энд өгүүлсэн “Ачлалт ном”-ын орчуулагчийн нэрийг академич Ч.Далай гуай Болдтөмөр гэсэн бол дээр өгүүлсэн академич Д.Цэрэнсодном гуай Булутөмөр орчуулсан гэжээ. Тэгэхээр орчуулсан цаг хугацааны хувьд нэгэн он байгаа тул энэ нь нэг хүн бололтой, гагцхүү энэхүү хүний нэрийг эш татсан эх сурвалжаас буулгахдаа өөр өөрөөр тайлж буулгасан бололтой байна. Хятадаас монголчилсон зохиол бүтээлүүдийн дотроос энэхүү зохиолын орчуулга, орчуулсан цаг хугацаа болон удаа дараа хэдэн удаа орчуулсан, түүнээс лавтайяа таван орчуулга нь бидний үед хүрэлцэн ирсэн, бидэнд хүрэлцэн ирсэн хувилбар орчуулгуудаас хамгийн эртнийх болох XIV зууны орчуулга нь дундад үеийн монгол хэлний тухайн цагийн хэлзүйн онцлог байдлыг тусгасан зэргээрээ монгол орчуулгын түүхнээ онцгой байрыг эзэлдэг. Тийм ч болохоор дээр дурдсан монгол орчуулгуудаас “Ачлалт ном”-ын “анхны” гэгдэх орчуулгыг эрдэмтэн Х.Лувсанбалдан, профессор Л.Лигети (L. Ligeti), И. де Рахивильз (I. de Rachewiltz), Ф.В.Кливез (F. W. Cleaves), Хас-Эрдэнэ зэрэг олон эрдэмтэн хэлний онцлог болон орчуулгын түүхийн талаас нь тусгайлан судалжээ¹⁰¹. Гэвч нарийвчлан хөөвөөс, доктор Г.Сүхбаатар, Ф.Обен нарын үзсэнээр “Ачлалт ном”-ыг бүр анх Сяньби нар орчуулсан гэж үзэх үндэслэл гарч байна¹⁰².

⁹⁹ Д. Цэрэнсодном, *Орчуулгын зохиолын өв уламжлалаас*, - Орчуулах эрдэм, Улаанбаатар, 1972, (14 - 23-р тал) 15-р тал.

¹⁰⁰ Чулууны Далай, *Монголын түүх* (1260-1388), гутгаар дэвтэр, Улаанбаатар, 1992, 160, 194-р тал;

¹⁰¹ Х.Лувсанбалдан, *Ачлалт номын тухай*, *Studia Mongolica*, Tom. III, Fasc. 12, Улаанбаатар, 1961; I. de Rachewiltz, *The Preclassical Mongolian Version of the Hsiao-ching*, - *Zentralasiatische Studien*, Band 16, Wiesbaden, 1982, pp. 7-109; F. W. Cleaves, *The First Chapter of an Early Mongolian Version of the Hsiao Ching*, - *Acta Orientalia Hung.*, Tom. 36, Budapest, 1982, pp. 69-88; F. W. Cleaves, *The second Chapter of an Early Mongolian Version of the Hsiao Ching*, - *Documenta Barbarorum*, Festschrift für Walter Heissig zum 70. Geburtstag, Wiesbaden, 1983, pp. 272-281; L. Ligeti, *A propos de la traduction mongole préclassique de Hsiao-king*, - *Acta Orientalia Hung.*, Tom. 38, Budapest 1984, pp. 303 - 349; I. de Rachewiltz, *More about the preclassical mongolian version of the Hsiao-ching*, - *Zentralasiatische Studien*, Band 19, Wiesbaden, 1986, pp. 27- 37. Qaserdeni, *Mongol kelen-ü Takimda᠋u bi᠋iq-un uge butuhu yosun*, - *Erdem sinjilegen-u sedkul*, Kukeqota, 1991, N. 2 (33), 21-27.

¹⁰² Г.Сүхбаатар, *Сяньби*, Улаанбаатар, 1971, 119-р тал; Françoise Aubin, *A note about the spread of Chinese Literature amongst the Mongols*, - *Literary Migrations, Traditional Chinese fiction in Asia* (17-20 Centuries), Beijing, 1987, p. 209.

Юань улсын дараагаар тухайлбал: Хятадын Мин улсын үед хятадаас монголчлох үйл ажиллагаа харьцангуй саарсан байдал харагддаг бөгөөд энэ нь цаанаа улс төрийн учир холбогдолтой байж болох ч мөн нөгөө талаас тухайн үеийн Монголын төр нэлээд тогтворгүй, феодалын бутрал зэрэг түүхэн нөхцөл байдлаас болж, тухайн үеийн бичгийн зохиол бүтээл дайн тулааны хөлд устаж үгүй болоод, бидний үед уламжлагдан ирээгүй байж болох тул, тухайн цагт огт орчуулга хийж байгаагүй хэмээж болохгүй мэт. Ж.Ринчиндоржийн бичсэнээр 1369 онд эрдэмтдийг зохион байгуулж, “Юань улсын судар”-ыг бичүүлсэн ба “Монголын нууц товчоон”-ыг Юань улсын сүүл, Мин улсын эхэн үед галиглаад, монгол эрдэмтэн Хуёнгай, Маш Их нар хятадаар орчуулж, үг бүрийн махчилсан орчуулга ба бөлөг бүрийн хойно утгачилсан орчуулгыг хийсэн байна.¹⁰³ Энэ бол уг нь манай сэдэвт хамааралтай бус ч тухайн үед орчуулгын ажил мөн л ихээхэн эрчтэй явж байсныг илтгэнэ. “Юань улсын судар”-ыг Дандаа хэмээх Дэмчигдорж Ардын хувьсгалын эхний жилүүдэд (1917-1923) орчуулсан байдаг билээ.

Харин Манж Чин улсын үед хятадын зохиол бүтээлийг орчуулахад нэгэн өвөрмөц үе эхэлсэн гэж үзэх үндэс буй. Үүнд: шууд хятад эхээс нь монголчлохын хажуугаар манж орчуулгаас нь дам монголчлох ажил багагүй хөгжсөнтэй холбоотой юм. Энэ нь нэгд, манж нар хятад хэлэнд нэвтэрхий сайн байсан учир орчуулга нь харьцангуй сайн байсантай, хоёрт, монгол манж хоёр хэл нь гарал нэгтэй болохоор манжаас монголчлох нь илүү хялбар байснаар тус тус тайлбарлаж болно. Хятадын Баруун Хойдын Үндэстний Их сургуулийн Монгол хэл, соёлын сургуулийн профессор Тан Жисы *“Манжийн ноёрхлын эхэн ба дунд үед монголчуудыг хятадуудтай шууд харилцахгүй байлгах бодлого явуулж байжээ. Тухайлбал, соёлын харилцааны хувьд гэхэд монгол хүн хятад бичиг үсэг сурч болохгүй, монгол орчуулагч зөвхөн манжаас орчуулна, хятадаар орчуулж хэлмэрчлэхгүй гэх мэт хуулийн хатуу заалттай байжээ. Түүхийн сурвалжид тэмдэглэсэнээр, 1639-1644 онд Манжийн Амбагай цэцэн хааны зарлигаар ордны бичгийн түшмэлийн удирдлаган дор Түдэн, Өлзийт, Сэрэн, Соном нарын хүн “Ляо улсын түүх”, “Алтан улсын түүх”, “Юань улсын түүх”-ийг манж орчуулгаас монгол хэлнээ хөрвүүлжээ. Энэ бол Манж Чин улсын үеийн хамгийн эртний монгол хэлэнд орчуулсан орчуулга байх, хожим нь 1724 онд “Шэн юй гуан шюнь” хэмээх хаадын зарлигласан цаазыг өргөн олонд тайлбарласан бичиг, 1755 онд “Дөрвөн бичиг”, 1759 онд “Их суртахуй”, Тэнгэр тэтгэгчийн үед “Шүүмжлэл өгүүлэл бичиг”, 1785 онд “Мэнз бичиг”, 1812 онд “Ачлалт номын тайлбар”, 1832 онд “Сан зы жин” хэмээх гурван үсгийн судар гээд манж хятад монгол гурван үсгийн хадмал зохиолууд гарч байжээ. Харин Манжийн ноёрхлын сүүл үе буюу Манж улс доройтон суларсан үед хятадуудад хатуу чанд баримтлах бодлого суларснаас болон Монгол нутагт хятад иргэд*

¹⁰³ Ж.Ринчиндорж, *Дундад улс дахь Монгол судлалын тойм*, Bulletin, The IAMS News Information on Mongol Studies, 1992, No.1,2 (9,10), Special issue: World Mongol Studies, Ulaanbaatar, 165-166 pp.

ихээхэн тоогоор нүүж ирж суурьших болсон зэрэгтэй давхцан заавал манж хэлээр дамжуулан орчуулдаг байсан байдал өөрчлөгдөж, монголчууд шууд хятадаас орчуулах хандлага ихэссэн юм.”¹⁰⁴ гэсэн байдаг. Тан Жисы профессорын энэ тайлбар мөн үнэний хувьтай. Үүний жишээ гэвэл, өмнө дурдсан Ч.Нарантуяа нарын шинэ үсэгт буулгасан “Кунз” гэдэг номын тайлбарт “...Манжийн хаан Түгээмэл Элбэгтийн анх он гурван сард Дин Шуван Мен Буу хичээнгүйлэн тэмдэглэв хэмээсэн нь даруй 1850 оны гурван сар болно. Энэ орчуулгыг нангиадаас манж хэлнээ орчуулж, манжаас монгол хэлнээ буулган хэвлэжээ.”¹⁰⁵ гэж бичсэн байгаа юм. Хятадын сонгодог зохиол бүтээлийн монгол орчуулгын зохих хувь нь чухам Манж Чин улсын үед, ялангуяа уран зохиолын орчуулга энэ дундаа дийлэнх хувийг эзэлдэг. Энэ байдал Богд хаант Монгол улсын үеэс Ардын засгийн эхний үе хүртэл үргэлжилсэн нь илт харагддаг бөгөөд энэ талаар эрдэмтэд холбогдох судлагаандаа тэмдэглэсэн нь буй.

1911 онд Хятад газар Манж Чин улс унах улс төрийн үйл явдлын өмнөхөн хятад, манж хэлэнд нэвтэрсэн монголын бичгийн хүн (стилист) Балданцэрэн билигт, Цогтбадрах хичээнгүй нар Ши Най-ан (施耐庵 1296-1370)-ын “水滸”¹⁰⁶ буюу “Мөрний хариг” (“Голын хариг” ч гэдэг) хэмээх түүхэн романыг хятад хэлнээс орчуулсан гэдэг баттай баримт буй. Сүн улсын төрийг эсэргүүцсэн тариачдын их бослогын тухай буюу нэлээд ардчилсан сэдэвтэй учир 1799 оны 3-р сард Манжийн хааны зарлигаар тусгайлан хориглосон энэ зохиолыг ийнхүү орчуулсан нь ер нэг тохиолдлын хэрэг байгаагүй бөгөөд тухайн үедээ ихээхэн зориг гаргасан явдал байсан юм. Монгол улс Манж Чингийн төрөөс тусгаарлаж, Сандо амбаныг Монгол газраас хөөхөд энэхүү зохиолын орчуулга ямар нэгэн хэмжээгээр нөлөөлсөн гэж эрдэмтэд үздэг¹⁰⁷. Энэ ташрамд уг зохиолын өөр хэд хэдэн орчуулга байдгийг дурдмаар байна. Тухайлбал, Ванчинбалын 4 хөвгүүн Гульрансаа, Гүннацаг, Сүнвэйданзан, Инжиннаши нар бүгд монгол, хятад бичгийн хэлийг сайн эзэмшсэн, сайн найрагчид байсан агаад, Гульрансаа ахынхаа орчуулж дуусгаж амжилгүй үлдээсэн “Сүн улсын хүйтэн уулын бичиг” хэмээх дээрх “Мөрний хариг” зохиолын бас нэгэн өөр нэрт орчуулгыг нь дүү Сүнвэйданзан нь орчуулж дуусгасан тухай З.Аюурзана блог¹⁰⁸-тоо тавьсан байна.

¹⁰⁴ 唐吉思, 论清代汉文作品的蒙译, 《民族翻译》, 2011年第4期, 26-32页

¹⁰⁵ <http://nar-sar.blogspot.com/2009/05/blog-post.html>

¹⁰⁶ B.Csongor, *On the Prehistory of the Shui-Hu-chuan*, - Acta Orientalia Hung., T. XXV, Budapest, 1972, pp.27-82; B. Csongor, *On the Popularity of the Shui-Hu-chuan (An Interpretation)*, - Acta Orientalia Hung., T. XXVIII, Budapest, 1974, pp. 307-318; B. Csongor, *A Comparative Analysis of Shui-Hu-chuan and Hsi-Yu-chi : Rounds of the Classic Chinese Novels*, - Acta Orientalia Hung., T. XXIX, Budapest, 1975, pp. 1-6.

¹⁰⁷ Б. Ринчен, *К истории перевода в Монголии*, - Мастерство перевода 1971, Сборник восьмой, Москва, 1971, стр. 373.

¹⁰⁸ Г.Аюурзана, *Ванчинбалын хөвгүүд*, <http://ayurzana.mn/>

Богд хаант Монгол улсын үеэс, Ардын засгийн эхний хэдэн жилийн хооронд хятадын олон сонгодог зохиол бүтээлийг монголчлох ажил хамгийн эрчимтэй үедээ хүрсэн байдал харагддаг нь түрүү үеийн уламжлалын эрч саараагүйтэй холбоотой буй заа. Чухам энэ үед хятадын сонгодог зохиол бүтээлийг шууд болон манжаас дам орчуулах явдал томоохон төв газраас хальж, хөдөө нутагт байгуулагдсан иргэний сургуулийг дагаж хөгжсөн байна. Үүний нэг нь Сайн ноён хан аймгийн Чин сүзэгт номун хан хутагт Цэдэнбалжирын санаачилгаар түүний шавьд 1914 онд байгуулагдсан, харчин нутгаас ирсэн Лию шансан хэмээх Мөнхтогтох багштай бага сургууль ажээ. Энэ талаар холбогдох сонин мэдээ бүхий нэгэн эшлэл татъя:

“...1915 онд Цэдэнбалжир өөрийн шадар бараа бологч Түмэнбаяр гэдэг хүнийг Хүрээнд явуулж Сэцэн хан аймагийн хурц ван Түдэнгийн номын сангаас монгол, манж, хятад түүх, уран зохиолын олон ном зохиолыг түр хугацаагаар авч хэрэглээд буцааж өгөхөөр өртөө улаагаар аваачиж байсан юм. Тэр аваачсан ном зохиолын монголыг нь харъяат түшмэд, бичээч нарт хугацаатай өгч албадан хуулуулж хувилж Богдын ба Сайн ноён ханы номын санд хүргүүлдэг байсан. Хятад утга зохиолын дотор дөрвөн гайхамшигт гэж нэрлэдэг зохиолын нэг “*Жин Пинмэй*” хэмээх зохиолыг манжаас орчуулсан бөгөөд ихэнхийг нь Мөнхтогтох багш өөрөө орчуулж, заримыг нь манж бичиг заалган сурч байсан, чадахуйц хэдэн сурагчаар орчуулгаж дараа нь өөрөө хянан засварлаж орчуулж дуусгасан болно. “*Хэ Ванюан*” хэмээх зохиолыг хятад хэлнээс өөрөө орчуулж гүйцэтгэсэн юм.

Тэр үед Богдын номын санд өгч байсан “*Жин Пин мэй*”, “*Хэ ванюан*” хэмээх зэрэг ном зохиол нь одоо Улсын Төв номын санд хадгалагдаж байна...”¹⁰⁹

Бидний мэдэхээр христосын тооллоос өмнөх нэгдүгээр зууны үеийн Хүннү, Хань улсын харилцааны талаархи үнэн баримтад үндэслэсэн “*Хэ Ванюаны бичиг*” хэмээх хоёр янзын орчуулга бүхий зохиолоос хэл найруулгын хувьд илүү сайн гэж үзсэн хавсралт зураг бүхий нэг эхийг Б. Содном 1969 онд *Дурсгалт бичигийн чуулган* цувралаар гэрэл зураг татаж хэвлэсэн нь дээрхи эшлэлд дурдсан буюу Чин сүзэгт номун хан хутагтын шавьд орчуулсан эх юм¹¹⁰.

“Монгол хятад хадмал Дөрвөн бичиг”-ийг 1926 онд Дундад Иргэн Улсын Монгол бичгийн ном хэвлэлийн товчооноос хэвлэж байжээ. Энэхүү орчуулгыг олон орчуулгатай нь тулган судалсны үндсэн дээр Харчин Тэмэгтү-ийн орчуулга хэмээн судлаачид үзсэн байдаг. Энэ ном дахин 1970 онд хэвлэгдэж

¹⁰⁹ Я. Цэвэл, *Чин сүзэгт номун хан хутагтын шавь*, - Түүхийн судлал, 25-р боть, 13-р дэвтэр, Улаанбаатар, 1990, (123-152), 149-р тал.

¹¹⁰ *Хэ ван юаны бичиг*, - Corpus Scriptorum Mongolorum, Tomus XVI, Fasc. 1, боловсруулсан Б. Содном, Redigit prof. B. Rincen, Улаанбаатар, 1969, III + 176 тал

байсан байдаг¹¹¹ нь хятад хүмүүс монгол хэл сурахад дөхөмтэй хэмээн үзсэнийх буй заа.

Богд хаант Монгол Улсын үе болон Ардын засгийн эхний жилүүдэд хятад, манж боловсрол бүхий олон хүн байсан бөгөөд тэд нар хятадын сонгодог зохиол бүтээлээс монголчлох ажил үргэлжилсээр байсан ажээ. Тэгээд ч монголын бичиг номтой хүмүүс эртний нангиадын “Шүлэглэлт ном” (诗经), Луо Гуанжуны (罗贯中) “Гурван улсын үлгэр” (三国演义), У Чен-эн (吴承恩)-ийн “Баруун этгээд зорчсон тэмдэглэл” (西游记), Цао Сюэ-чин (曹雪芹)-ий “Улаан асарын зүүд” (红楼梦), “Эрт эдүгээгийн гайхамшигт сайхан судар хэмээх бичиг”, Пү Сүнлин (蒲松龄 1640-1715)-ий Ляожайжи бичиг (聊斋志异), “Жин Пэн Мей бичиг” (金瓶梅) хэмээх цоморлиг, Ляо-Жа-гийн “Ши мэргэний шийтгэсэн хэрэг” зэрэг роман, туужийг уншсаар байсан юм. Эдгээрийн орчуулагч нар бол ХҮП-ХХ зууны үеийн нэрт гүүш нар болох Балданцэрэн, Өлзийт, Цогбадрах, В.Гульранса, Харчины Тэмэгтү, Мөнхтогтох нар байлаа. Энэ ташрамд дурдахад, хятадаас монголчилсон зохиол бүтээлийн нэлээд нь ганц бус хэд хэдэн орчуулгатай байсныг дээр дурдсан билээ. Мөн Р.Гүрбазар¹¹² судлаачийн ажигласнаар, энэ үеийн хятад уран зохиолын орчуулга нь 3 онцлогтой хэмээн дүгнэсэн байдаг. Үүнд: нэгдүгээрт, үгчлэх арга барил зонхилсон, хятад үгийг монгол бичгээр галиглан буулгасан, хоёрдугаарт, зохиолын үйл явдлыг хураангуйлсан, зохиомжилсон хувилбарууд бүхий, гуравдугаарт, эх зохиолыг монголжуулан найруулсан орчуулгууд байдаг байна. Тэрхүү монголжуулсан зохиол нь монголчуудын нүүдлийн аж ахуй эрхэлдэгтэй шууд холбоотой бөгөөд, монгол ардын аман зохиолын хөгжилтэй холбон тайлбарласан мөхөс судлаачийн тусгайлан бичсэн өгүүллээс үзэж болно.¹¹³

Хятадын зохиол бүтээлүүдийн орчуулга хийгээд орчуулагч, тархац зэргээс нь үзвэл лавтайяа өвөрлөгч нутаг, дорнод монгол, төв халх нь хятадын сонгодог зохиол бүтээлийг орчуулах гол төвүүд болж байсан нь харагддаг. Академич Ринчений судалгаа болон түүнийг баталсан шинэ олдвор зэргээс үзэхэд, хятадаас орчуулдаг төвүүдийн дээрхи жагсаалт дээр Баруун монгол зохих ёсоор нэмэгдэнэ. Үүнд: Тод бичгээр “Тансан лам баруун этгээд зорчсон тэмдэглэл” байсныг үзсэн тухайгаа академич Ринчен нэг бус удаа тусгайлан тэмдэглэсэн нь монгол орчуулгын уламжлалыг судлахад үнэтэй хэрэглэгдэхүүн болдог юм¹¹⁴. ХҮШ зууны эхээр ван Цэдэнжавын манжаас орчуулсан гэдэг “Жүн дагинын тууж”-ийн зарим хувилбар нь сударчилсан хэлбэртэй, бас маанийн зургаан

¹¹¹ 蒙汉合璧四书, 蒙藏委员会印, 中华民国六十年元月

¹¹² Р.Гүрбазар, Орчуулгын онол дадлагын үндэс, Улаанбаатар, 1996, 54-р тал

¹¹³ Ш.Эгшиг, Бэнсний үлгэрийн тухай хэдэн үг, Гадаад хэл, соёл судлал, МУИС, ГХСС, Vol 356(15), 2011, 58-63-р тал

¹¹⁴ Ринчэн, Ойратские переводы с китайского, - Rocznik Orientalistyczny, Tom. XXX, I, Warszawa, 1966, стр. 59-73; Б.Ринчен, К истории перевода в Монголии, - Мастерство перевода 1971, Сборник восьмой, Москва, 1971, стр. 373-388;

үсэг нэмсэн зэргийг судлагчид ажин тэмдэглэсэн нь буй¹¹⁵. Иймд “Тансан лам...”-ыг шашны утга холбогдолтой хэмээн Баруун монголд сонгож орчуулжээ гэж үзэх үндэслэл гарч байна. Үүнчлэн, урд насандаа оо энгэсэг тавьж байсан эхийгээ шоолсны учир хойд насандаа зүс муу төрсөн гэх “Жүн дагина буюу Жүн Ү ян-ы тууж” мөн л шашны утга чанартай болохоор нь монголчууд тэр номыг тийнхүү сударчилсан хэрэг буй заа.

“Одоо байгаа сурвалжуудаас хамгийн анхны монголчилсон хятад роман бол Аранагийн 1721 онд хураангуйлж орчуулсан “Баруун этгээдэд зорчсон тэмдэглэл” юм. XVIII зууны эхэн үед орчуулагдан ном болсон зохиол бол “Жүн дагины тууж” (“Чи улсын хатан хаан Жун Ү яны тууж” “Жүн Ү Ян” гэж хятадаар нэрлэсэн байдаг.) эрдэмтэн Ц.Дамдинсүрэнд 1868 оны хуулмал эх нь хадгалагдаж байсан ба эдүгээ хүртэл хадгалагдсан хамгийн эртний эх хувилбар болж байгаа юм. Энэ хуулмал эхийн эхний хуудсанд уг романыг манжийн Амбагай сэцэн Дээд эрдэмтийн (1636-1643 онд хаан ор сууж байсан) үед манж хэлэнд орчуулж, Монгол ван Цэрэнжав XVIII эхэн үед монгол хэлнээ орчуулж, хожим нь 1729 юм уу 1789 онд Гандан Равжаа хутагт хуулуулжээ.”¹¹⁶ “Эрт үеийн хуулмал ном болох Жийдаан хуушааны намтар бол Мин улсын сүүл үе, Манж Чин улсын эхэн үеийн Жийдаан хуушааны адал явдлын зохиол бөгөөд, Жийдаан хуушаан бол өмнөд Сүн улсын үед аж төрж байсан бодит хүн (济公(1148—1209), жинхэнэ нэр нь 李修缘)-ий тухай өгүүлсэн ам дамжсан ба тэмдэглэгдэн үлдсэн баримтад тулгуурлан гарсан зохиол юм. “Хятадын сонгодог зохиолын монгол хэлээрх ном бүтээлийн товьёг”-т “Жийдаан хуушааны намтар” нийт 54 хуулмал эх байдаг гэдэг ба үүнээс Өвөр Монголын Их сургуулийн ойрхи ба орчин үеийн түүхийн хүрээлэнгийн хөмрөгт 1806 оны хуулмал эх хадгалагдаж байгаа нь Өвөр Монголдоо хамгийн эртний монгол гар бичмэл эх болж байна. ...1816 онд монгол хэлний орчуулагч Хасбуу “Эрт эдүгээхийн гайхамшиг сайхан үзэгдэл” зохиолыг орчуулжээ. Энэ орчуулга мөн л Хятадын Мин улсын сүүл ба Манж Чин улсын эхэн үед хамаарах эх нь “Хятадын сонгодог зохиолын монгол хэлээрх ном бүтээлийн товьёг”-т хадгалагдаж байна. ... Монгол улсад хадгалагдаж буй “Улаан асрын зүүд” зохиолын монгол орчуулга 1819 онд гарчээ. Энэ нь алдарт орчуулагч Хамба, Хасбуугийн 1847 оны орчуулснаас даруй 28 жилийн өмнө орчуулсан байдаг юм. ...1830 онд Тан улсын хааны ордны албан бус түүх ба 1833 онд уг түүхийн нэмж дэлгэрүүлсэн тайлбарт орчуулгыг орчуулагч Хасбуу гаргажээ. ... Хятадын сонгодог зохиолыг манж эхээс нь монгол хэлнээ лавтайяа хөрвүүлсэн нь бол Ц.Дамдинсүрэнгийн цуглуулгад буй Монгол ван Цэрэнжавын XVIII зуунд манжаас орчуулсан “Жүн дагины тууж”, “Жинь пин мэй” буюу Алтан бумбан дахь тэргүүлэгч цэцэг хэмээх романы 6 гар бичмэл Монгол улсад хадгалагдаж буйгаас Даваа, Ядам нарын 1910 оны орчуулга манж хэлнээс орчуулсан болох нь

¹¹⁵ Б.Л.Рифтин, В.И.Семанов, *Монгольские переводы старинных китайских романов и повестей*, - Литературные связи Монголии, Москва, 1981, стр. 242-146;

¹¹⁶ 乌云娜, 清代蒙译汉小说版本述略《民族文学研究》2009年3期

мэдэгдэж байгаа юм.”¹¹⁷ хэмээн өвөрлөгч эрдэмтэн Оюуны өгүүлэлд дурджээ. Оюунаас гадна бас бус эрдэмтний судалгаанд “Жүн дагины тууж”-ийг орчуулсан монгол ван бол Цэрэнжав гэдэг нэрээр, дээр дурдсан зөвлөлтийн эрдэмтэн Б.Л.Рифтин, В.И.Семанов нарын өгүүлэлд Цэдэнжав гэдэг нэрээр тус тус тааралдаж байна. Л.Хүрэлбаатарын “Монгол орчуулгын товчоон”-д харин “Жүн дагины түүх” хэмээх романыг XVIII зууны эхний гучаад онд Засагт хан Цэвээнжав манж хэлнээс монголд орчуулжээ”¹¹⁸ гэсэн байна. Чингэхээр он цагийн болон орчуулсан зохиолын хувьд орчуулагч нь нэг л хүн бололтой, гагцхүү Юань улсын үеийн дуун хөрвүүлэгч Булутөмөр, Болдтөмөр гэх мэтээр өөр нэрээр хятад дуудлагаас монгол хэлнээ буусантай адилаар энэхүү монгол вангийн нэрийг ч мөн гадаад хэлний эхээс буулгахдаа зарим хүн Цэдэнжав гэж, зарим нь Цэрэнжав, Цэвээнжав гэж бичсэн нь бидний үед олон хувилбар үүсэхэд хүргэжээ. Засагт хан хошой чин ван Цэвээнжав (1688-1732) бол бодит хүн бөгөөд аж төрж байсан үе “Жүн дагины түүх”-ийг орчуулсан хэмээх цаг хугацаатай ч таардаг. Улсын Төв номын санд хадгалагдаж буй энэ зохиолын хоёр хувилбар орчуулгын нэг хувилбар 27 дэвтрийн орчуулагч болохыг Л.Хүрэлбаатар багштан өөрийн бүтээлдээ тодотгон оруулсан байна.

Хятад уран зохиол XVIII зуунаас хойш Монгол газар тархах хэд хэдэн шалтгаан байв. Хятад үндэстэнтэй хаяа дэрлэн аж төрдөг монголчууд Хүннүгийн үеэс л ахуйн харилцаатай байсан ч хоёр талын улс төрийн бодлогын шалтгаанаар утга соёлын төвшинд тийм их ойртон харилцаж байсан нь түүхэндээ бараг үгүй, Монголын эзэнт гүрний үед зөвхөн дээд давхаргын язгууртнууд, тэдний удам угсааныхан хятадын гүн ухааны, уран зохиолын, хууль цаазын бүтээлийн төвшинд зохих боловсролыг тухайн үеийн тэргүүний бусад соёлын мэдлэгтэй зэрэгцүүлэн судалж эзэмшиж байжээ. Нүүдлийн соёл иргэншилтэй ард монголчууд суурин соёлын мэдлэгийг заавал хүртэх шаардлагагүй байв. Манжийн ноёрхолд байсан он жилүүдэд монгол ба хятадын аль аль нь манжийн дарлалын эсрэг ижил ашиг сонирхолтой үе байж, чухам энэ үед Манжийн шинэ засгийн бодлогын үр дүнд олон тооны дотор газрын хятад иргэн Монголын нутагт шилжин суурьшиж, тэднээр дамжин хятад соёлын нөлөө ямар нэг хэмжээнд буй болжээ. Мөн манж, хятад, төвд хэл эзэмшсэн монгол ноёд, бичгийн хүмүүсийн орчуулгын ажлын үр шимээр Манж Чин улсад тухайн үедээ хамгийн ихээр түгэн дэлгэрч байсан уран зохиолын тэргүүний бүтээлүүдийг монгол хэлнээ ихэвчлэн манж хэлээр дамжуулан, хожим XIX зууны дунд үеэс шууд хятад хэлнээс нь орчуулан хөрвүүлж байсан ерөнхий хандлага байв.

Хятад хэлээс орчуулсан зохиолуудыг монгол газар түгээн тархаахын тулд ихэвчлэн хуулж олшруулдаг байв. Төвдөөс орчуулсан шашны голдуу зохиолыг барлах хэвлэх нь элбэг байсан юм. Хошуу тамгын газрын бичээч, бичиг мэдэх

¹¹⁷ мөн тэнд

¹¹⁸ Л.Хүрэлбаатар, *XIX-XX зууны үеийн орчуулгын зохиол*, Монгол орчуулгын товчоон, Улаанбаатар, 1995, 121-р тал.

хүмүүсийг албадан тодорхой шан харамжтайгаар орчуулгын зохиолыг хуулуулдаг байв. Хуулж олшруулсан номыг тодорхой бодлогоор заавал байх ёстой газруудад хуваариалан хүргүүлдэг уламжлал монголчуудын дунд байсан ба эдгээр газар нь харьцангуй суурин газрууд болох хүрээ, хийдийн газрууд байжээ. Хуулан бичигч нар орчуулгынх нь алдаа мэдгийг засах хэмжээний хүмүүс байвал засчихдаг, зарим хуулан бичигч алдаж хуулах, үг үсгээ буруу таньснаар өөр үг, хэллэг бичих мэтийн элдэв шалтгаанаар орчуулга өөрчлөгдөх ч явдал байсан бололтой, иймээс ч орчуулгын олон хувилбар үүссэн байх магадлалтай. Орчуулгын ном зохиол нь энгийн сургаалын зохиолыг бодвол, адал явдал, өгүүлэмж арвинтай тул, үйл явдлыг нь сэдэвлэн зохиомжилж зураг зурах, орчуулгын номонд зураг сэлт нэмж оруулсан зүйл бас мэр сэр үзэгддэг. Тэр нь номын хуудаснаас хальж, сүм хийдийн хана туурганы зураг болтлоо хөгжсөн гэхэд болно. Мөн тухайн үеийн Богд гэгээн, өндөр дээдэст зориулан зурагт номыг цөөн хувиар бас гаргадаг байсныг Үндэсний номын санд байгаа сударчилсан ном, Үндэсний түүхийн музейн сан хөмрөгт буй зарим тоглоом наадгайн дээрх зураг дүрс ба Богдын сан хөмрөгт байсан эд зүйлс зэргийн зураг чимэглэлээс бүр илүү судлан гаргах боломжтой, энэ бол бас л судлууртай нэгэн сэдэв билээ.

Орчуулсан бүтээл энгийн ардын дунд тархах үйл явц нь нэлээд онцлогтой байв. Хятадын орчуулгын ном зохиолыг хадгалаад, аваад яваад байх нь нүүдлийн аж амьдралтай монголчуудын хувьд их тохиромжтой бус байдаг байсан тул ихэвчлэн монгол аман зохиол тархан хөгждөг уламжлалаар ам дамжин яригдах хандлага их байв. Тэд номтой, бичигтэй хүнээр хятад зохиолыг уншуулж дуудуулан сонсож аваад, дараа нь тэр агуулгыг нь цааш ам дамжуулан үлгэр мэт ярьдаг байжээ. Ам дамжин ярихдаа, зарим агуулгыг нь гээх, эсвэл шинээр зохиомжилж нэмэх, хятад ахуйн юмыг нь ойлгомжгүй бол монгол ахуйн юм болгож өөрчлөн монголжуулах замаар уг аман зохиол анхны хятад эх зохиолоос танигдахгүй болтлоо өөрчлөгдөн нутагшдаг байсан байна. Чингэхээр орчуулагч нарын тухайд манж ба хятад эхээс нь шууд орчуулагч тодорхой нэр бүхий хүн байхад, мөн дам орчуулан хөрвүүлэгч нар бас байжээ. Тухайн үеийн шууд орчуулагч нар орчуулгаа хийж дуусгаад хэн гэдэг хүн, хаана, хэдийд, хэрхэн тэрхүү зохиолыг орчуулсан тухайгаа заавал бичиж үлдээдэг байсан нь эдүгээ орчуулгын судалгаа хийхэд ихээхэн нэмэртэй байна. Гэвч нүүдлийн ахуйтай монголчуудын хувьд ном хадгалах нь олон удаагийн нүүдэл суудлын үед үрэгдэж үгүй болдог, хадгалж үлдсэн, энд тэндээс олдсон ном, гар бичмэлүүдийн эх адгийн хуудас нь үрэгдэж үгүй болсноос, тухайн ном ямар нэртэй болох, хэн зохиосон, эсвэл орчуулсан тухай бичээстэй байсан хэсэг нь алга болсон байх нь элбэг. Гэвч үүнийг уншигч ардын хувьд хэн орчуулсан нь гол бус доторхи уран нарийн, хоор хоорондоо холболдсон, ээдрээтэй хийгээд сургамжтай үйл явдал нь сонин содон байдаг. Ард олны дунд хятад уран зохиолын агуулгаас ам дамжин яригдаж, аман зохиол болтлоо хөгжсөн нэг жанр бол бэнсний үлгэр билээ. Бэнсний үлгэр бол магтаал, тууль хайлдаг баруун

монголчуудын аман соёлын орон зайг зүүн монголын орон зайд нөхөж өгсөн байдаг. Бэнсний үлгэрийн агуулга өгүүлэмж ихэвчлэн хятадын сонгодог уран зохиолоос сэдэвлэсэн байдаг онцлогтой.

Хятадын уран зохиолыг орчуулж монголын ард олонд хүргэсэн байдлаас харахад, өнөөгийн бидний ойлгодог орчуулагчийн төдий бус харин олон хүн орчуулагч, дуун хөрвүүлэгч байжээ гэмээр байгаа юм. Орчуулагч хэмээн үзүүштэй хүмүүст шууд ба дам орчуулагч нар, орчуулах ажил эрхэлсэн ч, нэр нь үл дурдагдсан орчуулагчид, хуулан бичигч нар, орчуулгаар сэдэвлэн зурдаг зураач нар, сэдэвлэн зохиомжилж ая данг нь тааруулан үлгэр хайлдаг үлгэрч туульч нар цөм орно. Эдгээр хүмүүс XVIII зуунаас XX зуун хүртэл бодитойгоор орчуулж туурвих ажлыг эрхэлсээр ирсэн гэхэд болно.

1921 оны ардын хувьсгалын дараахан Судар бичгийн хүрээлэн байгуулагдаж, эрдэм шинжилгээний зорилгоор монгол болон монголчуудтай шууд болон дам холбогдол бүхий олон түүх, судрыг хятад, манж хэлнээс монголчлох ажлыг бодлоготой хийж иржээ. Судар бичгийн хүрээлэнгийн эрхэлсэн сайд О.Жамъян, эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга Ж.Цэвээн нарын идэвх санаачилгаар Монгол Улсын номын санг байгуулах ажлыг гардан хийж, "...гадаад хэлээрх ном 2400 орчим, монгол хэлний ном судар 700, төвд үсгийн ном 250, хятад манж, япон зэрэг хэлний ном 1400 орчмыг нийт 3000 лан мөнгөөр хураан цуглуулж чаджээ."¹¹⁹ Эдүгээ манай Үндэсний номын санд гар бичмэлээр хадгалагдаж буй хятад зохиолын монгол орчуулгын гар бичмэлүүдэд уран зохиолын, хятад албан түүхийн, күнзийн суртлын сургаалын, эмзүй, анагаах ухааны, хадмал ба орчуулгын толь зэрэг олон салбарын 500 орчим бүтээл байгаагийн ихэнхийг Судар бичгийн хүрээлэнгийн анхдагч нарын хүчин зүтгэлээр олж цуглуулжээ. Хятад хэлнээс орчуулсан монгол орчуулгын зохиолууд Монгол Улсаас гадна БНХАУ, ОХУ, Герман, Дани, АНУ, Япон, Унгар, Швед улсын номын санд хадгалагдаж байдаг¹²⁰ байна.

Хятадын эртний томоохон хэмжээний уран зохиолуудыг энд авч үзсэн бөгөөд үүний хажуугаар төр ёсны түүх (тухайлбал Шань гүрний бичиг, Жоу улсын бичиг, Зүүн Хань улсын бичиг, Баруун Хань улсын бичиг, Вэй улсын бичиг, Тан улсын бичиг, Юань улсын судар зэрэг) шаштир, сургаал номлолын чанартай болон анагаах ухааны салбарын ном бүтээл нэн олноор нь монголчилсныг дахин судлах хэрэгтэйг тэмдэглэе.

Ийнхүү хятадын эртний сонгодог зохиол бүтээл, түүх шаштирыг монголчлох явдал мянга есөн зуун гучаад оноос тавиад он хүртэл улс төрийн шалтгаанаар саарч, дараа нь БНХАУ-ын шинэ цагийн уран зохиолыг орчуулах ажилтай залгах болсон байна.

¹¹⁹ С.Чулуун, Жамсраны Цэвээн ба Монголын Судар бичгийн хүрээлэн <http://cyrillic.surag.net/?p=303>

¹²⁰ 乌云娜, 清代蒙译汉小说版本述略《民族文学研究》2009年3期

1952 онд “Буурал бүсгүй” жүжгийн зохиолыг Э.Түмэнжаргал орчуулж, Ванган найруулан тавьж байв. Орчуулагч Э.Түмэнжаргал мөн “Хятад зохиолоос” хэмээх түүвэрлэсэн орчуулгаа 1956 онд гаргажээ. Ма Фын-ы “Малчин Чжао Да-шу”-г Л.Дарий 1956 онд, Ө.Гүрсэд 1957 онд Мао Дуний “Үнэгэн харанхуйд” роман, Гуо Моруо-ийн “Шанхайн өглөө” зохиолыг орчуулан 1958 онд хэвлүүлэн гаргасан байдаг. Жоу Либао-гийн “Догшин салхи, ширүүн бороо” ¹²¹ романыг Б.Бат, Х.Төмөрдөш нар 1957 онд орчуулжээ. Г.Сүхбаатар 1965 онд Лао Шө-ийн “Тэмээн сянцзы” зохиолыг орчуулсан байна.

Үүний дараа 60-аад оноос хойш хятадын уран зохиолын эртний ба дундад үеийн сонгодог зохиолууд болон хятадын шинэ үеийн зохиолуудын үйл явдлыг үзүүлсэн өнгөт зураг бүхий, авч явахад авсаархан, жижиг хэмжээтэй хэвлэгдсэн ном маш ихээр гарч байсныг хижээл, ахимаг насны хүмүүс мэднэ. Тэр нь одоогийн комикс зохиолтой адил шийдэлтэй номууд байсан билээ. Жишээ нь, “Сун У Кун”, “Буурал үст бүсгүй”, “У Кун барсыг дарсан нь” г.м. Яг энэ төрлийн номын орчуулгыг хэрхэн хийж байсан, хэвлэлийн зураг дүрслэлийг хэн зурж байсан, хаа хэвлэж байсан, комикс номтой харьцуулах зэргээр судлах эзнээ хүлээж буй нэгэн сайхан сэдэв байнам гэж бодож байна.

“МУИС-ийн профессор багш, нэрт манжич Шаарийбуу багш маань нангиадын яруу найргийн шижир тунгаамал болсон “Шүлэглэлт ном” хэмээх сонгодог их цомгийг манж, хятад, япон хэлнээс тулган орчуулж дуусгажээ.”¹²² Үүнийг хийхэд арав гаруй жилийн хүч хөдөлмөрөө зориулсан тухай шавь Баярсайхан нь бичиж үлдээсэн юм.

Орчин үеийн хятад уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан нэрт төлөөлөгч дунд МУИС-ийн эрдэмтэн багш, зохиолч Монгол Улсын гавьяат багш, МОХ-ны “Дуун хөрвүүлэгч” шагналт Ц.Базаррагчаагийн орчуулга жинтэй суурь эзэлнэ. Лао Шөгийн “Хавирган саран”, “Шүлэглэлт ном”-ын орчуулга, Хо Ши Миний “Шоронгийн тэмдэглэл”, Хятадын орчин үеийн яруу найрагчдын 51 шүлгийн орчуулга бүхий “Тэрлийн дуун” болон Тайваний монгол гаралтай зохиолч Ши Мөрөнгийн “Цагаан хэрмийн чанад нутгийн дуу” орчуулгын түүвэр зэрэг багтана. Мөн Хятадын алдарт найрагч Чюй Юаний “Самуурлаас салан одохуй” ¹²³ хэмээх найраглалыг 2013 онд орчуулжээ.

М.Чимэдцэеэ багштан хятадын уран зохиолын орчуулгын судалгааг дорвитой хийж, Хятадын сонгодог уран зохиолын дээж цувралаар Күнзийн “Шүүмжлэл өгүүлэл”, “Их суртахуй”, “Сүнзийн дайтахуйн ухаан” зохиолуудыг

¹²¹ БНМАУ-ын 1945-1958 онуудад монгол хэл дээр хэвлэгдсэн номын товч бүртгэл, 759. УХХЭХ, Улаанбаатар, 1960, 66-р тал

¹²² М.Баярсайхан, “Зуу дахь хавраа угтаж буй МУИС-ийн хүндэт профессор”, “Өдрийн сонин”-ы 2009.01.16. №011-д

http://smic.num.edu.mn/index.php?option=com_content&view=article&id=355

¹²³ Ц.Базаррагчаа, “Самуурлаас алан одохуй”, “Монголын Хятад судлал” МУИС, Туршилтын дугаар, Улаанбаатар, 2014, 204-220-р тал

орчуулан, хэвлүүлэн гаргасан билээ. Мөн Хятадын орчин үеийн эмэгтэй зохиолчдын шилдэг өгүүллэгийн дээжис “Халуун тогоо” орчуулгын номоо 2014 онд хэвлүүлэв.

Мөн доктор, профессор Д.Болдбаатар бол хятадаас монгол хэлэнд орчуулагчдын сүүлийн үеийн нэртэй зүтгэлтэн гэж үзэхээс аргагүй юм. Тэрээр орчин үеийн тользүйн хөгжилд дорвитой хувь нэмэр оруулж буй төдийгүй “Журамт бүсгүй Лү Би Лянь”, “Мөрөн голын шулам хүүхэн”, “Чонон сүлд”, “Гурван улсын үлгэр” “Төвд банхар”, Муухай хятад хүн” зэрэг үргэлжилсэн үгийн зохиол, Монголын Радиоогийн нэвтрүүлэгт орсон “Дү Фүгийн шүлгүүд” “Сун улсын яруу найрагч Жоу Бан Яны бүтээлүүд” зэрэг орчуулгын найрууллууд болон орчин үеийн орчуулгын шинэ жанр болох кино дэлгэцийн бүтээлийн орчуулгаар эдүгээ Монгол улсад “толгой цохиж”, 50 гаруй олон ангит цуврал бүтээл болон уран сайхны кино орчуулжээ.

Я.Ганбаатар багштаны түүх, уран зохиол, яруу нийтлэлийн бүтээлийн цуваа тасардаггүй бөгөөд түүний орчуулгын бүтээлүүдэд Хятадын богино өгүүллэг ба сонгодог яруу найргийн орчуулга давамгайлдаг. Зүгээр нэг орчуулаад өнгөрөхөөс илүүтэй, тухайн орчуулгыг хятад шүлэг, яруу найргийн онцлог болох “гурван мэдрэхүйн хүртээмж”-ит чанарыг (унших, сонсох, харах гурван мэдрэмжийг хятад хэлний онцлог болох үсэг бичигтэй нь холбон тайлбарладаг.) нь монгол хэлнээ буулгах хэрийн хүн барьж аваад хийчихгүй тэрхүү яруу найргийн орчуулгаа бусад хэлний орчуулгатай нь хадаж хэвлүүлсэн “Нангиадын сонгодог яруу найраг” хэмээх бүтээл нь судлаач, суралцагсад тун их тустай бүтээл болсон юм.

О.Адъяа агсан 2002 онд Жу Яоминий “Чингис хааны түүх шастир” номыг орчуулан хэвлүүлжээ. Тэрээр аль залуу ахуйгаас хятадын сонгодог яруу найраг ба Гуо Муруо-ийн зохиолоос орчуулж байсан ба хамгийн сүүлд Өвөр Монголын кино найруулагч Буяндалайн “Чингис хаан”¹²⁴ олон ангит киноны зохиолыг монголчилсон юм.

Орчин үеийн орчуулгын бүтээлд хятад зохиолыг хятад хэлээс бус, өөр хэлний орчуулгаас нь монгол хэл рүү орчуулдаг үзэгдэл нэлээд бий. 1960 онд манай нэрт дорны их яруу найрагч Б.Явуухулан ба нэрт орчуулагч Ч.Чимэд нарын “Ли Бо” хэмээх шүлгийн түүврийг орос хэлнээс орчуулж гаргаж байв. Дэлхийн сонгодог утга зохиолын чуулганд “Алтан бумбан дахь лишийн цэцэг” романыг орчуулагч Б.Дашцэрэн мөн орос хэлнээс 2009 оны орчуулан оруулжээ. Дашрамд дурдахад, энэ зохиолын нэр уг нь “Алтан бумбан дахь тэргүүлэгч цэцэг” гэж орчуулан буулгахаар байтал, чухам яагаад “лишийн цэцэг” болчихсон юм бол, магадгүй зохиол бичигдсэн эх хэлээс нь орчуулалгүй, хэл дамжуулан орчуулаад ингэж нэр нь өөрчлөгдсөн болов уу хэмээн сэтгэв.

¹²⁴ *Оцолын Адъяа багш*, Монгол Улсад Хятад судлалын мэргэжилтэн бэлтгэж эхэлсний түүхийн товчоон, Улаанбаатар, 2007 он. 110-р тал

Сүүлийн жилүүдэд хятад хэлнээс Г.Мэнд-Ооёо, Ц.Сүрэнжав, М.Шагдарсүрэн, М.Цагаанхүү, М.Равдандаш, Д.Одонхорлоо нарын орчуулгын бүтээлүүд гарлаа. Орчуулагч Нацагдоржийн Энхбаяр “Орчин үеийн хятад яруу найраг” орчуулгын түүврээрээ Монголын Зохиолчдын Эвлэлээс олгодог 2015 оны шилдэг бүтээл “Алтан өд” шагналыг утга зохиолын орчуулгын төрөлд хүртжээ. Мөн Монголын Орчуулагчдын Эвлэлийн нэрэмжит дэлхийн сонгодог, шилдэг уран зохиолын орчуулгын уралдаанд Б.Гэрэлт-Ирээдүй, н.Гэрэлмаа, Э.Оюундарь нарын орчуулагчид хятад хэлнээс орчуулсан бүтээлээрээ байр эзлэн бүтээл нь хэвлэгдсэн билээ. Бас хятад түүхийн сурвалж бичгийг орчуулан, тайлбар хийх ажил манай эрдэмтдийн дунд сэргэж байгаа юм. Тухайлбал, түүхч эрдэмтэн Ц.Цэрэндорж, Д.Ундрах нар “Умар газар одсон хувийн тэмдэглэл, Умрыг төвшитгөсөн тэмдэглэл”¹²⁵ хэмээх Монголын эзэнт гүрний дараахь үед хамаарах хоёр сурвалжийн орчуулгыг хийж, тайлбартайгаар хэвлэн гаргав.

Орчин үед хятад хэлнээс орчуулахдаа монгол орчуулагч нарын хувьд хятадын сонгодог зохиол бүтээлийг түлхүү орчуулах, олон улсын хэмжээнд нэрд гарсан зохиол ба зохиолчийн бүтээлийг олж орчуулах гэж мэрийдэг хандлага байгаа юм. БНХАУ-аас зөөлөн хүчний бодлогыг хэрэгжүүлэхээ өнөөгийн Хятадын удирдагчид ил зарласан бөгөөд энэ бодлогын хүрээнд гадаадын орчуулагч нарыг хятадын орчин үеийн бодлого ба хятад соёл ахуй, уламжлалыг үзүүлсэн зохиол, хятадын залуу үеийн зохиолчдын бүтээлийг орчуулах явдлыг хөхүүлэн дэмжих бодлого явуулж байгаа юм. Энэ хүрээнд сүүлийн жилүүдэд БНХАУ-ын жил бүрийн Лу Шюнийн нэрэмжит шагналт зохиолчдын бүтээл, бусад улсын хэмжээний утга зохиолын уралдааны шагналт зохиолыг өвөрлөгч орчуулагч нар монгол хэлнээ орчуулан гаргаж байна. Өвөрлөгчид хятад хэлнээс монгол руу орчуулах ажлыг дорвитой хийж байдаг нь таатай хэрэг юм. Тэд бээр “Дай Юань улсын түүх”¹²⁶, “Дай Ляо улсын түүх”, “Алтан улсын түүх”¹²⁷, “Монгол Татарын бүрэн тэмдэглэл”¹²⁸, “Хар татарын хэрэг явдлын товч”¹²⁹ гэсэн түүхийн судруудыг монголчлон хэвлүүлсэн юм.

Энэхүү өгүүлэлд нэр бүхий нэг сэдэвт монограф, бүхэл зохиолын орчуулгыг оруулсан бөгөөд үүнээс гадна Намын Төв хороо, Яам тусгай газруудын захиалгат орчуулга их байдаг байсан хийгээд, “Үнэн” сонин, “Ажилчны зам” сонин, “Утга зохиол, урлаг”, “Пионерийн үнэн”, “Ил товчоо” сонин хийгээд бусад төвийн хэвлэл, “Оч” сэтгүүл, Монголын Радио, Мон-Ца-Мэ агентлаг, одоогийн чөлөөт хэвлэл, зурагтын нэвтрүүлгээр орсон хятадаас орчуулсан бүтээлүүдийг энд нэгтгэн оруулж чадаагүйдээ хүлцэл өчиж, энэхүү талбар мөн л судлах эзнээ хүлээж буй гэдгийг онцолъё.

¹²⁵ Умар газар одсон хувийн тэмдэглэл, Умрыг төвшитгөсөн тэмдэглэл, Улаанбаатар, Содпресс ХХК, 2016.

¹²⁶ Дай юань улсын түүх. Бээжин, 1987.

¹²⁷ Алтан улсын түүх, Бээжин, 1988.

¹²⁸ Жао Хун “Монгол татарын бүрэн тэмдэглэл” Хөх хот., 1985

¹²⁹ 黑鞑事略 (彭大雅撰) (蒙文)

Бичгийн орчуулагч нараас гадна Хүннүгийн үеэс үүдэлтэй хэлмэрч нарын талаар дурдалгүй өнгөрөх аргагүй юм. Хүннү гүрэн ба Их Монгол Улсын аль аль нь олон үндэсний хүмүүсийн элдэв хэлийг ойлгох сайн хэлмэрч нар хэрэгтэйг хамгийн ихээр ойлгосон улс байжээ. Хань улсын түүхэнд Хүннүгийн шаньюй хэлмэрчтэй байсан¹³⁰ тухай хэд хэдэн мэдээ занги бий. Хубилайн хажууд олон хэлний гүүш нар олон үндэстний хэл ул болж байсан тухай мэдээ занги нэлээд байдгийг Л.Чулуунбаатар багштан “Аман орчуулгад анхаарах зүйл их бий” илтгэлдээ дэлгэрэнгүй өгүүлж байсан¹³¹ билээ. Эдүгээ цагт хам цагийн хэлмэрчлэхүй, цуваа цагийн хэлмэрчлэхүйн бүхэл бүтэн шинжлэх ухаан үүсч хөгжсөн бөгөөд хятад хэлний нэртэй хэлмэрч нарын тоонд О.Адъяа, С.Голиминсэй, Л.Манлажав, Д.Баньдхүү, Дүнгэряйчил, Р.Нармандах, Я.Ганбаатар, Г.Байгалмаа, С.Энхбаяр, Т.Батцэцэг, Г.Бумцэнд нарыг дурдаж болно. Тэдний ихэнх нь төрийн орчуулгыг нэр төртэй хийж байсан билээ.

Дүгнэлт

1. Хятадаас орчуулсан уран зохиолын зүйлийг хэдэн зууд хүрнэ гэж академич Б.Ринчен үзсэн байдаг¹³². Я.Цэвэлийн боловсруулан нийтлүүлсэн “Улсын Номын сангийн Азийн ангид бүхий монгол ангийн бичмэл ба дармал ном бичигийн бүртгэл” хэмээх шинэ зарчмаар 1937 онд анх Монголд гарсан номзүй болон 1960 онд гарсан Жадамбын “Улсын нийтийн номын сангийн бичмэл зохиолын номын гарчиг”, ШУА-ын Түүхийн Хүрээлэнгийн сан хөмрөгт буй хэрэглэгдэхүүний жагсаалт зэргээс үзэхэд хятадаас орчуулсан уран зохиол, түүх шаштир, бусад холбогдол бүхий зүйл гээд нийт зохиол бүтээлийн тоо лавтай хэдэн зуу хүрэх нь тодорхой харагдана¹³³.
2. Хятадаас монголчилсон хэдэн зуун зохиол бүтээлүүдийн хувьд орчуулгын талаас нь судалсан судлагаанд гол төлөв хятадын эртний уран зохиолын зүйл хамрагдсан байх¹³⁴ ба түүх шаштир, анагаах ухаан гэх

¹³⁰ Ш.Эгшиг “*译*” хэмээх үсгийн гарлын асуудалд, Орчуулгазүй, МУИС, Улаанбаатар, 2013, 106-110-р тал

¹³¹ Л.Чулуунбаатар, *Аман орчуулгад анхаарах зүйл бий*, Орчуулах эрдэм (3), “Орчуулга болон тользүйн асуудалд” Олон улсын хурлын өгүүллийн эмхэтгэл, Улаанбаатар, 2011.05 сар, 110-121-р тал

¹³² Б. Ринчен, *К истории перевода в Монголии*, - Мастерство перевода 1971, Сборник восьмой, Москва, 1971, стр. 373.

¹³³ Cebel, *Ulus-un nom-un sang-un Azi-yin anggi-dur bukui mongol anggi-yin bicimel ba darumal nom bicig-ud-un buridkel*, Ulaganbagatur, 1937, (III+161); Jaddungba, *Ulus-un neyitu-yin nom-un sang-un bicimel jokiyaal-un nom-un garcig*, Ulaganbagatur, 1960, (III+117).

¹³⁴ Ринчэн, *Ойратские переводы с китайского*, - Rocznik Orientalistyczny, Tom. XXX, I, Warszawa, 1966, стр. 59-73; Б. Ринчен, *К истории перевода в Монголии*, - Мастерство перевода 1971, Сборник восьмой, Москва, 1971, стр. 371-386; Э. Түмэнжаргал, *Тансан ламын баруун этгээдэд зорцсоныг тэмдэглэсэн түүх гэдэг зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан нь*, - Монголын уран зохиолын тойм, III дэвтэр, Улаанбаатар, 1968, 175-210-р тал; Э. Түмэнжаргал, *Сүн улсын хүйтэн уулын бичиг* - Монголын уран зохиолын тойм, III дэвтэр, Улаанбаатар, 1968, 211-227-р тал; Б. Л. Рифтин, В. И. Семанов, *Монгольские переводы старинных китайских романов и повестей*, - Литературные связи Монголии, Москва, 1981, стр. 234-279; Boris Riftin, *Mongolian translations of old Chinese novels and stories - A tentative bibliographic survey*, - Literary Migrations,

зэрэг бусад салбарын орчуулгын бүтээлүүд зохих ёсоор тогтолцоотой судлагдаж амжаагүй ажээ. Хэдий тийм боловч хятадаас монголчилсон зохиол бүтээлийн дотор хятадын эртний уран зохиол, гүн ухааны бүтээлүүд багагүй хувийг эзэлдэг учир наад зах нь тэр хүрээндээ монгол орчуулгын уламжлал, онцлогийг илэрхийлж чадна гэж үзэх үндэс буй.

3. Зөвлөлтийн эрдэмтэн Борис Рифтин, В.И.Семанов нар эртний хятадын роман, туужийн монгол орчуулгуудын ерөнхий төлөвийг хятад эх зохиолтой нь харьцуулан номзүйн байдлаар удаа дараа авч үзсэн ба эдүгээ Монгол улсын эрдэмтэд Хятадын гүн ухаан, сургаалын зохиолд зохих төвшинд орчуулгын судалгааг хийгээд байгаа билээ.¹³⁵
4. Хятадаас монголчилсон зохиол бүтээлийн бараг ихэнх нь хэд хэдэн орчуулгатай байх бөгөөд тэр болгоны орчуулагч, орчуулсан цаг үе тодорхойгүй, цөм өөр өөр нэртэй байдаг. Нэг жишээ татахад: Ши Най-анийн “*Шүй-хү жуань*” гэдэг романы монгол орчуулга гэхэд л “*Sui qi juwan*”, “*Усан балгамалын бичиг*”, “*Голын тохой*”, “*Мөрний хариг*”, “*Сэрүүн тунгалаг уулын бичиг*”, “*Сүн улсын хүйтэн уулын бичиг*” гэдэг олон нэрээр дайралддаг байна. Монголын бичгийн хүмүүн Гульранса энэ зохиолыг орчуулж байсан гэх мэдээ буйн дээр бидний мэдэхийн хэрээр Балданцэрэн, Цогбадрах нар орчуулсан гэх баттай баримт буйг дээр өгүүлсэн.
5. Хятаны судар бичгийн хүрээлэнгээс эхлэлтэй орчуулгын ажлыг эрхлэх уламжлал, Их Монгол Улс ба удаахь үеийн Монголын шашны ба засаг захиргааны төвүүдэд төвлөрч байв. Монгол газар ихэвчлэн төв суурин газар төвлөрч орчуулан, хуулж олшруулан тараадаг байсан ба тэдгээр нь голдуу иргэний чиглэлийн зохиол тул энэ нь монголчуудын дунд аман хэлбэрээр тархаж, “Бэнсний үлгэр” хэмээх уран зохиолын нэгэн төрөл жанр болтлоо хөгжсөн нь хятадаас орчуулсан зохиолын бусад хэлнээс орчуулсан зохиолын хөгжлөөс ялгарах нэгэн онцлог болдог юм.
6. Хятадаас орчуулсан зохиол бүтээлд зохиолын хэл, найруулгын тал нь бусад орчуулгын зохиол, тухайлбал: төвдөөс үгчлэн орчуулдаг уламжлалаас огт өөр, илүү монголжуу, зарим нь монгол хэлний яруу тансаг найруулгын жишээ болдог, зарим нь уг эхдээ баригдалгүй чөлөөтэй орчуулсан, уг хятад эхдээ үргэлжлүүлсэн зохиолыг монгол орчуулгад нь бүлэглэж хуваасан, зураг чимэглэл нэмж хавсаргасан гэх зэрэг олон онцлог буйг нэлээд эртнээс нэрт монголч Б. Я. Владимирцов,

Traditional Chinese fiction in Asia (17-20 Centuries), Beijing, 1987, p. 213-262; Françoise Aubin, *A note about the spread of Chinese Literature amongst the Mongols*, - Literary Migrations, Traditional Chinese fiction in Asia (17-20 Centuries), Beijing, 1987, p. 209-212.

¹³⁵ E. Haenisch, *Der Chinesische Roman im Mongolischen Schrifttum*, - Ural-Altaische Jahrbucher, Band 30, Wiesbaden, 1958; W. Heissig, *Geschichte der mongolischen Literatur*, Band 1-2, Wiesbaden, 1972.

нангиадач В. Алексеев, академич Ринчен нарын зэрэг бас бус судлагчид удаа дараа онцлон тэмдэглэсэн нь бий¹³⁶.

7. Хятадаас монголчилсон зохиол бүтээлийн нэгэн нийтлэг онцлог бол хадмал орчуулга ихээхэн зонхилдог нь хэлүүдийг зэрэгцүүлэн судлах, шинээр хэл үзэж буй суралцагч нарт ихээхэн боломж өгдөг орчуулгазүйн уламжлалт нэгэн арга билээ.
8. Хятадаас монголчилсон орчуулгууд нь монголчуудыг хятадын сонгодог зохиол бүтээлтэй танилцуулах гүүр болоод зогссонгүй, Хятад газар уг эхээрээ үгүй болсон гэх “*Жүн дагинын тууж*” (буюу “*Жүн Үян*”), “*Цю хайтан*” болон энэ хир хятадаараа олдоогүй байгаа бас бус роман туужууд¹³⁷ монгол орчуулгаар ийнхүү үлдэн хоцорсон нь монголчуудын хувьд хүн төрөлхтний соёлын түүх, өв санд оруулсан нэгэн гавъяа гэж үзэх бүрэн үндэстэй ажээ.

Номзүй

Монгол хэлээрх ном товхимол:

1. *Орчуулах эрдэм* (цуврал), Улаанбаатар, 1972, 1989;
2. Р.Гүрбазар, *Орчуулгын онол, дадлагын үндэс*, Улаанбаатар, 1996;
3. *Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүлүүд*, Улаанбаатар, 1996,
4. Л. Хүрэлбаатар, *Монгол орчуулгын товчоон*, Улаанбаатар, 1995;
5. Э.Түмэнжаргал, *Тансан ламын баруун этгээдэд зорчсоныг тэмдэглэсэн түүх гэдэг зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан нь*, - Монголын уран зохиолын тойм, III дэвтэр, Улаанбаатар, 1968,
6. Э.Түмэнжаргал, *Сүн улсын хүйтэн уулын бичиг* - Монголын уран зохиолын тойм, III дэвтэр, Улаанбаатар, 1968,
7. Ринчен, *Марк твений минь махы нь идэж дээ*, Эмхэтгэн эрхэлж оршлыг бичсэн Г. Аким, Улаанбаатар, 1991, 230 хуудас;
8. Г. Сүхбаатар, *Сяньби*, Улаанбаатар, 1971,
9. Б. Багана, *Хятан нарын асуудал*, гар бичмэл, (130 хуудас);
10. Х. Пэрлээ, *Хятан нар, тэдний монголчуудтай холбогдсон нь*, Улаанбаатар, 1959,

¹³⁶ В. Я. Владимирцов, *Монгольская литература*, - Сборник статей, Вып. второй, Петербург, 1920, стр. 3; В. А. Алексеев, *Китайская литература*, - Сборник статей, Вып. второй, Петербург, 1920, стр. 17; Б. Ринчен, *К истории перевода в Монголии*, - Мастерство перевода 1971, Сборник восьмой, Москва, 1971, стр. 376. Б. Л. Рифтин, В. И. Семанов, *Монгольские переводы старинных китайских романов и повестей*, - Литературные связи Монголии, Москва, 1981, стр. 272;

¹³⁷ В. Я. Владимирцов, *Монгольская литература*, - Сборник статей, Вып. второй, Петербург, 1920, стр. 238, 241-243, 263.

11. *Ляо улсын эх адагийн хэрэг*, гар бичмэл, 1-р дэвтэр, 2-р дэвтэр, 3-р дэвтэр,
12. Я.Ганбаатар *Нангиадын сонгодог яруу найраг*, Таван хэлний орчуулгыг зэрэгцүүлэхүй, Улаанбаатар, 2006 он,
14. Чулууны Далай, *Монголын түүх* (1260-1388), гутгаар дэвтэр, Улаанбаатар, 1992,
15. Ж.Ринчиндорж, *Дундад улс дахь Монгол судлалын тойм*, Bulletin, The IAMS News Information on Mongol Studies, 1992, No.1,2 (9,10), Special issue: World Mongol Studies, Ulaanbaatar,
16. Д. Цэрэнсодном, *Орчуулгын зохиолын өв уламжлалаас*, - Орчуулах эрдэм, Улаанбаатар, 1972,
17. Х. Лувсанбалдан, *Ачлалт номын тухай*, Studia Mongolica, Tom. III, Fasc. 12, Улаанбаатар, 1961;
18. Г.Аюурзана, *Ванчинбалын хөвгүүд*,
19. Я. Цэвэл, *Чин сүзэгт номун хан хутагтын шавь*, - Түүхийн судлал, 25-р боть, 13-р дэвтэр, Улаанбаатар, 1990, (123-152),
20. *Хэ ван юаны бичиг*, - Corpus Scriptorum Mongolorum, Tomus XVI, Fasc. 1, боловсруулсан Б. Содном, Redigit prof. B. Rincen, Улаанбаатар, 1969, III + 176 тал
21. Р.Гүрбазар, *Орчуулгын онол дадлагын үндэс*, Улаанбаатар, 1996, 54 тал
22. Ш.Эгшиг *Бэнсний үлгэрийн тухай хэдэн үг*, Гадаад хэл, соёл судлал, МУИС, 23. ГХСС, Vol 356(15), 2011, 58-63-р тал
23. Ш.Эгшиг “*ᠶᠡᠰᠡ*” хэмээх үсгийн гарлын асуудалд, Орчуулгазүй, МУИС, Улаанбаатар, 2013, 106-110-р тал
24. *БНМАУ-ын 1945-1958 онуудад монгол хэл дээр хэвлэгдсэн номын товч бүртгэл*, 759. УХХЭХ, Улаанбаатар, 1960, 66-р тал
25. М.Баярсайхан, “*Зуу дахь хавраа угтаж буй МУИС-ийн хүндэт профессор*”, "Өдрийн сонин"- ы 2009.01.16. №011-д
26. *Оцолын Адъяа багш*, Монгол Улсад Хятад судлалын мэргэжилтэн бэлтгэж эхэлсний түүхийн товчоон, Улаанбаатар, 2007 он. 110-р тал
27. Л.Чулуунбаатар, *Аман орчуулгад анхаарах зүйл бий*, Орчуулах эрдэм (3), “Орчуулга болон тользүйн асуудалд” Олон улсын хурлын өгүүллийн эмхэтгэл, Улаанбаатар, 2011.05 сар,
28. Дай юань улсын түүх. Бээжин, 1987.
29. *Алтан улсын түүх*, Бээжин, 1988.
30. Жао Хун “*Монгол татарын бүрэн тэмдэглэл*” Хөх хот., 1985

31. Cebel, *Ulus-un nom-un sang-un Azi-yin anggi-dur bukui monggol anggi-yin bicimel ba darumal nom bicig-ud-un buridkel*, Ulaganbagatur, 1937, (III+161);
32. Jaddungba, *Ulus-un neyitu-yin nom-un sang-un bicimel jokiyal-un nom-un □garcig*, Ulaganbagatur, 1960, (III+117).
33. Qaserdeni, Monggol kelen-u *Takimdagu bicig-un uge butuhu yosun*, - Erdem sinjilegen-u sedkul, Kukeqota, 1991, N. 2 (33), .
34. Умар газар одсон хувийн тэмдэглэл, Умрыг төвшитгөсөн тэмдэглэл, Улаанбаатар, Содпресс ХХК, 2016.
35. Ц.Базаррагчаа, “Самуурлаас алан одохуй”, "Монголын Хятад судлал" МУИС, Туршилтын дугаар, Улаанбаатар, 2014, 204-220-р тал

Орос хэлээрх ном товхимол:

1. Б. Ринчэн, *Ойратские переводы с китайского*, - Rocznik Orientalistyczny, Tom. XXX, I, Warszawa, 1966,
2. Б. Ринчен, *К истории перевода в Монголии*, - Мастерство перевода 1971, Сборник восьмой, Москва, 1971,
3. Д. Ёндон, *Сказочные сюжеты в памятниках тибетской и монгольской литератур*, Москва, 1989;
4. Б. Л. Рифтин, В. И. Семанов, *Монгольские переводы старинных китайских романов и повестей*, - Литературные связи Монголии, Москва, 1981,
5. В.Я.Владимирцов, *Монгольская литература*, - Сборник статей, Вып. второй, Петербург, 1920,
6. В.А.Алексеев, *Китайская литература*, - Сборник статей, Вып. второй, Петербург, 1920,

Англи хэлээрх ном товхимол:

1. Boris Riftin, *Mongolian translations of old Chinese novels and stories - A tentative bibliographic survey*, - Literary Migrations, Traditional Chinese fiction in Asia (17-20 Centuries), Beijing, 1987,
2. Franzoise Aubin, *A note about the spread of Chinese Literature amongst the Mongols*, - Literary Migrations, Traditional Chinese fiction in Asia (17-20 Centuries), Beijing, 1987,
3. Louis Ligeti, *Le Tabghatch, un dialecte de la langue Sien-pi*, - Mongolian Studies, edited by L. Ligeti, Budapest, 1970,

4. L. Ligeti, *A propos de la traduction mongole préclassique de Hiao-king*, - Acta Orientalia Hung., Tom. 38, Budapest, 1984,
5. I. de Rachewiltz, *The Preclassical Mongolian Version of the Hsiao-ching*, - Zentralasiatische Studien, Band 16, Wiesbaden, 1982,
6. I. de Rachewiltz, *More about the preclassical mongolian version of the Hsiao-ching*, - Zentralasiatische Studien, Band 19, Wiesbaden, 1986,
7. F.W.Cleaves, *The First Chapter of an Early Mongolian Version of the Hsiao Ching*, - Acta Orientalia Hung., Tom. 36, Budapest, 1982,
8. F.W.Cleaves, *The second Chapter of an Early Mongolian Version of the Hsiao Ching*, - Documenta Barbarorum, Festschrift für Walter Heissig zum 70. Geburtstag, Wiesbaden, 1983,
9. B.Csongor, *On the Prehistory of the Shui-Hu-chuan*, - Acta Orientalia Hung., T. XXV, Budapest, 1972,
10. B.Csongor, *On the Popularity of the Shui-Hu-chuan (An Interpretation)*, - Acta Orientalia Hung., T. XXVIII, Budapest, 1974,
11. B.Csongor, *A Comparative Analysis of Shui-Hu-chuan and Hsi-Yu-chi : Rounds of the Classic Chinese Novels*, - Acta Orientalia Hung., T. XXIX, Budapest, 1975,

Хятад хэлээрх ном зохиол:

1. 黑鞑事略（彭大雅撰）（蒙文）
2. 蒙汉合璧四书，蒙藏委员会印，中华民国六十年元月
3. 乌云娜，清代蒙译汉小说版本述略《民族文学研究》2009年3期
4. 唐吉思，论清代汉文作品的蒙译，《民族翻译》，2011年第4期

Герман хэлээрх ном товхимол:

1. E.Haenisch, *Der Chinesische Roman im Mongolischen Schrifttum*, - Ural-Altaische Jahrbucher, Band 30, Wiesbaden, 1958;
2. W. Heissig, *Geschichte der mongolischen Literatur*, Band 1-2, Wiesbaden, 1972.

Веб хуудасны хаяг:

<http://nar-sar.blogspot.com/2009/05/blog-post.html>

<http://ayurzana.mn/>

http://smlc.num.edu.mn/index.php?option=com_content&view=article&id=355

<http://cyrillic.surag.net/?p=303>

ЯПОНЫ УРАН ЗОХИОЛЫГ МОНГОЛ ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛСАН ТОЙМ /2007-2016/

С.Долгор¹³⁸, Ц.Онон¹³⁹

1. Оршил

Түүхийн олон зуун жилийн туршид монголчууд бид уйгар, төвд, санскрит, манж хэлнээс шинжлэх ухааны ном зохиол орчуулж ирсэн уламжлалтай бөгөөд өөр хэл соёлт орны утга зохиолын шилдэг сайн бүтээлүүд бусад орны утга зохиолын санд нэвтрэн орж зохих хэмжээгээр утга зохиолынх нь салшгүй хэсэг болдог. Энэхүү нэвтрэх зам нь орчуулга байдаг билээ. “Өөр ард түмний зохиол бүтээлийг өөрийн хэлэнд орчуулан гаргах нь бүтээлч ажиллагаа бөгөөд орчуулагчид нь зохиолчдын нэгэн адил утга зохиолын зүтгэлтэн нарын нэг болно” гэж эрдэмтэн, хэл шинжээч Н.И.Конрад “Өрнө ба Дорно” бүтээлдээ өгүүлжээ¹⁴⁰.

Олон зуун жилийн арвин их өв сантай, дэлхий дахинаа бүрэн хүлээн зөвшөөрөгдсөн утга зохиолтой улс бол Япон бөгөөд энэ орны утга зохиолд чөлөөт сэтгэлгээ, гүн ухаан гэх мэт дэлхийн утга зохиолын бүхий л өнгө аяс, урсгал чиглэл цөм бий. Бид энэхүү өгүүлэлдээ японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан байдал, онцлогийг товч өгүүлэн, сүүлийн арван жилд орчуулагдсан зохиол бүтээлийн бүртгэлийг хүснэгтлэн орууллаа.

2. Японы уран зохиолыг орчуулсан байдал

2.1 Уран зохиолын орчуулга

Уран зохиолын орчуулга нь бусад төрлийн ном зохиолын орчуулгаас ялгаатай, ур чадвар, уран сэтгэмж, өвөрмөц нарийн мэдрэмж шаарддаг бөгөөд зохиолчийн урлан бүтээсэн дүр, үйл явдлыг дахин амилуулах онцгой шаардлагатай тул зөвхөн хэл шинжлэл бус уран зохиол, орчуулгын онолын үүднээс судлах ёстойг эрдэмтэн Б.Бямбаа онцолсон байна¹⁴¹.

Утга зохиол шүүмжлэгч Р.Гүрбазар “Орчуулгын онол дадлагын үндэс” номондоо бүрэн биш тооцоогоор 1921-1984 оны хооронд монголын уншигчид дэлхийн 177 орны 12500 орчим зохиол бүтээлтэй орчуулгаар дамжин танилцсан хэмээн дурьджээ.

¹³⁸ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхимийн багш, доктор профессор

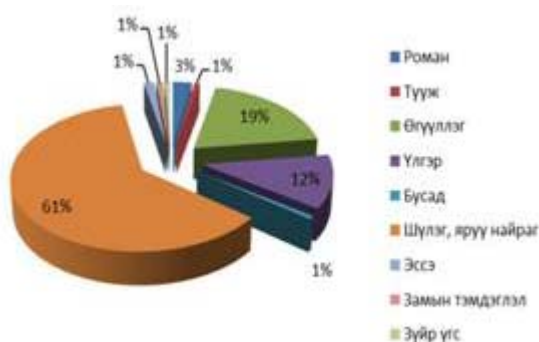
¹³⁹ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхимийн багш, доктор

¹⁴⁰ “Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан тойм”-Японы утга зохиолын симпозиум илтгэлийн эмхэтгэл, Уб 2005, 25-32

¹⁴¹ “Монголын орчин үеийн уран зохиолын орчуулгын нэр томъёоны судлал”, Уб 2006

2.2 Японы уран зохиолыг орчуулсан тойм

Монгол, Япон хоёр орны утга зохиолын салбарын харилцаа 1950 оноос өрнөж эхэлсэн ба дэлхийн утга зохиолын санд онцгой байр суурь эзлэх эртний их өв соёлт японы утга зохиолтой монголчууд одоогоос жар гаруй жилийн өмнөөс танилцаж эхэлсэн байна.

Энэ хугацаанд нийт 160 гаруй зохиолчийн 450 орчим бүтээл хэвлэгдэн гарсан байна¹⁴².

1. Орчуулсан зохиолын төрөл зүйл, орчуулсан хэл

Японы уран зохиолын орчуулгыг дараах байдлаар ангилж болно.

1. 1953 оноос 1980-аад оны дунд үе хүртэлх үеийн орчуулга (яруу найраг голлосон)
2. 1980 оны дунд үеэс өнөөг хүртэлх үеийн орчуулга (үргэлжилсэн үгийн зохиол голлосон)

2.2.1 1953-1980 оны үеийн орчуулга

¹⁴² Энэхүү тоймыг гаргахдаа 1953-1984 оны хооронд хэвлэгдсэн ном зохиолын бүртгэлийг судлаач Ш.Базар, Г.Пүрэвдорж, С.Долгор, Д.Мандах нарын бүртгэл, бүтээлээс, 1985-2015 оны хооронд хэвлэгдсэн ном зохиолын бүртгэлийг сонин, хэвлэл, Улсын төв номын сан, МУИС-ийн Монгол-Японы Төвийн номын сангаас бүртгэн гаргалаа.

2. 1953 оноос 1980 оны үеийн орчуулгын төрөл

1955 он хүртэл Японы 26 зохиолчийн 33 бүтээл хэвлэгдсэн тоо баримт байна. Хүүхдийн зохиолч Ж.Дашдондог 1999 онд бичсэн “Миний уншсан япон номнууд” өгүүлэлдээ “...Монголын бяцхан уншигчид чухам хэдийнээс Япон хүүхдийн зохиолтой танилцсан юм бол. Номын сангаас хайгаад тавь жараад онд бага залуудаа уншиж байснаас урагших үеийнхийг олсонгүй. Түүнээс цааших үеийнх үл тааралдахыг бодоход дайны хар сүүдэрт боссон үзэл суртлын зузаан ханыг ямар ч сайн зохиол нэвтрэн орж чадаагүй биз” хэмээн өгүүлээд манай нэрт яруу найрагч Ч.Чимэдийн орчуулга “Япон хүний үг” (1955) гэдэг яруу найргийн ном уншсанаа болон энэ номонд хоёр сурагч охин шүлэг бичсэнийг олж мэдээд өөрөө шүлэг бичих гэж оролдож байснаа дурсан бичсэн байдаг¹⁴³. Зохиолч Ж.Дашдондог японы хүүхдийн уран зохиолыг монголын хүүхэд багачуудад хүргэх талаар дорвитой ажил хийж байгаа бөгөөд японы яруу найрагчдын бүтээлийг орос хэлнээс орчуулан “Улаан шувуухай” нэртэйгээр гаргажээ.

Хүний тэгш эрхийг хүндэтгэх, энэрэн хайрлах, дэлхий нийтийн энх амгалан байдал, эзэрхэг дайныг эсэргүүцэх, хүн төрөлхтний ирээдүй болсон үр хүүхдээ хайрлах сэтгэлийг агуулга болгосон дэлхийн олон орны уран зохиолоос орчуулан “Дэлхийн зохиолчид энх тайвны төлөө эмхэтгэл” 1953 онд гарч, энэ эмхэтгэлд Японы зохиолч Казү Сэндагийн “Хойд зүгийн хөлөг онгоц” шүлгийг нэрт яруу найрагч Ч.Лхамсүрэн, Сэй.С.О (нууц нэр) “Манай дуу”-г Ц.Шагдар, Агаки Шигео “Цагаан будааны тариалан”-г Т.Жамбал нар монгол хэлнээ орчуулж гаргасан нь японы яруу найргийн орчуулгын анхных нь гэж үзэж болохоор байна¹⁴⁴. Энэ шүлгүүд хожим нь 1958 онд “Ази, Африкийн орны яруу найраг”-т дахин хэвлэгдэн гарсан байна. Энэ үед орчуулагдан гарсан гол зохиол, бүтээлүүдийг дурдвал,

- 1955 он “Япон хүний үг” яруу найргийн бие даасан эмхэтгэл
- 1955 он “Улаан тугийн дэргэд” үргэлжилсэн үгийн зохиолын анхны бие даасан эмхэтгэл
- 1960 он С.Нацүмэ “Жаалхүү” тууж
- 1962 он “Япон ардын зүйр цэцэн үгс” /англи хэлнээс/
- 1963 он Т.Кобаяши “Шарх” өгүүллэг /эх хэлнээс нь анхлан/
- 1974 он “Японы яруу найраг” 85 зохиолчийн бүтээл орсон японы яруу найргийн томоохон бүтээл орно.

1957 онд манай ардын уран зохиолч, эрдэмтэн Ц.Дамдинсүрэн Япон улсад атомын бөмбөгийг эсэргүүцсэн олон улсын 3-р бага хуралд оролцож ирээд “Японд очсон замын тэмдэглэл”-ээ хэвлүүлжээ.

¹⁴³ “Миний уншсан япон номнууд”, Ниппон Ньюс 1999.6.7

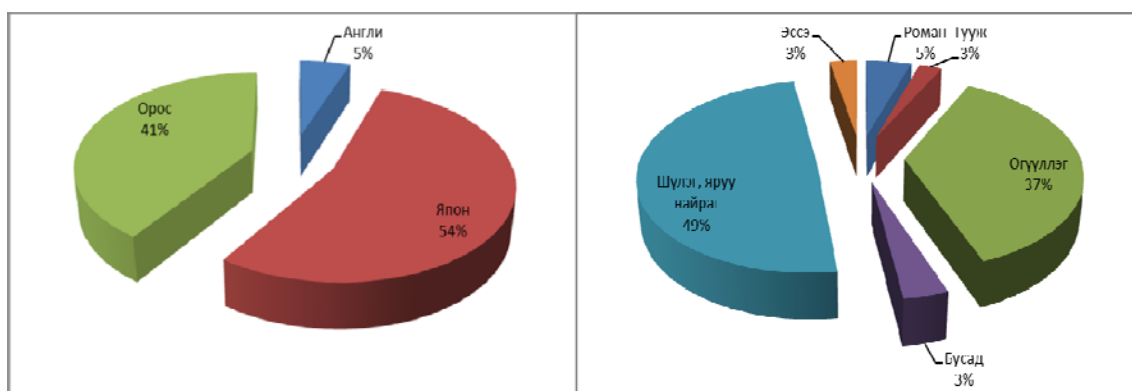
¹⁴⁴ С.Долгор “Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан тойм” - Японы утга зохиолын симпозиум илтгэлийн эмхэтгэл, Уб 2005, 25-32

Энэ үед орчуулсан нийт зохиолын 97% нь орос хэлнээс дам орчуулсан зохиол байгаа бөгөөд тэдгээрийг Б.Явуухулан, Ч.Чимэд, Ж.Лхагва, М.Цэдэндорж, О.Цэндсүрэн, Х.Мэргэн нарын тухайн үеийн нэрт зохиолч, орчуулагчид орчуулсан бол Д.Батаа, Д.Алмаас, Т.Чойжилжав нар эх хэлнээс нь орчуулж байжээ.

2.2.2 1980 оноос өнөөг хүртэлх үеийн орчуулга

Өмнө өгүүлсэнчлэн энэ үеийн орчуулгад үргэлжилсэн үгийн зохиол голлосон байдаг бөгөөд дийлэнх зохиолыг эх хэлнээс нь орчуулсан байна. Үүнд дараах нийгэм, улс төрийн таатай байдал нөлөөлжээ.

- 1972 он Монгол, Япон хоёр улсын хооронд дипломат харилцаа тогтсон,
- 1975 он МУИС-ийн Хэл бичгийн факультетэд япон хэлийг сонгон судлах байдлаар зааж эхэлсэн,
- 1972 он Зохиолчдын хорооны дэргэд орчуулгын зөвлөл байгуулагдан “Орчуулах эрдэм” цуврал гарч эхэлсэн,
- 1977 он Япон улсад хэлний мэргэжил дээшлүүлэгч суралцах болсон,

3. 1980 оноос өнөөг хүртэлх үеийн орчуулгын төрөл, орчуулсан хэл

Энэ үед нийт 300 орчим зохиол бүтээл орчуулсан бөгөөд сүүлийн 10 жилд тууж, роман зэрэг томоохон хэмжээний зохиолын орчуулгын ажил чамгүй хийгдсэн байна (Хавсралтаас үзэх). Энэ үеийн эхэн хагасын орчуулгын гол зохиолыг дурдвал,

- 1985 онд хэвлэгдсэн “Японы зохиолчдын өгүүллэгүүд”
- Кавабата Ясүнари, Акүтагава Рюүносүкэ, Мишима Юкио, Мори Оогай нарын тууж, өгүүллэгийн түүвэр
- Шиба Рёотаро, Фүкүзава Юкичи, Морита Акио зэрэг зохиолчийн тэмдэглэл, эссэ, баримтат өгүүллүүд
- Күрота Хякүзо, Цүда Норико нарын жүжгийн болон хүүхдийн зохиол
- Хайкү шүлгийн орчуулга

байгаа бол сүүлийн хагаст орчуулагдсан дорвитой зохиол бүтээлд дараах зохиолуудыг дурдаж болно.

- Мүрасаки Шикибү “Гэнжийн туульс”
- Томоохон романууд
- Нацүмэ Соосэки “Санширо”, “Муур миний өчил”, “Сэтгэл”

Мүраками Харүки “Норвегийн ой”, “1Q84”

- Туужууд

Мори Оогай, Хигүчи Ичиё, Ёшимото Банана

Энэ үеийн голлох орчуулагчид нь Ж.Оюунцэцэг, Б.Сэржав, С.Долгор, Д.Наранцэцэг, Д.Төмөрбаатар, О.Жаргалсайхан зэрэг МУИС-ийг төгссөн мэргэжилтнүүд байна. Мөн японы судлаач, зохиолчид жүжгийн болон хүүхдийн зохиолыг монголоор орчуулсан байна. Сүүлийн жилүүдэд Монголын Орчуулагчдын Эвлэлээс орчуулгын уралдааныг тогтмол зарлан, оюутан залуус англи, япон хэлнээс японы уран зохиол, тэр дундаа богино өгүүллэг ихээр орчуулах болсон байна.

3. Дүгнэлт, цаашид анхаарах зүйл

Японы уран зохиолын орчуулга нь монголын уран зохиолын орчуулгад хэдийн зохих байр сууриа эзэлж чадсан байна. Гэсэн хэдий ч эдгээр зохиолын орчуулгын онцлогийг орчуулга судлалын онол, арга зүйд тулгуурлан судласан судалгааны ажил тун цөөн байна. Улмаар цаашид Японы утга зохиолын орчуулгад дараах судалгааны ажлуудыг хийх хэрэгтэй гэж үзэж байна.

Үүнд:

- Орчуулгын үнэлгээний шалгуур боловсруулах (орчуулгын жанр тус бүрээр)
- Орчуулгын алдаанд шинжилгээ хийх, шүүмжийг хөгжүүлэх (галиглах аргыг жигдлэх, хэл найруулга, үг үсгийн алдаа г.м.) зэрэг болно.

Ном зүй

1. Базар.Ш, “БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиол, утга зохиол судлалын ном зүй 1970-1972”, Уб 1974
2. Базар.Ш, “БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиол, утга зохиол судлалын ном зүй 1973-1974”, Уб 1976
3. Базар.Ш, “БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиолын ном зүй 1977-1980”, Уб 1983
4. Базар.Ш, “БНМАУ-д хэвлэгдсэн гадаадын уран зохиолын ном зүй 1981-1984”, Уб 1987
5. Гүрбазар.Р, “Орчуулгын онол дадлагын үндэс”, Уб 1966
6. Долгор.С, “Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан тойм”-Японы утга зохиолын симпозиум илтгэлийн эмхэтгэл, Уб 2005, 25-32

7. Мандах.Д, “Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага, зарим шинэлэг асуудал”, Уб 2010
8. Пүрэвдорж.Г, “1965-1969 онд орчуулагдсан гадаадын уран зохиолын бүртгэл”, Уб 1972
9. “Монголын орчин үеийн уран зохиолын орчуулгын нэр томъёоны судлал”, Уб 2006

Хавсралт. Монгол хэлнээ орчуулагдсан японы зохиол, бүтээлүүд /2007-2016/

Японы уран зохиолын 1953-1984 он хийгээд 1985-2007 оны хооронд орчуулагдан хэвлэгдсэн ном зохиолын бүртгэлийг судлаач С.Долгор, Д.Мандах нарын өгүүлэл, судалгааны бүтээлээс үзэж танилцах боломжтой тул доорх бүртгэлд 2007-2016 оны хооронд буюу сүүлийн арван жилд орчуулагдсан зохиолыг оруулав.

Д/д	Он	Орчуулагч	Зохиолч	Зохиолын нэр	Бичлэгийн төрөл	Эмхтгэлийн нэр
1	2008	Г.Аюурзана	Башё Мацүо	Сонгомол хайкү	шүлэг	Дэлхийн сонгомол яруу найраг
2			Ёсано Бүсан	Сонгомол хайкү	шүлэг	
3	2008	Ц.Онон	Оэ Кэнзабүро	Хүн хонь	өгүүллэг	сонин
4	2009	Г.Ханхүү нар	Нацүмэ Сосэки	Сэтгэл	роман	
5	2009	Ц.Онон	Акүтагава Рюносүкэ	Тошишюн	өгүүллэг	Хамар
6				Хамар	өгүүллэг	
7				Төмсний зутан	өгүүллэг	
8			Кавабата Ясүнари	Ангийн даргын мөрдлөгө	өгүүллэг	
9	2010	Ц.Онон	Хигүчи Ичиё	Булингарт булан	тууж	Булингарт булан
10				Такэжүрабэ	тууж	
11				Хүүхэд	өгүүллэг	
12	2010		Мацүмот	Номун ханы	тэмдэглэ	

			о Сүүхэ	ээрэм талд	л	
13	2011	С.Оюунбилиг	Ёшимото Банана	Гал тогооны өрөө	тууж	
14	2011	Б.Жаргалсайх ан	Ёшикава Эйжи	Самүрайн замнал	роман	
15	2012	Д.Оюунтүшиг	Хосоки Казүко	Зургаан гарагийн зурхай	тууж	
16	2012	Т.Болдбаатар		Лянхуан гурамсан судар	судар бичиг	
17	2012	П.Наранбаяр	Мори Оогай	Зэрлэг галуу	тууж	
18	2012	Г.Аюурзана	Кавабата Ясүнари	Юмиүра	өгүүллэг	Дэлхийн сонгомол өгүүллэг
19				Шөнийн шившлэгт шоо	өгүүллэг	
20			Мүракам и Харүки	Хаврын нэг сайхан өглөө 100% төгс бүсгүйтэй тааралдсан тухай	өгүүллэг	
21	2012	Б.Батаа	Акүтагава Рюносүкэ	Рашёомон хаалга	өгүүллэг	Намрын уулс
22				Ганцаардлын там	өгүүллэг	
23				Үнэнч сэтгэл	өгүүллэг	
24				Күраносүкэгийн нэг өдөр	өгүүллэг	
25				Уран бүтээлийн онгод	өгүүллэг	
26				Ёносүкэгийн яриа	өгүүллэг	

27				Аалзны шүлс	өгүүллэг	
28				Тамын тарчлал	өгүүллэг	
28				Хүйтэн талын тухай нэг зүйл	өгүүллэг	
30				Тошишюн	өгүүллэг	
31				Сүүдэр	өгүүллэг	
32				Намрын уулс	өгүүллэг	
33				Шугуйд	өгүүллэг	
34				Сүсано-но- Микото	өгүүллэг	
35				Сүсано-но- Микотогийн ахмад нас	өгүүллэг	
36				Хэрэн бэдэхийн бурханы яриа	өгүүллэг	
37				Эссэ	эссэ	
38		Ц.Онон	Мори Оогай	Такасэбүнэ	өгүүллэг	
39		Л.Адъяасүрэн	Акүтагава Рюносүкэ	Өргөмөл хүү	өгүүллэг	
40		Б.Баясгалан	Накажима Ацүши	Их мэргэн	өгүүллэг	
41	2014		Мишима Юкио	Манцуй	өгүүллэг	
42		С.Оюунбилиг	Абэ Кобо	Хүр хорхойн улаан үүр	өгүүллэг	
43			Акүтагава Рюносүкэ	Бичтэй үзэлцсэн хавчийн түүх	өгүүллэг	
44			Койзүми Якүмо	Илбэнх	өгүүллэг	

Сонгодог
өгүүллэгий
н дээжис

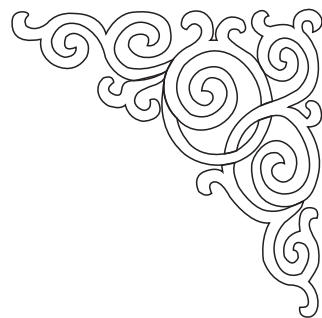
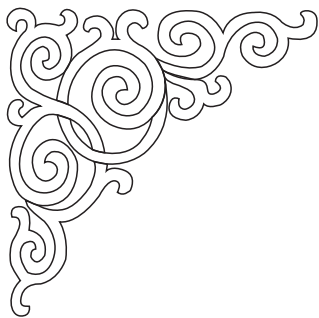
45		Л.Хангал	Мүракам и Харүки	Түүний хот, түүний хонь	өгүүллэг	
46	2014	Д.Алтанцэцэг	Дазай Осамү	Гүй Мелос	өгүүллэг	Сэтгэлд хоногшсон өгүүллэгүү д
47				Царцаа	өгүүллэг	
48			Акүтагава Рюносүкэ	Тэргэнцэр	өгүүллэг	
49				Бэрсүүт жүрж	өгүүллэг	
50				Хамар	өгүүллэг	
51			Мори Оогай	Сүүлчийн үг	өгүүллэг	
52				Саншёо Даюү	өгүүллэг	
53				Такасэ завь	өгүүллэг	
54			Миязава Кэнжи	Захиалга ихтэй зоогийн газар	өгүүллэг	
55			Ямамото Юүзо	Шоколад	өгүүллэг	
56			Ясүока Шёотаро	Циркийн морь	өгүүллэг	
57			Аришима Такэо	Нэг багц усан үзэм	өгүүллэг	
58			Изүми Кёока	Мэс заслын өрөө	өгүүллэг	
59			Кикүчи Кан	Аав ирэв	өгүүллэг	
60				Амиа егүүтгэгчийг аврах ажил	өгүүллэг	
61	2015	Л.Адъяасүрэн	Акүтагава Рюносүкэ	Тэргэнцэр	өгүүллэг	Бурхдын инээмсэглэ л
62				Бэрсүүт жүрж	өгүүллэг	
63				Ганцаардлын там	өгүүллэг	
64				Сонин түүх	өгүүллэг	

65				Охин	өгүүллэг	
66				Ач хариулах тухай	өгүүллэг	
67				Бурхдын инээмсэглэл	өгүүллэг	
68				Кичисүкэ	өгүүллэг	
69				Гэгээнтэн	өгүүллэг	
70				Санъэмоны хэрэг	өгүүллэг	
71				Кэса Морито хоёр	өгүүллэг	
72				Хоёр Комачи	өгүүллэг	
73				Момотаро	өгүүллэг	
74				Хавч сармагчин хоёрын халз тулаан	өгүүллэг	
75				Амаржих овоохой	өгүүллэг	
76				Бисэйн итгэл	өгүүллэг	
77				Дагина	өгүүллэг	
78				Харанхуйд асуух хийгээд хариулах	өгүүллэг	
79				Эртний анддаа илгээх захидал	өгүүллэг	
80	2015			Тамын тарчлаан	өгүүллэг	
81			Акутагава Рюносүкэ	Ширэнгэд	өгүүллэг	
82		Д.Дашмөнх		Хар эх дагина	өгүүллэг	Үхлийн тууриуд
83			Мишима Юкио	Хурган чихний цэцэг	өгүүллэг	

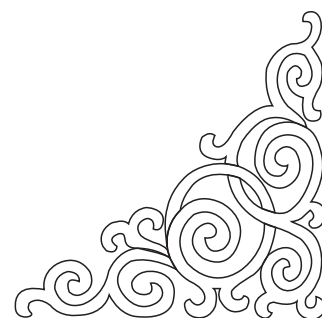
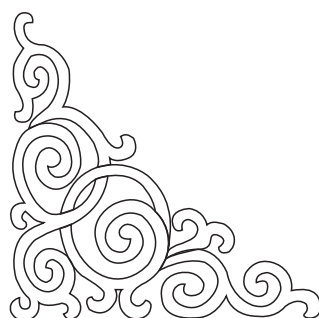
84				Эх оронч үзэл	өгүүллэг	
85			Абэ Кобо	Цэргийн ар	өгүүллэг	
86				Хүүхдийн өрөө	өгүүллэг	
87			Эдогава Рампо	Ихэр	өгүүллэг	
88				Улаан тасалгаа	өгүүллэг	
89			Кавабата Ясунари	Хулсны дуу тоорын цэцэг	өгүүллэг	
90	2015	Д.Алтанцэцэг	Мүшнянок ожи Санэацү	Андын сэтгэл	тууж	
91	2015		Мүракам и Харүки	Норвегийн ой	роман	
92	2014	О.Жаргал- сайхан	Мүракам и Харүки	1Q84 /3 боть/	роман	
93	2015	Ц.Цэнгэл	Мишима Юкио	Алтан сүм	роман	
94	2015	Л.Нарантуяа	Ототакэ Хиротада	Амьдрал ямар сайхан гээч	дурсамж	
95	2016	Д.Дашмөнх	Эдогава Рампо	Хүн сандал	тууж	Хүн сандаг

概要

近年日本とモンゴル両国の親善協力関係が促進されるにつれ、日モ語とモ日語の翻訳と日本語教育の研究が活発に行われている。日モ語の翻訳はXX世紀後半から本格的に行われており、1953-2015年の間合計500件以上の翻訳が登録されている。しかし、日モ語の翻訳研究はほとんど行われていなく、特に翻訳批評研究が行われていないといっても過言ではない。よって、モンゴルにおける日本語教育研究の展開が活発に行われているこの時代に翻訳研究の普及と振興が教授法や研究方法問題に新たな観点と解明を運ぶ点で重要な意義と役割をもつと考える。

ОРЧУУЛАГЧДЫН ТУХАЙ ӨГҮҮЛЭХ НЬ

СУДЛААЧ, ОРЧУУЛАГЧ ШӨГӨӨ ОВОГТ ОЙДОВЫН АДЪЯАГИЙН НАМТАР, ТУУРВИЛ, ОРЧУУЛГЫН ОНЦЛОГ

А.Сүхмаа¹⁴⁵

Товч утга: Профессор Ойдовын Адъяа нь Монголд зэрэгцүүлсэн хэлишинжлэл, орчуулга судлалыг хөгжүүлэхэд жинтэй хувь нэмэр оруулж буй судлаачдын тоонд зүй ёсоор тооцогддог бөгөөд тэр дундаа нэр томьёо судлалын чиглэлээр голлон судалгаа хийн үүнийхээ талаар нэг сэдэвт зохиол туурвиж мөн олон тооны илтгэл, өгүүлэл хэвлүүлжээ. Энэхүү ажилдаа түүний товч намтар болон бүтээл туурвилыг нь олон түмэнд танилцуулахын зэрэгцээ, орчуулгын онцлогийг цухас дурдахыг зорьлоо. Чингэснээрээ орчуулгад шамдан орж буй залуу судлаачдад бага ч атугай тус дэм болж цаашдын ажилд нь тусгалаа олох байх хэмээн найдаж байна.

Түлхүүр үг: хэлишинжлэл, орчуулга, үг сонголт, найруулга, орчуулгын анализ

Товч намтар

Ойдовын Адъяа нь Өвөрхангай аймгийн Өлзийт сумын нутаг “Их булагийн Улаан булаг” гэдэг газар 1950 онд төржээ. 1958 онд Өлзийт сумын бага сургуульд элсэн орж 1968 онд Хужирт сумын арван жилийн сургуулийг төгсөж, улмаар УБДС-ийн Орос хэлний факультетэд элсэн суралцаад 1973 онд орос хэл, уран зохиолын багшийн мэргэжлээр төгссөн байна.

1985-1987 онд Москва хотод А.С.Пушкиний нэрэмжит Орос хэлний институтийн аспирантурт суралцаж, “Нийгэм-улс төрийн эх бичвэрийн нэр нийлэмжийн бүтэц-утгазүйн хэв шинж” сэдвээр хэлбичгийн ухааны дэд эрдэмтний, 2000 онд Улаанбаатар хотноо “Орос, монгол нэр томьёоны бүтэц-утгазүйн харьцуулсан судалгаа” сэдвээр хэлбичгийн шинжлэх ухааны докторын зэргийг тус тус хамгаалсан.

1973-1997 онд ХААДС, Намын дээд сургууль, Улс төрийн дээд сургууль, Төр, нийгэм судлалын Академи, МУИС-ийн орос хэл, гадаад хэлний тэнхимд багш, тэнхмийн эрхлэгчээр, 1997-2000 онд ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнд эрдэм шинжилгээний ажилтнаар тус тус ажиллаж байгаад, 2000 оноос ШУА-ийн Нийгмийн ухааны салбарын Бага чуулганы эрдэмтэн нарийн бичгийн даргын албыг тус тус хашиж байв.

“Учебник русского языка /элементарный курс/” /УБ., 1982/, “Русский язык /учебник русского языка для слушателей ВПШ при ЦК МНРП/ /УБ., 1985/”, “Словарь-справочник по именной сочетаемости русского и монгольского языков” /УБ., 1982/, “Учебное пособие по русскому языку для студентов

¹⁴⁵ МУИС, ШУС, ХУС-ын ИБАСТ-ийн багш, докторант

филологического профиля” /УБ., 1996/, “Ухаант ардын үнэт өв. Английн мянган зүйр, цэцэн, хэлц үг /орос, монгол орчуулга болон дүйцтэй/. Ертөнцийн гурав, дөрөв /орос, англи орчуулгатай/”, /УБ., 1996, УБ. 2007/, “Пособие по переводу с монгольского языка на русский” /УБ., 1983/, “Учебное пособие по русскому языку /традиции и обычаи монголов/” /УБ., 1997/, “Бямбын Ринчен” /УБ., 2003/, “Хэл, хэлшинжилэл, орчуулга: сурахуй, сургахуй, судлахуй” /УБ., 2005/ зэрэг хамтын хийгээд бие даасан арав гаруй ном бүтээл туурвижээ.

Үүний зэрэгцээ судалгааны дөч шахам өгүүлэл бичиж нийтүүлсэн нь монгол, орос, англи хэлээр эрдэм шинжилгээний эргэлтэд орсон бөгөөд дотоодын болон олон улсын хуралд гуч шахам илтгэл хэлэлцүүлсэн байна.

1995 онд Монгол Улсын ЭЗЦОДЗ-өөс дэд профессор, 2002 онд УБИС-ийн эрдмийн зөвлөлөөс профессор цолыг тус тус олгожээ.

Зэрэгцүүлсэн хэлшинжлэл, нэр томъёо судлалаар доктор /PhD/-ын зэрэг хамгаалуулах эрдмийн зөвлөлийн, Хэлбичгийн шинжлэх ухааны доктор /Sc.D/-ын зэрэг хамгаалуулах эрдмийн зөвлөлийн гишүүнээр тус тус томилогдон ажиллаж байна.

Түүний орчуулгын зарим бүтээлд анализ хийсэн тухайд

Тэрээр Чингиз Айтматовын “Анхны багш” (1965) туужийн орчуулгад (Л.Чойжилсүрэн) хоёр төрлийн алдаа байна гэсэн.

Нэгдүгээрт: “Орос хэлний хэлзүйн дүрмийн мэдлэг дутмагаас болж эх зохиолд гарч байгаа санааг буруу илэрхийлсэн байна.” (О.Адъяа, 2005:179). Жишээ нь: “Дюйшен приостановил лошадь и первый раз посмотрел на меня **измученными глазами**”(с.352) гэсэн өгүүлбэрийг “Дюйшен багш сая морио зогсоон, миний зовж шаналсан нүд рүү анх удаа харлаа” (х.226) гэж *Дюйшен багшийн зовж шаналсан нүдийг өөр хүнийх болгожээ* гэсэн байна.

Хоёрдугаарт: “Хэдийгээр хэлзүйн дүрмийн хувьд зөв боловч хэл найруулга нь болхи тул монгол хүний чихэнд чийр болмоор хэллэг таарч байна” (О.Адъяа, 2005:180). Жишээ нь: “Раненная рука его висела на повязке...” (с.332) гэснийг “Тэрвээр шархтай гараа хүзүүнээсээ оосорлон уясан агаад...” (х.193) гэх орчуулгыг *саланги тусдаа юмыг хаячихвий гэж л хүзүүнээсээ оосорлон уяж болох юм, харин бэртсэн гарыг бол монголчууд сойдог байх* гэжээ.

А.С.Пушкиний зарим зохиолд хийсэн түүний анализаас харахад нийтлэг гаргаж буй хоёр алдаа байна гэж үзсэн байна.

Нэгдүгээрт: “Эх зохиолын утга санааг зөв ойлгосон атлаа хэл найруулгын хувьд орос эхдээ баригдан монгол биш гэмээр өгүүлбэрүүдийг

бүтээжээ.” (О.Адъяа, 2005:182). Жишээ нь: Д.Нацагдоржийн орчуулсан “Буудалцсан нь” өүүллэгт: Впрочем, нам **в голову не приходило подозревать** в нём что-нибудь похоже на робость (с.250) – Түүнийг аймтгай мохдог гэмээр ямар нэг **сэжиглэл манай сэтгэлд төрсөнгүй**. (х.14) гэснийг О.Адъяа “Гэвч түүнийг аймхай хулчгар гэмээр ямар нэг сэжиг бидний сэтгэлд төрсөнгүй.” хэмээн орчуулсан байна.

Хоёрдугаарт: “Эх зохиолын утга санааг буруу ойлгосноос гол төлөв олон утгатай үгийн тухайн хам сэдэвт тохирох утгы нь олж чадаагүйгээс үүдэн гарсан алдаа байна.” (О.Адъяа, 2005:183). Жишээ нь: Э.Оюуны орчуулсан “Шуурга” гэдэг туужид: ...**две недели находилась у края гроба**. (с.266) – **хоёр долоо хоногийн дотор үхэх сэхэх нь мэдэгдэхгүй** хэвтэв. (х.33) гэсэн орчуулгыг тэрээр **хоёр долоо хоног үхлүүд хэвтэв** хэмээн орчуулж байна.

Resume

As a conclusion, every language becomes a tool to express any nation's lifestyle, customs and culture, thus a person who is studying any language needs to study its customs and culture as well. As a consequence, the translation can be better and more understandable to the readers. According to the examples mentioned above, the translations are not good enough as the translator does not know its grammar well and also word choice is so bad that the reader cannot understand the text completely. So, translators should have good grammatical knowledge and be familiar with the word choice and its usage. They also ought to be skillful enough to translate the text in an interesting and comprehensive way especially in literature by using pleasant words and expressions which can attract the readers' attentions.

О.Адьяагийн бүтээлээс

Нэг сэдэвт зохиол

1. Структурно-семантическое типы русских именных (субстантивных) словосочетаний в общественно-политических тестах. –М., 1986.-189с.
2. Сопоставительное структурно-семантическое описание русской и монгольской терминологий (по материалам последних 7-8 десятилетий XX в.) –УБ:, 2000.-240 с.

Хамтарсан бүтээл

1. Словарь-справочник по именной сочетаемости русского и монгольского языков (В соавторстве с Э. Равдан). Под ред.доц. Д.Дашдавы. –МНР: Изд-во ГKBCC и ПТО, УБ, 1982.-264 с.
2. Бямбын Ринчен (Ц. Шагдарсүрэнгийн хамт) “Монгол Улсын шинжлэх ухаан” (108 боть) цувралын 5 дахь боть (УБ., 2003, 288х.)
3. Идээний дээж: эрт эдүгээ. (Г.Даштүдэв, Х. Сампилдэндэв нарын хамт), УБ., 2006. -110 х.
4. Идээний дээж: судар шастир хийгээд аман зохиолд. (Э.Пүрэвжав, Х. Сампилдэндэв нарын хамт), УБ., 2007. -230 х.

Сурах бичиг

1. Учебник русского языка (Элементарный курс) (В соавторстве с Д.Дашдаваа, В.С. Клюевым, Л.П. Семёновой). Под ред. доц. Д.Дашдавы-МНР: Госиздат, УБ, 1982-304 с.
2. Русский язык (Учебник русского языка для слушателей ВПШ при ЦК МНРП) (В соавторстве с Д.Дашдаваа, З.Дашдорж, В.И. Изосимовой, К.Б. Руновой, Ш.Сүхээ, Ц.Чогдон) –МНР, Госиздат, УБ, 1985. -272 с.

Гарын авлага

1. Книга для чтение. Пособие для студентов-инженеров сельского хозяйства, УБ., 1978. -164 х.
2. Пособие по практической грамматике русского языка (В соавторстве с В.С. Клюевым и Л.П. Семёновой). Выпуск I, УБ., 1980. -60 с.
3. Пособие по практической грамматике русского языка (В соавторстве с В.С. Клюевым и Л.П. Семёновой). Выпуск II, УБ., 1980. -68 с.
4. Пособие по переводу с монгольского языка на русский (В соавторстве Д.Дашдаваа и П.Увш). Под ред. Б.Чулуундоржа – МНР. Госиздат, УБ., -1983. -128 с.
5. Учебное пособие по русскому языку для студентов филологического профиля. Под ред. доц. Д. Цэенрэгзэна. –УБ, 1996. -86 с.

6. Учебное пособие по русскому языку (традиции и обычаи монголов) (В соавторстве с П.Увш). Под ред. доц. О.Адъяи. –УБ, 1997. -154 с.

Ном

1. Ухаант ардын үнэт өв. Английн мянган зүйр цэцэн, хэлц үг (орос, монгол орчуулга болон дүйцтэй). Ертөнцийн гурав, дөрөв (орос, англи орчуулгатай). Хянан тохиолдуулсан Н.Доржготов. (1 дэх хэвлэл –УБ, 1996. -174 с.; 2 дахь хэвлэл –УБ., 2007. -237 х.)
2. Хэл, хэлшинжлэл, орчуулга: сурахуй, сургахуй, судлахуй: Тэргүүн дэвтэр, УБ., 2005, -223 х.
3. Орчуулга: онол, туршлага, сургамж. Дэд дэвтэр, УБ., 2008. -182 х.

Эрдэм шинжилгээний төсөл, судалгаа

Удирдсан суурь судалгааны сэдэвт ажил

1. “Хэрэглээний хэлшинжлэлийн онол, практикийн судалгаа” сэдэвт ажлын удирдагч, 2005-2007
2. “Орос-монгол дэлгэрэнгүй их толь ба нэртомьёо судлал” сэдэвт ажлын удирдагч, 2008-2010

Оролцсон суурь судалгааны сэдэвт ажил

1. “Монгол хэлний толь зүй, нэртомьёоны судлал”, 1997-2000
2. “Монгол хэлний толь зүй, нэртомьёоны судлал”, 2001-2004
3. “Нүүдэл, иргэншил: өнөө, ирээдүй”, 2006-2008
4. “Даяаршлын эринд үндэсний монгол судлалыг хөгжүүлэх тулгамдсан асуудал” 2008-2010

НЭРТ ГҮҮШ Б.БАНЗРАГЧИЙГ ДУРСАН БИЧИХЭД...

Б.Соёлсүрэн¹⁴⁶

Товч утга: Монголын хөгжлийн нэгээхэн үеийн шилдэг сэхээтний нэг, олноо “Улаан эрдэмтэн” хэмээн алдаршсан эрхэм хүн Б.Банзрагч гуайн амьдрал, уран бүтээлээс судлан энэхүү өгүүллээ бичсэн.

Монголын бичгийн их хүмүүсийн нэг адил багаасаа эрдэм номд шамдан сурч, бичээчээр ажиллан, улмаар ЗХУ-д суралцан орос хэлийг чадамгай сурчээ. Амьдралынхаа олон жилийг бичиг цаастай холбон өнгөрүүлсэн орчуулагч, сэтгүүлч Б.Банзрагч орос хэлнээс нийгэм, улс төрийн холбогдолтой олон зохиол бүтээл орчуулан монголын түүхэн хөгжилд тодорхой хувь нэмэр оруулсан хүн юм.

Түлхүүр үг: “Улаан эрдэмтэн”, “Маркс, Лениний номлох зүйлийг орчуулах коллеги”, Улсын нэр томъёоны комисс, Судар бичгийн хүрээлэн, “Үнэн” сонины эрхлэгч, “Шинэ толь” сэтгүүл

1. Сургууль эрдмийн мөр хөөсөн нь

Б.Банзрагч гуай энэ хорвоод ер шахам жил амьдарч адармаатай ээдрээтэй, бас ч сонин цаг үеийг туулан өнгөрүүлжээ. 1907 онд Түшээт хан аймгийн Дайчин бэйсийн хошуу одоогийн Дундговь аймгийн Гурван сайхан сумын нутагт сумын занги Бархасын гэрт төрж өссөн ч бага насандаа гэрээр монгол бичиг сурч, хошууны бичээчээс бичгийн их хүний амьдралын гараагаа эхэлсэн ажээ. 1925 онд Улаанбаатар хотод намын түр сургуульд оржээ. Тэндээ хэдэн сар суралцсаны дараа намын төв хорооны томилолтоор ЗХУ-ын Москва хотод Дорно дахины сургууль буюу КУТВ сургуульд таван жил суралцан, 1930 онд амжилттай төгсгөн Улаанбаатар хотноо буцан иржээ.

Түүнтэй хамт орон орны улс төрийн зүтгэлтнүүд суралцаж байснаас Болгар улсаас олон жил төрийн тэргүүнээр ажилласан Т.Живков хамт сурч байсан ба тэрээр хожим Т.Живковын түүхэн ойн ёслолын үйл ажиллагаанд оролцож байсан.

Тэр эрдэм ном, орос хэлийг нэвтэрхий сайн сурсан тул монголдоо ирээд Большевик намын (Бо намын түүх) түүхийг намын сургуульд дагнан заах болж, улмаар Улаан эрдэмтэн Банзрагч хэмээх нэрийг олон түмнээс авсан байна.

2. Орчуулагч Б.Банзрагч

Түүний 85 насны сүүдэр зэрэгцсэн ойг тохиолдуулан Монголын орчуулагчдын эвлэлээс түүнд баяр хүргэсэн бичигт: “Та Монгол улсын Шинжлэх ухааны хүрээлэн, Намын түүхийн институт, “Үнэн” сонин зэрэг

¹⁴⁶ ШУТИС-ийн ГХИ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, дэд проф. доктор /Ph.D./

газарт 50 гаруй жил цуцалтгүй ажиллахдаа олон чухал өгүүлэл, нийтлэл бичиж, нийгэм-улс төрийн ном товхимол анхлан хөрвүүлэгчдийн эгнээнд явж, уран зохиол ... орчуулалцан туршлага, зүтгэлээрээ залуу үед үлгэр дуурайл болсоор ирлээ” гэж бичсэн байдаг.

Түүний орчуулгын нөр хөдөлмөр 1930 оны намар Намын Төв Хорооны ухуулан боловсруулах хэлтсийн дэргэд Маркс, Лениний зохиолыг орчуулах коллеги (Тэр үеийн нэрээр “Маркс, Лениний номлох зүйлийг орчуулах коллеги”) байгуулж, түүний бүрэлдэхүүнд Б.Банзрагч, Б.Дугаржав, Б.Ишдорж, Л.Цэндсүрэн, Ц.Нацов, З.Шижээ, Б.Элдэв-Очир, Д.Цэвэгжав, С.Магсар, Дашнямаев нар орж ажиллан, нэлээд зохиолыг хамтран орчуулсны дотор К.Марксын “Фейрбахын сэдвүүд”, В.И.Лениний “Марксизмын гурван уг, гурван үндсэн зүйл” (Шинэ орчуулгаар “Марксизмын гурван эх сурвалж, бүрэлдэхүүний гурван хэсэг”), “Зөвлөлт засгийн ээлжит зорилт”, “Нийгэм журам ба шашин”, “Коммунист Интернационалын II их хуралд үндэстний ба колонийн асуудал эрхэлсэн комиссын тавьсан илтгэл” гэх зэрэг зохиолыг монголчлоход оролцсоноор эхэлсэн ажээ. Мөн “Бүх Холбоотын эв хамт (большевикуудын) намын товч түүх”-ийг Ш.Лувсанвандан, Ж.Дүгэрсүрэн нартай хамтран орчуулжээ. 1950-1960-аад онд Лениний 35 боть зохиолыг бүрэн орчуулан гаргахад өвгөн эрдэмтэн идэвхтэй зүтгэж, сүүлчийн 7 ботийг орчуулах, хянан тохиолдуулахад оролцжээ. Үүнээс гадна, дотоод гадаадын намуудын их болон бүгд хурлын илтгэл, дээд газруудын албан ёсны баримт бичгийг хөрвүүлэх ажилд биечлэн оролцож байжээ.

Б.Банзрагч гуай Улсын нэр томъёоны комиссын ажилд оролцож нэр томъёо тогтооход зохих хувь нэмрээ оруулж байжээ. Жишээ нь, 1940-50-иад онд “Үнэн” сонинд ажиллаж байхдаа С.Бадраа, Д.Дашдорж нартай хамт ТАСС-ын мэдээ, бусад материалыг шууд телетайпаас авч дор нь орчуулан сонинд нийтлэх, радиогаар нэвтрүүлэх явцад зарим нэр томъёог монголоор зохиож хэвшүүлсэн ажээ. Тухайлбал, *проект* гэдгийг *төсөл*, *рецензия* гэдгийг *шүүмж* гэж анх нэрлэж бичсэнийг нийтээр даган мөрдөх болжээ. Банзрагч гуай бас уран зохиолын бүтээлээс, тухайлбал В.Г.Яны “Бат хаан” хэмээх зохиолыг Ш.Цэвэгтэй элбэж, орчуулсан байна.

Б.Банзрагч гуай эх хэл, соёлоо эрхэмлэн дээдлэх талаар их анхаарч, ялангуяа 1990-ээд оноос монгол хэлэнд харь үг хэллэг олноор нэвтэрч, хэлний засаг алдагдаж байгаад сэтгэл нь эмзэглэж байлаа. 1980-аад оны сүүлч 90-ээд оны эхээр сонинд гарсан миний зарим өгүүллийг уншаад бодол сэтгэгдлээ бичиж өгснийг дор уг эхээр нь сийрүүлэв: “Би уншиж их таашаалаа. Хэлээ бүрмөсөн эвдрэхээс хамгаалах талаар санаа тавих цаг болжээ. Ингэхэд:

1. Хэл зохиолын хүрээлэн энэ талаар санаа зовж байна уу?
2. УНТ (Улсын нэр томъёоны комисс) унтаад л байна уу. Ер нь тэр комисс бий юу?
3. Хэлний эрдэмтэн, мэргэжилтнүүд маань юу хийж байна вэ? Энэ бүгдийг сайн шүүмжилж унтсан нойрноос нь сэрээхсэн” хэмээж байжээ.

Б.Банзрагчийн орчуулгын хэл найруулга яруу төгөлдөр, цаад утга

чанарыг гүн ухаарч оновчтой буулгасан, бичсэн өгүүллийн агуулга хэлбэр нь уялдаа холбоо сайтай, хүний сэтгэлд хоногшин үлдэхүйц ажээ. Тэрээр хуучин, шинэ үсгээр маш сайхан гаргацтай, зөв бичдэг байсан. 1930-аад онд Ж.Цэвээн, Б.Ишдорж, Б.Ринчен нартай ойр ажиллаж, орчуулах, бичих урлагт суралцсан нь их нөлөөлсөн бизээ.

Түүхч, орчуулагч, сэтгүүлч энэ эрхэм хүний үйл бүтээл олон талтай, өргөн хүрээтэй болохоор тэр болгоныг энд дурдах боломжгүй.

Тэр үеийн шилдэг сэхээтэн залуу боловсон хүчний хувьд МАХН-ын Төв хорооны үзэл суртлын хэлтсийн эрхлэгч, Дотоодыг хамгаалах газар хэлтсийн дарга, Улаанбаатар хотын МАХН-ын хорооны дарга зэрэг ажил хийж байгаад сайн дураараа эрдмийн ажил хийхээр шийдэж, Судар бичгийн хүрээлэнгийн эрдэмтэн нарийн бичгийн даргын ажил хийж, улсад шинжлэх ухааны танин мэдэхүй, үзэл суртал дэлгэрүүлж, ард түмнийг гэгээрүүлэх, дэлхий нийтийн шинжлэх ухааны ололттой танилцуулах зэрэг ажил хийж байжээ.

Судар бичгийн хүрээлэнд байхдаа тэр үеийн нэр цуутай хүмүүсийг уриалан Гандан хийд, Амарбаясгалантын хийд зэрэг хамгийн том, сайхан хийдүүдийг хамгаалах хүсэлт гарган, түүх соёлын дурсгалыг хамгаалах нэрийн дор эвдэж сүйтгэлгүй үлдээх шийдвэр гаргуулж, хэрэгжүүлсэн нь хардлага сэрдлэг гаарч, хэнийг ч өчүүхэн шалтгаар хөнөөж байсан ширүүн үед иргэний зориг гарган, хойч үедээ түүх соёлын үнэт өвийг үлдээсэн гавьяа билээ.

Тэр цаг үеийн улс төр, үзэл суртлын хүнд бэрх байдал ихэсч, улс төрийн хэлмэгдүүлэлт гаарч байсан нь түүнийг ч бас тойроогүй. 1941 оны намар зусланд гарч байхад өлгийтэй охин, нялх биетэй эхнэр хоёрыг нь уйлуулан гэрээс нь баривчилж, Судар бичгийн хүрээлэнгийн ажлыг Банзрагч тэргүүнтэй японы эсэргүү байгууллагын тагнуулууд нураах үүрэг даалгавартай ажиллаж байсан гэсэн ял тулган гарын үсэг зурахыг шаардаж, эрүү шүүлт хийж байсан гэдэг.

Багаас сурсан ажил, мэдлэг ухаан нь түүнийг бас л аварсан. Түүнийг шоронд байхад ХААЯамны орос мэргэжилтэн яамны ажил сайжруулахад оросоос их бичиг баримт орчуулах чухал шаардлага байхад хэлний сайн орчуулагч шоронд байна түүнийг ашиглая гэсэн санал гаргаж, орчуулах материалууд өгч байжээ. Түүнтэй хамт Наваан-Юндэн нарын чадвартай хүмүүс тусгай гэрт сууж хоригдож байжээ. Тэрээр энэ үедээ В.Яны зохиол “Бат хаан” гэдэг номыг орчуулсан гэдэг.

Тэр үед “Үнэн” сониныг орос хэл дээр хэвлэн гаргах гээд чадахгүй байжээ. Х.Чойбалсан энэ талаар зөвлөж байхад хэн нэг нь энэ ажлыг чадах хоёр хүн байна. Даанч хоёулаа шоронд байна, хэн бэ гэхэд Б.Ренчин, Улаан эрдэмтэн Банзрагч нар байна гэж хэлснээр Б.Ренчин гуайг шоронгоос суллаж байсан гэж 1990-ээд оны сонин дээр гарч байв.

Хилс хэрэгт гүтгэгдэж 25 жил сонсоод, таван жил хагас сууж байх үед 1946-47 оны эхээр Ардын их хурлын зарлиг гарч суллагдсан ба 1957 онд цаатгагдсан. Тэрээр хэлмэгдлээс ангижирч гарснаас хойш ажил амьдралаа үргэлжлүүлж “Үнэн” сонины эрхлэгч, “Утга зохиол” сэтгүүлийн эрхлэгч,

Намын түүхийн институт зэрэг газруудаар ажиллан орчуулагч, сэтгүүлчийн ажлыг хийж явсан. Лениний ботийг Монголд анх орчуулж Ю.Цэдэнбал даргаас мөнгөн шагнал авч явсан гэдэг.

3. Сэтгүүлч Б.Банзрагч

Б.Банзрагч хар бага наснаасаа монгол хэл бичиг сайн сурч, нам эвлэлийн үүрийн ханын сонины эрхлэгчээс эхлэн намын төв хэвлэл “Үнэн” сонин “Нийгэм журмын зам” (Намын амьдрал), мөн “Шинэ толь” (Шинжлэх ухаан амьдрал) сэтгүүлийн эрхлэгч “Энх тайван, социализмын асуудал”, “Октябрийн туяа” сэтгүүлд 30-аад оноос 70-аад он хүртэл ажиллаж ирсэн манай ахмад туршлагатай сэтгүүлч бөгөөд Б.Банзрагчийн олон жилийн үр бүтээлч хөдөлмөрийг нам, засаг үнэлж “Хөдөлмөрийн гавьяаны улаан тугийн одон”, “Алтан гадас” одон, “Хөдөлмөрийн хүндэт медаль” зэрэг одон медалиар шагнажээ. Сэтгүүлзүйн асуудлаар түүний бүтээсэн хөдөлмөрийг үнэлж, Монголын сэтгүүлчдийн холбоо анхныхаа нэрэмжит шагналыг түүнд олгожээ.

Б.Банзрагч гучин хэдэн онд “Шинэ толь” хэмээх анхны сэтгүүлийг санаачлан түүндээ гавьяат уран зохиолч С.Буяннэмэхийн “Гайхамшигт учрал”, Д.Нацагдоржийн “Миний нутаг”, Ц.Дамдинсүрэнгийн “Буурал ээж минь” хэмээх алдарт бүтээлүүдийг хэвлэн нийтэлж, олны хүртээл болгож байжээ.

Б.Банзрагч гуайтай “Үнэн” сонинд олон жил хамт ажиллаж байсан ахмад сэтгүүлчид түүний ажилч хичээнгүй, даруу сайхан зан чанар, шулуун шударга, ариун цагаан сэтгэл, социалист ёс суртахууны хэм хэмжээ, ажлын сахилга хариуцлагыг эрхэмлэдэг, хамт олонтой нийлэмжтэй эвсэг, намч, зарчимч байр суурийг нь хэлдэг. Сонинд ажиллах хугацаандаа улс орноо хөгжүүлэх, орон нутгийн удирдлагыг бэхжүүлэх, ажлын сайн арга барил, шинэ санааг дэмжин дэлгэрүүлэх, дутагдал доголдлыг засан арилгах талаар олон нийтлэл бичсэн. Тэрээр “Үнэн” сонины газрын утга зохиолын нарийн бичгийн даргаар олон жил ажиллаж сонин хэвлэлд нийтлэх материалыг утга зохиолын талаар хянан найруулах, засах залруулах хялбар бус ажлыг арав гаруй жил хийж байлаа.

МАХН-ын Түүхийн Хүрээлэнд орчуулгын тасгийн эрхлэгчээр ажиллаж байгаад нэрт гүүш маань 1966 онд өндөр насныхаа тэтгэвэрт гарсан ч тэр үед орос хэлнээс мэргэжлийн орчуулга хийх шаардлага их байснаас орчуулгын ажил зав зайгүй хийдэг байжээ. Улмаар 1970-аад оноос ЗХУ-ын Улаан-Үд хотод очиж монгол хэлээр хэвлэгдэн гардаг “Октябрийн туяа” сэтгүүлийн орчуулагч-редактораар гурван жил ажиллаж байжээ.

Энэхүү богино өгүүллэгийг бичихэд Б.Банзрагч гуайн амьдрал, уран бүтээлийн тухай түүхийн баримт материалаар тусалсан түүний охин Б.Цэцэгмаад талархал илэрхийлье.

Дүгнэлт

Б.Банзрагч гуай 1921 оны хувьсгалаас хойш төрсөн манай үндэсний сэхээтнүүдийн нэг юм. Тэрээр орос хэлнээс нийгэм улс төр, уран зохиолын орчуулга хийж байжээ. Орчуулгын бүтээлүүд дээр тухайн үеийнхээ

шаардлагаар баг хамт олноороо хамтран ажиллаж байжээ. Б.Банзрагч нь манай улсын гол сонин, сэтгүүлд ажиллаж Монголын сэтгүүлзүйд өөрийн хувь нэмрээ оруулсан чадварлаг сэтгүүлч юм.

Ашигласан хэвлэл:

1. “Ахмад сэтгүүлчдийн өв нь үлдэг”1989 Ред. Д.Цэрэндавга
2. http://mongoliantranslation.blogspot.com/2010/05/blog-post_14.html
Эрдэммэдлэгүнэдорно

ОРЧУУЛАГЧ АРТЫН БЯМБАНОРОВЫН БҮТЭЭЛИЙН ТУХАЙД

Б.Энхбаяр¹⁴⁷

ABSTRACT: *In the paper I try to briefly focus on translator's main works, specific features and his translation skills as well as some biographical backgrounds, as I am aware of this, as his daughter. As one of the well known translators and editors in the XX century, Byambanorov. A devoted himself mainly to the translation in the field of theory, politics, and economy. However, his translation work was not limited only by above mentioned fields, a number of books related to culture and knowledge as well as literary works dedicated to children were translated by him.*

Түлхүүр үг: орчуулга, орчуулагч, нийгэм, улс төр, эдийн засаг, уран зохиол

Алаг адуу овогт Артын Бямбаноров нь улс төр, уран зохиолын номын орчуулагч, редактор, нийтлэлч, багш, эдийн засагч хүн байлаа. Энэ хүн бол миний хувьд онцгой хүн, миний аав юм.

Энэхүү өгүүлэлд аавыгаа 20-р зууны үеийн орчуулагч сэхээтнүүдийн төлөөлөл болохын хувьд орчуулгынх нь төрөл, бүтээл, онцлог болоод орчуулагчийнх нь чадвар талаас нь авч үзэхийн зэрэгцээ ажил амьдралынх нь замналаас товч харуулах зорилго тавьлаа.

1. Ажил амьдралын замналаас: Орчуулагч А.Бямбаноров 1924 онд Завхан аймгийн Түдэвтэй сумын нутагт Галуутайн эхэнд Урт булагт гэдэг газар малчин ард Артын тав дахь хүү болон төржээ. 11 нас хүртэл эцэг эхийн гар дээр хүмүүжин мал маллаж, гэр орны ойр зуурын ажилд тусалж байгаад 1935-1938 онд сумынхаа бага сургуульд, 1938-1941 онд Зөвлөлт Буриадын нийслэл Улаан-Үдийн рабфак-т (рабочий факультет) суралцаж байсан нь тухайн үеийн сургууль соёлын мөр хөөсөн манай ууган сэхээтнүүдийн л жишиг байжээ. Дэлхийн 2-р дайн эхэлснээр монгол хүүхдүүдийг нутагт нь буцаасан тул сургуулиа дүүргэж чадаагүй байна. 1941-1942 онд Багшийн сургуульд орж үргэлжлүүлэн суралцжээ. Тэрээр 1950-1953 онд Намын шинэ хүчний дээд

¹⁴⁷ МУИС, ШУС, ХУС-ын ГХТ-ийн багш, доктор /Ph.D./

сургууль, 1963-1965 онд Эдийн засгийн дээд сургуулийн 3-р курсэд шууд элсэн суралцаж төгссөн төлөвлөгч-эдийн засагч мэргэжилтэй хүн байлаа.

А.Бямбаноров улсад нийтдээ 47 жил ажиллажээ. Тухайлбал, 1942-1950 онуудад Завхан аймгийн төвийн дунд сургуульд 17 настайдаа багшилж эхэлснээр хожим нь Завханмандал, Дөрвөлжин, Түдэвтэй, Улаагчин, Их Уул, Сонгино, Нөмрөг зэрэг сумын сургуулиудад хичээлийн эрхлэгч, захирлын алба хашиж байлаа. 1953-1955 онд МАХН-ын Төв Хороонд лектор буюу суртал ухуулагч, 1955-1957 онд МУИС-ийн намын хорооны дарга, Улсын Хэвлэх үйлдвэрт намын хорооны дарга, 1957-1960 онд Улаанбаатар хотын МАХН-ын Хорооны дэргэдэх марксизм-ленинизмийн оройн дээд курс болон Намын дээд сургуульд багш, 1960-1975 онд Улсын Хэвлэх үйлдвэрийн дэргэдэх Хэвлэлийн Нэгдсэн Редакцид 15 жилийн турш улс төрийн номын ахлах редактор зэрэг ажил хашиж байгаад 1975 оны 3 сард тухайн үеийн МАХН-ын Төв Хорооны шийдвэрээр ЗХУ-ын Прогресс хэвлэлийн газар орчуулагч редактороор томилогдон 1980 он хүртэл 5 жил үр бүтээлтэй ажилласан байна. 1980 оны 9 сарын 14-нд эх орондоо эргэн ирж тухайн үеийн МАХН-ын Төв Хорооны харьяа Намын Түүхийн Институтэд орчуулагч-редактороор ажиллаж байгаад 1982 онд өндөр насны тэтгэвэртээ гарсан билээ.

Аливаа хүн ажил сургуульд ороход албан ёсны товч намтар бичиж ярилцлага өгдөг, тухайн сургууль, албан байгууллага ч мэргэжил, боловсрол, ажлын туршлагыг нь харгалзан сонгож авдаг нь нэгэнтээ дэлхий нийтийн жишиг. Хуучин хэмээн нэрийддэг тогтолцооны үед ажилтан сонгохдоо нам, фракц буюу арын хаалгаар бус, ажлын туршлага, мэргэжил боловсрол хийгээд хариуцлага, чадвар зэргийг нь харгалзаж удирдах дээд баайгууллагын шийдвэрээр буюу нарийн "цензур"-аар шалгаруулдаг байсан нь өнөө үгүйлэгдэж байгаа билээ. А.Бямбаноровын намтар түүхийг нэхэн үзвээс тухайн үедээ хариуцлагатай албан тушаал хашихын зэрэгцээ улсаа төлөөлөн гадны оронд тодорхой хугацаагаар амжилттай ажиллаж байсан нь нэгийг өгүүлнэ.

Нэгэнтээ нэрт дуун хөрвүүлэгч, Соёлын Гавъяат Зүтгэлтэн Г.Аким: "...Цаг үедээ улс төр онолын мэдлэгээр толгой цохих сэхээтний нэг гэгдэж, үзэл суртал хэвлэлийн чухал алба хашиж явсан А.Бямбаноров багштан..."¹⁴⁸ хэмээн өгүүлсэн нь санамсаргүй зүйл бус хэмээн үзэж байна.

Орчуулагч А.Бямбаноров улсад зүтгэн ажилласан хугацааныхаа ихэнхийг буюу 37 жилийг дан ганц хэвлэл номын ажилд зориулж 50 гаруй том жижиг ном орчуулан, 100 гаруй номын орчуулгыг хянан засварласны зэрэгцээ нийгэм, улс төр соёлын цаг үеийн асуудлаар өдий төдий өгүүлэл шүүмж нийтлэл бичиж төвийн хэвлэлд нийтлүүлсэн байна. Эзэмшсэн мэргэжил боловсролынх нь үүднээс авч үзвэл "мэргэжлийн бус" орчуулагч нь тодорхой. Гэвч алив хүний

¹⁴⁸ Г.Аким "Дуун хөрвүүлэгчийн тавилан" хэмээх нэрт орчуулагч Г.Амар агсны 80 насны ойд зориулан бичсэн өгүүллээс авав.

мэдлэг чадварыг дан ганц дипломоор хэмжих нь учир дутагдалтайг миний бие олон жил боловсрол шинжлэх ухааны байгууллагад ажиллаж багшилсны хувьд сайн мэдэрч ойлгодог билээ.

МАХН-ын Төв Хорооны томилолтоор ихэвчлэн намын хорооны дарга гэсэн алба хашиж байгаад орчуулагч-редактор хэмээх өөр ажил албатай болсон нь ч тодорхой учир шалтгаантай. Тэртээ 1950-иад оны дундуур сэхээтний төөрөгдөл гэгчээр улс эх орноо гэсэн сэтгэл зүрхтэй олон арван сэхээтэн үнэн үг хэлснийхээ төлөө буруудан хэлмэгдэж байсан билээ. Тэр үед МУИС-д багшилж байсан, хожмын нэртэй эрдэмтэд, зохиолчид нийгэм эдийн засгийн дутагдалтай, болохгүй байгаа зүйлсийг ил тод хэлж буруудахад сургуулийн намын хорооны нарийн бичгийн дарга байсан А.Бямбаноров багш нараа асуудалд бодитой хандаж үнэн үг хэлсэн хэмээн хамгаалснаар МАХН-ын Төв Хороон дээр тухайн үед МУИС-д багшилж байсан их эрдэмтэн Ц.Дамдинсүрэнгийн хамт дуудагдан хурлаар орж “... намын найдварыг хугалсан үл бүтэх этгээд”¹⁴⁹ хэмээн цоллуулж буруудан ажлаасаа халагдсан юм. Сэхээтний төөрөгдлөөр буруудсан, ажил албаа алдсан гэж огт үздэггүй, гоморхдоггүй хүн байсан бөгөөд орчуулгын ажилдаа үнэнхүү дуртай тэрээр бидэнд “Сэхээтний төөрөгдөл” гэгчид оролцсон хэргээр ажлаасаа авахуулсан маань харин ч намайг номтой нөхөрлүүлж энэ сайхан ажилтай зууралдуулсан юм даа гэж дурсдаг байлаа.

2. Орчуулгын төрөл:

Орчуулагч А.Бямбаноровын орчуулгын төрөл чиглэлийг ерөнхийд нь:

- улс төр, нийгэм, эдийн засаг
- танин мэдэхүй, соёл
- уран зохиол, хүүхдийн ном зохиол, үлгэр гэж 3 ангилж болно.

Хэвлэлийн нэгдсэн редакцид улс төрийн номын редакц болон эдийн засгийн редакцийг олон жил ахлан ажиллаж байсны хувьд нийгэм, улс төр, эдийн засгийн төрлийн ном зохиол түлхүү орчуулж редакторлосон байдаг.

Энд редакторлосон бус, зөвхөн өөрийн нь орчуулсан томоохон бүтээлийн заримаас дурдвал: В.Ардаматскийн “Чадах бүхнээ хийлээ”, С.Буденныйн “Туулсан зам” 1, 2-р боть, Л.Делюсиний “Хятад дахь соёлын хувьсгал”, Т.Живковын “Илтгэл, өгүүлэл, хэлсэн үг”, Хо Ши Миний “Илтгэл, өгүүлэл, хэлсэн үг”, Л.Брежневийн “Лениний зааснаар” 1, 2-р ботиуд, В.И.Лениний “Эдийн засгийн сургааль ба орчин үе”, Бурдуковын “Ахан дүү ард түмэн”, И.Голосовскийн “Итгэмээр санагдана”, “Эх орны дайны түүх”, О.В.Боровьевагийн “Марксын охид”, Е.С.Матвеевагийн “БНМАУ-д хөдөө аж ахуйг социалист ёсоор өөрчилсөн нь”, М.Сусловын “Пролетарийн интернационализм ба ажилчин анги”, “Хөгжингүй социалист нийгэм: мөн чанар,

¹⁴⁹ Л.Зоригт. “Үнэнд үнэнч байсан уу” өгүүлэл, Улаан-Од сонин, 1989-10-25, № 85.

хөгжлийн шалгуур”, “Маркс судлалын гуйланчлал”, Варнайн “Маоизм олон улсын коммунист хөдөлгөөнийг задраан бутрааж байгаа нь”, В.В.Кузьмины “Хятадын талаарх Америкийн империализмын стратеги”, “ЭЗХТЗ-ийн хамтын нөхөрлөлийн орнууд (толь бичиг), О.Б.Борисов нарын “Зөвлөлт-Хятадын харилцаа”, Ж.Нэругийн “Ертөнцийн түүхийг сөхөн үзвэл” зэрэг олон ном орчуулжээ. Мөн К.Маркс, Ф.Энгельсийн зарим боть болон В.И.Лениний 9,12-р ботиудаас орчуулалцсан байна.

Дээрх улс төр, эдийн засгийн холбогдолтой ном зохиолууд нь тухайн цаг үеийн үзэл суртлыг ямар нэг хэмжээгээр агуулсан ч түүхийн нэгээхэн хэсэг үеийг харуулсан баримт бүхий судалгааны болон онолын шинжтэй зохиолууд байгаа нь орчуулагчийн чадвар хариуцлагатай холбоотой. Үүний сацуу намын даалгавраар нам, улсын их бага болоод бүгд хурлуудын материалууд, төрийн зүтгэлтнүүдийн илтгэл, хэлсэн үг өгүүллээс ихээхэн хэмжээгээр орчуулж байсан нь ч орчуулагч А.Бямбаноровын орчуулах эрдэм, чадвар чансааг төр засгаас хэрхэн үнэлж байсны баталгаа болно.

Орчуулгын энэ төрлийн бүтээлүүдээс нь Энэтхэгийн анхны ерөнхий сайд Ж.Нэругийн “Ертөнцийн түүхийг сөхөн үзвэл” 3 боть зохиолыг орчуулсан тухайд товчхон өгүүлэхэд: “Бямбаноров гуай М.Ганди, Ж.Нэру нарыг их хүндэлж үздэг, тэдний бүтээл туурвилыг монгол уншигчдад хүргэх талаар багагүйг хийсэн хүн дээ. Гандийн номыг орчуулах талаар их хөөцөлдөж, түүнд оролцсон төдийгүй 1980-аад оны сүүлчээр манай редакцийн төлөвлөгөөнд орсон Ж.Нэругийн “Взгляд на всемирную историю” гэдэг гурван боть номыг “Ертөнцийн түүхийг сөхөн үзвэл” гэсэн нэрээр орчуулсан юм. Энэ ном үнэхээр монгол уншигчдын дуртай ном болсныг харуулах ганц баримт гэвэл 1-р дэвтрийг нь бид 10000 хувь хэвлэхэд тэр дороо алга болж ховор номын жагсаалтад орсон учир дараагийн хүмүүс 2, 3-р дэвтрийг нь 15000 ширхэгээр хэвлэсэн боловч уншигчдын эрэлтийг хангаж чадаагүй”¹⁵⁰ хэмээн тухайн үед Хэвлэлийн нэгдсэн редакцид аавтай минь хамт ажиллаж байсан Соёлын Гавъяат Зүтгэлтэн, эрдэмтэн, зохиолч С.Лочин дурсамждаа бичсэнийг энд дурдмаар санагдлаа. Манай нэртэй дуун хөрвүүлэгч асан, аавын минь дотны анд, Соёлын Гавъяат Зүтгэлтэн Г.Амар гуай энэ тухайд “А.Бямбаноров Энэтхэг улсын анхны ерөнхий сайд Ж.Нэругийн “Ертөнцийн түүхийг сөхөн үзвэл” гэдэг гурван боть бүтээлийг орчуулж гаргасан нь дорно дахины гүн ухаан, тэр их эрдэмтний ертөнцийг үзэх үзлийг монгол уншигчдад ойлгуулахад жинтэй хувь нэмэр болсон билээ.”¹⁵¹ гэж дурсан бичсэн билээ.

Энэ орчуулгыг хийснээр Ж.Нэруг ихэд хүндэтгэн үзэх болсон бөгөөд энэ тухайгаа Ж.Нэругийн мэндэлсний 100 жилийн ойд зориулсан олон улсын эрдэм

¹⁵⁰ С.Лочин, Соёлын Гавъяат Зүтгэлтэн, доктор (Sc.D), профессор. А.Бямбаноровт зориулсан дурсамжаас нь ишлэв. 2015

¹⁵¹ “Орчуулгын хүндийг үүрэлцсэн хүмүүс: Артын Бямбаноров”, Утга зохиол сонин, 1998, 5 сар, № 10.

шинжилгээний хурал дээр хэлсэн үгэндээ тодорхой илэрхийлсэн байдаг. Тэрээр “Аугаа их Энэтхэгийн ард түмний гарамгай удирдагч Жавахарлал Неругийн мэндэлсний 100 жилийн ойд зориулсан эрдэм шинжилгээний энэ хуралд оролцуулж, үг хэлэх далим олгосонд таашааж байнам....Неругийн энэ зохиолыг орчуулна гэдэг мэдлэг мөхөс надад ахадсан ажил байсныг би орчуулах явцдаа ухаарч авснаа нуух юун. Мэдэхгүй чадахгүйн зовлонг ихэд амсаж, дэлхийн түүхийн, ялангуяа дорно дахины түүхийн ном зохиолуудыг сөхөж үзэх, ном эрдэмтэй хүмүүс дээр номоо барьж очин асууж лавлах явдал бишгүй тохиолдож байлаа. Яахав тэгээд орчуулсан болоод ном гарсны дараа уулзаж учирсан хүмүүс ам сайтай байсан, ном ч дорхноо гүйгээд алга болсон....Нөхдөө, Неруг би биширсэн. Түүний олон талын өргөн их мэдлэг боловсролтойд би биширсэн....Неру өөрийгөө түүхч биш гэж бичсэн байдаг. Гэтэл түүхч биш хүн, тэр тусмаа орон шоронгийн хүнд нөхцөлд дэлхий ертөнцийн түүхийг эрт үеэс нь эхлэн эдүгээг хүртэл босгоно гэдэг тэр хүний өргөн их мэдлэгтэйн шалгуур яах аргагүй мөн. Түүхийг, түүхэн үйл явдлыг тийнхүү харуулахдаа энгүүн чөлөөтэй мөртлөө элдэв ангийн, намын үзэл санаа, улс төрийн бодлогод нийцүүлэх гэсэн явцуурхалд авталгүй, өөрөөр хэлбэл, түүхийг гуйвуулж алагчлалгүй, үнэнч шударгыг баримтлан яг л байснаар нь бичсэн нь надад ойлгогдсон. Энэ чанар бол ялангуяа шинэ сэтгэлгээ ил тод байдал дэлгэрч, жишээ нь манайд нам, улсын түүхийг гуйвуулж байсан, түүнийг одоо засан сэргээх ажил хийгдэж байгаа үед манай түүхчдэд сургамжтай жишээ мөн гэж бодогдном.”¹⁵² гэж хэлж байжээ.

3. Орчуулгын дараагийн нэг төрөл болох уран зохиолын орчуулга

ЗХУ-ын “Прогресс” хэвлэлийн газар томилогдон ажиллах хугацаандаа энэ чиглэлийн орчуулга руу орсон гэж үзэж болно. 1975 онд мөн тухайн үеийн МАХН-ын Төв Хорооны шийдвэрээр Прогресс хэвлэлийн газар 3 жил ажиллахаар томилогдоод амжилттай ажилласан учир ахин 2 жилээр хугацаа нь сунгагдаж 1980 он хүртэл буюу нийт 5 жил ажилласан билээ. Энэ тухайд орчуулагч, эрдэмтэн С.Лочин: “Бямбаноров гуай хэдэн жил Москвад “Прогресс” хэвлэлийн газар ажилласан билээ. Уг хэвлэлийн газар гучаад оны үеэс монгол хэлээр олон ном хэвлэдэг байсан уламжлалаа сэргээж, монгол хэлээр ном хэвлэдэг болсон юм. Тэнд уран зохиолоос эхлээд нийгэм улс төр, эдийн засаг, байгалийн ухааны салбар салбарын номыг орчуулан хэвлэх болсон тул аль ч салбарын номыг орчуулах, редакторлах чадвартай хүн редакцид Бямбаноров гуай, Г.Амар хоёроос өөр хүн бараг байгаагүй болохоор Бямбаноров гуай анхлан “Прогресс”-д ажилласан юм. Сүүлд нь манай алдарт орчуулагч Гүрбазарын Амар ч бас л тэнд очиж ажилласан даа. Ингэж л Хэвлэлийн редакци “их хутгаа сугалж” тэр хоёр аугаа хүнийг эх орныхоо элч болгон явуулж байлаа.”¹⁵³

¹⁵² Орчуулагчийн хувийн архиваас.

¹⁵³ С.Лочин, Соёлын Гавъяат Зүтгэлтэн, доктор (Sc.D), профессор. А.Бямбаноровт зориулсан дурсамжаас нь ишлэв. 2015

Тэнд ажиллаж байхдаа монгол уншигчдад зориулж оросоос монгол руу ном орчуулахын зэрэгцээ, мөн Монголоо сурталчлах таниулах үүргийн хувиар монгол ном зохиолыг орос хэл рүү хөрвүүлэн хэвлэдэг байв. Энэ нь орчуулагчийн маань хувьд шинэ сорилт байсан гэж үзэж болно. Учир нь урьд нь зөвхөн оросоос монгол хэл рүү орчуулга хийдэг байсан юм. Энд ажиллаж байхдаа улс төр, нийгэм эдийн засгийн орчуулгынхаа зэрэгцээ уран зохиол, хүүхдийн үлгэр зэргийг орчуулж эхэлсэн байна. Жишээ болгон дурдвал: Нисэх онгоц зохион бүтээх ажлынхаа замналыг дурсан бичсэн социалист хөдөлмөрийн баатар А.С.Яковлевын “Амьд явсны хэрэг”, В.Маяковскийн “Энх цагийн тулалдаан”, “Абверийн тагнуулч”, “Зөвлөлт аж төрөх ёс”, нэрт жанжин З.А.Золототрубовын “Гавьяат замнал” тууж, нэрт зохиолч Мария Трилятаевагийн “В.И.Лениний амьдрал”, Р.Гамзатовын “Миний Дагестан”, “Учиртай төрсөн хорвоо”, А.Лесновын “Нарны салхи”, И.Коваленкогийн “Азид энх тайван, хамтын аюулгүй байдал тогтоохын төлөө ЗХУ-ын хийж буй тэмцэл”, “Маша и медведь”, “Колосок” гэх мэт олон арван ном орчуулж редакторложээ.

Хүүхдийн зохиол, танин мэдэхүй: Орчуулагч А.Бямбаноров гавьяаныхаа амралтанд гарсан хойноо ч уран бүтээлээ туурвисан хэвээрээ, хэдийгээр хүнд өвчинд нэрвэгдсэн ч таниулан мэдэхүй, түүх соёлын сэдэвтэй олон өгүүлэл, хүүхдэд зориулсан үлгэр, тууж орчуулж, заримыг “Хөх толбо” зэрэг сонинд, заримыг тусгай ном болгон хэвлүүлж байлаа. “Хүүхэд багачуудын унших, үзэх зүйлд онцгой анхаарч байсныг дурдууштай юм. “Франц ардын шилмэл үлгэрүүд” гэдэг 2 боть ном, “Ах дүү Гриммийн үлгэр”-ийг тусгай ном болгон хэвлүүлээд алдарт Хоже Насерединый нэлээд үлгэрээс орчуулж “Сайн байна уу” сонинд нийтлүүлэхээр харилцан тохирсноо ярьж байж билээ. Түүнчлэн Петров зохиогчтой “Цасны хүн” номыг орчуулаад Цэргийн хэвлэх үйлдвэрт өгөөд хэвлэгдэн гарахыг нь хүлээж чадалгүй бие барсан билээ.”¹⁵⁴

Орчуулгын онцлогийг нь авч үзвэл зөвхөн толь бичигтэй ноцолдоод зогсохгүй байнгын эрэл хайгуул хийдэг, мэргэжлийн хүмүүс, зохиолч, эрдэмтэдтэй их зөвлөлдөж мэтгэлцдэг, хүмүүсийг их бага гэж голохгүй хүүхэд бидэнтэй ч ярьж санал асуудаг байж билээ. Өөрөөр хэлбэл, орчуулахын тулд судалгаа их хийдэг, орчуулснаа эргэж нарийн нягталдаг, өөртөө шүүмжлэлтэй ханддаг байсан нь өнөө бидэнд үлгэр дууриалалтай зүйл. МАХН-ын Төв Хорооны дэргэдэх Намын Түүхийн Институтээс В.И.Лениний ботиудыг цувралаар орчуулан, хянаж нийтлэх үеэр өөрийн ажлын тайланд: “Ажлын чанарын хувьд хэлэхэд хэцүү байна. Орчуулга гэдэг хэцүү, нарийн ажил, тэгэх тусмаа Лениний зохиол орчуулж, редакторлох ажил хариуцлагатай болохыг ойлгож аль болох сайн хийхийн төлөө чармайж ирэв. Энэ талаар хамт ажилладаг нөхөд тусалж байна. Гэхдээ ажил дээр бэрхшээл их тохиолдож байна. Хуучин орчуулгад засвар их орж, хөдөлмөр их шаардагдаж байна. Үзэг

¹⁵⁴ Г.Амар “Эгэл эрхмүүд” ном, “Алтан Богдыг дуулдаг Артын Бямбаноров” дурсамж өгүүлэл, УБ, 2003, 145-р тал.

хүрэхгүй өнгөрөх хуудас гэж байхгүйгээр барахгүй, зарим хуудас бүтнээрээ шахам засагдаж байна. Хуучин орчуулгын гол дутагдал нь хэл найрлага болхи, үгийг онож зөв хэрэглээгүй, нэр томъёо буруу тогтоосон, утгыг тодотгож гаргаагүй бүдүүвчилсэн, зарим талаар утгыг буруу ойлгож орчуулсан буюу найрлага муугаас утга хазайсан зэрэг байдал ажиглагдаж байна. Орчуулга муу байгаагийн гол шалтгаан нь уг ажилд хариуцлагагүй, хөнгөн хуудам хандсан, мөн уг асуудлаа ойлгоогүй байсантай холбоотой болов уу. Миний хувьд ч утгыг ойлгоход бэрх хэцүү нарийн үг хэллэг олон тохиолдож байна.”¹⁵⁵ хэмээн бичиж байсан нь тухайн үед орчуулгын ажлын чанар чансааг ихээхэн анхаарч нэн хариуцлагатай хандаж байсныг харуулах нэгээхэн жишээ юм.

Бас нэг онцлог нь зөвхөн ганц төрлөөр хязгаарлахгүй, нийгэм улс төр, эдийн засаг, соёл, танин мэдэхүй, уран зохиолын зэрэг өргөн хүрээний ном орчуулж байсан нь эрхэлж байсан ажилтай нь холбоотой байсан. Энэ тухайд дуун хөрвүүлэгч Г.Амар асан: “Бямбаноровын уран бүтээлийг одоо ажиглахад маш олон салбарын ном зохиолыг орчуулсан нь харагдана. Энэ бол талийгаачийн олон талын мэдлэг боловсролыг харуулсан сонгодог жишээ мөн гэлтэй. Жишээлбэл, Д.Карниегийн “Цуврал лекц” бол уншихад ойлгомжтой хөнгөн зүйл мэт боловч нарийн утга санааг нь гаргаж буулгахад тийм ч амар зүйл биш. Гэвч манай Бямбаноров тун чадамгай сайн орчуулж, гурван дэвтэр болгон хэвлүүлсэн бөгөөд тэдгээрийг нь хэвлэлийн “Сүхбаатар” компани нийлүүлж нэгэн дэвтэр болгон хэвлэсэн харагдана билээ.”¹⁵⁶ хэмээн дурсамждаа бичжээ.

Орчуулагчийн ур чадварын тухайд: орчуулагч хүнд тавигддаг гурван шаардлагыг хангасан орчуулагч байлаа. Орчуулга хийж буй хэл буюу бичгийн орос хэлийг сайн эзэмшсэний зэрэгцээ төрөлх хэлээ гаргууд мэддэг, найруулан бичих чадвар сайтай, үгийн утгыг эх текстэнд тааруулан олж сонгох авъяас билэгтэй, эх текстийн утгын гүнд орж ойлгох торгон мэдрэмжтэй хүн байлаа. Орчуулга хийхэд эх монгол хэлний мэдлэг хамгийн чухал болохыг байнга давтдаг байж билээ. “Бямбаноров орчуулга хийхдээ солгой гараар нилээд түвэгтэй юм шиг бичдэг байснаа бүр тавь гарсан хойноо маш хурднаар шууд машинддаг болсон нь бахархууштай санагддаг. Нас сүүдэр дал гарсан ч орчуулгаа хийсээр, машинаа тачигнуулсаар байсан нь ерөөсөө уран бүтээлч хүмүүсийн хувь тавилан гэж хэлж ч болно. Бямбаноров маань 73-ныхаа жил дээр бие барсан нь нэг талаар өвгөн насан болчихсон мэт боловч чухам үнэндээ ёстой л “уран бүтээлийнхээ ид цэцэглэлтийн үед” ертөнцийн мөнх бусыг үзүүлснийг түүний хэвлүүлж амжаагүй хэд хэдэн ном, хийж байгаад дутуу

¹⁵⁵ Орчуулгын тасгийн ахлах редактор А.Бямбаноровын 1984 оны 2-р хагас жилийн ажлын тайлан, хувийн архив.

¹⁵⁶ Г.Амар “Эгэл эрхмүүд” ном, “Алтан Богдыг дуулдаг Артын Бямбаноров” дурсамж өгүүлэл, УБ, 2003, 145-р тал.

орхисон бүтээл нь харуулж байна. Авъяас тэтгэвэрт гардаггүй гэдэг аргагүй үнэн ажээ”¹⁵⁷ хэмээн Г.Амар асан дурсжээ.

Бусад үйл ажиллагаа: Орчуулгын үндсэн ажлынхаа хажуугаар олон төрлийн ажил хийдэг нийгмийн идэвхтэй, удирдан зохион байгуулах, хүнтэй ажиллах чадвартай, биеийн тамир спорт их сонирхдог хүн байлаа.

Бага залуугаасаа дунд сургуулийн хичээлийн эрхлэгч, захирал зэрэг ажлыг хийж эхлээд хожим нь намын шийдвэр даалгавраар намын хорооны даргын үүрэгт ажил мөн олон жил хашсан. 1960-аад оноос Хэвлэлийн Нэгдсэн Редакцийн улс төрийн номын хэлтсийг олон жил удирдан ажиллаж байгаад хожим нь эдийн засгийн редакцийг өөрөө санаачлан байгуулж удирдан ажиллаж байжээ. “Нийгэм улс төрийн номыг хөл дээр нь босгосныхоо дараа эдийн засгийн редакцийг санаачлан, хөөцөлдөж байж байгуулаад хөл дээр нь босгосон нь манайд эдийн засгийн шинэчлэл явуулах шаардлагатайг ойлгож байсных байх гэж боддог. Тус редакци эдийн засгийн шинэчлэлийн талаар олон ном орчуулж, бас манайхны гайгүй гэсэн эрдэмтэн мэргэдээр энэ чиглэлээр ном бичүүлж гаргаж байсныг нь би сайн санаж байна. Ялангуяа эдийн засгийн том толь гаргасан нь өнөөдөр ч зарим үед хэрэг болж л байгаа гэж боддог. Плехановын эдийн засгийн зарим ном зохиолыг орчуулж гаргасан санагдана. Энэ бүхэн бол тухайн цагтаа зарим талаар эрсдэлтэй алхам байсан ч гэлээ, Бямбаноров гуай ухаантай хүн учир, хэн яаж мушгивал өөдөөс нь хэрхэн хариулж, хийсэн ажлаа хамгаалахаа урьдаас бодчихсон байдаг байх гэж санагддаг.”¹⁵⁸ хэмээн хамтран зүтгэгч С.Лочин дурсаж байна.

Тухайн цаг үеийн боловсрол мэдлэгтэй сэхээтнүүдийн нэгэн адил цаг үеийн асуудлаар улс төрийн сонсгол болон лекц яриа хийх ажилд их дайчлагддаг байсныг тод санаж байна. Москва хотноо “Прогресс” хэвлэлийн газар ажиллаж байхдаа ч Монголын Элчин сайдын яамны ажилтнууд болон оюутнуудад улс төрийн сонсгол, лекц, яриа хийх, тэндхийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр улсынхаа ном хэвлэлийн ажлыг сурталчлах, олон улсын хэвлэлийн ажилтны хурал, зөвлөгөөн, олон улсын номын үзэсгэлэн худалдаанд оролцох зэргээр хүчин зүтгэж байв. Мөнхүү онол улс төр болон улс орны хөгжил, цаг үеийн асуудлаар олон нийтэд зориулж өгүүлэл, нийтлэл бичин сонин сэтгүүлд хэвлүүлдэг идэвхтэн бичигч, нийтлэлч байлаа.

Дээр өгүүлсэнчлэн биеийн тамир спорт их сонирхож, шатар сайн тоглодог байсан юм. Албан ёсны цол зэрэггүй болохоос мастерын дайтай шатарчин байсан гэж орчуулагч Г.Амар аавын тухай дурсамждаа бичсэн байсан. Тэрээр: “...Намайг оюутан байхад Улаанбаатарт болсон олон улсын шатрын тэмцээний үеэр олон улсын мастер М.Юдович Их сургууль дээр ирж тоглоход түүнийг хожсон цөөхөн хүний нэг Бямбаноров байлаа. Түүнээс хойш ч дэлхийн аварга

¹⁵⁷ Мөн тэнд, 148-р тал.

¹⁵⁸ С.Лочин. Бямбаноровын талаарх дурсамжаас

болон олон улсын мастер хэд хэдэн хүнтэй тоглоход би дэргэд нь байж байлаа. Хамгийн гол нь Бямбаноров тэр олон мундагуудыг хожиж байлаа. Бямбаноров шатраас гадна шагай, даалуу, хөзрийн аль алинаар сайн тоглодог, гар бөмбөг, бокс, бөх, тэшүүр ер спортын ямар л бол ямар төрлийг сонирхож, бид бүгдтэй хамт явж үздэг байсансан. Мөн бооцоо мөрий тавьж, бөөн хөгжилдөөн болж, хөдөө гадаа самар жимсэнд цуг явахад наргиантай наадамтай байдагсан”¹⁵⁹ хэмээн дурсан бичжээ.

Орчуулагч А.Бямбаноров хүний хувьд сэргэлэн цовоо, эгэл даруу, шударга зарчимч, үнэн үгийг ил тод шууд хэлдэг, нөхөрсөг нийтэч зантай, гэр бүл үр хүүхэд, ах дүү найз нөхөд, хамтран зүтгэгч нартаа түшигтэй, туйлын тусархаг хүн байсан юм. Орчуулагч эрдэмтэн, түүний олон жилийн хамтран зүтгэгч С.Лочин гуай: “Бямбаноров гуай үнэхээр уул шиг түшиг тулгууртай, нөөлөг нөмөртэй, олон талын мэдлэгтэй, уншсан, үзсэн, туулсан ихтэй, орчуулсан, хийсэн ажил арвинтай, амьдралын баялаг туршлагатай, цэцэн цэлмэг үг хэллэгтэй, сэргэлэн соргог оюун ухаантай, үргэлж үнэний талыг барьдаг, хэлэх гэсэн үгээ хэнбугайн өөдөөс ч инээж байгаад хэлчихдэг, хар буруу санаагүй, хайлган зөөлөн сэтгэлтэй, гал дөл шиг дүрэлзсэн, эрмэлзлэл, тэмүүлэлтэй гайхамшигтай хүн байсан юм даа.”¹⁶⁰ хэмээн дурсаж билээ. Нэрт дуун хөрвүүлэгч асан, дотны анд нь явсан Г.Амар энэ тухайд: “Бямбаноровын бас нэг онцлог нь насны илүүгээр их зан гаргаж хий цээж гаргадаг хүмүүсээс эрс ондоо, залуу хүмүүстэй ихэд үерхдэг, залуу хүнийг дэмждэг, ер нь дэвшилттэй шинэ юмыг амархан тусгаж аваад тэр бодолдоо бат зогсдог байв.” “Миний хувьд Бямбаноровтой үг хэлээ маш амархан ололцож, бусдыг үгээр идэх, цаашлуулах талд ам хэл нэгддэг байв. Хэвлэлийн газрын “өндөр хар, өндөр шар хоёр хэцүү” гэгддэг байв.”¹⁶¹ гэж дурсан бичсэн байна.

Эцэст нь дүгнэхэд, орчуулагч А.Бямбаноров нь орчуулгын болоод хянан засварлаж нийтлүүлсэн зохиол бүтээлээрээ 20-р зууны хүлээн зөвшөөрөгдсөн орчуулагч, мэдлэг боловсролын хувьд тэргүүний сэхээтнүүдийн нэгэн төлөөлөл байжээ хэмээн үзэж байна. Тэрээр олон салбар чиглэлийн ном зохиолыг чадварлаг орчуулж олны хүртээл болгосон нь өнөө ч үнэ цэнээ алдаагүйг дахин хэвлэгдэж буй орчуулгын бүтээл нь харуулна.

Ашигласан материал:

1. Г.Амар.Эгэл эрхмүүд, УБ, 2003
2. Г.Амар.Миний тавилан, дуртгал, УБ, 2009.
3. А.Бямбаноровын хувийн архив
4. Галуутайн хүүхдүүд, Завхан аймгийн Цэцэн-Уул сумын 50 жилийн ойд зориулсан ном, эрхэлсэн Ч.Энзэндагва, УБ, 2009.
5. С.Лочин, Соёлын Гавъяат Зүтгэлтэн, доктор (Sc.D), профессор. А.Бямбаноровт зориулсан дурсамж (хэвлэгдээгүй)

¹⁵⁹ Г.Амар. Эгэл эрхмүүд, 146-р тал.

¹⁶⁰ С.Лочин...

¹⁶¹ Г.Амар. “Миний тавилан” дуртгал, УБ, 2009, 185-р тал.

6. Улаан-Од сонин, 1989-10-25, № 85.
7. Утга зохиол сонин, 1998 – 5 сар, № 10.

Зүүн гараас хоёр дахь нь А.Бямбаноров, дорны их яруу найрагч
Б.Явуухулан болон хэвлэлийн ажилтнуудын хамт

Зүүн гараас хоёр дахь нь А.Бямбаноров, олон улсын
хэвлэлийн ажилтны хуралдаан дээр

ОРЧУУЛАГЧ Н.ДОРЖГОТОВ БА МОНГОЛЫН НУУЦ ТОВЧОО

Д.Отгонтуяа¹⁶², Б.Нямжав¹⁶³

Товч утга: Энэхүү өгүүлэлд Монголын утга зохиол, яруу найраг, соёлын өвийг дэлхийд таниулах олон бүтээл туурвисан Хэл бичгийн ухааны доктор, орчуулагч Н.Доржготовын амьдрал, уран бүтээлийн тойм, түүний англи хэлнээ орчуулсан Монголын Нууц Товчоон дахь зарим хэлц хэллэгийн оновчтой орчуулгыг тодруулан авч үзсэн болно.

Түлхүүр үг: Н. Доржготовын амьдрал, уран бүтээл, Монголын Нууц Товчооны орчуулга, хэлц хэллэг, соёлын утга.

Монголын орчуулга судлал, орчуулгын уран зохиолд үнэтэй хувь нэмрээ оруулсан манай үе үеийн орчуулагчдын нэг бол Хэл бичгийн ухааны доктор, орчуулагч, багш агсан Н.Доржготов (1941-2014) юм. Тэрээр 1966 онд МУИС-ийн Гадаад хэл, утга зохиолын ангийг дүүргэн, 1966 онд Москвагийн Гадаад хэлний дээд сургууль, 1968-1969 онд Английн Лийдсийн их сургууль, 1996 онд Английн Делеварын Их сургуульд хэл, уран зохиолоор мэргэжил дээшлүүлжээ. 2003 онд “Орчуулгын хэлбэр, агуулгын шүтэлцээ” сэдвээр хэл бичгийн ухааны докторын зэрэг хамгаалсан юм. 1966-1976, 1980-1985 онуудад Нийгмийн Аюулаас Хамгаалах яаманд орчуулагч, 1976-1980 онд Хятадын Элчин сайдын яаманд Соёлын асуудал хариуцсан мэргэжилтэн, 1985-1989 онд Гандан хийдэд зөвлөгч, 1989-2014 онд МУИС-д багшаар тус тус ажиллаж байжээ.

Н.Доржготов нь “Бурхан Буддагийн сургааль”, “3-р Далай ламын тунгаамал алт”, “14-р Далай Ламын Түвдийн Буддын ертөнц” зэрэг буддын гүн ухааны зохиолуудыг англи хэлнээс орчин цагийн монгол хэлнээ орчуулжээ. Мөн англи, америкийн уран зохиолын 80 гаруй өгүүлэл болон үлэмж тооны шүлгийг монгол хэлээр орчуулж олны хүртээл болгосон. 2005 онд Монголын зохиолчдын хорооны захиалгаар Монголын төрийн шагналт 20 гаруй найрагчийн 50 гаран шүлэг, зохиолыг англи хэлнээ орчуулсан нь Монголын соёл, утга зохиол, яруу найргийг дэлхийд таниулдаг “Гуну” /GUNU/ сэтгүүлд хэвлэгдэж хожмоо ном болон гарчээ.

1999 онд “Англи-Монгол, Монгол- Англи мал аж ахуйн дүймэн”, 2006 онд “Монгол-Англи буддын дүймэн”, 2007 онд “Англи Монгол утга зохиолын дүймэн” зэргийг тус тус зохиосон нь харьцуулсан судалгаа хийж байгаа оюутнуудад их тустай бүтээл болсон байна. 2006-2008 онд Монголчуудын хэл, түүх, соёлын үнэ цэнтэй, 13-р зууны монголын уран зохиолын гайхамшигт дурсгал болох “Монголын Нууц Товчоон” зохиолыг З.Эрэндоогийн хамт англи

¹⁶² МУИС-ийн ШУС-ийн Их Британи, Америк судлалын тэнхимийн багш, доктор /Ph.D/

¹⁶³ МУИС-ийн ШУС-ийн Их Британи, Америк судлалын тэнхимийн багш

хэлнээ орчуулсан нь гадаадын орчуулагчдын орчуулалгүй орхисон эсвээс галигчилсан үндэстний онцлог бүхий үг хэллэг, хэлцийг орчуулсанаараа онцлогтой болсон юм. 2010 онд Монгол тулгар төрийн 2220 жил, их эзэн Чингис хааны мэндэлсний 850 жил, Үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалын 100 жилийн ойд зориулан гаргасан “Монгол үндэстний биет бус соёлын өв” хэмээх томоохон бүтээлийг англи хэлнээ Ш.Номиндарь, У.Сайнбаяр нарын хамт орчуулсан төдийгүй орчуулгыг ариутган шүүсэн нь үнэ цэнтэй агаад жинтэй ажил болжээ.

Монголч эрдэмтдийн хурал, шашны олон улсын хурал, намын удаа дараагийн их, бага хуралд хэлмэрч, орчуулагчаар ажилласан нь 200 гаруйд хүрсэн бөгөөд тэрээр Монголын үе үеийн нэртэй орчуулагчдын нэгд зүй ёсоор багтдаг юм. Түүний эрдэм шинжилгээ, судалгаа, уран бүтээлийн санг сөхвөөс:

Өгүүлэл

1. “Үндэсний аюулгүй байдал ба соёл”, Стратегийн судалгааны хүрээлэнгийн сэтгүүл, 2001.
2. “Хүний Эш”, Нийгмийн ухааны түүхийн сэтгүүл, 2003.
3. “Буддын сурвалжийн уламжлал болон орчин үеийн орчуулгын тухай”, Энэтхэг Монголын сурвалж, соёлын хэлхээ холбоо, 2005.
4. “Англи хэлний угтвар түүний хэрэглээ”, ГХСС-ийн Соёл судлал сэтгүүл, 2004.
5. “Орчуулгын үг ба утга”, Гадаад хэл заах арга зүйн сэтгүүл, 2005.
6. “Орчуулгад үг оноох”, Нээлттэй нийгмийн хүрээлэн, 1999.
7. “Англи, монгол шүлгийн зарим онцлогийн тухай”, Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр, Эрхэлсэн Г.Мэнд-Ооёо, Уб., 2006, 62-71 тал.
8. “Нууц товчооны зарим үг мөн хэлний тухай монгол англи орчуулгын тухай”, МУИС-ийн ОУХ-ны сургуулийн хэвлэл, 2006.
9. “Буруу орчуулахад булай тарина”, Орчуулгын онол, 2009.
10. “Үсэг товчилж, үг хураахуй хэмээх”, “Монгол судлал” Эрдэм шинжилгээний бичиг, Боть XXVII (285), Уб., 2007, 48-50 тал.

Толь бичиг

1. “Англи-Монгол, Монгол-Англи мал аж ахуйн дүймэн” Уб., 1999.
2. “Монгол-Англи буддын дүймэн”, Mongolian-English Buddhist glossary, МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр, Уб., 2006.
3. “Англи Монгол утга зохиолын дүймэн”, English Mongolian Literary glossary, МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр, Уб., 2007.
4. “Нууц товчооны хоёр мянга шахам үгсийн Монгол тайлбар ба англи үгийн хадмал”, МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр, Уб., 2007.
5. “Монгол- англи зүйлчилсэн толь”, МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр, Уб., 2008.

Англи хэлнээс монгол хэлнээ орчуулсан ном

1. “Бурхан багшийн сургааль Дармапада” Уб.,
2. “Түвдийн Буддын ертөнц 14-р далай лам” Уб.,
3. “Тунгаамал алт 3-р Далай лам” Уб.,
4. “Америк өгүүллэгийн цомирлог”, Мон Судар, Уб., 2010.

Монгол хэлнээс англи хэлнээ орчуулсан бүтээл

1. “Монголын нууц товчоо” З.Эрэндоогийн хамт, Уб., 2008.
2. Монголын яруу ном /Mongolian Literature/, Монголын зохиолчдын эвлэл, Уб., 2005.
3. “Баруун монголчуудын соёлын дурсгалт зүйл”, Монсудар, Уб., 2000.
4. “Монгол үндэстний биет бус соёлын өв”, Уб., 2010.

Редакторласан ном

1. “Ухаант ардын өв”, О.Адъяа, 2007.
2. “Англи хэлний өөрөө сурах”, Ц.Тэрбиш, 2005.
3. “Англи-орос-монгол өвөрмөц хэллэгийн товч толь”, 2006.
4. “Эрдэнэсийн сангийн үнэт зүйл”, Улсын банк.
5. “Зовлон жаргал”, тууж, Л.Зундуй.
6. “Англи монгол үйл үгийн хэвшмэл хэллэгийн толь”, Т.Дүгэрээ, 2002.
7. “Англи орос- монгол зүйр цэцэн үг хэллэгийн толь”, Т.Дүгэрээ, 2009.
8. “Хэнтий нутгаар аялахуй”, 2005.

зэрэг болно.

“Монголын Нууц Товчоон”-ы англи орчуулга

Аливаа улс үндэстний уран зохиолын сор болсон бүтээлийг өөр нэг үндэстний хэлээр орчуулах нь тухайн ард түмний хэл, түүх, соёл, уламжлал, зан заншил, амьдралын хэв маяг, сэтгэхүйн онцлогийг таниулах цонх болдог. Монголчуудын хэл, түүх, соёлын үнэ цэнэтэй, 13-р зууны монголын уран зохиолын гайхамшигт дурсгал болох “Монголын Нууц Товчоон” бүтээлийг дэлхийн 21 хэлээр орчуулан, 130 гаруй удаа хэвлэн гаргаж олны хүртээл болгожээ.

2006 онд Их Монгол улс байгуулагдсаны 800 жилийн ойд зориулан МНТ зохиолыг монголын эрдэмтэн орчуулагчид анхлан англи хэлээр орчуулан “*The Secret History of the Mongols*” нэртэйгээр хэвлүүлсэн бөгөөд эхний зургаан бүлгийг Н.Доржготов, сүүлийн зургаан бүлгийг З.Эрэндоо нар орчуулж, академич Д.Төмөртоогоо хянан шүүж олны хүртээл болгосон. Н.Доржготов “МНТ зохиолд байгаа үлэмж хэмжээний үгийн утга хувиран өөрчлөгдсөн

байна ... надад эртний утга нь юу юунаас илүү чухал байлаа”¹⁶⁴ гэсэн байхад, З.Эрэндоо “Бидний орчуулга сонгомол эхтэйгээ аль болох ойр байхын зэрэгцээгээр өргөн олон нийтэд нэн ойлгомжтой байх шаардлагатайг их анхаарсан”¹⁶⁵ гэсэн нь зохиол дахь хэлц хэллэгийн утгыг нь сайтар гаргах, уншигчаа бодох гэсэн хоёр зарчмыг харгалзаж үзсэн нь ажиглагдаж байна.

МНТ-ны англи бүрэн орчуулгуудад, тухайлбал, К.В.Сун, Пол Каны орчуулгад зарим үг, хэлцийн салаа олон утга, шилжмэл утга, зүйрлэл утгыг анзаарч үзэлгүй ташаа орчуулах улмаар орхин орчуулсан байх нь цөөнгүй байгааг судалгаагаар тогтоолоо.¹⁶⁶ Харин Н.Доржготов, З.Эрэндоо нар МНТ-ны хөрвүүлэг болон өмнөх орчуулгуудыг харьцуулан үзэж өөрийн эх хэлнээсээ англи хэлнээ орчуулсан гэдгээрээ онцлогтой бөгөөд өвөрмөц хэлц, үг хэллэгийг хэрхэн орчуулсан нь сонирхолтой байгаа юм. МНТ-ны 200-аад хэлц хэллэгийг түүн авч Н.Доржготов, З.Эрэндоо нарын орчуулгыг хажууд нь хадан ажиглавал чамгүй сайн орчуулга болсон байх бөгөөд ялангуяа гадны орчуулагчдын гаргаж чадаагүй үндэстний онцлог бүхий үг хэллэг, хэлц хэллэгийн нарийн утгыг оновчтой зөв орчуулсан нь бахархууштай. Эдгээрээс зарим жишээг дурдвал:

➤ МНТ-ны 6-р зүйлийн ... *харуутай тэрэгний өлжигт* хэмээх хэлцийг
В.К.Сун: In front of a *black cart* among that troop of people coming up is a beautiful girl. (Хар тэрэгний урд талд ...)

Ф.В.Кливез: At the forefront of one *black cart* ... (хар тэрэгний урд талд ...)

Пол Кан: In the middle of a band of people I see coming this way, at the front of a *black cart*, (хар тэрэгний урд талд ...)

Ө. Онон: He said: ‘Among those people moving camp towards us is a beautiful girl in the front seat of a *black-covered wooden cart*. (Хар бүрхүүлтэй модон тэрэгний урд суудалд ...)

И. де Рахивельз: There is a fine girl in the front seat of a *black covered cart*. (Хар бүрхүүлтэй тэрэгний урд суудалд ...)

Н.Доржготов, З.Эрэндоо: Duwa-soqur said, “There is a beautiful maiden sitting in the seat of *the covered carriage* drawn by an ox.

(Шар үхэрт хөллөсөн бүрхүүлтэй тэргэнд суугаа ...) гэж тус тус орчуулжээ.

¹⁶⁴ Н.Доржготов (2007) *Нууц товчооны хоёр мянга шахам үгсийн Монгол тайлбар ба англи үгийн хадмал*, МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр, УБ., 3 тал.

¹⁶⁵ З.Эрэндоо (2006) *Монголын нууц товчооны зарим үг хэллэгийн талаар*. “МНТ-ны гадаад орчуулга” сэдэвт ЭШХ-ын эмхэтгэл, УБ.

¹⁶⁶ Д.Отгонтуяа (2015) *Монголын Нууц Товчооны англи орчуулгыг задлан шинжлэх нь*, диссертацийн ажил.

‘Харуутай’ хэмээх үг нь ‘хараа саравч бүхий бүрхүүлтэй тэрэг’¹⁶⁷ гэсэн утгатай, харин *хар* гэсэн өнгийг зааж буй хэрэг огт биш юм. Орчуулагч Н.Доржготов утгыг нь мөшгин ухаж өмнөх орчуулагчдын “хар тэрэг” хэмээн ташаа орчуулсныг залруулан “бүрхүүлтэй тэрэг” хэмээн орчуулсан нь оновчтой болжээ.

➤ МНТ-ны 13-р зүйлийн **Нөхөр, шорлогд!** хэмээх хэлцийг

В.К.Сун: Dobun Mirgan asked him for a venison. (Добун Мэргэн түүнд бугын мах өгөхийг хүсэв)

Ф.В.Кливез: Companion, [give unto me of thy] roasted flesh. (Андаа, шарсан махнаасаа надад өгөөч)

Пол Кан: My friend, give me the meat that you’re cooking (Найзаа, чанаж байгаа махнаасаа надад өгөөч)

Ө.Онон: Friend, give me some of the meat, as my share.’ (Андаа, надад махнаасаа хэсгийг өгөөч)

И.де Рахивельз: ‘Friend, share the quarry!’ * *Lit., ‘Friend, the roast!

(Андаа, ангийн олзноосоо хуваалцаач) (Андаа шарсан махнаасаа хэсгийг өгөөч!)

Н.Доржготов, З.Эрэндоо: “Dear fellow, let us share a slice of good luck” (Хүндэт анд минь, аз хиймориосоо хэсгийг хуваалцаач)

гэж тус тус орчуулснаас үзвэл Н.Доржготов, З.Эрэндоо нар энэхүү хэлцийг монголчуудын ан агнуурын зан үйлтэй холбож задалсан нь илүү зөв орчуулга болжээ. Тэр тусмаа монголчуудын ан агнах ёсонд “мөч махаар жич хуваах” буюу ангийн олз хишгээсээ тохиолдсон хүмүүстэй заавал хуваалцах зан заншил байдаг ба тэр утгыг монголчуудын аз хийморийн ойлголттой холбож өгсөн нь сурвалж хэлний соёлын хам бичвэрийг илэрхийлэн гаргасан орчуулга болсон байна.

➤ МНТ-ны 21-р зүйлийн **Гарахдаа, наран сарны хилээр шар нохой мэт шазвалзаж гарах бүлгээ** хэмээх хэлцийн **‘шазвалзаж’** гэсэн үгийг

В.К.Сун: When he left, he climbed out *like a swift yellow dog* and disappeared on the rays of the sun or the moon.

(Тэрээр нар сарны туяагаар замхарч, *яарсан шар нохой шиг авиран гарав.*)

Ф.В.Кливез: When he went out, *like a yellow dog he was wont to crawl out* by the beams of the sun or moon.

¹⁶⁷ Ш.Чоймаа (2011) *Монголын Нууц Товчоо: Эртний үг хэллэгийн түгээмэл тайлбартай шинэ хөрвүүлэг*, Уб., 9 тал.

(Тэр гарахдаа, нар сарны туяагаар *мөлхөн гарч дадсан шар нохой шиг* гарав.)

Пол Кан: Then he'd leave me, crawling out on the sunbeams or the shafts of moonlight, *crawling up like a dog as yellow as the sun*.

(Тэрээр намайг орхин явахдаа нарны туяанд эсвэл сарны гэрэлд *нар мэт шар нохой шиг* мөлхөн одов.)

Ө.Онон: He (slunk) *sheepishly away like a yellow dog* by the light of the sun and moon.

(Тэр нар сарны гэрлээр *шар нохой мэт айн/номхноор* гэтэн гарав)

И.де Рахевильц: When he departed, he crept out on a moonbeam or a ray of sun in the guise of a yellow dog.

(Тэр явахдаа, нар сарны туяагаар шар нохойны дүр төрхтэйгөөр мөлхөн гарав.)

Н.Доржготов, З.Эрэндоо: He scampered *just like the guilty yellow dog wags its tail*.

(Тэр *гэмтэй шар нохой сүүлээ шарваж байгаа мэт* айн зугтав) хэмээн буулгасан байна.

Д.Цэрэнсодном тайлбарлахдаа: “Тэнгэр язгуурт эрхэм хүнээ шар нохойтой зүйрлэсэн нь санамсаргүй хэлсэн зүйл биш бөгөөд Хүннү, Хятан зэрэг эртний зарим монгол овог аймаг нохой тотемтой байсан гэдэгтэй холбоотой байж болно. Нүүдэлч малчин монголчуудын амьдралд эрт дээр цагаас нохой чухал үүрэгтэй байсан нь ардын аман зохиол хийгээд бичиг шастирт тэмдэглэгдсэн нь цөөнгүй буй. Шар нохойтой адилтгасан цэгээн шар хүн бол тэнгэр язгуурыг гэрлээр бэлгэдэн үзүүлсэн бол домгийн сэтгэлгээний нэгэн уран дүрслэл юм”. (Д.Цэрэнсодном 2000, 199) гэсэн байна.

Элдэндэй, Ардаажавын тайлбарласнаар “*шазвалзах*” гэдэг нь “*шарвалзах*” гэсэн үгийн эртний хэлбэр гэж үзвэл уг үг нь сүүлээ шарвалзуулан хөдөлгөх гэсэн утгыг заана гэжээ.

Дээрх орчуулгуудыг харьцуулбал, К.В.Сун *climbed out* – ‘авиран’, Ф.В.Кливез *crawl out* – ‘мөлхөн’, Пол Кан *crawling up* – ‘мөлхөн’, Ө.Онон *slunk away* – ‘гэтэн’, И.де Рахевильц *crept out* – ‘мөлхөн’, Н.Доржготов, З.Эрэндоо ‘*wags its tail* – “сүүлээ хөдөлгөн” гэж өөр өөр үгээр орчуулжээ. Эдгээр орчуулгаас сурвалж хэлний соёлын хам бичвэрийн үүргийг анхаарах нөхцөлд Н.Доржготов, З.Эрэндоо нарын орчуулгад “*нохой сүүлээ шарван гарах*” гэсэн нь монгол хүний сэтгэлгээгээр оновчтой тэмдэгжүүлэн орчуулсан байна.

- МНТ-ны 117-р зүйлийн *Дайр Усуны эвэрт үнэгэн цагааныг Тэмүүжинээ унуулав* хэмээх хэлцийг

К.В.Сун: ...*a white stallion with a horn on its head (?) which he had taken from the Merkit, Dair Usun.* (толгой дээрээ нэг эвэртэй цагаан азарга)

Ф.В.Кливез: He suffered to be ridden by Temüjin the *kid [coloured] white [horse] and which had a horn*, also of Dayir Usun. (нэг эвэртэй ишгэн цагаан [морь])

Пол Кан: Then he led out the *whitish-tan warhorse* of Dayir Usun and had Anda Temüjin ride on it. (цайвар шарга дайны морь)

Ө.Онон: and also gave him Dayir-usun's *horse* to ride. *It was white [like] a kid and had a horn.* (ишиг шиг цагаан өнгөтэй, нэг эвэртэй морь)

И.де Рахивельз: he gave Temüjin for a mount *the kid-white horse with a horn*, also of Dayir Usun. (нэг эвэртэй ишгэн цагаан морь)

Н.Доржготов, З.Эрэндоо: he gave Temüjin to ride on *the inborn white horse with the tuft of hair between its ears* also of Dayir-usun.

(хоёр чихнийхээ хооронд туг үстэй төрөлхийн цагаан морь) гэсэн байдлаар буулгажээ.

Энэхүү ‘эвэрт үнэгэн цагаан’ хэмээх хэлцийн ‘үнэгэн цагаан’ гэдэг нь ‘ишгэн цагаан’¹⁶⁸ гэсэн үг юм. Гэхдээ одоогийн бидний малладаг ямааны төл болох ишигний цагаан зүстэй бус харин янгирын ишигний зүстэй зүйрлэн хэлжээ. Яагаад гэвэл янгирын ишиг ямааны ишиг шиг хар, бор, хөх гэх мэт олон зүстэй байдаггүй, бүгд цагаан зүстэй байдаг. Үүнийг Н.Доржготов, З.Эрэндоо нар ишиг шиг нялх багаасаа цагаан өнгөтэй хэмээн эндүү ойлгон ‘төрөлхийн цагаан морь’ хэмээн орчуулсан бололтой. Харин ‘эвэрт’ хэмээх үгийг бусад бүрэн орчуулгад ‘нэг эвэртэй [морь]’ гэж эндүү орчуулсан байхад Н.Доржготов, З.Эрэндоо нар ‘хоёр чихний хооронд туг үс’ хэмээн зөв тайлбарлан орчуулжээ.

Дүгнэн хэлэхэд Н.Доржготов нь монголчуудын соёл, шашин шүтлэг, аж ахуй, утга зохиолын гүнд нэвтрэн, тэдгээрийг англи хэлнээ тайлбарлан, дүйлгэн орчуулахад өөрийн үнэтэй хувь нэмрийг оруулсан монголын нэрт дуун хөрвүүлэгч, орчуулагч байсан юм. Тэрээр ‘Монголын Нууц Товчоо’-г англи хэлнээ орчуулсан анхны монгол орчуулагч болохын хувьд эл зохиолын хэлц хэллэг, үндэсний онцлог бүхий үг хэллэгийн утгыг олон бүтээлээс шүүн үзэж, оновчтой орчуулсан хэмээн үзэж байна.

¹⁶⁸ Ш.Чоймаа (2011) *Монголын Нууц Товчоо: Эртний үг хэллэгийн түгээмэл тайлбартай шинэ хөрвүүлэг*, Уб., 66 тал.

Summary

This paper examines the works done by N.Dorjgovov and his translation of the *Secret History of the Mongols*. He was a famous translator and interpreter who devoted his researches and works to the Mongolian culture, religion, way of living and literature by explaining the culture-specific terms including words, expressions and idioms. As a primary historical and cultural monument of thirteenth-century Mongolian literature, translation of the SHM by N.Dorjgotov and Z.Erendo did well in keeping the cultural heritage as well concerning the target readers.

Ном зүй

Н.Доржготов (2007) *Нууц товчооны хоёр мянга шахам үгсийн Монгол тайлбар ба англи үгийн хадмал*, МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр, Улаанбаатар.

Д.Отгонтуяа (2015) *Монголын Нууц Товчооны англи орчуулгыг задлан шинжлэх нь*, диссертацийн ажил.

Д.Цэрэнсодном (2000) *Монголын нууц товчоо*. Улаанбаатар.

Ш.Чоймаа (2011) *Монголын Нууц Товчоо: Эртний үг хэллэгийн түгээмэл тайлбартай шинэ хөрвүүлэг*, Улаанбаатар.

Элдэндэй, Ардажав (1986) *Монголын Нууц Товчооны сийрүүлэл тайлбар*, Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо.

З.Эрэндоо (2006) *Монголын нууц товчооны зарим үг хэллэгийн талаар*. “МНТ-ны гадаад орчуулга” сэдэвт ЭШХ-ын эмхэтгэл, Улаанбаатар.

Cleaves, F.W. (1982) *The Secret History of the Mongols: For the First Time Done into English out of the Original Tongue and Provided with an Exegetical Commentary*. Harvard University Press.

Dorjgotov, N, Erendo, Z. (2006) *The Secret History of the Mongols*. Ulaanbatar.

Igor de Rachewiltz (2004) *The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*. BRILL.

Paul Kahn (1984) *The Secret History of the Mongols: The Origin of Chinghis Khan*. North Point Press. San Francisco.

Urgunge Onon (2001) *The Secret History of the Mongols. The Life and Times of Chinggis Khan*. London.

Wei Kwei Sun (1957) *The Secret History of the Mongol Dynasty (Yuan-Chao-Pi-Shi)*. Muslim University, Aligarh.

ЧОЙ.ЛУВСАНЖАВ, Г.ЛУВСАН НАР “ГЕРМАН ХЭЛ ӨӨРӨӨ СУРАХ БИЧИГ”-ТЭЭ ГЕРМАН, МОНГОЛ ХЭВШМЭЛ ХЭЛЛЭГИЙГ ХЭРХЭН ДҮЙЦҮҮЛСЭН НЬ

А. Цэрэнчулуун¹⁶⁹

Товч утга: Др. проф. Чой. Лувсанжав, Др. Гэндэн нар 1973 онд “Герман хэл өөрөө сурах бичиг” хэмээх номыг зохион хэвлүүлсэн нь одоо эрээд олдохгүй эрдэнэ, сураад олдохгүй сувд болжээ. “Герман хэл өөрөө сурах бичиг” ном зохион байгуулалт сайтай, авсаархан, герман хэл анхлан сурч байгаа хүнд ойлгомжтой, мөн герман хэлийг ямар нэг хэмжээнд суран хэрэглээ болгосон хүн ч гэсэн сөхөж харахад илүүдэхгүй нь лавтай. Орчуулах, хөрвүүлэх дасгалд монгол үлгэр, домог, хэвшмэл хэллэг, хэлц оруулсан нь номыг сонирхолтой болгожээ. Мөн номын оршилд хэл сурах хүнд зориулан үнэтэй сургамж өгсөн нь гадаад хэл сурч буй хэн бүхний мөрдөж явах зүйл ажээ.

Түлхүүр үг: хэвшмэл хэллэг, хэлц, дүйцүүлэл, ишлэх, иш татах, татал үг, хадмал, үгчилбэл, утгачилбал, хэлний орчин

Үндсэн агуулга

Номонд герман хэлний дүрмийг ойлгомжтой товчхон тайлбарлахын зэрэгцээ

хичээл нэг бүрд нижгээд хэлцийг орчуулах загвар болгон оруулж хэвшмэл хэллэгийг хэрхэн орчуулах, дүйцүүлэх талаар үлгэр өгчээ.

Мөн монгол ардын үлгэр домгийг орчуулан оруулсан нь ардын аман зохиолыг орчуулах сайхан жишээ болжээ.

Хэвшмэл хэллэг¹⁷⁰, хэлц¹⁷¹-ийн үг тус бүрийг монголоор оноон хадмал¹⁷²-даж өгсөн нь хэл сурч буй хүн герман үгүүлбэрийн бүтэц, үг нэг бүрийг хэрхэн хувиргадгийг мэдэж авахад нэн тустай болжээ. Дараа нь герман хэлцээ үгүүлбэрээр нь үгчлэн¹⁷³ орчуулаад, түүнийгээ монгол хүний сэтгэхүй, хэл ярианд нийцүүлэн утгачлан¹⁷⁴ буулгаж, улмаар монгол хэлэнд ийм утгатай ямар хэллэг байдгийг бодон олж, дүйцүүлэг¹⁷⁵ хийжээ. Тухайн цаг үед

¹⁶⁹ Орчуулагч, судлаач

¹⁷⁰ Цэцэн үг, мэргэн үг, сургаал үг зэрэг цөм хэвшмэл хэллэгийн төрөл

¹⁷¹ “**Өвөрмөц хэлц** гэдэг бол гагцхүү тухайн үндэстний хэлэнд дэх бүрэлдүүлсэн үгийн утга нь алдагдаад нэгэн нэгдмэл утга гаргах болсон тогтвортой **нийлэмж үг** юм. Хэдий тодорхой үзэгдлийн хувьд **өвөрмөц хэлц** нь нэгдүгээрт: хоёроос дээш үгээс бүтэх боловч утгын хувьд нэгэн бүхэл болж тухайлбал нэг л ухагдахууныг заана. Хоёрдугаарт: өвөрмөц хэлцийг бүрэлдүүлж байгаа үгсийг ганц нэгээр нь салгаж болохгүй. Гуравдугаарт: түүнийг гадаад хэлнээ үгчлэн орчуулж болдоггүй байна (Г. Аким Монгол өвөрмөц хэлцийн тайлбар толь)

¹⁷² Орчуулахдаа үг нэг бүрийг доор нь орчуулж тавихыг хадмал гэх бөгөөд энэ арга нь өгүүлбэрийн бүтцийг судлахад чухал ач холбогдолтой. Илтгэгч

¹⁷³ Орчуулгын энэ арга эх зохиолын хэллэгийг судлахад дөхөмтэй. Илтгэгч

¹⁷⁴ Орчуулгын энэ арга хөрвүүлгийг эх хэлээрээ унших хүнд ойлгомжтой болгодог. Илтгэгч

¹⁷⁵ Гадаад хэлнээ байгаа хэвшмэл хэллэг, хэлцийг тайлбарлах бус эх хэлнийхээ дүйцэх хэллэг, хэлцээр орлуулахыг дүйцүүлэх гэнэ. Илтгэгч

одоогийнхтой адил хэл сурах аудио, видео, ТВ, амьд хэл сурах **хэлний орчин** буй болоогүй байсан тул герман үгийг хэрхэн зөв дуудах талаар сурах бичигт онцгой анхаарч тайлбарлаж, зөвлөсөн байна.

Зөвхөн хэвшмэл хэллэгийг орчуулах жишээ оруулсан орчуулга хийж байгаа хүнд үлгэр авахуйц зүйл болжээ. Орчуулах гэдэг амар зүйл биш, тэгээд ч хэвшмэл хэллэг, өвөрмөц хэллэгийг орчуулах гэдэг бүр ч адармаатай, учир нь хэлцийг бүрэлдүүлбэр үг нэг бүрээр нь биш утгаар нь бүр нарийн ярьвал адил утгатай хэлцээр дүйцүүлдэг билээ.

Монгол улсад герман хэл сурах эрэлт, хэрэгцээ их байсан 1970-аад оны үед уг ном хэвлэгдэн гарсан нь цаг үеэ олсон бүтээл байлаа

Геологи, уул уурхай, хүнс, хөдөө аж ахуй, боловсролын салбарт хоёр улсын хамтын ажиллагаа эрчимтэй хөгжиж, манай улсын залуус БНАГУ-д их, дээд, тусгай мэргэжлийн сургуульд олноороо яван суралцаж, бас олон арван хөдөлмөрчид БНАГУ-д урт богино хугацаагаар үйлдвэрлэлийн дадлага хийж, герман орны хэл, соёлоос суралцаж, германы мэргэжилтэн нар ирж ажиллаж байсан, нэг үгээр хэлэхэд герман хэлний эрэлт, хэрэгцээ ид эрч хүчээ авч, монгол оронд герман хэл сурах хүсэл эрмэлзэл ид өрнөж, герман хэлний сурах бичгийн эрэл хайгуулд гарч байсан үе билээ.

Энэ ном герман хэл сурч, сургаж байгаа хүмүүст туйлын хэрэгтэй ном байсан төдийгүй, гадаад хэл суралцаж байгаа хэн бүхэнд туйлын сургамжтай, мөрдлөг болгууштай сургаал, сургамж агуулсан байна.

“Гадаад хэл нэг барьсан хүн амралт, чөлөө, томилолтын хугацаанд ч тавьж орхилгүй үзвэл л сурч чадна, ... сурахад тийм амархан амарчлуулах элэг барихад амттай хэл гэж байхгүй байх. Ямар ч харь хэл үзэх хүн эрхбиш эх хэлнийхээ зүй тогтоол, зөв найруулгаан сайн мэдэх их чухаг. Эх хэлээ сайн мэдэхэд, ардын аман зохиолыг их үзэх, сонсох, ардын аман зохиолыг их үзэх, сонсох, ардын амьд хэлээс сурах, монгол бичгийн сайхнаас сурах энэ бүгд цөм анхааралтай болой. Оролдоод явсан хүн баймгайдаан их газар хорооно. Уйгагүй хүн уул нүхэлмөй” хэмээн сургасан ч даяарчлалын эрин үед англи хийгээд бусад гадаад хэл сурах шаардлага эрэлт хэрэгцээ урд урдынхаас улам их болсон өнөө үед дээрх анхааруулгын ач холбогдол нэмэгдэж байгаа нь мэдээж.

Алив гадаад хэлийг сурахад анхаарах зүйлийн талаар хоёр эрдэмтэн маань

- Алив хэлийг сурах хүн төлөөгүй амархан сурах хэлийг хайх аваас тийм амарчлуулах хэл гэж үгүйг,
- Хэл сурах хүн уйгагүй, өдөр алгасахгүй оролдоод ард нь гарахын чухлыг,
- Ямар ч гадаад хэлийг сурахад эх хэлээ сайн мэдэхийн чухлыг,
- Эх хэлнийхээ арвин баялгаас сурахын тулд, ардын аман зохиолыг их үзэх, сонсох, ардын амьд хэлээс сурах, монгол бичгийн сайхнаас сурахын чухлыг сургажээ.

Номонд орсон хэвшмэл хэллэг хийгээд түүний хадмал, угчилсэн, утгачилсан орчуулга:

1. Татал үг

герман эх	Ende gut alles gut.
хадмал	төгсгөл, эцэс, шувтарга/ сайн/ бүгд, шувт, цөм/ сайн
үгчилбэл	төгсгөл сайн бүгд сайн
утгачилбал	Шувтарга нь сайн болбаас шувтдаан сайн.

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	sagt man, wenn eine Sache eingutes Endegenommen hat
орчуулга:	Ямар нэгэн юмыг амжилттай төгсөхөд энэ хэлцийг хэлдэг.
Дүйцүүлэл:	Санасан хэрэг сэтгэлчлэн бүтлээ. Хэдий удаан хийсэн юм гэдэггүй, хэн хийсэн юм гэдэг. Амар сайхандаа жаргалаа.

2. Татал үг

герман эх	Aus den Augen aus dem Sinn.
хадмал	- аас ⁴ /нүд (олон)/ - аас ⁴ /сэтгэл санаа
үгчилбэл	Нүдэнд эс харагдвал мартчихдаг.
утгачилбал	хөндийрвөл мартчихдаг.

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	Das, was man nicht mehr sieht, vergisst man; Wer abwesend ist, wird leicht vergessen
орчуулга:	үзэгдэхгүй байгаа юмаа хүн мартдаг, алга байгаа хүнийг амархан мартдаг.
Дүйцүүлэл:	Бие холдвол, сэтгэл холддог. Хараанаас гарвал, сэтгэлээс гардаг.

3. Татал үг

герман эх	Die Zeit heilt alle Wunde.
хадмал	цаг, зав/ эмнэх/ бүх/ шархнууд
үгчилбэл	цаг хугацаа бүх шархыг эмнэдэг. Цагийн урсгал мэсийн шархыг эдгээнэ.
утгачилбал	Өвчин анасан өдрөөс өвдөж байснаа мартдаг. Энэ үг нь ачитны ачийг ядрах цагтаа наана гээд хэргээ бүтмэгц ачитнаа мартдагийн үлгэрээс гаралтай гэжээ.

4. Татал үг

герман эх	Ein voller Bauch studiert nicht gern
хадмал	Нэг/ бүтэн/ гэдэс/ сурах/ үгүй/ дуртай
үгчилбэл	дүүрэн гэдэс сурах дүргүй
утгачилбал	Ухаан сүвийг тос бөглөдөг.

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	Man sollte nicht zu viel essen, wenn man schwere geistige Arbeit verrichten muss
орчуулга:	Бүр ромчуудын үед цатгалан хүн сурах дүргүй (Plenus venter non studet libenter) хэмээдэг байжээ. Харин латин хэлээр "studere" гэдэг нь германы "studieren" -тэй адил сурах, судлах гэсэн үг биш харин ямар нэг юм “хийх, оролдох” гэсэн утгатай ажээ. Хоол идсний дараа хүн ноцоороод юм хийх дүргүй. Хоол идсний дараа сууж оюуны хөдөлмөр хийхэд үр дүн муутай байдаг, харин явж хөдлөх нь нэмэртэй байдаг болой.
Дүйцүүлэл:	Цатгалан хүн залхуу.

5. Татал үг

герман эх	Eigener Herd ist Goldes wert.
хадмал	өөрийн /голомт/ бол /алтан/ үнэтэй хувийн өргөө
үгчилбэл	өөрийн гэр алт мэт үнэтэй
утгачилбал	хар гэртээ хаан, бор гэртээ богд. Сиймхий ч гэсэн гэр минь, сэгсгэр ч гэсэн ээж минь

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	Ein Herd, Kochherd oder Küchenherd , ist ein Gerät zum Kochen, Braten und Backen von Speisen, in seiner ursprünglichen Bedeutung die Feuer- bzw. Kochstelle eines Hauses oder Zeltens.
орчуулга:	Тогоо,(чанах тогоо, гал тогоо) цай чанах, хоол шарах, жигнэхэд зориулсан хэрэгсэл. Анхны утга нь гэр, майханд гал түлдэг газар буюу гал голомт ажээ. Галаа бадраадаг гэр орон, өөрийн амины өмч гэсэн утгаар ч хэлж болох талтай.
Дүйцүүлэл:	Өөрийн сүрэг өнгөтэй.

6. Татал үг

герман эх	Arbeit macht das Leben süß.
хадмал	ажил/хөдөлмөр/ хийдэг, болгодог/ аж төрөл/ амттай.

үгчилбэл	Ажил, аж төрлийг амттай болгодог.
утгачилбал	Ажил гэдэг аж төрөлд шим өгдөг

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

Дүйцүүлэл:	Ажил хийвэл ам тосолдог.
------------	--------------------------

6. Татал үг

герман эх	Eine Hand wäscht die andere.
хадмал	нэг/ гар/ угаадаг/ нөгөөгөө
үгчилбэл	нэг гар нь нөгөөгөө угаадаг
утгачилбал	Дэм дэмэндээ, дээс эрчиндээ. Нөхрийн тус бүтвэл өөрийн тус бүтнэ

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	man hilft sich gegenseitig zum beiderseitigen Vorteil;
орчуулга:	Бие биенийхээ тусын тулд харилцан тусалдаг.
Дүйцүүлэл:	Хүн хүнийхээ хүчинд, загас усныхаа хүчинд.

7. Татал үг

герман эх	Irren ist menschlich
хадмал	эндэл /бол/хүнийх
үгчилбэл	эндэх нь эр хүний ёс (хүн будилж болдог. Будилах бол байдаг л зүйл)
утгачилбал	эндэх нь эр хүний ёс, эргэж засах нь хүний ёс. Эр нэг энддэг, эрэг нэг нурдаг.

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	Jeder kann sich mal irren
орчуулга:	хүн бүхэн будилж болно.
Дүйцүүлэл:	Хүн будилж болно. Хүлэг бүдэрч болно.

8. Татал үг

герман эх	Hunger ist der beste Koch.
хадмал	өлсгөлөн/ бол/ овоо, сайн/ тогооч
үгчилбэл	Өлсөхөд хоол л бол сайхан
утгачилбал	Өлсөө хүнд үзэгдэгч бүхэн амттай. Өлсөхөд өл бугын эвэр зөөлөн цадахад цагаан хурганы сүүл хатуу.

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	Wenn man Hunger hat, dann schmeckt jedes Essen
орчуулга:	өлссөн хүнд хоол бүхэн сайхан
Дүйцүүлэл:	өлссөн хүнд хоол бүхэн амттай.

9. Татал үг

герман эх	Erst mach dein Sach' dann lach'!
хадмал	эхлээд/ хий- /чиний/ үйл хэрэг/ дараа/ инээ!
үгчилбэл	Эхлээд үйл хэргээ хий, дараа нь инээ!
утгачилбал	Бадарчин баярлах нь орой нь дээр Бадарчин баярлах болоогүй.

10. Татал үг

герман эх	leicht gesagt, schwer getan.
хадмал	амархан, хөнгөн/ хэлсэн/ хүнд/ хийсэн
үгчилбэл	хэлсэн амархан хийсэн хэцүү.
утгачилбал	Хэлэхэд амар, хийхэд хэцүү.

11. Татал үг

герман эх	Morgen, morgen, nur nicht heute, sagen, alle faulen Leute.
хадмал	маргааш/ маргааш/ л биш/ өнөө/ хэлдэг/ бүх/ залхуу/ хүн.
үгчилбэл	Бүх залхуу хүэ өнөө биш маргааш маргааш хэмээн хэлдэг
утгачилбал	Залхуу хүний маргааш олон.

12. Татал үг

герман эх	Der Mensch ist ein Gewohnheitstier.
хадмал	Хүн /бол/ хэв ёстой/ адгуус (зуршилтай амьтан).
үгчилбэл	хүн хэмээх ёс мэдэх адгуус
утгачилбал	Ёс ёмбогор төр төмбөгөр. Ёсгүй хүн сүүлгүй нохой хоёр адил Хүн гэдэг зуршлаа тавьдаггүй амьтан.

13. Татал үг

герман эх	Jung gewohnt, alt getan.
хадмал	залуу/ заншсан/ хөгшин /хийсэн
үгчилбэл	Залуудаа заншсныг хөгшрөөд хийдэг.
утгачилбал	Өсөх насанд сурсан юм бүхэн өглөх насанд хэрэг болдог.

14. Татал үг

герман эх	Glück und Glas, wie leicht bricht das.
хадмал	аз жаргал/ ба/ шил/ яаж/ амар/ эвдрэх/энэ
үгчилбэл	Аз жаргал шил аяга амархан эвдэрдэг.
утгачилбал	Заяаны явдал замхрах нь зайрмагны толь шиг үтэрхэн

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	Glück kann sehr schnell wieder vorbei sein
орчуулга:	аз жаргал амархан замхарч болно.
Дүйцүүлэл:	Амьдрал нэг хэвээрээ байдаггүй, аяга бүтнээрээ байдаггүй.

15. Татал үг

герман эх	Am Abend werden die Faulen fleißig.
хадмал	-д/ орой үдэш/ болдог/ залхуу/ ажилсаг
үгчилбэл	Залхуу хүн орой тийш ажилсаг болдог.
утгачилбал	Залхуу хүн ажлаа орой тийшээ хийдэг. Өдөр алдаж шөнө.

16. Татал үг

герман эх	Mache was, so kannst du was
хадмал	хий- /юу/ чадах/ чи/ юу
үгчилбэл	Чи юу чадахаа хий
утгачилбал	Чадах бүхнээ хий!

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	Mache was, so kannst du was
орчуулга:	хий/ юм/, тэгээд/ чадна/ чи/ юу
Дүйцүүлэл:	Оролдвол нэгийг бүтээнэ, уралдвал ...

17. Татал үг

герман эх	Soviel Köpfe soviel Sinne.
хадмал	төдий чинээ/ толгой/ төдий чинээ/ ухаан сэтгэл
үгчилбэл	Төдий чинээн толгой байвал төдий чинээн ухаан бий.
утгачилбал	Хүн хүний санаа, гүзээ гүзээний булан ондоо.

18. Татал үг

герман эх	Durch Schaden wird man klug.
хадмал	-аар/зовлон/ болдог/.../ ухаантай

үгчилбэл	Зовлонгоор ухаантай болдог.
утгачилбал	Хал үзэж хашир суудаг.

19. Татал үг

герман эх	Wer einmal lügt, dem glaubt man nicht und wenn er auch die Wahrheit sagt.
хадмал	хэн/ нэг удаа/ хуура-/ түүнд/ итгэ/ үгүй/ ба/ хэрэв/ тэр/ бас/ үнэн/ хэлэх
үгчилбэл	Нэг удаа хуурвал үнэн үг хэлж ч байсан үнэмшдэггүй.
утгачилбал	Нэг л хуурлаа бол хамаг үнээн бардаг.

20. Татал үг

герман эх	Wo ein Wille ist, da ist auch ein Weg.
хадмал	хаана/ нэг/ хүсэл/ байна/ тэнд/ байна/ бас/ нэг/ зам
үгчилбэл	Хүсэл бий аваас хүрэх зам буй.
утгачилбал	санаж явбал бүтнэ, сажилж явбал хүрнэ.

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	Wenn man etwas wirklich will, dann findet sich auch eine Lösung; Miteinem starken Willen kann man viel erreichen
орчуулга:	Үнэхээр хийхийг хүсвэл нэг шийдвэр олдог. Шантаршгүй зорилготой хүн их юманд хүрдэг.
Дүйцүүлэл:	Хийх хүн арга олдог, хийхгүй хүн шалтаг заадаг

21. Татал үг

герман эх	Wenn du noch keinen Vögel siehst, sollst du deine Pfeile nicht gehen lassen.
хадмал	хэрэв/ чи/ бас/ үгүйг/ шувууд/ үзэх/ хэрэгтэй/ чи/ чинийг/ сумнууд/ үгүй/ ява-/орхи
үгчилбэл	хэрэв чи шувуу эс үзвэл сумаа явуулах хэрэггүй.
утгачилбал	Шувуу үзэлгүй сумаа битгий үр. Ус үзэлгүй гутлаа битгий тайл. Уул үзэлгүй хормойгоо битгий шуу.

22. Татал үг

герман эх	Wenn der Arzt schlecht ist, ist der Tod nahe. wenn das Weib schlecht ist, ist die Armut nahe.
хадмал	хэрэв/ эмч/ муу/ бол/ байна/ үхэл/ ойр хэрэв/ эм/муу/ бол/байна бол ядуурал/ ойр
үгчилбэл	Хэрэв эмч муу бол үхэл ойр байна.

	эм муу бол ядуурал ойр байна
утгачилбал	Эмч муу болбаас үхэхэд амархан. Эм муу болбаас үгүйрэхэд амархан.

Илтгэгчийн нэмэлт тодруулга:

герман толинд хийсэн тайлбар:	“Weib” ist ursprünglich in gehobener Sprache der <u>Paar</u> -Begriff zum <u>Mann</u> .
орчуулга:	Вайб гэдэг үг анх эхнэр гэсэн утгатай, өргөмжилсөн үг байжээ.
Дүйцүүлэл:	Муу эмч хүн ардыг сүйрүүлнэ. Муу эхнэр өрх гэрээ сүйрүүлнэ.

23. Татал үг

герман эх	Die Katze lässt das Mäusen nicht.
хадмал	муур/ орхи-/ хулганабарих/ үгүй
үгчилбэл	муур хулгана үзвэл орхихгүй
утгачилбал	Бас сурсан юмыг сураар боож болохгүй. Чоно махнаас гарах ч болоогүй.

24. Татал үг

герман эх	Wer den Kern essen will, muss die Nuss knacken.
хадмал	хэн/ –ийг/ цөм/ идэх/ хүсэх/ ёстой/ –ийг/ самар/ цөм
үгчилбэл	цөмий идье гэвэл цөмөж ид
утгачилбал	Барж идэхээр мэргэ ид! Удаан даамгай! (Мах идье гэвэл, малдаа яв!)

25. Татал үг

герман эх	Wo man keinen Hund hat, bellt das Schwein.
хадмал	хаана /хүн/ үгүйг/ нохой/ байна/ хуцах/ гахай
үгчилбэл	Нохойгүй газар гахай хуцна
утгачилбал	Нохойгүйд гахай хуцдаг. Бурхангүй газар бомбо галзуурах. Мах олдохгүй газар богтос ахлах

26. Татал үг

герман эх	Heute rot, morgen tot.
хадмал	өнөөдөр/ улаан/, маргааш/ үхэл
үгчилбэл	өнөө улаан маргааш үхэл.
утгачилбал	үхэл үүдгүй.

27. Татал үг

герман эх	Andere Länder, Andere Sitten.
хадмал	өөр/ улс/ өөр /сэтгэл санаа ухаан
үгчилбэл	газар болгонд санаа нь өөр
утгачилбал	Газар газрын ёс ондоо

28. Татал үг

герман эх	Wenn man hilft, dann bis zu Ende. wenn man salzt dann bis zum richtigem Geschmack.
хадмал	хэрэв хүн тусалж байна, дараа хүртэл төгсгөл. хэрэв хүн давсалж байна, дараа хүртэл зөв амт
уг монгол нь	Тус хийвэл дуустал, давс хийвэл уустал (Монгол цэцэн үг)

29. Татал үг

герман эх	Wenn man dem Teufel den kleinen Finger gibt, so nimmt er die ganze Hand.
хадмал	хэрэв/ хүн/ –д/ чөтгөр/ –ийг/ жижиг/хуруу/ өгөх//, авах/ тэр/ бүгдийг/ гар
үгчилбэл	Чөтгөрт чигчий хуруугаа өгвөл ав авсаар бүгдийг авчихна.
утгачилбал	Муу хүнд гэрээ бүү үзүүл, мухар үхэрт худаг бүү үзүүл.

Дүгнэлт

Монголын эрдэмтэн, судлаачдын дүгнэлтээс үзэхэд зүйр, цэцэн, онч мэргэн, сургаал үг зэрэг цөм хүн ардын яриандаа урсгалаар хэрэглэдэг **хэвшмэл хэллэгийн** төрөл ажээ.

Өвөрмөц хэлц нь цагийн урсгалд орон уг хэлц үүссэн тохиолдол мартагдан, үүссэн орчин нөхцөл үгүй болж, шинэ орчин буй болохын хэрээр утга шилжин, улмаар хийсвэрлэлд орох учир илэрхийлэх утга нь бүрэлдүүлбэр үг тус бүрийн утгатай нийлэхгүй болдог байна.

“... **Өвөрмөц хэлц** нь нэгдүгээрт: хоёроос дээш үгээс бүтэх боловч утгын хувьд нэгэн бүхэл болж тухайлбал нэг л ухагдахууныг заана. Хоёрдугаарт: өвөрмөц хэлцийг бүрэлдүүлж байгаа **үгсийг ганц нэгээр нь салгаж болохгүй**. Гуравдугаарт: **түүнийг гадаад хэлнээ үгчлэн орчуулж болдоггүй**”¹⁷⁶.

“Хэлц үгийг голдуу утгачлан орчуулна, хааяа үгчилж болно, бас **өвөрмөц хэлцийг өвөрмөц хэлцээр дүйлгэх, бас зарим бүдүүлэг хэллэг, этгээд хэллэгийг мөн тохирох үгээр нь орчуулах хэрэгтэй.**”¹⁷⁷“Өвөрмөц хэлц

¹⁷⁶Г. Аким Монгол өвөрмөц хэлцийн тайлбар толь

¹⁷⁷Чой.Лувсанжав Орос-Монгол өвөрмөц хэллэгийн толь

гэдэг бол утгын хувьд бүрдүүлж байгаа үг тус бүрийн нь цөм утга алдарч, нийлэн нэгдэж, нэгэн ухагдахуун, утга санаа илэрхийлсэн, тухайн ард түмний **сэтгэхүй, сэтгэлгээ** нэвт шингэсэн, аж ахуй, бодот амидрал, хэв ёс, зан заншил, шашин шүтлэг, үзэл бодол гэх зэргийн **гүн тусгал** болсон **тогтвортой нийлэмж үг юм**” (Д.Бадамдорж, 2006 оны 124-р тал) гэж тодорхойлжээ.

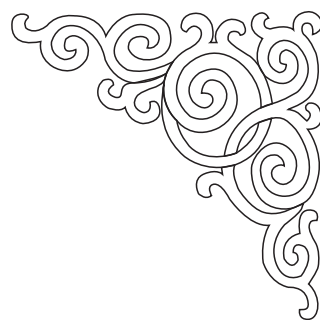
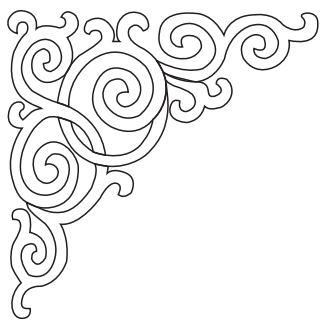
Орчуулагчид тохиолддог хамгийн адармаатай зүйлийн нэг бол хэвшмэл хэллэгийн нэгэн төрөл болох өвөрмөц хэлц юм. Өвөрмөц хэлцийг орчуулахад нэгд үг тус бүрийг сайн ойлгох, хоёрт өгүүлбэрийн бүтэц, гол ба туслах гишүүнийг ялгаж салган ойлгох, гуравт хэлц дотор утга, шилжсэн үг байгаа эсэхийг анзаарах, дөрөвт хэлц үүссэн нөхцөл байдлыг судлах, тавд монгол хэлэнд уг хэлцийг утгыг хэрхэн гаргавал ойлгомжтой болох уу гэдгийг бодолцох хэрэгтэй мэт санагдана.

Энэ номонд сургамжтай, санаж явууштай 29 хэвшмэл хэллэг оржээ. Орчуулахад хамгийн төвөгтэй зүйл бол хэлц билээ.

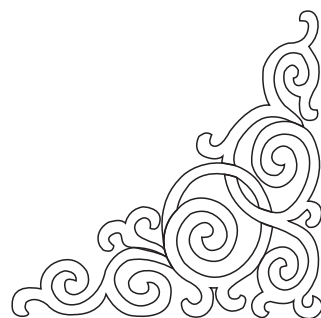
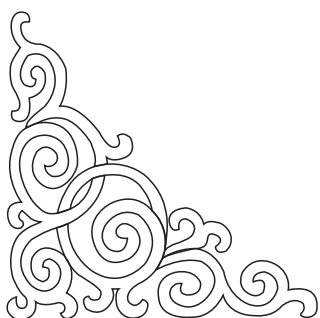
Хэвшмэл хэллэгийн хадмал, үгчилсэн, утгачилсан орчуулгыг зохиогчийн бичсэнээр оруулаад зарим хэлц үгэн дээр герман тайлбарыг ашиглан илтгэгч миний бие нэмэлт тайлбар хийн өөрийн санаа бодлоор нэмэлт тайлбар орууллаа.

Ашигласан номзүй

1. Чой. Лувсанжав, Г. Лувсан “Герман хэл өөрөө сурах бичиг” Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар 1975,
2. Монгол хэлний өвөрмөц хэлцийн толь Монсудар хэвлэлийн газар 2013 он
3. Die schönsten Redewendungen garant verlag GmbH Renningen 2008

УРАН ЗОХИОЛЫН ОРЧУУЛГЫН ТУХАЙ

УРАН ЗОХИОЛЫН ОРЧУУЛГА ДАХЬ ХЭЛЗҮЙН ХУРААХ ҮЗЭГДЭЛ

(“Малын хөлийн тоос”, “Би хаана төрөө вэ” зохиолын англи
орчуулгад хийсэн ажиглалт)

Ц.Отгонсүрэн¹⁷⁸
С.Уранбаясгалан¹⁷⁹

Abstract: *Through this article, we are touching upon the truncation in the sphere of the Economy Principle, as a kind of grammatical transformation. This study, for us, begins with the observation on the selected works: B. Altangerel's translation of “In the dust of the herds”, a short story written by S. Erdene and N. Oyun-Undraa's translation of “Where I was born”, a poetry written by B. Yavuukhulan. This transformation has been found more in the first work than the second. According to our first assumption, it might depend on the genres of stylistics in literature. So we tentatively proposed that this grammatical transformation needs more attention and detailed study as one of the translation methods.*

0. Оршил

Академич Ш. Лувсанвандан орчуулах үйл явцын талаар “Орчуулах гэдэг бол гүн бүтцээс өнгөн бүтцэд буулгаж байгаа биш, нэг өнгөн бүтцээс нөгөө өнгөн бүтцэд буулгаж байгаа хэрэг аж. ... харин өнгөн бүтцийн талаар өөр өөр тул нэгээс нь нөгөөд орчуулж болно” (Лувсанвандан.Ш, 1978:315) хэмээн тодорхойлжээ.

Орчуулга судлалд хэлзүйн элдэв хувиргалыг хэрэглэхгүйгээр нэг хэлнээс нөгөөд орчуулга хийх боломжгүй ба энэ нь орчуулах явцад эх хэлнийхээ өгүүлбэрийн тогтолцооны дагуу гадаад хэлний өгүүлбэрийн бүтцийг өөрчлөх явдал гэж үздэг.

“Аливаа орчуулга хийх, ярилцахад хамгийн түрүүнд хэлний буюу хэлзүйн бүтцийг үздэг заншил бий” (Доржготов.Н, 2003:26) бөгөөд орчуулагч Г.Аким “1.Өгүүлбэр нийлүүлэх; 2.Өгүүлбэр салгах; 3.Өгүүлбэрийн бүтцийг өөрчлөх; 4.Солих; 5.Орхих; 6.Нэмэх” (Аким.Г, 1984:37) харин Р.Гүрбазар “1.Өгүүлбэр дэх үгийн дэс дарааг өөрчлөх; 2.Өгүүлбэрийн гишүүдийн нэгийг нөгөөгөөр солих, орлуулах, шилжүүлэх; 3.Өгүүлбэрийг бүхэлд нь өөрчлөн хувиргах” (Гүрбазар.Р, 1996:3-11) зэрэг аргуудын талаар тодорхой дурджээ.

Дээр дурдсан болон бусад судлаачдын бүтээлээс үзвэл аливаа зохиолын орчуулгын судлалд үгсийн сангийн судалгаа зонхилох агаад хэлзүйн судалгаа харьцангуй цөөн гэж хэлэхэд буруудахгүй болов уу. Тэдгээрээс Д.Дашдаваа “Орчуулгын найруулга зүйн бүтэц-утга зүйн үндэс” (2010), Д.Бүрнээ Д.Энхтөр

¹⁷⁸ МУИС. ШУС, ХУС-ын ИБАСТЭнхмийн багш

¹⁷⁹ МУИС. ШУС, ХУС-ын “Гадаад хэлний орчуулгазүй”-н магистрант

нарын “Уламжлалт Монгол орчуулгын судлал” (2003) болон Ш.Одонтог “Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүлүүд” (1996) зэрэг бүтээлүүдийг дурдаж болох ч эдгээр бүтээлүүд орчуулгын зохиолд ажиглагддаг хэлзүйн хураах үзэгдлийн талаар хөндөөгүй байна. Хэдийгээр энэхүү үзэгдлийг эрдэм шинжилгээний болон албан бичгийн найруулгад, үүнийгээ дагаад энэ төрлийн орчуулгад чамгүй хэрэглэдэг ч уран зохиолын орчуулга дахь хэрэглээний талаар судалгааны түвшинд төдийлөн авч үзээгүй байна. Тиймээс бид энэ тал дээр тодорхой хэмжээнд судлахыг зорьлоо.

0.1. Хэлзүйн хураах үзэгдэл

Хүн төрөлхтөнд байгалиас заяасан төрөлхийн шинж гэж байдаг ба тэдгээрийн нэг нь аливаа үйлийг аль болох хялбар дөт аргаар хийх гэсэн сэтгэлгээ юм. Энэхүү сэтгэлгээг хэмнэх¹⁸⁰ зарчим хэмээх томъёоллоор илэрхийлэх бөгөөд хамгийн бага ажилбараар өндөр үр дүнг үзүүлэхэд чиглэгддэг. Хэлшинжлэлийн үүднээс авч үзвэл хэлний хэмнэх зарчим (The Principle of Economy)¹⁸¹ буюу (The Economy Principle)¹⁸² нь хэлний бүх түвшин (авиазүй, бүтээвэрзүй, өгүүлбэрзүй)-д явагддаг ч эл зарчмын хүрээнд хамаарагдах хэлний хураах үзэгдэлхэл бүхэндхарилцан адилгүй аргаар илэрдэг. Тухайлбал англи хэлэнд дараах хэдэн аргаар илэрч байна. Үүнд:

- I. Хэлхэцийг дан үгээр илэрхийлэх:
 - 1) a. The **informative** lecture **impressed** all of us.
b. The lecture **gave us a lot of information** and **made a deep impression** on us.
 - 2) a. Our central teaching building is **seaward**.
b. Our central teaching building is **facing toward the sea**.
- II. Гишүүн өгүүлбэрийг нэрийн хэлхэцээр илэрхийлэх:
 - 3) a. I saw **the nurse's arrival**.
b. I saw **that the nurse arrived**.
 - 4) a. **The professor's cordial greeting** was reassuring.
b. **The professor greeted me in a warm and friendly way**, which made me feel at ease.
- III. Бие даасан хоёр өгүүлбэрийг нэг өгүүлбэр болгох:
 - 5) a. I said nothing, **which made him very angry**.
b. I said nothing. **That made him very angry**.
 - 6) a. I went back to the boat, **which was sent drifting to the middle of the stream**.

¹⁸⁰ -Монгол хэлэнд эл үг нь “арвилах, гамнах, сүйтгэл хэмнэх, эдлэх хэрэглэхэд ариглан хэмнэх” (Цэвэл.Я, 2015) гэсэн утгатай аж.

¹⁸¹ -Америкийн хэлшинжээч Н.Чомскийнүүсгүүр хэлзүйн онолынгол зарчмуудын нэг.

¹⁸² -Alessandra Vicentini(2003) болон Guiying Zhou (2012) нарын судлаачид ийнхүү томъёолжээ.

b. I went back to the boat. **The boat was sent drifting to the middle of the stream**” (Guiying Zhou, 2012).

IV. “Тодотгол гишүүн өгүүлбэрийг үүсгэж буй зарим нэгжийг хасах:

-Үйл үгийн нэмэлт (Verb Complement) нь тодотгуулж буй нэр үгийг шууд зааж байвал тодотгол гишүүн өгүүлбэрийн холбох төлөөний нэр (Relative Pronoun) болон үйл үг (Verb/Predicate)-ийг бүхэлд нь хурааж болно.

7) a. In Japanese, the country’s name is **Dai Nihon, Land of Rising Sun**.

b. In Japanese, the country’s name is **Dai Nihon that means/is Land of Rising Sun**.

-Тодотгол гишүүн өгүүлбэр идэвхигүй хэвд байвал холбох төлөөний нэр болон гишүүн өгүүлбэрт идэвхигүй хэвийг үүсгэж буй туслах үйл үг (Auxiliary Verb) болох «TO BE»-ийг хурааж, үндсэн үйл үг (Main Verb)-ийг үлдээдэг онцлогтой.

8) a. “The Twelve Deeds of Buddha” is **the translation of a Tibetan original compiled by Č’os-kyi ’Od-zer**.

b. “The Twelve Deeds of Buddha” is **the translation of a Tibetan original which was compiled by Č’os-kyi ’Od-zer**.

V. Гишүүн өгүүлбэрийг залгаврын хэлхэцээр илэрхийлэх:

9) a. Nomadic people **from Siberia** began crossing the Bering Strait during the Ice Age.

b. Nomadic people **who migrated from Siberia** began crossing the Bering Strait during the Ice Age.” (Отгонсүрэн.Ц, 2014)

Дээрхи жишээ өгүүлбэрүүдийн бүтцийг харьцуулан үзвэл тухайн өгүүлбэрийн утга санааг эхний өгүүлбэр нь хоёр дахиаа илүү үнэн бодит, ойлгомжтой байдлаар илэрхийлсэн ба хамгийн бага нэгжийг хэрэглэхийг зорьсон нь харагдаж байна. Тиймээс дээрхи мэт хэлзүйн хураах үзэгдлүүдийг монгол-англи орчуулгад хэрхэн ашигласан талаар сонирхон, энэ удаагийн судалгааны ажлын хүрээнд үргэлжилсэн үгийн зохиолын төлөөлөл болгож С.Эрдэнийн “Малын хөлийн тоос” болон яруу найргийн зохиолын төлөөлөл болгож Б.Явуухулангийн “Би хаана төрөө вэ” найраглалын англи орчуулгыг сонгон, ажиглаж үзлээ.

1. “Малын хөлийн тоос” зохиолын орчуулга дахь хэлзүйн хураах үзэгдэл

Орчуулгын төрлүүд дотроос “уран зохиолын ажил нь өөр хоорондоо нарийн уялдаа холбоо бүхий задлан шинжилгээ хийх, боловсруулан нягтлах, нэгтгэн үр дүнгээ гаргах гурван үе шатаас бүрдэнэ. Үүний нэгдүгээр шатанд орчуулагч хүн эх зохиолд гадаад ба дотоод талын задлан шинжилгээ хийнэ. Гадаад талын задлан шинжилгээнд тухайн зохиол гарах үеийн нийгмийн орчин нөхцөл, түүх, соёл иргэншил, хүн ардын аж төрөх ёс, зан заншил тэргүүтэн хэрхэн тусгалаа олсныг нягтлан тодруулах ажил багтана. Харин дотоод талын задлан шинжилгээний үед эх зохиолын найруулга, хэлний элдэв

хэрэглэгдэхүүнийг үг зүй, өгүүлбэр зүй, найруулга зүйн үүднээс нарийвчлан авч үзнэ” (Гүрбазар.Р, 2013:4-5) хэмээжээ.

Бидний ажигласнаар эл зохиолд хэлзүйн хураах үзэгдэл дараах хэдэн аргаар илэрсэн байна. Үүнд:

Нэг. Тодотгол гишүүн өгүүлбэр (Adjective Clause)-ийг үүсгэж буй Wh-хэлхэц (Wh-phrase)-ийг бүхэлд нь хураах:

I. Залгаврын хэлхэц (Prepositional Phrase)-ээр:

- 10) а. **Хоймрын орон дээр** ... унтаж байгаа балчир хоёр хүүдээ хувь тавьж байгаа нь энэ.
b. It was for her two small children who were sleeping **on the bed [which is placed]at the back of the ger...**

Энэ өгүүлбэрт “Хойморт **байрлах** орон дээр” гэх тодотгол гишүүн өгүүлбэрийн тодотгол **[which is placed]**-ыг хурааж “хоймор дахь ор” хэмээн залгаврын хэлхэц **[at]**-ээр илэрхийлжээ. Энэ нь монгол хэлний залгамал бүтцийн нэгэн онцлогийг илтгэх бөгөөд харьяалахын тийн ялгалын нөхцөл нь харьяалж, хамаарахын утга илтгэхээс гадна бусад олон утга хийгээд үүргийг өөр дээрээ авдагтай шууд холбоотой юм.

II. Үргэлжлэх цагийн хэлбэрт байгаа үйл үг (V+ing)-ээр:

- 11) а.... **наашилж яваа** хөтөлгөө морьтой хүн үзэгдэв.
b. ... she saw a man **[who was]approaching with a spare horse.**

“**Наашилж яваа** хөтөлгөө морьтой хүн” гэх өгүүлбэрт “морьтой хүн”-ийг тодотгох үүрэгтэй тодотгол гишүүн өгүүлбэрийн Wh-хэлхэц болон BE үйл үг болох**[who—was]** нь бүхэлдээ хураагдаж үндсэнүйл үгийг-INGхэлбэрт шуудхувиргаж**[approaching]** үлдээсэн байна.

III. Өнгөрсөн цагаар хэлбэржсэн үйл үг (V-ppII)-ээр:

- 12) а....**шимийн архи** аягалахад...
b. ... she poured some brandy **[which is]made from milk** into a cup and ...

Соёлын онцлогоос ихээхэн хамааралтайгаар, “**шимийн архи**” гэх үгэнгли хэлэнд байхгүй учир ийнхүү тайлбарлан орчуулжээ. Ингэж тайлбарлахдаа тодотгол гишүүн өгүүлбэрийг үүсгэх Wh-хэлхэц болон BE үйл үг буюу **[which is]**-ийг бүхэлд нь хураан үндсэн үйл үгийг нь өнгөрсөн цагт хувирган **[made]** болгожээ.

IV. Тэмдгийн хэлхэц (Adjective)-ээр:

- 13) а.... **ядрангуй царайтай** өвгөн гадагш гарч ирээд хэдэн мөчийн дотор амжуулав.
b. ... **the forlorn faced**old man [**the old man who has the forlorn face**] went out of the ger to do it.

“ядрангуй царайтай” гэхийг [~~the old man who has the forlorn face~~] гэж тодотгол гишүүн өгүүлбэрээр орчуулахын оронд “the forlorn faced old man” хэмээн нэрийн хэлхэцийн өмнө түүнийг тодотгох үүрэг бүхийгэмдэг нэр болгон товчлон хураажээ.

Хоёр. Байц гишүүн өгүүлбэр (Adverbial Clause)-ийг хураах:

I. Залгаврын хэлхэц (Prepositional Phrase)-ээр:

14) а. **Чанцал хонины гэдэс янзалж**, хажуугийн майханд тогоо дүүрэн мах чанаж авчирсанд...

б. After disemboweling [~~She disemboweled~~] the sheep, Chantsal boiled a large pot full of meat in a nearby tent and when she brought it ...

“Чанцал хонины гэдэс янзалж” буюу “[~~She disemboweled~~ the sheep]” гэх байц гишүүн өгүүлбэрийг хураан орчуулахдаа “Хонины гэдэс янзалсны дараа” буюу “After disemboweling the sheep” хэмээн залгаврын хэлхэцийг оруулж өгсөн байна.

Гурав. Өгүүлбэрийн гол гишүүдийг бүхэлд нь хураах:

I. Угтвар үг (Preposition)-ээр:

15) а. Тууварчдын зүүн жигүүрт байгаа **хундан цагаан гэр** бол Балбарынх.

б. To the left side of the herdsman's tents stood a white ger [~~which has~~] with a whitetop which belonged to Balbar.

“хундан цагаан гэр” гэх нэрийн хэлхэцийг “a white ger [~~which has~~] a white top” гэж тайлбарлан орчуулахдаа тодотгол гишүүн өгүүлбэрийг залгаврын хэлхэцээр орчуулжээ.

II. Үйлт нэр (Gerund)-ээр:

16) а. Өвгөн нь ... зөвлөгөөнд **оролцох яггүй үүрэг** авсан.

б. I have undertaken the responsibility of attending /~~to attend~~ a meeting...

Монгол хэлний үйлт нэр буюу цагт нэрийг англи хэлэнд V+ing болон V+TO infinitive хэлбэртэй дүйлгэх бөгөөдэхний хэлбэр нь **of** угтвар үг (Preposition)-ийн ард байрлаж, нэр үг (Noun)-ийн үүргийг давхар гүйцэтгэх учраас хоёр дахийг бодвол илүү хураасан хэлбэр гэж үзэх талтай. Өөрөөр хэлбэл хоёр дахь нь үйл үг (Verb)-ээр хэвээр байгаа учраас хураасан хэлбэр гэж үзэх боломжгүй юм.

III. Холбоос үг (Conjunction)-ээр:

17) а. Балбараас дутуугүй сайхан **эр бөгөөд**, мулгүй цүлх байртай ажээ.

б. He was a good looking man like Balbar, but [~~he was~~] rather stupid.

Дээрх нийлмэл өгүүлбэрийн гол гишүүд нь ижил учраас хоёр дахь өгүүлбэрийн [~~he was~~]-ийн үүргийг хоёр өгүүлбэрийг холбосон **but** холбоос үг өөр дээрээ авч хураасан байна.

Дөрөв. Нэрийн хэлхэцийг хураах:

I. Төлөөний нэр (Pronoun)-ээр:

18) а. Нутгийн гурван харчуул ирсний **нэг нь** хижээл хүн. **Хоёр дахь нь** нягтлан бодогч. **Гурав дахь нь** улсын заан цолтой ...

b. There were three fellows from the countryside. **One [fellow]** was an old man ... **The next one** worked as an accountant. ... **The third [one]** had the title of ‘Elephant of state’

Энэ өгүүлбэрийн өгүүлэгдэхүүн болох [~~fellow~~]-ийг дахин давтахгүйн тулд **one/ones** гэх үгээр төлөөлүүлэн хураасныг харж болохоор байна.

Тав. Угтвар үгийг хураах:

19) а. Цохиулах ээлжээ **хүлээж буй** лонх гэрийн хаяанд жирийн хэвтэх ажээ.

b. At the side of the ger was arrow of bottles all [~~in/during/while~~] **waiting** their turn.

Мөн өгүүлбэрт тодорхой, чухал үүрэггүй угтвар үгийгийнхүү хураах тохиолдол бий.

2. “Би хаана төрөө вэ” зохиолын орчуулга дахь хэлзүйн хураах үзэгдэл

Яруу найргийн зохиолоос Б.Явуухулангийн дээрхи шүлгийг сонгож, орчуулагч Н.Оюун-Ундраагийн орчуулсан англи хувилбарыг шүүн үзвэл хэлзүйн хураах үзэгдлийг илэрхийлэх дараах хэдэн арга ажиглагдаж байна. Үүнд:

Нэг. Тодотгол гишүүн өгүүлбэр (Adjective Clause)-ийг үүсгэж буй Wh-хэлхэц (Wh-

phrase)-ийг бүхэлд нь хураах:

I. Залгаврын хэлхэц (Prepositional Phrase)-ээр:

20) а. ...**Орсон** буурын шүд өвөл хангинах хоолойд...

b. ...In the gorge the teeth of the male-camel [~~that was~~] **in a rut** suffer perishing cold by the winter...

Дээрхи монгол өгүүлбэрийн **орсон буур** хэмээх холбоо үгийг тайлбарлан орчуулахад **буурыг** тодотгож буй тодотгол гишүүн өгүүлбэрийн Wh-хэлхэц (Wh-phrase) болон BE үйл үгийг хурааж, зөвхөн залгаврын хэлхэцээр илэрхийлжээ.

II. Үргэлжлэх цагийн хэлбэрт байгаа үйл үг (V+ing)-ээр:

21) а. ...Цан хүүрэг **савсаж** үүлс ороох оргилд...

b. ...At the peak wreathed in clouds [~~that was steaming~~] **steaming** hoarfrosts...

Хэдийгээр монгол өгүүлбэрт цагийн утгыг шууд заахгүй ч учир шалтгааны утга далд агуулагдаж буйг англи хувилбараас мэдэх бүрэн боломжтой байна.

Хоёр. Өгүүлбэрийн гол гишүүдийг бүхэлд нь хураах:

III. Угтвар үг (Preposition)-ээр:

22) a. ...Цасан ширхэг царцаж, мөс болох халилд...

b. At the precipice the snowflakes are frozen [~~and are changed/turned~~] **to** ice via congealing...

Эл өгүүлбэрт хэрвээ үйлийн эзэн хийгээд үйл үгийг бүхэлд нь оруулсан бол утга тодорхой байсан ч эл үүргийг уул үйл үгийн шаарддаг угтвар үг авч утгыг төгс гаргах боломжтой болгож байна. Гагцхүү ямар угтвар үг вэ гэдэг асуудал нь тухайн үйл үгээс нэлээн хамааралтайг эндээс харж болно.

IV. Үйлт нэр (Gerund)-ээр:

23) a. ...Зуун түмэн үед монгол хүний **идээшсэн**...

b. ...Where Mongolians have been accustomed to **living for** hundreds years in...

To угтвар үгийн ард байрласан үйл үгийг **-ing** хэлбэрээр хувиргасан нь тухайн үйл үгийг нэршүүлж буй хэрэг бөгөөд энэ тохиолдолд цагийн утгыг илэрхийлэхгүй.

V. Өгүүлэгдэхүүн болон өгүүлэхүүн (Sub + Verb)-ийг шууд

24) a. ...Тэнгэрийн салхинаас бусдыг **дээрээ гаргаж үзээгүй**...

b. ...That have never been mounted on by anybody **but** [~~that have never been mounted on by~~] the wind of the sky...

Дээрх өгүүлбэрийн холбоос үг **but** нь өгүүлэгдэхүүн болон өгүүлэхүүн [~~that have never been mounted on by~~]-ий үүргийг өөр дээрээ давхар авч хураасан байна.

Гурав. Угтвар үг (Preposition)-ийг хураах:

25) a. Хөх манхан тэнгэрийг **эзэгнэнхэн** төрлөө би...

b. I was born [~~in~~] **reigning over** the clear sky of deepest blue...

Эл өгүүлбэрийн **V-ing** хэлбэр нь тухайн үйлийн байдлыг зааж буй учир түүнийг илтгэх угтвар үг **in**-ийг хурааж, үйл үгийг хураасан байна.

Дээрхи мэт хураах үзэгдэл яруу найргийн зохиолд цөөхөн тохиолдож байгаа учрыг “Хэрэв яруу найргийг үргэлжилсэн үгийн уран зохиолд тавьдаг шаардлагын дагуу орчуулаад байвал мэдээллийг цухас төдий дурдсан, утга

санаа балархай, эмх цэгцгүй өгүүлбэрийн хэлхээ болон хувирдаг” (Баясгалан.С, 1986:49) гэж өгүүлснээр тайлбарлаж болох юм.

Яруу найргийн орчуулга нь уран зохиолын бусад төрөл, зүйлийн орчуулгаас нэлээд онцгой, чухал байр суурийг эзэлдэг гэдгийг орчуулагч хэн бүхэн мэднэ. Тэр дундаа орчуулагч бид өөрсдийн яруу найргийн өвөрмөц хөг аялгуу, хэлбэр бүтэц болон дүр дүрслэлийг тэр хэвээр нь орчуулан бусдад түгээснээр монгол яруу найраг дэлхийн тавцанд гарахад маш чухал үүрэг гүйцэтгэх болно.

ДҮГНЭЛТ

Бид дээрхи хоёр зохиолын англи орчуулгыг ажиглаж дараах дүгнэлтийг хийж, энэхүү өгүүллээрээ дамжуулан нэгэн саналыг дэвшүүлж байна.

1. Бидний ажигласан найруулгын хоёр гол төрөл болох үргэлжилсэн үгийн болон яруу найргийн зохиолын орчуулгыг энэ чиглэлийн судалгааны эхлэл болгон ажиглахад хэлзүйнэнэхүү үзэгдэл үргэлжилсэн үгийн зохиолд илүү хэрэглэгдэж байгаа нь мөн түүнчлэн шинжлэх ухааны болон албан бичгийн найруулга хийгээд орчуулгад нэлээд түлхүү хэрэглэгддэг зэргээс үзэхэд үргэлжилсэн үгээр бичигддэг төрлүүдэд ихээхэн хэрэглэгддэг юм байна гэсэн анхны таамаглалыг төрүүлж байна. Үүнийг яруу найргийн зохиолтой харьцуулан хүснэгтээр зэрэгцүүлэн үзүүлбэл:

Хүснэгт-1

№	Хураах арга	Малын хөлийн тоос	Би хаана төрөө вэ
1.	Adjective Clause→Prepositional Phrase	+	+
2.	Adjective Clause→V-ing	+	+
3.	Adjective Clause→V-ppII	+	-
4.	Adjective Clause→Adjective phrase	+	-
5.	Adverbial Clause→Prepositional Phrase	+	-
6.	Verb→Preposition	+	+
7.	Verb→Gerund	+	+
8.	Noun→Pronoun	+	-
9.	Noun/Subject +Verb/Predicate→III	+	+
10.	Preposition→III	+	+

Энэ нь “...цаад зохиолд ямар байдал хэлбэртэйгээр найруулсанчлан найруулж, шүлгийн шад хэдэн үеэр бүтсэн, мөн тэр л тоотой яг ижил зохион байгуулалттай байх ёстой. Тэр бадаг шүлэг бас л уг эх шүлгийн бадаг шадын хэмжээтэй яг адил байх хуультай” (Доржготов.Н, 2003:43) гэсэн ёсоор л хэлзүйн хураах үзэгдлийг яруу найргийн зохиолд хэрэглэдэг бололтой. Мөн яруу найргийн зохиолд “үг бүрийг санасны зоргоор чөлөөтэй хэрэглэх боломж бага байдаг” (Аким.Г, 1984:90) гэдэгчлэн үргэлжилсэн үгийн зохиолыг бодвол харьцангуй цөөн хэрэглэгддэг аж.

2. Гэхдээ зөвхөн эл хоёр зохиолоор хязгаарлалгүйгээр ажиглаж үзвэл хэлзүйн хураах үзэгдэл нь илүү олон арга, хэлбэрээр илэрч болохыг анхаарах чухалтай.

3. Хэлзүйн хураах үзэгдэл аль ч хэлэнд байдаг үзэгдэл. Орчуулгад ч бас чамгүй хэрэглэдэгийг бид дээрхи хоёр зохиолын англи орчуулгын жишээгээр харуулсан гэж үзэж болно. Тиймээс энэхүү үзэгдлийг орчуулгын бас нэгэн арга талаас нь хандаж, цаашид гүнзгийрүүлэн судалбал ямар вэ гэсэн саналыг дэвшүүлж байна.

НОМЗҮЙ

1. Аким.Г.1984. *Орчуулгын санг уудлахад*. Улаанбаатар.
2. Alessandra Vicentini. 2003. The Economy Principle in Language. *Mots Palabras Words-3/2003*. <http://www.ledonline.it/mpw/>
3. Баясгалан.С. 1986. Яруу найраг орчуулах нь. *Орчуулах эрдэм-4*. Улаанбаатар.
4. Бүрнээ.Д, Энхтөр.Д.2003.*Уламжлалт монгол орчуулгын судлалд*. Улаанбаатар.
5. Guiying Zhou. 2012. On the Embodiment of Economy Principle in the English Language. *English Language and Literature Studies*. Vol.2, No2. www.ccsenet.org/ells
6. Гүрбазар.Р. 1996. *Орчуулгын онол, дадлагын үндэс*. Улаанбаатар.
7. Гүрбазар.Р. 2013. Уран зохиолын орчуулгын ажлын үе шатны асуудал. *Орчуулах эрдэм-1*. Улаанбаатар.
8. Дашдаваа.Д. 2010. *Орчуулгын найруулга зүйн бүтэц-утга зүйн үндэс*. Улаанбаатар.
9. Доржготов.Н.2003. *Орчуулга дахь хэлбэр, агуулгын шүтэлцээ*. Докторын зэрэг горилсон нэг сэдэвт зохиол. Улаанбаатар.
10. Лувсанвандан.Ш. 2010 (1978).Хэлний өнгөн бүтэц, гүн бүтцийн тухай асуудалд. *Монгол хэлний үгүүлбэрийн судлал. Шадавын Лувсанванданы бүтээлийн чуулган*. VII боть. Улаанбаатар.
11. Одонтөр.Ш. 1996. *Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүлүүд*. Улаанбаатар.
12. *Орчуулга зүй-1*. 2013. Улаанбаатар.
13. *Орчуулга зүй-2*.2013. Улаанбаатар.
14. *Орчуулга зүй-3*. 2014. Улаанбаатар.
15. *Орчуулга зүй-4*. 2015. Улаанбаатар.

16. Отгонсүрэн.Ц. Харьцаа заасан нэгж өгүүлбэрийн гишүүдийг хураах хэрэглүүр болох нь. (Англи-Монгол хэлний жишээн дээр). МУИС. МСХүрээлэн. “*Acta Mongolica*” ЭШ-ний сэтгүүл. Улаанбаатар. 2014. Vol 15. (411). 111-127-р тал
17. Оюун-Ундраа.Н. 2008. *Сувдан дуслын хэлхээс-3*. Улаанбаатар. Golden Eye ХХК.

УРАН ЗОХИОЛЫН БИЧВЭР ДЭХ КОННОТАТИВ, ПЕРИФРАЗ УТГА, ТҮҮНИЙГ ОРЧУУЛАХ НЬ

Б.Удвал¹⁸³

Товч утга: Аливаа уран зохиол, яруу найраг бол тухайн ард түмний түүх, соёлын онцлогийг маш нарийн дүрсэлсэн бүтээлүүд юм. Дэлхийн сонгодог зохиол, яруу найраг нь хүмүүний оюун ухааны билгийн нүдийг нээж, илүү өргөн, гүн гүнзгий сэтгэдэг зөв хүнийг төлөвшүүлдэг. Харин энэ бүтээлүүдийг гадаад хэлнээс орчуулж Монголын ард түмэнд хүргэх, Монголын сонгодог сайн бүтээлүүдийг гадаад хэл рүү хөрвүүлж гадны уншигчдад хүргэнэ гэдэг орчуулагч хүний хийх ажил. Хэл соёлын ялгаатай ард түмний хэл хоорондын орчуулгыг, тэр тусмаа сонгодог болон зарим хуучирсан үг хэллэгтэй зохиол бүтээлийг орчуулах ярвигтай хэцүү ажил. Уран зохиол, яруу найрагт зохиогч нь бүтээлдээ хүч нэмж, чимэг оруулах зорилгоор коннотаци, перифраз утгыг ашиглах тохиолдол элбэг байдаг үүнийг дүйцэлтэй зөв хийхийн тулд орчуулагч эх хэлнийхээ үгсийн санг, үгийн сангийн хувиргалыг маш сайн хийдэг байх нь зүйтэй юм.

Түлхүүр үг: Коннотаци, перифраз утга, үгсийн сангийн хувиргал

1. Оршил

Коннотаци гэдэг үг нь латин хэлний *con*-буюу хамт, *noto*-буюу нэрлэх, тэмдэглэх гэсэн үгнээс гаралтай бөгөөд хэлний нэгжийн дам утга юм. Коннотаци нь нэмэлт семантик утга ба найруулгын элементийг агуулдаг. Мөн түүнчлэн прагматик мэдээлэл агуулж, юмс үзэгдлийн далд утгыг илэрхийлнэ.

Энэ ухагдахууныг сэтгэл судлалын чиглэлийн судалгаанд анх хэрэглэж улмаар логикт нэвтрүүлсэн. Харин хэл шинжлэлийн тэмдэг судлалд Данийн эрдэмтэн Louis Trolle Hjelmslev оруулсан. Үг бүхэн коннотатив утгатай байдаггүй, тухайн үндэстний хувьд онцлог зүйлс, мөн амьдралд түгээмэл тохиолддог юмс үзэгдэл коннотатив утга агуулж болно. Үгийн коннотатив утга хэд хэдэн өвөрмөц онцлогтой байдаг.

Үүнд:

- Коннотатив утга толь бичигт тэмдэглэгдэхгүй
- Коннотатив утга нь зөвхөн тухайн хэлээр яригчид, тухайн соёлд хамаарах хүмүүсийн хүрээнд ойлгогдоно.
- Коннотатив утга нь ассоциатив түвшинд дам төсөөлөл хэлбэрээр илэрнэ.
- Коннотатив утга нь цаг үеэ дагаж өөрчлөгдөн хувирдаг

¹⁸³ МУИС-ийн Завхан сургууль, ЕЭТ-ийн Англи хэлний багш

- Коннотатив утга нь олон төрлийн мэдээлэл агуулах боломжтой.

Үгийн коннотаци нь зарим тохиолдолд жинхэнэ бодит байдлаас зөрөөтэй байх нь бий. Жишээлбэл: 1980-аад оны үед Монголын нийгэмд “Тагтаа” гэдэг шувууны нэр “Энх тайван” гэдэг коннотацийг агуулж байсан бол бодит байдал дээр энэ бол манай оронд байдаг бусад шувуудын адил энгийн нэг шувууны төрөл юм. Мөн Монголын ард түмний дунд “чоно” гэдэг араатан амьтны нэрийн цаана “Тэнгэрлиг байдал, эр зориг” гэсэн коннотаци агуулдаг.

Коннотаци утгыг семиотикийн үүднээс авч үзвэл денотат утган дээр хавсран орж буй хоёрдогч утга юм. Энэхүү хоёрдогч утгыг бүрдэхэд янз бүрийн хүчин зүйл нөлөөлнө. Тухайлбал, бичгийн хэлний төрөл зүйл (яруу найрагт *дөл* гэвэл сэтгэлийн *дөл* гэх мэт) сэтгэлгээний хэвшмэл хэв маяг (*мантуу* гэвэл *хүнс* гэсэн бас *хятад* гэх коннотаци илэрдэг) нөлөөлдөг.¹⁸⁴

Англи, Америк хүмүүсийн өдөр тутмын ярианд *the cap and gown* гэхэд *graduation ceremony, student* гэх коннотаци; *my better half* гэхэд *my wife/husband/honey* гэх коннотаци агуулагдаж байдаг.

Уран зохиол, яруу найргийн бичвэрт коннотаци нь перифраз хэлбэрээр илрэх нь их. Перифраз нь юмс, үзэгдэл, үйл явцыг нэрлэсэн шууд утгаар нь бус далд утгаар өөр үг, хэлц ашиглан илэрхийлдэг найруулга зүйн нэг арга бөгөөд эртний Библи судар болон Латин хэл дээрх яруу найрагт ихээхэн дэлгэрсэн байдаг. Дундад зууны үеийн болон Европын сэргэн мандалтын үеийн зохиолч яруу найрагч нар перифраз аргаар зохиол бүтээлийнхээ уран яруу байдалд чимэг оруулж бичдэг байжээ.

Оросын эрдэмтэн Илья Романович Гальперин 1981 онд Байроны бүтээлд перифразийг хэрхэн хэрэглэсэн талаар судласан ажилдаа.¹⁸⁵

“*And Harold stands upon the place of skulls,*

The grave of France, the deadly Waterloo.”

“*The hoarse, dull drum would sleep,*

And Man be happy yet.” Энд эх бичвэр бүтнээрээ байхгүй ч дайн байлдааны тухай коннотаци утга ойлгогдож байна. Энд *hoarse, dull drum* гэсэн үгс дайн тулааныг илэрхийлсэн далд утгатай метоним гэж тайлбарласан байна. (1815 оны Waterloo-гийн дэргэдэх тулаан гэж алдаршсан Францын Наполеон хааны Прусс, Британий армид ялагдсан тулаан)

Перифразийг илрэх хэлбэрээр нь 2 хувааж үздэг¹⁸⁶

¹⁸⁴ Орчуулах эрдмийн үндэс. ХИС. 2015

¹⁸⁵ I.R Galperin Stylistics 1981 х-170

¹⁸⁶ I.R Galperin. Stylistics. 1981 х- 172

- Logical буюу учир зүйн перифраз. Жишээ нь *instruments of destruction = pistols*/сүйтгэж сөнөөх зүйл = буу/; *the most pardonable of human weakness = love* /ядарсан нэгнийг өршөөн тэтгэх = хайр/
- Figurative буюу утга шилжсэн перифраз: Жишээ нь *in disgrace with fortune and men's eyes = in misfortune* /эрчүүдийн өмнө гутамшиг болох = азгүйтэх/; *to tie the knot = to marry* / уяж зангидуулах = гэрлэх, хурим хийх/

Уран зохиол болон яруу найргийн орчуулгад коннотаци, перифразийг орчуулахдаа үгсийн сангийн хувиргал хийж орчуулах нь илүү тохиромжтой юм. Орчуулгын сэтгэгц хэл шинжлэлийн үүднээс эхлээд орчуулагч тухайн бичвэр дэх коннотаци, перифразийн далд утгыг ойлгож, дотроо кодлоод дараа нь орчуулгын текст болгон буулгахдаа эх хэлний нэгжийн зөв хувилбарыг сонгож орчуулгын бичвэр болгон буулгана.

Алтай овог хэлний Монгол хэл, Энэтхэг –Европ бүлгийн Орос, Англи хэлнүүд хэл зүйн өөр бүтэцтэй, соёлын асар их ялгаатай учир ижил төстэй хоёр зүйлийн нэгийнх нэр нөгөөд шилжсэн метафор утга, коннотаци, перифраз утга их тааралддаг бөгөөд эдгээрийг Монгол уншигчдад ойлгомжтой зөв орчуулахын тулд зайлшгүй үгийн сангийн хувиргал хийх шаардлагатай болдог.

Г.Аким үгсийн сангийн хувиргалыг: Харь хэлний үгийн хам үгтэйгээ хамтран гаргаж байгаа утгыг олж, толинд зааснаас өөр тохирлыг оноохдоо хэрэглэдэг логик-сэтгэхүйн аргыг үгийн сангийн хувиргал гэж тодорхойлсон. Үгийн сангийн хувиргалыг Оросын орчуулгын онолч Рецкер:

1. Утга нарийвчлах
2. Утга ерөнхийлөх
3. Утгыг өрнүүлэх
4. Бүхлээр нь өөрчлөх
5. Нөхөх гэж ангилсан байдаг¹⁸⁷

Эх зохиол дахь коннотаци, перифразийг орчуулах нь:

Америкийн зохиолч Чарльз Диккенсийн “Дэвид Копперфилд” романыг 1959 онд Орос хэлнээс Монгол хэлэнд буулгасан. Энэ зохиолд орчуулагч зарим нэг коннотаци агуулсан үгийн далд утгыг хувиргал хийлгүй шууд орчуулсан байдаг ч Монгол уншигчид энэ гайхамшигт романаас тухайн үеийн Английн нийгэм, язгууртан болон энгийн ардын амьдралын зовлон жаргал, соёлын онцлогийг бүрэн ойлгох боломжтой бүтээл юм.

Коннотаци, перифраз агуулсан жишээ:

¹⁸⁷Г.Аким. Орчуулгад үгсийн сангийн хувирлыг хэрэглэх нь. Шинжлэх ухаан амьдрал 1980.

1. ...Contented? He answered, merrily, "I never contented except with your freshness, my *gentle Daisy*. (elliptical sentence)

Сэтгэл ханах гэнээ гэж Стийрфорт хөгжилтэйгөөр давтаж хэлээд яагаад чигтэгж бодов доо. Надад хонгор сэтгэлтэй замбага чиний минь гэнэхэн сайхан аашнаас өөр сэтгэл ханамжтай юу ч байдаггүй. /22-р бүлэг. Хуучин нөхөд шинэ байдалд /

Энэ өгүүлбэрийн Монгол орчуулгыг уншихад насанд хүрсэн хоёр эр хүний бие биедээ хандсан нөхөрсөг яриа гэхээсээ, нэгэн эр хүний эмэгтэй хүнд хандаж ярьсан хайр сэтгэлийн яриа шиг ойлгогдохоор байна.

Харин зохиолч Англи хэлний *Gentle* гэдэг үгийг сонгож авсан энэ үг хэдий “**уян зөөлөн**” гэдэг шууд утгатай ч хүний зан чанар, онцлог заасан тэмдэг нэрийн үүргээр орохдоо эр хүйс рүү илүү хандсан коннотаци утга агуулдаг нь **Gentle** –гэдэг үгийн толь бичгийн тайлбараас харагддаг.

Gentle. I – aristocratic, gentlemanly, ladylike,

Gentle. II - belonging to or characteristic of the nobility or aristocracy; "an aristocratic family"; "aristocratic Bostonians"; "aristocratic government"; "a blue family"; "blue blood"; "the blue-blooded aristocracy"; "of gentle blood"; "patrician landholders of the American South"; "aristocratic bearing"; "aristocratic features"; "patrician tastes"

Англи эхэд байгаа **Daisy** гэдэг үгийг **Замбага** гэж шууд утгаар орчуулсан байгаа нь ярилцагч хүнийг бүр эмэгтэйлэг болгон дүрсэлжээ. Гэтэл эх зохиолд ярилцагч хүн нь зохиолын гол баатар насанд хүрсэн залуу язгууртан эр Дэвид юм.

Сонгодог уран зохиолын өвөрмөц найруулгад зохиогч перифраз утгаар Дэвидийг тэр үеийн Английн язгууртан хөвгүүдийн нийтлэг төрх болсон цайвар царай, цэвэрхэн төрх, хар ажилд эвдрээгүй биеийн танхил байдлыг дүрсэлж **Gentle daisy** гэдэг үгийг сонгосон байгаа нь Англи хүмүүст царайлаг язгууртан эрийг дүрсэлж чадаж байгаа бол орчуулгыг уншаад Монгол хүн ингэж ойлгох боломжгүй юм.

Замбага гэдэг нь бурханд тахил өргөдөг жижигхэн цагаан дэлбээтэй мөнх ногоон навчтай цэцэг юм. Монгол хүний сэтгэхүйд эр хүнийг цэцэгтэй зүйрлэх зүйрлэл огт байхгүй тул энэ өгүүлбэрт үгсийн сангийн үг солих, орших гэдэг орчуулгын хувиргалын аргыг хэрэглэж, **Gentle daisy** гэдэг үгийг **эрхэмсэг залуу найз минь** гэж шилжих утгаар нь сольж, **Your** (possessive pronoun) гэдэг хамаатуулах төлөөний үгийг **гэнэхэн сайхан аашнаас чинь** гэж найруулсан бол утга дүйцсэн орчуулга болох байсан болов уу гэж үзэж байна.

2. "...I hope Butterbur sends this promptly. A worthy man, but his memory is like a **lumber-room**; thing wanted always buried. If he forgets, I shall roast him.Fare well!" (J.R.R. Tolkien. The fellowship of the ring. The Strider.)

“...Найдаж байна шүү. Лавр энэ захиаг хурдан илгээнэ. Хүн шиг л хүн, даанч ой той гэж **шүүрэн шанага даа**. Мартвал тэрнээр шөл хийнэ. Аз хийморь тань бадраг!” (Ж.Р.Р. Толкейн. Бөгжний ахан дүүс. Тэнэмэл. Ж.Оюунцэцэг)

Энэ өгүүлбэрт **lumber room** гэдэг нь **модон амбаар, пин** гэсэн шууд утгатай *хэрэггүй зүйл* гэсэн перифраз илэрсэн хэлц юм, **thing wanted always burreid...** гэсэн контекст утгыг нь орчуулбал **хог новш дүүрсэн** гэсэн утгатай. Орчуулагч эдгээр хэлцийн утгыг ерөнхийлж **шүүрэн шанага** гэдэг үгийг сонгосон нь туйлын мартамхай гэсэн далд утгыг Монгол хүний сэтгэхүйд шууд буухаар орчуулга болсон байна. Хэрэв утга ерөнхийлөх хувиргал хийлгүй шууд үгчлэн орчуулсан бол тэр хүний мартамхайг нэлээд тойруу, ойлгомж муутайгаар илэрхийлэх байсан.

“**Farewell!**” гэдэг үг аян замын үдэлтийн “Сайн яваарай! Баяртай!” гэсэн утгатай. Орчуулагч энд үгсийн сангийн хувиргалын *бүхлээр нь өөрчлөх арга* хэрэглэн Монголчуудын сайн мэдэх **Аз хийморь тань бадраг!** гэсэн үдэлтийн үгээр сольсон нь аюулыг сөрж аз туршин яваа аянчдад яг тохирох үг юм. Эх бичвэрийн хам утгаас нь харахад энэ тохиолдолд зүгээр нэг “Сайн яваарай! Баяртай!” гэдэг үг утга зүйн хувьд хүчгүйдэх юм.

Энэ бүгдээс харахад аливаа ард түмний хэл соёлыг дамжуулж нэг хэлнээс нөгөө хэлрүү орчуулга хийнэ гэдэг асар их хөдөлмөр зүтгэл юм.

“Хүний тархинд болж байгаа процесс аль ч ард түмэнд адилхан байдаг. Түүнийг илэрхийлэх арга нь хэл юм. Нэгэнт сэтгэхүйн процесс адил байхад нэг хэлний ухагдахуунд тохирох ухагдахуун нөгөө хэлэнд байх боломжтой. Харин энэ тохироог олж зөв хувиргал хийх нь орчуулагчийн ур чадвар” гэж эрдэмтэн Г.Аким гуайн бичсэнтэй бид санал нэг байна.

Дүгнэлт

Коннотаци, перифраз утга нь аливаа хэлэнд түгээмэл илэрдэг, бодит юмс үзэгдлийг заадаг хэдий ч өөр хэлэнд орчуулж дамжуулахад нэлээд төвөгтэй утга юм. Тогтсон утга байгаа боловч тодорхой денотат байхгүй хийсвэр үгс ч бас байдаг *аврал, өршөөл, гэгээрэл, буян* гэх үгсэд *бурхан* гэх коннотаци утга агуулагддаг ч бурхан нь байхгүй хийсвэр зүйл. Коннотаци, перифраз утгын орчуулга нь нэг талаараа зөвхөн тухайн хэлээр яригч ард түмэн, тухайн соёлд хамрагчдын хувьд ойлгодог өвөрмөц соёлын нэг хэлбэр иймээс үүнийг орчуулах нь соёлын орчуулга болдог. Хоёр өөр хэл, соёлтой ард түмний хэл, соёл хоорондын орчуулгыг сайн хийхийн тулд орчуулагч тухайн хэлээр яригч ард түмний түүх соёл, хэл хоорондын харилцааны онцлог талуудыг сайтар судласан байх шаардлагатай. Ялангуяа уран зохиол яруу найрагт коннотаци, перифраз утга агуулсан соёлын онцлог ялгаа их байдгийг анхаарч орчуулга хийх нь зүйтэй юм.

Abstract

This research paper seeks to explain how the method of lexical transformation can be employed to maintain the stylistic attributes of an original literary work when translating it.

Despite the changing literary environment, classical literature remains integral to a well-rounded and comprehensive education, even if this literature is not always available in people's native tongue. Translating classical literature will allow people to more directly benefit from these classics.

However, there are several challenges involved in translation, due to the fact that languages most commonly used in classical literature, including English and Russian, are in the proto-Indo European language family, while Mongolian is in an Altaic Asiatic language family. As such aspects like lexical correspondence, idioms, and syntax don't always directly correspond; lexical transformation must be applied properly to ensure connotations are maintained and the essences of the ideas are properly communicated. Periphrasis is widely used in the literary and every day communication. Periphrasis as a stylistic device is a new, genuine nomination of an object, a process which realizes the power of language to coin new names for objects by disclosing some quality of the object.

Ном зүй

Монгол хэлээр:

- Аким. Г (1984) “**Орчуулгын санг уудлахад**”, Уб.,
Бадамдорж.Д (2006) “**Монгол хэлний үгийн сангийн утгазүй**”, Адмон, Уб.,
Хэл шинжлэл “Соёомбо” нэвтэрхий толь
Базаррагчаа, Мөнхжаргал, (2000) “**Монгол хэл**”, БСШУ-ны Яам, Уб.,
Бат-Ирээдүй.Ж (2008) “**Монгол хэлц үг, хэллэгийн утга хэрэглээ**”, Мон-Эдюкэшн Пресс. Уб.,
Я. Цэвэл, (1966) “Монгол хэлний товч тайлбар толь”, УБ
Ж.Оюунцэцэг (2009) “Бөгжний эзэн” Уб.,
Ш.Очирбат, (1959) “Дэвид Кооперфельд” Уб.,

Англи хэлээр.

- Claire Kramsch (1998) “**Pocket Oxford dictionary**” Oxford University Press,
J.R.R. Tolkien (2002) “Lord of ring, Fellow of ring” US. Boston
Roget's 21st century thesaurus dictionary
Charles Dickens.(1850) “David Copperfield.”

ХЯТАД-МОНГОЛ ОРЧУУЛГАД ӨВӨР МОНГОЛ ОРЧУУЛАГЧИД ТАВИГДАХ ҮНДСЭН ШААРДЛАГЫН ТУХАЙ

Б.Хөгжилт¹⁸⁸

Орчуулага гэдэг бол өргөн утгаараа хэл ба хэлний, хэлний хувилбар ба хэлний хувилбарын, хэл ба хэлний бус кодын хоорондох хөрвүүлэлт, үндсэн мэдээллийн дамжуулалтыг хэлнэ. Явцуу утгаараа хэлний хоорондох хөрвүүлэлт болно. Иймээс орчуулага нь орчуулагчаар субъект болгосон хэлний хоорондох, хэл болон хэлний бус код хоорондох мэдээллийг итгэмжтэй, чөлөөтэй, яруу тод дамжуулах үйл явц мөн. Хятад, Монголын харилцаа бүх салбарт өргөн хөгжиж байгаа өнөө үед харилцааны гүүр болох орчуулагчдад тавигдах шаардлага улам бүр өндөржсөөр байна. Өвөр Монголчууд бол Монголчуудтай нэг үндэстэн, Хятадын цөөнх болсны хувьд, хэлний талаар өөрийн давуу талтай ч түүхийн зарим цаг үед хоёр орны харилцаа зогсонги байсан, ондоо ондоо улс төр, соёлын нөлөөлөл гэх мэт шалтгаанаас улбаалж, зарим нэр томьёо, хэл хэллэгийн ялгаа бий болж өргөжсөн нь ч үгүйсгэхийн аргагүй юм. Ийнхүү Өвөр Монгол орчуулагчид тавигдах шаардлагад нийтлэг зүйлс байхаас гадна, өвөрмөц зүйлс бас байгаа юм. Эдгээрээс шинжлэн өгүүлбээс:

1. Бат бэх хэлний үндсэн чадавхтай байх хэрэгтэй

Орчуулагч нь анхны хэл ба зорилтот хэлийг эзэмшиж, эхийг зөв ашиглах, ойлгох, орчуулах чадвартай байх ёстой. Өөрөөр хэлбэл, Монгол, Хятад хэлний орчуулагад орчуулагч нь хоёр хэлний зүй, өгүүлбэр, эхийн бүтцийг сайн эзэмшсэн мөртлөө үгсийн сангийн баялагтай байх хэрэгтэй. Өвөр Монгол орчуулагчдын хувьд, бас кирилл монгол үсгийн хэлзүй, өгүүлбэр, эхийн бүтцэд нилээд суралцсан байх шаардлагатай.

Мэргэжлийн хувьд, заавал хэлний мэргэжил сурсан гэж хязгаарласан ёс байхгүй, учир нь орчуулагын цар хүрээ маш өргөн, адил бус хэлбэр төрөл, цаг орон зайд адил бус мэргэжлийн, төвшиний орчуулагчийг шаарддаг. Мэдээж мэргэжлийн орчуулагчид илүү давуу талтай байдаг.

2. Соёлын суурь мэдлэгээр баян байх хэрэгтэй

Энэ нь анхны хэлийг зөв ойлгох, эх бүтээлийн үзэл санаа, агуулгыг ойлгомжтой, итгэмжтэй, яруу тод дамжуулан илэрхийлэхийн бас нэгэн үндсэн нөхцөл болно.

¹⁸⁸ ӨМИС-ийн Монгол судлалын төвийн дэд профессор, Монгол судлалын дээд сургуулийн Кирилл монгол мэргэжилийн бакалаврын ангид “монгол-хятад орчуулгын онол ба практик” хичээл заадаг.

Соёлын суурь мэдлэгт хос хэлний түүх, шашин, улс төр, газар зүй, цэрэг, дипломат, эдийн засаг, соёл, шинжлэх ухаан технологи, ёс заншил гэх мэтийг хамаарна. Тэгвэл Өвөр Монгол орчуулагчид дээрх шаардлага байхаас гадна, бас хоёр орны монгол үг үсгийн ялгааг эрхбиш сайн ойлгосон нь алдаа мадаг гарахаас сэргийлнэ.

◆ Хэл нь нийгмийн хөгжил, өөрчлөлтийн дагуу, түүхийн өөр өөр цаг хугацаа, орон зайд адил нэг үг нь өөр өөр утгатай байх хандлагатай байдаг. Үүнийг тухайн утга санаагаар ойлгон дамжуулсан нь чухал. Жишээлбэл:

-Орныг Монголд улс орон (国家) гэх утгаар хэрэглэж байхад, Өвөр Монголд орон нутаг (地方, газар орон (地点), бүс нутаг гэсэн өргөн утгаар (地区) ойлгож байдаг.

-Монголд ач (孙子) гэхэд Өвөр Монголд омболо гэж, ач нь авгын хүүхдүүдээр ойлгогдоно (侄子).

-Гэх мэтчлэн Амаржих газрыг (妇产科) Хөнгөжөх газар гэж, Террорист үйл явдал, алан хядах ажиллагааг (恐怖事件) Сүрдүүлгийн хэрэг явдал гэх зэрэг маш олныг дурдаж болно.

◆ Зарим үг нь тодорхай нөхцөл байдалд бий болдог. Жишээлбэл:

-Монголд Нинжа гэдэг нь алтны шороон ордыг ганц хоёул байгаль орчинд халтай аргаар олборлож байгаа хүмүүсийг хэлнэ. Энэ нь япон хэлний 忍者 гэсэн үгээс гаралтай билээ.

-Канондох нь хувилах гэсэн утгатай байж, Японы Canon (佳能) гэсэн брэндээс гаралтай нь тодорхой.

◆ Хэвшсэн үг өгүүлбэрүүдийн ялгаа.

-Тоглоом яриаг Өвөр Монголд наадам хийлээ гэх (开了玩笑).

-Хүндэтгэлийн арга хэмжээг зочлох гэх (设宴款待).

-Тавтай саатна уу-г баярлан угтъя гэх (欢迎).

-Хийлгэсэн хагалгааныхаа дагуу хяналтанд орж байх ёстой хяналтанд орохыг байцаалгах гэх (根据手术情况必须做复查).

◆ Газарзүйн нэр томъёоны ялгаа.

-Температурыг агаарын дулаан гэх (气温).

-Хэмийг градус гэх (度数).

-Цаг агаарыг цаг уур гэж (天气), харин цаг уур нь Монголд метеорологийг заана (气象).

- Геоморфологи газрын гадар хөрс гэх (地貌) .
- Үлэг гүрвэлийг аварга гүрвэл гэх (恐龙) .
- ◆ Нийгэм улс төрийн түүхэн замнал адил бусаас нилээд их нэр томъёоны ялгаа бий болсон байна.
 - Үйлдвэрчний эвлэлийг ажилчны эвлэл гэх (工会) .
 - Иргэнийг эрхэт ард гэх (公民) .
 - ААН-г аж ахуйлал гэх (企业) .
 - Группыг бүлэглэл гэх (集团) .
 - Элит, Шилмэлийг охь содууд гэх (精英) .
 - “Монголыг танилцуулах” аяны хүрээг аяны хөдөлгөөн гэх (在推介蒙古活动范围内) .
 - Үнэт зүйлсийг өртгийн үзэл буюу эд баялаг гэх (价值观或者财富) .
 - Эдийн засагийг аж ахуй гэж (经济) , харин эдийн засаг нь Өвөр Монголд санхүүг (财政) заана.
 - Банк санхүүг мөнгөн гүйлгээ гэж (金融) , харин мөнгөн гүйлгээ нь Монголд 货币流通 гэсэн утгатай.
 - Хотын дүүргийг хотын тойрог гэж (城区) , харин дүүрэг нь хот ойролцоох тосгоныг заана.
 - Хороололыг орон сууцны тойрог гэх (住宅小区) .
 - Валютыг гадаад гуйвуулга гэх (外汇) .
 - Ашигт малтмалын ордыг хүдрийн хэвтэр гэх (矿床) .
 - Семинар, эрдэм шинжилгээний бага хуралыг судлан ярилцах хурал гэх (研讨会) .
 - Ашигт малтмалын нөөцийн нөөцийг хадгалагдац гэх (储量) .
 - Баялагыг эх баялаг гэх (资源) .
 - Алба, тамгын газрыг албан гэр, албан газар, албан танхим гэх (办公室、办公处、办公厅) .
 - Стратегийг байлдах бодлого гэх (战略) .

-Геополитикийг газарзүйн улс төр гэх (地缘政治) .

-Үүрэг ролыг үйлдэл гэх (作用) .

3. Орчуулгын онол, нийтлэг ур чадвард танил дасал байх хэрэгтэй

Гадаад, дотоодын алдарт орчуулагчдын дүгнэсэн орчуулгын тухай үндсэн стандартад уг зохиолд үнэнч, үг хэлээр чөлөөтэй бөгөөд яруу тод зэргийг чухалчилсан байдаг. Үнэнч итгэмжтэй байдал бол орчуулгын амин чухал асуудал болно. Анхны хэлний жинхэнэ утгад заавал үнэнчээр хандсан байх хэрэгтэй. Хэлээр чөлөөтэй гэдэг нь анхны хэлний бүтцэд хүлэгдэхгүй, харин зорилтод хэлний өвөрмөц хэллэгийн дагуу орчуулан зохицуулсан байх. Үүнд үсэгчилж орчуулах болон утгачилж орчуулах гэсэн асуудал бий. Хоёуланг нь заавал уян хатан уялдуулсан байх хэрэгтэй. Аль нэгийг давуулж, өрөөл нэгийг дордуулж болохгүй. Хятадын алдарт уран зориолч Ба Жинь (巴金) ярихдаа: “миний бодлоор, үсэгчилэх болон утгачилах гэсэн ялгаа баймааргүй, орчуулгын арга ижилхэн зүйл бий, сайн орчуулага нь үсэгчилсэн мөртлөө утгачилсан байж таарна” гэжээ. Жишээлбэл:

-Ямааны махыг халуунд нь гэснийг үсэгчилбэл: 山羊肉须趁热吃, утгачилбал:趁热打铁.

-Хурын дараах мөөг шиг гэснийг үсэгчилбэл: 雨后蘑菇般, утгачилбал: 雨后春笋般.

-Нэг сумаар хоёр туулай буудах гэснийг үсэгчилбэл: 一箭双兔, утгачилбал: 一箭双雕、一举两得、一石二鸟.

-远亲不如近邻-г үсэгчилбэл: Холын хамаатан ойрын хөршийг хүрэхгүй, утгачилбал: айл хүний амь нэг, саахалт хүний санаа нэг.

-读万卷书, 行万里路-г үсэгчилбэл: Түмэн боть ном уншиж, түмэн газар явнам, утгачилбал: эрдэнээр биеэ чимэхээр эрдмээр биеэ чим, эсвэл, олбогийг цоортол суусан мэргэнээс олныг тойрсон мунхаг дээр.

-掩耳盗铃 -г үсэгчилбэл: Чихээ бүглэж хонх хулгайлах, утгачилбал: өөрийгөө хуурах.

-说一口流利的汉语-г үсэгчилбэл: Хятад хэлээр урсам ярьдаг, утгачилбал: хятад хэлээр чөлөөтэй “ус цас шиг”ярьдаг.

Яруу тод гэдэг нь оновчтой, яруу, авсархан, үгийн баяныг дэндүү хэтрүүлэхгүйг хэлнэ. Энэ талаар “орчуулага бол урвалт мөн”, “Орчуулга бол

бүсгүй хүн шиг , итгэлтэй нь гоё биш, гоё нь итгэлтэй биш” гэж анхааруулж хэлсэн сургаал үгнүүд бий.

Онолын талаар, АНУ-ын Найдагийн /Eugene Nida/ “Уншигчийн хариу тусгалын онолд” уг зохиолд үнэнч, хэлбэр нь зохистой, уншигчийн сонирхолыг татах бөгөөд өгөх мэдрэмж нь нэгэн адил гэж, Хуучин ЗХУ-ын Федоровын “дүйцсэн онолд” үүрэг роль ба хэл текст нь дүйцсэн байх гэж, Хятадын Чень Жуншүгийн (钱钟书) “идээшүүлэх сургаалд” хэлний зуршлын ялгаанаас шалтгаалж, албадан мохоосон ул мөр үлдээхгүй мөтлөө анхны амтыг бүрэн хадгалсан” гэж тодорхойлсон байдаг.

4. Толь бичиг болон туслах арга хэрэгсэлд танил дасал байх хэрэгтэй.

Орчуулагчийн санах ой, мэдлэг нь хязгаарлагдмал байдаг учраас асуудал тулгархаар хаана зөв хариулт олж авахыг мэдсэн байх ёстой. Толь бичгээс гадна туслах хэрэгсэлд эдүгээ нийтлэг хэрэглэгдэж байгаа google орчуулага гэх мэтийг сайн ашиглаж сурсан байх хэрэгтэй. Гэхдээ тэдгээр нь зөвхөн туслах хэрэгсэл төдий, нэр томъёо хайхад дөхөм ч өгүүлбэр зүйлсийн орчуулагад учир дутагдалтай. Хятадын хэлний шинжээч Лю Шүшиангийн (吕叔湘) хэлсэнчлэн: “Анхны гар бичмэлийн хажууд толь бичиг, хэлний зүйн ном тавьж, ийш тийшээ харж байж сая нэг мөр орчуулсан бол энэ тухай ярихаа больёо. Ландерс /Landers/: “Хүчин чармайлт хийхгүй, бухимдалыг тэвчих хүсэлгүй хүн хэзээ ч орчуулагч болж чадахгүй” гэжээ.

5. Аман орчуулагч нь сайн хэлэлцээрч байх хэрэгтэй.

Сайн хэлэлцээрч гэдэг нь өөрийн гүүр буухиагийн үүрэг ролио бүрэн гүйцэд биелүүлсэнийг хэлнэ. Орчуулагч нь яригч ба сонсогчын хооронд яасан ч гуравдагч тал болж болохгүй. Гоголийн /Gogol/ хэлсэнчлэн: “Төгс Орчуулагч нь шил шиг байх ёстой, ил тод бөгөөд сонсогч, уншигч түүний оршихуйг мэдрэхгүй” гэжээ.

Ашигласан ном зүй:

1. 奈达、泰博，翻译理论与实践，1969 年；
2. 刘季春编著，实用翻译教程（修订版），中山大学出版社，2007 年；
3. Б.Хөгжилт. Монгол (кирилл) хятад орчуулгын суурь хичээлийн хөтөлбөр,2014

“ЧҮНХЯНГ БҮСГҮЙН ДОМОГ” ЗОХИОЛЫН ОРЧУУЛГЫН ХЭЛ НАЙРУУЛГЫН ТУХАЙД

Ц. Оюунгэрэл¹⁸⁹

Товч утга: Орчуулагч Д.Сайнбилэгтийн орчуулсан “Чүнхянг бүсгүйн домог” нь солонгосын утга зохиолын шилдэг төлөөлөл бөгөөд хэн бүхний мэдэх, тэр бүү хэл сурах бичигт зайлшгүй судлах зохиолын тоонд орсон бүтээл юм. Эртний хятадын сонгодог сургаал, шүлэглэл ихтэй, нэр томъёо ихтэй энэхүү зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан нь орчуулагчийн нөр их хөдөлмөр билээ. Зохиолын гол дүрийн үйл хөдлөл, байр байдал, байгаль орчны дүрслэл нь монгол хэлнээ яруу тансаг буусан байдаг. Энэ нь орчуулагчийн гадаад хэлний ур чадвар төдийгүй эх хэлний мэдлэг, найруулгын чадвар бузгай болохыг илтгэх төдийгүй монгол сонгодог бичгийн хэлээр найруулан бичсэн нь орчуулгын хэл найруулгыг тэр хэмжээгээр яруу тансаг болгожээ. Шүлэглэсэн хэлбэрийн толгой мөр холболт, хүндэтгэлийн үгийн зохистой хэрэглээ, хоршоо үгийн найрлага зэргийг чадамгай ашигласан нь уг бүтээлийн үнэ цэнийг улам нэмэгдүүлж байна.

Түлхүүр үг: Солонгосын уран зохиол, Чүнхянг бүсгүйн домог, орчуулгын хэл найруулга, хүндэтгэлийн үг, хоршоо үг, шүлэглэсэн хэлбэр

0. Оршил

Монголчууд эртнээс гадаад улсын утга зохиолыг төрөлх хэлнээ орчуулан уншиж, танилцсаар иржээ. Олон орны ардын үлгэр домог төдийгүй роман, тууж өгүүллэгийг эх хэл дээрээ уншсаар ирсэн нь гүүш орчуулагчдын ач гавъяа юм. Ардчилсан хувьсгалаас өмнө ихэвчлэн орос зөвлөлтийн зохиолчдын зохиолын орчуулга юмуу өөр орны зохиолыг орос хэлнээс дам орчуулсан зохиол байлаа.

Орчуулга гэдэг амар ажил биш бөгөөд ялангуяа уран зохиолын орчуулгыг аль нэгэн гадаад хэлийг гаргуун сайн эзэмшсэн гээд хэн бүхний хийх зүйл биш бөлгөө. Гадаад хэлний мэдлэгээс гадна эх хэлээ сайн мэддэг, монголоор сэтгэж, монгол хэлээр бичиж найруулах эрдэм чадварт боловсорсон байх хэрэгтэй.

Манай монголчууд дорны уран зохиолтой эртнээс танилцаж, социалист нийгмийн үед БНАСАУ-тай харилцаатай байж, зарим нэг зохиол, үлгэр домгийг орчуулж ирсэн хэдий ч, өмнөд солонгосын утга зохиол 1990-ээд оноос хойш уншигчдын хүртээл болжээ. Энэ үеэс солонгосын шилдэг өгүүллэг, шилдэг шүлгийг монгол хэлнээ орчуулах ажил ид өрнөж, олон орчуулагчдын бүтээлүүд төрөн гарчээ. Түүний дотроос солонгосын пансури буюу дуулалт жүжгийн нэгэн томоохон төлөөлөл болох “Чүнхянг бүсгүйн домог” зохиол доктор Д.Сайнбилэгтийн орчуулснаар монголын ард түмэнд хүрсэн байна. Уг

¹⁸⁹ ОУУБИС-ийн багш

орчуулгын бүтээлийн хэл найруулгын онцлог, уламжлалыг хадгалсан байдлын тухай онцлон тэмдэглэж, яруу тансаг орчуулгын чанар чансааг тодруулан гаргах нь уг өгүүллийн гол зорилго юм. Монгол уншигчдад хүрсэн энэхүү орчуулгын бүтээлийг солонгосын уран зохиолыг шимтэн уншигч хэн бүхэн, судлан шинжлэгч эрдэмтэн судлаачдад орчуулгын сайн талыг илрүүлэн гаргаснаар бидний үед нэгэн орчуулагч, солонгосын нэгэн сайхан зохиол орчуулагдсаныг тэдний сонорт хүргэнэ. Орчуулгын зохиолын хэл найруулга яруу тансаг, энгийн эрхэм байснаар тухайн улсын уран зохиолыг өөр үндэстэнд шууд хүргэх дөт зам болдог билээ.

1. Солонгосын уран зохиолын тухай

Солонгосын эртний уран зохиол нь солонгосын хойгт хүн суурьшиж эхэлсэн үеэс эхлэлтэй гэж үздэг ба амнаас ам дамжин хэлэгдэж байсан үлгэр домог бичгээр үлдэн солонгосын утга зохиолын санг баяжуулжээ. Тан улсын үед Чөнги буюу “хачин жигтэй явдлыг өгүүлэх нь” гэсэн утга бүхий бичвэрийн хэлбэр ихэд дэлгэрч, Корё улсын дээд зиндааныхан аман үлгэр домогтой уялдуулан зохиосноор үргэлжилсэн үгийн зохиол бий болсон байна. Тиймээс эхэн үеийн уран зохиолын бүтээлүүдэд домог үлгэрийн шинж ихээхэн байдаг байсан ба ид оргил үе нь 17-р зуун юм. Энэ үед Чүсэнжөн, Чойчөгжөн, Үниөнжөн зэрэг бүтээл гарсан ба ханз үсгээр бичсэн, хятад маягийн шүлэглэл ихтэй зэрэг нь уран зохиолын гол хэв шинж болно. Дайн тулаантай, үймээн самуунтай үе байсан болохоор зохиолын гол баатрууд уйтгар гунигаасаа салахын тулд бодит бус хий хоосон ертөнцөөр аялна. Зохиолын төгсгөл нь гол баатар сураггүй болох юмуу үхэх зэргээр дүрслэгддэг. Бодит амьдралд байхгүй тэр эрх чөлөөг хий хоосон, зүүдний ертөнцөд болж буйгаар дүрслэн өгүүлсэн нь уран зохиолын ийм төрлийг үүсгэсэн байдаг.

Ийнхүү Шилла, Горё улсын үеэс өнөөг хүртэл солонгосын уран зохиол өөрийн гэсэн түүхэн үе, үйл явцыг туулан ирсэн бөгөөд солонгосын хойгийн өмнөд хэсэгт орших олон сая хүн амтай БНСУ-ын уран зохиол өөрийн гэсэн хэв маяг, үндэсний уламжлалтай болон хөгжжээ.

2. “Чүнхянг бүсгүйн домог” зохиолын тухай

Солонгосын пансури буюу солонгос үндэсний дуулалт жүжгийн аман хэлбэрээс үүссэн “Чүнхянгийн дуулал” нэртэй уг зохиол нь 17-р зууны эхэн үеэс бичмэл хувилбараар дэлгэрч, хэлбэр агуулгын хувьд баяжин нэмэгдсээр иржээ. Зохиолын ерөнхий нэр нь “Чүнхянг бүсгүйн домог” бөгөөд олон хувилбартай. Эдгээр хувилбараас орчуулагч Д.Сайнбилэгт “Бат журамт Чүнхянг бүсгүйн дуулал”-ыг монгол хэлээр буулгажээ. Уг хувилбар нь 84 бараар хэвлэгдэж, эрдэмтэн судлаачдын хамгийн их судалсан зохиол юм.

Зохиолын гол онцлог нь Жусоны улсын нийгмийн амьдрал, хүмүүсийн төлөв байдлыг уран сайхны аргаар яруу тансаг дүрслэн үзүүлжээ. Тухайн нийгмийн үе

нь дундад зууны сүүл бөгөөд дээд, доод угсааны эрэгтэй, эмэгтэй хоёрын хайр дурлалыг сэргүүлэн гаргасан нь түгээмэл шинж юм.

Агуулга нь, Чусон улс Сүгжон хааны үе дэх Намвөн хотын захирагчийн хүү И Монгрюун, дууч эмийн охин Сөн Чүнхянг хоёрын хайрын тухай түүх бөгөөд нийгмийн давхаргын ялгааг үл харгалзан бие биедээ сэтгэлтэй болон улмаар эхнэр, нөхөр хэмээгдэнэ. Залуугийн эцэг хэргэм зэрэг ахин Сөүл явах болсноор хайртай хоёр хагацан салж, бүсгүйн хувьд зовлонт өдрүүд эхэлнэ. Намвөн хотод шинээр томилогдсон Биён Хагдо захирагч Чүнхянг бүсгүйг өөрийн эрхэнд оруулах гэсэн боловч, бүсгүй эр нөхөртөө үнэнч гэдгээ харуулж, бат журмыг сахина хэмээснээр төрд тэрсэлсэн ялд унаж, торлогдон шийтгүүлж, шоронд ордог. Бүсгүйн амь нас дээсэн дөрөөн дээр ирсэн тэр мөчид И Монгрюун байцаагч сайд болон эргэн ирснээр аврагдана. Дээрэнгүй, эрх мэдлээ урвуулан ашиглагч Биён Хагдо захирагчийг буулган, хайртай бүсгүйгээ авран, удалгүй хуримлан сууснаар амар сайхандаа жаргана.

Чүнхянг бүсгүйн тухай энэхүү зохиол нь уран зохиолын олон төрлийг хамарч, ард олны хүсэл эрмэлзлэлийг харуулж чадсан зохиол тул одоо ч солонгосын ард түмний дунд дуу бүжиг, дуулалт жүжиг, кино, дуурь болон амилсаар байгаа ба дунд сургуулийн сурах бичигт зайлшгүй сурах хичээлийн нэгд тооцогдож байдаг тул олонд танил болсон бүтээл билээ. Мөн уг зохиолын үйл явдал өрнөдөг газар болох Намвөн хотод жил бүр Чүнхянг бүсгүйн нэрээр Чүнхянг наадам зохиогддог.

3. Орчуулагчийн тухай

Хэрэйдийн сайн эрс овогт Дашдоржийн Сайнбилэгт орчуулагч нь Улаанбаатар хотын унаган иргэн. МУИС-ийн ОУХДС-ийн солонгос судлалын анги төгсөж, 1999 онд магистрын зэрэг хамгаалжээ. Тэрээр төгсмөгцөө “Баярт мэдээ” хэвлэлийн газарт орчуулагчаар ажлын гараагаа эхэлж байсан нь түүний бас нэгэн давуу тал боловуу. 1996 оноос МУИС-ийн ГХСС-д багшилж эхэлсэн нь боловсролын байгууллагад нэгэн эрдэмтэн судлаач төрөх эхлэлийг тавьжээ. 2005 онд БНСУ-ын Сөүлийн Их Сургуулийн боловсрол судлалын докторын зэрэг хамгаалж эдүгээг хүртэл МУИС-даа ажилласаар байна. Солонгос хэлээр мэргэшиж, солонгос хэлний багшаар ажиллангаа аман болон бичгийн орчуулгын чамбай мэргэжилтэн болсон юм. Солонгосын уран зохиолын шилдэг төлөөлөл болох “Чүнхянг бүсгүйн домог” бүтээлийг эх хэлнээ уран яруу, тансаг сайхнаар орчуулсан нь монголын орчин үеийн орчуулагчдын эгнээнд нэгэн сайн орчуулагч төрөн гарсан хэмээн үзэж байна.

4. “Чүнхянг бүсгүйн домог” хэмээх зохиолын орчуулгын хэл найруулгын онцлог

Уран зохиолын орчуулга аливаа улс үндэстний соёл, урлагийг бусад улс оронд таниулахад үлэмж их нөлөө үзүүлсээр ирсэн түүх жамтай. Үндэстнүүд

хоорондоо орчуулгаар л соёлын холбоо барьж байсан цаг хүн төрөлхтөний түүхэнд байжээ.

Аль ч улсын түүхэнд ном зохиол орчуулагсад нь гол төлөв эрдэмтэн, зохиолчид байсан бөгөөд тэд өөрийн орны хүн ардад харь орны амьдрал, аж төрөл, соёлын ололтыг танилцуулахын тулд аль сайн ном, зохиолыг нь шилж төрөлх хэлэндээ орчуулдаг байв. Уран зохиол орчуулахад эх зохиолын хэлийг гойд сайн мэдэхээс гадна уг уран зохиолын гоо сайхан чанарыг нь нэвтэрхий ухаарсан байх зайлшгүй шаардлагатай билээ. Уран зохиолын баатруудын зан төрх, дүр байдал, түүний уран хэлхээ холбоос, хэл найруулгыг махчлан орчуулаад байвал уг зохиол уран сайхан чанараа алдаж зөвхөн нүцгэн санаа үлдэнэ.

Үг гэдэг өдий төдий олон салаа утга санаа илэрхийлж чаддаг учир төрөлх хэлнийхээ яг тохирсон үг хэллэг олж эх зохиолын дүр зургийг буулгах нь орчуулагч хүнийг арга буюу бодох, эрж хайх, бүтээх ажил руу татаж оруулдаг. Орчуулга хийхэд үгийг онож орчуулах, үгийн олон салаа утгыг сайн анхаарах, эх зохиолын хэл найруулгын онцлог, зохиогчийн хэл найруулгын өвөрмөц шинж, зохиолын дүр, түүний орчин хүрээ, түүхэн үетэй уялдуулж үг сонгон найруулсан байдал зэрэг нь онцгой ач холбогдолтой.

“Чүнхянг бүсгүйн домог” зохиолын орчуулгын хэл найруулгыг ажиглаж үзэхэд дараах онцлогтой байна.

Эртний монгол хэлний бичгийн хэлний нөхцөл дагаврыг олонтаа хэрэглэсэн нь найруулгыг улам тансаг сайхан болгожээ. Ялангуяа орчин цагийн монгол хэлний найруулгад төдийлөн бичигддэггүй монгол бичгийн дагавар, нөхцөлийн хэлбэрийг өгүүлбэр бүрт шигтгэн оруулж өгсөн нь уг зохиол нь солонгосын эртний зохиол төдийгүй яруу тансаг найруулга бүхий бүтээл юм гэдгийг тод томруун харуулжээ. Тухайлбал, -хуйд, -хүйд, ахуйд, -ваас, -вээс, атал, агаад, -руун, -рүүн, -хүл, -юугаа, -юүгээ, аваас, -муй, -мүй холбоо үг, нөхцөл зэргээс гадна “-дор, бээр, -лүгээ, -лугаа, -наа” гэх мэт тийн ялгалын нөхцөлийг монгол бичгийн хэлнийхээс оруулсан байна.

“Хөөн явуулсан дор...”, “Хайрхан уулын суваргад очиж мөргөн гуйваас...”, “...урагшаа Жири уул сүглийн харагдах агаад уул шугуйн дундуур урсах Юучон гол хөх судал татан сунан урссаар зүүн өмнөд зүг рүү алсран одохуйд...”, “...Яо Шүнь хаадын үе лүгээ адил ажээ.”, “... арш лугаа адил сайхан төрхтэй агаад...”

Солонгос хэлэнд хүндэтгэлийн үг хэллэг нилээд хөгжсөн бөгөөд энэхүү онцлогийг ч орчуулагч бүтээлдээ сайн тусгажээ. Хүндэтгэвэл зохих хүнтэй ярьж буй ярианы хэллэг бүрт монгол хэлний хүндэтгэлийн үг хэллэгийг зөв зохистой оруулсан байна. Үүнд:

“Та таалан соёрхоно уу.”, “Эхлээд эцэгтээ бараалхан төлөв номхоноор айлтгаруун...”, “Эрхэм дээдэс та манай муу овоохойд морилон ирсэнд...” гэх мэт.

Шүлэглэн холбосон биш боловч, юм үзэгдэл, хөдөлгөөнийг илэрхийлэхдээ мөр холбон орчуулсан байна.

“...угалзан хээтэй ухаа ягаан арьсан гутлаа суга татан тайлж...”

“...хавар цагт халин нисэх хараацай лугаа адил ажээ” гэх мэт.

Шүлгийн хэм хэмнэлийг алдахгүй, толгой холбон орчуулжээ. Тухайлбал,

“Улсын үр тарианаас хулгай хийгээгүй атал

Учир юунд ийм хүнд ял тулган зовооном

Хүмүүний амийг бүрэлгээгүй атал

Хүзүүнд минь дөнгө, гарт минь гав торлодог нь юув...”

Монгол хэлний хоршоо үгийг чадварлаг ашиглан найруулга, хэм хэмнэлийг тод томруун гаргажээ. Жишуулбал,

“Хот даяар ажин түжин үгүй амаржиж...”, “...хүүхдийн цовоо цолгин дуу чих дэлдэн, дүүрэн жаргалтай түвшин амгалан сууцгаах нь...”, “Мянгантаа мөргөн түмэнтээ гуйсанд...”

Мөн монгол хэлний ардын уламжлалт зүйрлэл үг хэллэгийг оновчтой ашигласан нь орчуулгыг монгол уншигчдад хүрэхүйц яруу тунгалаг илэрхийлэл болжээ хэмээн үзэж байна. Жишээлбэл,

“Нэртэй айлын зүстэй хүү...”, “...хар үс чинь буурал болохын цагт...”, “дээр тэнгэр хол доор газар хатуу болохоор...” гэх мэт.

Хүний дүр төрх, үйл хөдлөл, шинж байдлыг толгой холбон, уран яруу дүрслэн үзүүлсэн байна. Тухайлбал,

“Хашийн тунгалаг царай нь үүлэн чөлөөгөөр үзэгдэх гэрэлт саран адил, үл ялиг ангайсан улаахан уруул нь усанд дэлбээгээ нээсэн бөлбөө цэцэг мэт болой.” (Чүнхянг бүсгүй)

“...хатан зоригт олноос онцгой шилдэг эр байлаа. Идэр залуудаа их гавьяа байгуулах шинж бүрдсэн өргөн сайхан магнайтай, улсаа хамгаалж үнэнчээр зүтгэх түшмэлийн шинж тодорсон царайлаг төрхтэй...” (И Монгрюун залуу ноёнтон)

“Эрдэм номд сүрхий, эрэлхэг дайчин чанартай, элдэв наадамд дуртай, эмс хүүхэнд хорхойтой нэгэн бөгөөд...”(Намвөний шинэ захирагч Биён Хагдо)

Байгалийн зураглал ч мөн яруу тансаг болжээ. Жишээлбэл,

“Хүрхрээний захаар цэцэгс цомирлогоо дэлгээд, өндөр гоолиг нарс битүү ургасан энэ улирал болбоос модны сүүдэр цэцгийн анхилам үнэрт жаргах цаг мөн ажгуу. Гавар, зандан, цээнийн цэцэг, тоорын үнэрт согтуурсан уулс сунагар голын хөх долгионд умбан шумбажээ” Энэ мэт жишээ олон бий.

Дүгнэлт

Чусон улсын үеийн эгэл жирийн амьдрал, эрхэм дээдсийн ном бичгийн эрдэм, Чүнхянг бүсгүйн аж төрлийн тухай уран аргаар яруу дүрслэн бичсэн энэ зохиолд эртний ба дундад эртний хятадын сонгодог сургаал, яруу найрагчдын гүн ухааны зохиолоос ишлэсэн шүлэг дууллын мөр, бадаг бишгүй байдаг бөгөөд энэ бүхнийг эх хэлнээ тансаг сайхан буулгасан байна. Уг зохиолд гарч буй хятадын эртний мэргэдийн сургаал үг, цэцэн мэргэн хэллэг, хүний нэр, газар орны нэр, түүх шастирийн оноосон нэр, нэр томъёо зэргийг оноон нэршсэн, хэвшсэн сонгодог нэр томъёоллоор нь хөдөлшгүй оноон нэрлэсэн нь орчуулгын зохиолын бас нэгэн давуу тал болно.

Орчуулгын зохиолыг уншаад, монгол хэлнээ буулгасан хэл найруулгыг ажиг үзсэн нь энэ бөгөөд солонгос эхтэй нь тулган үзэж, бас бус алдаа оноо байгааг үгүйсгэх аргагүй юм. Хэдий тийм ч энэхүү бүтээлийг орчуулгын хэл найруулгын хэмийг алдагдуулалгүй эх хэлнээ яруу тансаг, уран цэцэн буулгасан нь цаашид судлаачид, эрдэмтдийн зайлшгүй судлах шаардлагатай ховор судлагдахуун болжээ хэмээн үзэж байна. С.Бадраа гуай “уран зохиолын орчуулга бол зөвхөн гар хурууны үзүүрээр хийдэг ажил бусаар үл барам, нинжин сэтгэлийг шаарддаг” гэснийг тунгаан бодоход илүүдэхгүй биз ээ.

Ашигласан материал

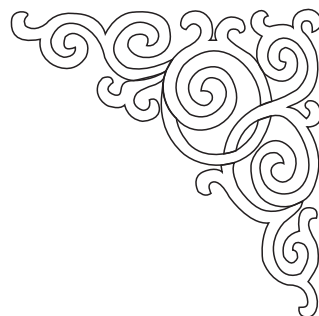
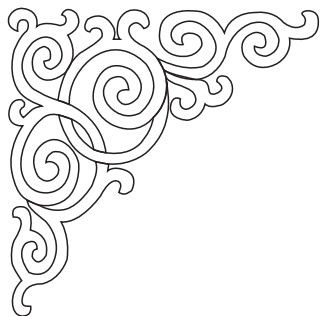
Гадаад хүнд зориулсан солонгосын уран зохиолын түүх, И Сөни ба бусад, Сөүл, 2012, Солонгосын соёл хэвлэлийн газар

Орчуулах эрдэм, Монголын зохиолчдын эвлэл, Улаанбаатар, 1972, Хэвлэлийн Газар

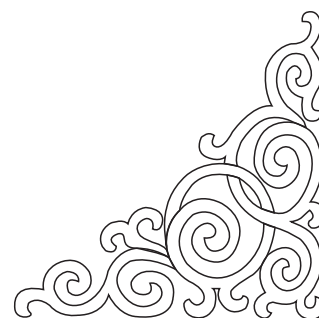
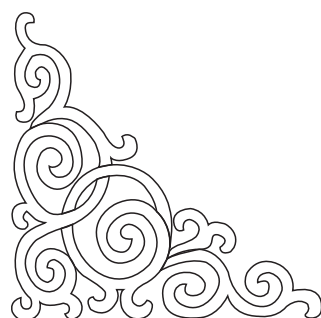
Сайнбилэгт.Д., Чүнхянг бүсгүйн домог, Улаанбаатар, 2006, Мөнхийн үсэг

Resume

The main character in literary activity, building, environmental and graphics has fallen into Mongolian poetry luxury. This is an interpreter for foreign language skills as well as knowledge of the original language and wording does not have a decent ability as well as Mongolian classical written language directed translation of the written language, made luxurious by the same amount. Poetic form of the head line connection, the proper use of the word honor, cooperative component of the word of skill used, which increases the value of the work.

ХАВСРАЛТ

ЧОНО

Мо Еэнь

Тэр чоно манай бүдүүн гахайны зургийг нууцаар дарчихжээ. Түүнийг гүүрний дэргэдэх зурагчинд очиж зургаа угаалгана гэдгийг би мэдэж байсан тул тэнд нь түрүүлж очоод хаалганы ард нуугдан хүлээж байлаа. Нохой маань бас намайг дагаж ирээд дэргэд минь оцойн сууж байв.

Өглөө арван цаг дөхөж байхад чоно ирлээ. Тэр цагаан царайтай дунд насны эр болон хувирчээ. Гялалзтал нь угаасан цэнхэр өнгийн хакихятад хослол өмсөж, ханцуй дээр нь хэсэг газар шохойболсон нь яг л дунд сургуулийн тооны багш гэлтэй. Түүнийг чоно гэдгийг би мэдэж байлаа. Чоно лангууны өмнө тонгойн зогсоод энгэрээсээ зургийн хальс гаргаж үйлчлэгчид өгөх гэж байтал нохой маань түүн рүү дайран очиж хонгыг нь зуун авлаа. Чоно чангаар орилов. Орилох дуу нь тун ч гаслантай сонсогдоно. Түүний сүүл өмдөн дотроо овойж ирмэгцээ тэр даруйдаа эргээд хэвэндээ орчихов. Тэгж би түүнийг агшин зуурт сэтгэлийн хөдлөлөө тогтоон барих асар их чадвартай гэдгийг мэдсэн юм.

Нохой маань түүнийг зууж байснаа болиод гүйн одов. Би харвасан сум шиг дайран очиж зургийн хальсыг булаан авлаа. Лангууны ард байсан үйлчлэгч энэ явдалтай эвлэрч чадалгүй: “Хөөе чи, ямар дээрэнгүй юм бэ?” гэв. “Наадах чинь чоно байхгүй юу” хэмээн би хашгирлаа. Харин чоно өрөвдөлтэй дүр эсгэн чимээгүйхэн хүйтнээр жуумалзана. “Зургийн хальсыг эзэнд нь буцааж өг!” гэж үйлчлэгч хашгирав. Гэтэл чоно хэдийн гэдрэг эргээд үүд рүү зүглэн байлаа. Намайг араас нь даган үүд хүрэхэд гудамж хов хоосон, түүний бараа сураг ч үгүй болсон байв. Ганц болжмор л халуухан хомоол тоншиж харагдана.

Намайг гэртээ ирэхэд манай нөгөө бүдүүн гахай аль хэдийн чононд гэдсээ хүүлүүлсэн байх нь тэр. Нохой минь хүнд шархдаад хананы буланд шархаа долоон сууж байлаа.

Хятад хэлнээс орчуулсан: Бат-Очирын Гэрэлт-Ирээдүй¹⁹⁰

¹⁹⁰ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхимийн дэд проф, доктор (Ph.D)

УЧИРЛАХ ҮГ

“Юманд учир, нуманд гичир” гэдэг. Орчуулгын тухай бүтээлийг бүртгэж эмхэтгэх гэсний учрыг юуны өмнө өгүүлье. Номын дэлгүүрт ороод “Орчуулгын ном бий юү?” гэвэл “Бий бий. Зөндөө бий.” гэнэ. Харин “Орчуулгын тухай ном бий юү?” гэвэл “Харин л дээ. Сайн мэдэхгүй байна. Бараг байхгүй байх аа.” гэдэг. Ховор хуучин ном зардаг хүмүүсээс ч аанай л энэ үгийг сонсоно. Үнэхээр орчуулгын тухай ном, орчуулгын онол, орчуулгын шүүмж олж үзэхэд бэрх юм гэж үү? Ийн бодоод энд тэндээс чадлын хэрээр эрж хайж үзлээ. Үгүй юм аа. Орчуулгын тухай бүтээл чамгүй олон байхаар барахгүй үнэлж баршгүй эрхэм үг сургаал их байх ажээ. Эдгээрийг олон хүн ядаж зах зухаас нь ч болов олж үзээсэй, хаана ямар ном бүтээл байдаг юм бол гэж асуувал ийм ном бүтээл гарч байсан юм гэдгийг хэлээд өгчихдөг болох юм сан гэж зорьсон минь энэ билээ. Түүнчлэн энэхүү эмхтгэл бүрэн бусыг санаж цаашид улам баяжуулж үргэлжлүүлэн бүртгэж явах хэн нэгэн заавал байх ёстой юм шүү гэдгийг аминчлан захиx нь зүйтэй болов уу.

Үг ончтой, утга илэрхий болтугай.
2015. 10. 30

М. Амартайван

ОРЧУУЛГЫН ТУХАЙ БҮТЭЭЛИЙН НОМЗҮЙ

А

- Агиймаа З., Орос-монгол хэлний өвөрмөц хэллэгийн орчуулгын тухай, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 58-р тал.
- Адъяа О., А К Толстойн “Мөнгөн ноён” зохиолын орчуулгын тухай, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-17”
- Адъяа О., Адилтгал, зүйрлэлийг орчуулах нь, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 36-р тал.
- Адъяа О., Адилтгал, зүйрлэлийг орчуулах нь, “Орчуулга: онол, туршлага, сургамж”, УБ, 2008, 23-26-р тал.
- Адъяа О., “Анхны багш”-ийг ажиглавал, “Орчуулга: онол, туршлага, сургамж”, УБ, 2008, 15-16-р тал.
- Адъяа О., К Маркс, Ф Энгельс “Эв хамт намын тунхаг: Манифест коммунистической партии” зохиолын орчуулгын тухай, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-21”

- Адъяа О., Их дуун хөрвүүлэгч, орчуулгын онолч Бямбын Ринчен, “Орчуулга: онол, туршлага, сургамж”, УБ, 2008, 58-131-р тал.
- Адъяа О., Их дуун хөрвүүлэгч, орчуулгын онолч Бямбын Ринчений орчуулгын арга барил, онцлогоос, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-6”.
- Адъяа О., М Горькийн “Салхич шувууны дуун” зохиолын орчуулгын тухай, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-10”
- Адъяа О., Монгол нэртөмъёо судлал: уламжилал, шинэчилэл. –“Дундад Улсын монгол судлалын олон улсын эрдэм шинжилгээний ярилцах хурал”, Хөх хот, 2005.08.19-21, Олон улсын эх хэлний өдөр Монголд: - “Эх хэлээ эрхэмлэе” сэдэвт эрдэм шинжилгээний хурал, УБ, 2006.02.21.
- Адъяа О., Монгол нэртөмъёо тогтоож ирсэн гол гол зарчим – ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэн, УБИС-ийн Дорно дахины тэнхим хамтарсан Их семинар, УБ, 1998.12.04.
- Адъяа О., Монгол нэртөмъёо тогтоох тулгамдсан асуудал-Монгол судлалын заримасуудал нэрт Олон улсын эрдэм шинжилгээний хаврын бага хурал, УБ, 1999.05.18.
- Адъяа О., Монголчуудын уугуул нэртөмъёоны тухайд (Проф. Б.Пүрэв–Очирын хамт), “Нүүдэлчдийн ёс, уламжлал” сэдэвт олон улсын эрдэм шинжилгээний бага хурал. УБ, -“Баянговь жуулчин” ХХК, 2006.09.04-07.
- Адъяа О., Н В Гоголийн “Вий” зохиолын орчуулгын тухай..., “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-8”
- Адъяа О., Н В Гоголийн “Тарас Бульба” зохиолын орчуулгын тухай, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-7”
- Адъяа О., Н С Лесковын “Тэнгэрийн бошигт цаг: Час воли божией”, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-18”
- Адъяа О., Нэртөмъёо оноон тогтооход олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн гүйцэтгэх үүрэг, –“Хэлний соёлын тулгамдсан асуудал” эрдэм шинжилгээний бага хурал, УБ, 2000.03.16.
- Адъяа О., Орос, монгол нэртөмъёо судлал-Монгол судлалын Их семинар, УБ, 1999.04.15.
- Адъяа О., Орос, монгол нэртөмъёоны бүтэц-утгазүйн харьцуулсан судалгаа (ХХ зууны сүүлчийн 70-80 жилийн хэрэглэгдэхүүнд тулгуурлав), Хэлбичгийн шинжлэх ухааны доктор (Sc.D)-ын зэрэг горилсон зохиолын хураангуй. УБ, 2000.
- Адъяа О., Орчуулга: онол, туршлага, сургамж, УБ, 2008
- Адъяа О., Орчуулгын гарын авлага: Монгол хэлнээс орос руу, УБ, 1983.
- Адъяа О., “Повести Белкина” буюу “Белкиний тууж”-ийн монгол орчуулгын тухай, “Орчуулга: онол, туршлага, сургамж”, УБ, 2008, 27-34-р тал.
- Адъяа О., “Преступление и наказание” романы монгол орчуулгын тухай, “Орчуулга: онол, туршлага, сургамж”, УБ, 2008, 35-57-р тал.
- Адъяа О., Хэл шинжлэл, орчуулга: Сурахуй, сургахуй, судлахуй, УБ, 2005.

- Адъяа О., Чувствовать (почувствовать) гэдэг үйл үгийг монгол хэлнээ орчуулах нь, “Орчуулга: онол, туршлага, сургамж”, УБ, 2008. 17-22-р тал.
- Аззаяа Б., Монгол хэлнээ орчуулагдсан түркийн уран зохиолын тухай, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 105-110-р тал.
- Аззаяа Б., Ddftdr-i Cingiz-nāmd сурвалжийн орчуулга, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 60-66-р тал.
- Аким Г., “Алтан бөлзөг зүүсэн арван мойног хуруу”-ны паян, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 110-120-р тал.
- Аким Г., Бүгдээрээ хэлэлцвэл... “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1983, №6, 55-59-р тал.
- Аким Г., Бэрх утгыг мэдэн чадагч Б.Ринчен, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991. 3-13-р тал.
- Аким Г., Дүйх гэж юу вэ?, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 35-38-р тал.
- Аким Г., Дүйх гэж юу вэ?, “Утга зохиол, урлаг”, дугаар 38, 1984.
- Аким Г., “Зорог”, “хурга”, “үхэр” гурвын үлгэр, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 14-17-р тал.
- Аким Г., “Зорог”, “хурга”, “үхэр” гурвын үлгэр, “Утга зохиол, урлаг”, дугаар 31, 1985.
- Аким Г., Зүйр цэцэн үгийг орчуулж байгаа нь, “Шинжлэх Ухаан Амьдрал”. № 1. 1976.
- Аким Г., Зүйр цэцэн үгийг орчуулах тухай, “Залуучуудын үнэн”, 1970, №8.
- Аким Г., Нэгэн шүлгийн орчуулгын тухай, “Шинжлэх Ухаан Амьдрал”. 1975. 78-82-р тал.
- Аким Г., Нэр томъёо орчуулах асуудалд, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986. 3-р тал.
- Аким Г., Орос монгол өвөрмөц хэллэгийн толь, “Үнэн”, 1973, №273.
- Аким Г., Орчуулах эрдэм – 5. УБ, 1988.
- Аким Г., Орчуулах эрдэм – 6. УБ, 1989.
- Аким Г., Орчуулга шинжлэлийн орос-монгол зарим нэр томъёо, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 113-р тал.
- Аким Г., Орчуулгад ур найруулгыг эрхэмлэе, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 40-р тал.
- Аким Г., Орчуулгад ур найруулгыг эрхэмлэе, “Утга зохиол урлаг” сонин, 1983, № 24.
- Аким Г., Орчуулгад үгийн сангийн хувирлыг хэрэглэх нь, “Шинжлэх Ухаан Амьдрал”, № 4, 1980, 70-73-р тал.
- Аким Г., Орчуулгын онолын дурсгалт бичиг, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 65-73-р тал.
- Аким Г., Орчуулгын онолыг хөгжүүлэх асуудалд, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 3-8-р тал.
- Аким Г., Орчуулгын онолыг хөгжүүлэх асуудалд, Орчуулагчдын Эвлэл. Дугаар 6, 1989.
- Аким Г., Орчуулгын санг уудлахад, УХГ, 1984.

- Аким Г., Орчуулгын хэл найруулгын тухайд, “Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүллүүд”, УБИС, 1996, 3-8-р тал.
- Аким Г. Орчуулгын хэл найруулгын тухайд, “Цог” сэтгүүл, Дугаар 4, 1982, 94-99-р тал.
- Аким Г., “Сайхан бүсгүйн хөл хүрэхэд цэцэглэдэг гаслангүйн улаан мод”-ны үнэр, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 162-172-р тал.
- Аким Г., “Яруу үгт, утга сайт бичиг”-ийг дуун хөрвүүлэх дуршил, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 6-22-р тал.
- Алдармаа Т., Ундармаа Т., Март Б. Анагаах ухааны орчуулагч – эмч-орчуулагчийн мэргэжил, ЭМШИУС, Био-АС, Гадаад хэлний тэнхим, “Эрүүл Мэндийн Шинжлэх Ухаан”, 2012, 5(22).
- Алтангүл Б., Францаас монголчилсон бүтээлийн онцлог, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 177-182-р тал.
- Алтангүл Б., Францын уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага, Автореферат. 2004.
- Алтангэрэл Ц., Дипломат баримт бичгийн орчуулга, УБ, Соёмбо принтинг, 2007.
- Алтангэрэл Ц., “Монголын Нууц Товчоо”-ны 21-р зүйлийн англи орчуулгыг харьцуулан үзсэн нь, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 158-162-р тал.
- Алтангэрэл Ц., Сайхан номд муухай алдаа гаргажээ, “Үнэн”, 1976.
- Алтангэрэл Ц., Төмөрхуяг Б., Гадаад мэдээ орчуулах дадал эзэмшихүй Mastering world news translation, 2011.
- Алтанзаяа Л., Зая бандида Намхайжамцын зарим орчуулгын тухай, “Зая бандида Намхайжамц”, УБ, 1999, 83-95-р тал.
- Алтанхуяг Д., Нэгэн номын орчуулгыг редакторлахад ажиглагдсан зүйл, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 44-р тал.
- Алтанхуяг Д., Орчуулагч бол зохиолч, орчуулга бол бүтээл, “Билгийн толь”, Дугаар 6, 1991.03, 14-24-р тал.
- Амар Г., Орос хэлнээс орчуулахад, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 114-р тал.
- Амар Г., Орос хэлнээс орчуулахад, Орчуулагчдын Эвлэл, Дугаар 3, 1982, 114-116-р тал.
- Амар Г., Эхлэн орчуулагчдад зөвлөх нь, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 181-184-р тал.
- Амар Г., Эхлэн орчуулагчдад зөвлөх нь, Орчуулагчдын Эвлэл, Дугаар 5, 1988, 181-184-р тал.
- Ама-Амгалан Н, Орчуулгын зарчмын асуудалд, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 296-р тал.
- Амаржаргал Н., Орчуулах аргачлал-1 Нийгэм улс төрийн зохиол бүтээлийн орчуулга, УБ, 2015.
- Амарзаяа Г., Орчуулгын хичээлийн сургалтын өнөөгийн байдал, түүнийг идэвхжүүлэх зарим аргууд, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-15”
- Амартайван М., Нэгэн шүлгийн дөрвөн орчуулгыг шүүн тунгаахад, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 159-170-р тал.

- Амартайван М., Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын орчуулгын талаарх санал, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС Дипломат орчуулгын тэнхим. 2013.
- Амартайван М., Орчуулгын онолын зарим нэр томъёоны тухай, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 67-73-р тал.
- Амгалан Д., Уул уурхайн нэр томъёог орос монгол хэлэнд зэрэгцүүлэн судлах нь: Баяжуулалтын салбарын нэр томъёоны жишээн дээр, Магистрын ажил, 2011.
- Ананиашвили Э Г., Орчуулгын өндөр хариуцлага, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 54-66-р тал.
- Ананиашвили Э Г., Орчуулгын сургууль, мэргэжлийн орчуулагчид, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 31-р тал.
- Ариунтуяа Л., Зарим үндэсний өвөрмөц онцлог үгийн орчуулгад анализ хийх нь, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2007.
- Арслан Я., “Вий” туужийн орчуулгыг эхтэй нь тулгахад, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 131-р тал.
- Арьяажав Б., Нур Ад-диний сангийн 1272 оны гэрээ бичгийн араб эхийн монгол орчуулгын тухай, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 66-70-р тал.
- Аюушжав П., Монгол хэлэнд орсон манж үгсийн тайлбар, орчуулга, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС, Монгол хэлний тэнхим, 1997, 7-10-р тал.

Б

- Баасанжаргал С., Монгол хэлний цээрлэн эерүүлэх үгсийг орос хэлнээ орчуулах нь, Магистрын ажил, 2007.
- Бааст Б., Ринчен гуай болон... Зураглал, дурсамж, тэмдэглэл, дуртгал, захидал, ярилцлага, сурвалжлага, орчуулга, 2009.
- Бадамсүрэн., Худалдаа, үйлчилгээний салбар дахь нэр томъёоны орчуулгын асуудалд, МУИС-ийн МСС-ийн ЭШБ. Дугаар 27(285). 2007.
- Бадраа Ж., Орчуулгын хэл найруулгыг сайжруулах асуудалд, “Утга зохиол урлаг”, 1970, №5.
- Бадраа Ж., Орчуулгын хэл найруулгыг сайжруулах асуудалд, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 147-156-р тал.
- Бадраа Ж., Орчуулгын хэл найруулгыг сайжруулах асуудалд, “Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүллүүд”, УБ, УБИС, 1996, 9-17-р тал.
- Бадраа Ж., Манай дунд сургуулиудад үздэг төрөл бүрийн сурах бичгүүдийн хэлний тухай, “Монгол хэл бичгийн зарим асуудлууд”, УБ, 1956, 71-86-р тал.
- Бадраа С., Дурсан санахад сайхан байна, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 111-114-р тал.
- Бадраа С., М. Горькийн зохиол монгол хэлнээ, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 79-83-р тал.

- Бадраа С., Уран зохиолын орчуулга үнэнч нинжин сэтгэлийг шаарддаг, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 78-р тал.
- Базаррагчаа Ц., Монгол-Хятад хэлний орчуулгазүй, онол дадлага, МУИС, 2002.
- Базаррагчаа Ц., Монгол-Хятад хэлний орчуулгазүй, УБ, 2012.
- Базаррагчаа Ц., Толь бичгээ эргэн харах цаг, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 96-104-р тал.
- Базаррагчаа Ц., Хятад монгол хэлний орчуулгын харьцуулсан судалгаа, МУИС, 1999.
- Базылхан Б., Култегиний хөшөөний бичээсийн монгол орчуулга, “Хэл зохиол судлал”, Дугаар 16, 1982, 45-47-р тал.
- Байгал Б., Индра О. Геологийн салбарын нэр томъёо тогтоох асуудалд, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 92-р тал.
- Балжинням М., Гидрогеологийн нэр томъёоны орчуулга, хэрэглээ: Англи монгол хэлний жишээн дээр, Магистрын ажил, 2010.
- Балжинням М., Чахар Т., Монгол хэлний хятад ормол үгийн судалгааны асуудалд, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 126-р тал.
- Балжинням М., Чахар Т., Орчуулгад оросжсон зарим монгол үгийг анхаарах нь, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 29-р тал.
- Бальбуров А.А., Дүрийг орчуулах ёстой, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 83-88-р тал.
- Банзрагч Д., Лувсанцүлтэм Л. Данжуурыг орчуулсан тухай өгүүлэх нь, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1970, №2, 50-54-р тал.
- Банзрагч Д., Лувсанцүлтэм Л., Данжуурыг орчуулсан тухай өгүүлэх нь, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 24-33-р тал.
- Баньдхүү Д., “Үнэгэн харанхуйд” зохиолыг үлгэн салган хөрвүүлжээ, “Соёл утга зохиол”, 1958, №47.
- Батжаргал Д., Олон улсын хурал зөвлөгөөний орчуулгын онцлогийн тухайд: Англи хэлний жишээгээр, Магистрын ажил, 2010
- Батмөнх С., Даяаршлын эрин дэх хэлний бодлого ба шинжлэх ухаан, техник, технологийн монгол нэр томъёог бий болгох, түүнийг хэвшүүлэх асуудалд бидний оруулах хувь нэмэр, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 17-р тал.
- Батсүрэн Ч., Гадаадын хүн монгол хэл сурахдаа гаргадаг утгазүйн зарим алдаа, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС. Монгол хэлний тинхим, 1997, 11-14-р тал.
- Баттөр Ж., Орчуулагч “Орон судлаач” болох нь, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Баттөр Ж., Орчуулагчийн тайлбар орон судлалтай холбогдох нь, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 15-р тал.

- Баттулга Ц., “Монголын Нууц Товчоо”-ны зарим хэлц, хэллэгийг түрк хэлнээ орчуулсан тухайд, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 214-р тал.
- Баттуул Г., Ц Дамдинсүрэн монголын шилдэг орчуулагчдын нэг болох нь, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-18”
- Баттулга Ц., Эртний түрэг, уйгурын шашны холбогдолт зарим сурвалж, судар номын орчуулгын тухай, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 108-115-р тал.
- Батчулуун Д., С Есинений шүлгийн орчуулгаас, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-7”
- Баянзул М., 1921-1955 онд монгол хэлэнд орчуулсан гадаад уран зохиолын бүртгэл, УБ, 1957.
- Баярмаа А., Машины орчуулга, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 11-р тал.
- Баярмаа Г., Солонгос хүний нэрийг монгол кирилл үсгээр галиглах нь, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013
- Баярсайхан Ё., Монгол хэлний реалийг орос хэлэнд орчуулсан нь, Орчуулагчдын Эвлэл, Дугаар 5, 1988, 168-172-р тал.
- Баярсайхан Ё., Орос хэлний реали бүхий хэлц үгийн тухай, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, дугаар 6, 1984, 66-68-р тал.
- Баярсайхан Ё., Орос хэлний реалийн орчуулгын зарим асуудал, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 100-105-р тал.
- Баярсайхан Ё., Монгол хэлний реалийг орос хэлэнд орчуулсан нь, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 168-172-р тал.
- Баясгалан С., Яруу найраг орчуулах нь, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 49-р тал.
- Баясгалан С., Яруу найраг орчуулах нь, “Утга зохиол, урлаг”, дугаар 5, 1985.
- Бережков В., Сталины орчуулагчаар ажиллаж байсан он жилүүд, 2006.
- Болд Д., Нэр томъёоны өгөгдлийн сан байгуулах нь, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 41-р тал.
- Болд Л., Техник, технологийн нэр томъёог боловсронгуй болгох хэлшинжлэлийн шаардлагууд, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 5-р тал.
- Болдбаатар Д., Кино орчуулгын уран чадварын асуудал: Хэл бичгийн ухааны докторын зэрэг горилсон диссертаци, 2005.
- Болдбаатар Д., Кино орчуулгын уран чадварын асуудал: Хятад киноны жишээн дээр. Автореферат. 2005
- Болдбаатар Т., Монгол дахь хаикү шүлгийн орчуулга ба монгол хаикү, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 73-85-р тал.
- Болормаа Г., Нэр томъёоны оноолт, орчуулгын зарим асуудлууд, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 133-137-р тал.
- Болорцэцэг Д., Солонгос-Англи-Монгол ашигт малтмалын нэр томъёоны орчуулгын асуудалд, МУИС, 2009.

- Булгадар Т., Даваа. Хэлц үгийг орчуулах нь, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-7”
- Бумбар А., К вопросу конфронтивного анализа терминов, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 99-р тал.
- Буяннэмэх, Нөхөр Жамбалоны шүүмжлэл ба Ринчений орчуулгын тухай, “Монголын үндэсний соёлын зам 25”, №7, 1935, 4-р тал.
- Буяннэмэх Г., Адууны нас шүд, өнгө зүс, онцлог шинж чанар заасан үгийг францаар орчуулах нь, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”. УБИС. Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 4-13-р тал.
- Буяннэмэх Г., Монголын уран зохиол франц хэлнээ, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 38-49-р тал.
- Буяннэмэх Г., “Ролан(д)ы(н) дуулал”-ын монгол орчуулгын тухайд, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 120-1130-р тал.
- Буянтогтох Г., Уламбаяр П., Орчуулга судлалын зарим асуудал, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 129-р тал.
- Бүрнээ Д., Буддын шашны нэр томъёог орчуулах асуудалд, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 30-38-р тал.
- Бүрнээ Д., Жан сан хэмээх үгийг орчуулсан нь, МУИС-ийн МСС-ийн ЭШБ, Дугаар 5, 1995, 113-р тал.
- Бүрнээ Д., Зохист аялгууны онол ба монгол орчуулга, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 130-138-р тал.
- Бүрнээ Д., Уламжлалт монгол орчуулгын эх бичгийг судлах асуудалд, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 70-75-р тал.
- Бүрнээ Д., “Үлгэрийн далай”-н англи орчуулгад хийсэн ажиглалт, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС, Монгол хэлний тэнхим, 1997, 15-18-р тал.
- Бүрнээ Д., “Үлгэрийн далай”-н англи орчуулгын тухай, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 94-101-р тал.
- Бүрнээ Д., Үлгэрийн далай монгол орчуулгуудыг хэл шинжлэлийн үүднээс харьцуулсан судалгаа, диссертац, УБ, 1995.
- Бүрнээ Д., Энхтөр Д. Уламжлалт монгол орчуулгын судлалд, УБ. 2003.
- Бямбаа Б., Монголын орчин үеийн уранзохиолын төрөл зүйлийн нэр томъёоны орчуулга, хэрэглэхүүнийутгазүйн асуудалд” сэдвээр хэлбичгийн ухааны доктор (Ph.D)-ын зэрэг горилсон бүтээл, Эрдэм шинжилгээний удирдагч нь: Академич. П.Хорлоо, 2003.10.10.
- Бямбаа Р., Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл, боть 1, 2004.
- Бямбаа Р., Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан ном зүйн бүртгэл, боть 2, 2004.
- Бямбажав П., Булган С, Чимэдлхам Э. Барилгын менежмент, бүтээцийн салбарын нэр томъёо, үг хэллэгийн хэрэглээ, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 104-р тал.

В

Васин Г.И., Орчуулагчдын хамтын ажиллагаа, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 103-111-р тал.

Г

Гаадамба Ш., Нэр томъёог зөв тогтоох талаар анхаарцгаая, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1977, №4, 49-53-р тал.

Гаадамба Ш., Орчуулгын осол-онгоны хорлол, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 67-81-р тал.

Гаадамба Ш., Эрдэм шинжилгээний нийтлэлийн найруулга, түүнийг сайжруулах асуудал, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1980, №5, 10-14-р тал.

Галсан С., Д Нацагдорж орчуулагч болох нь, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 53-р тал.

Галсан С., Идеалистическая сторона языка и перевода есть самая суть языка, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 9-р тал.

Галсан С., Орчуулга сөхөхөд, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 7-14-р тал.

Галсан С., Хэл сурахын нэг сэжим, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1972, №4, 76-78-р тал.

Галсан С., Хэл шинжлэл ба бусад зүйл, “Хэлсудлаач” дээд сургууль, Ю.Цэдэнбалын академи, 2008.

Галсан С., Чулуундорж Б, Дашдаваа Д, Шархүү А, Төмөр-Очир С, Цэрэгээн Д, Равдан Э. Пособие по переводу, Улан-Батор, 1985.

Галсана С., Равдана Э. Пособие по перевода, УБ, 1985.

Ганбаатар Н., Феодалын шатлах ёс ба цол хэргэмийн нэрийн орчуулга, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС, Монгол хэлний тэнхим, 1997, 19-29-р тал.

Ганбаатар Я., Таван хэлний орчуулгыг зэрэгцүүлэхүй: Нангиадын сонгодог яруу найраг, 2006.

Ганиев В Х., Орчуулга жинхэнэ бүтээлч ажил мөн, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 83-р тал.

Гансүх С., Судар орчуулах эрдэм, Мөнхийн үсэг групп, 2013.

Гантуяа Б., Орчуулгын арга ба орчуулгын текстийг сонгох тухай, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2009

Ганцэцэг Ж., Монгол хэлний хоршоо үг түүний үгийн сангийн ангилал, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 5-р тал.

Ганчимэг Б., Нийтлэлийн зохиолын үгийн сан, орчуулгын онцлог: Томас Фрийдманы Дэлхий бөөрөнхий биш зохиолын гадаад үгийн жишээгээр, Магистрын ажил, 2010.

Гинзбург Л В., Зохиолчийн түлхүүрийг л олох хэрэгтэй, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 74-р тал.

- Гомбожав Д., Нэг сурах бчигийн орчуулгын тухай, “Багш”, 1956, №1, 54-55-р тал.
- Гомбосүрэн Ц., Англи сонины хэлэнд тохиолдох зарим үгийн тайлбар орчуулга, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС, Монгол хэлний тэнхим, 1997, 33-38-р тал.
- Гомбосүрэн Ц., Англиас монгол хэлнээ орчуулах онол, практикийн зарим асуудал, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 141-153-р тал.
- Гомбосүрэн Ц., Англиас монгол хэлнээ орчуулах онол, проктикийн зарим асуудал, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 17-28-р тал.
- Гомбосүрэн Ц., Англи-монгол хэлний холбоо үгийг харьцуулан судлах нь: Үг хорших, холбох ёсны хүрээнд, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС, Монгол хэлний тэнхим, 1997, 30-32-р тал.
- Гомбосүрэн Ц., THERE хэмээх туслах үг бүхий англи өгүүлбэрийг монгол хэлнээ орчуулах тухай, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 14-16-р тал.
- Гүн-Үйлс Д., Орчуулга, найруулга зүй: Англи хэлээр жишээлсэн онол, дадлага, УБ, Мөнхийн үсэг, 2008.
- Гүрбазар Р., А С Пушкиний зохиолыг монгол хэлээр орчуулсан тухай, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 121-р тал.
- Гүрбазар Р., Дахин өгүүлэхийн учир, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 18-21-р тал.
- Гүрбазар Р., Дахин өгүүлэхийн учир, “Утга зохиол, урлаг”, дугаар 47, 1985.
- Гүрбазар Р., Дүрийг сэргээн амьдруулах эв дүй, “Сурган хүмүүжүүлэгч”, 1983, №4, 78-84-р тал.
- Гүрбазар Р., К.Маркс, Ф. Энгельс, В.И.Ленин нар орчуулгын тухай, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1975, №6.
- Гүрбазар Р., Нэгэн шүлгийн хоёр орчуулга, “Хэл зохиол, судлал”, УБ, 1977, 12 боть, 203-207-р тал.
- Гүрбазар Р., Нэмэрлэх нэгэн санал, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 32-34-р тал.
- Гүрбазар Р., Нэмэрлэх нэгэн санал, “Утга зохиол, урлаг”, дугаар 38, 1984.
- Гүрбазар Р., Оноосон нэрийг орчуулах тухайд, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 10-р тал.
- Гүрбазар Р., Орчуулах эрдмийн тухайд, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1973, №2, 73-76-р тал.
- Гүрбазар Р., Орчуулга, орчуулгын судалгааны зарим асуудалд, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 44-48-р тал.
- Гүрбазар Р., Орчуулга, хэлний соёл, “Үнэн” сонин, дугаар 54, 1984.
- Гүрбазар Р., Орчуулгын онол, дадлагын үндэс, УБ, ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэн, 1996.
- Гүрбазар Р., Уран зохиолын орчуулгын тухай, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1972, №4, 81-83-р тал.

- Гүрбазар Р., Уран зохиолын орчуулгын ажлын үе шатны асуудалд, “Хэл зохиол судлал”, 13-р боть, 1978.
- Гүрбазар Р., Уран зохиолын орчуулгын зарим асуудал(А.С.Пушкиний үргэлжилсэн үгийн зохиолын монгол орчуулгад тулгуурлав(орос хэлээр)), дэд эрдэмтний зэрэг горилсон диссертаци, УБ, 1980.
- Гүрбазар Р., Уран зохиолын орчуулгын ажлын үе шатны асуудал, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982. 3-р тал.
- Гүрбазар Р., Хэл дамжуулж орчуулсан нь, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 133-144-р тал.
- Гүрбазар Р., Уран дүрслэл ба орчуулга, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 82-88-р тал.
- Гүрбазар Р., Хэл дамжуулж орчуулсан нь, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 133-144-р тал.
- Гүрбазар Р., Ц. Дамдинсүрэн-орчуулгын онолч, “Уран зохиол судлал: академич Дамдинсүрэнгийн мэндэлсний 85 жилийн ойд”, УБ “Эрдэм” компани, 1994.
- Гэрэлмаа Б., Солонгос-монгол гэр бүлийн хуулийн орчуулга, харьцуулсан судалгаа, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2000
- Гэрэлмаа Г., Нэр томъёоны зарим асуудалд, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 70-р тал.
- Гэрэлмаа Д., Ганжуур Данжуур их хөлгөн судрын зарим үгийн орчуулгын тухайд, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 75-81-р тал.
- Гэрэлмаа Н., Руни бичгийн дурсгал дахь хэлцийн орчуулга, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 99-106-р тал.
- Гэрэлмаа Н., Фатма Албаярак, “Монголын нууц товчтоон” дахь нэгэн шүлгийн түрк орчуулгын тухай, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 97-105-р тал.

Д

- Даваа Б., Орос, англи хэлний өвөрмөц хэлц хэллэгийг орчуулах нь, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-8”
- Даваажав Г., Орос хэлэнд орсон монгол үгс, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 66-р тал.
- Даваасамбуу Г., Орчуулга, түүнтэй холбоотой нэр томъёоны тайлбар толь: Монгол-орос, монгол-англи, орос-монгол, англи-монгол, англи-орос нэр томъёо, ХИС, 2001.
- Даваашарав Д., Монгол хэлний хуулбар нэр томъёоны тухайд, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, дугаар 3, 1984.
- Дайчин гүрний дотоод яамны монгол бичгийн гэрийн данс: Галиг, орчуулга, хөрвүүлэг, 2010.
- Далхаа Ж., Сайхан номын согогтой орчуулга, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1977, №1, 76-80-р тал.
- Дамбадаржаа Г., Монгол Данжуурын орчуулга сонгодог орчуулгын чиг болох нь, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 95-99-р тал.

- Дамдин Б., Англи хэлний идэвхгүй хэв, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”. УБИС. Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 29-32-р тал.
- Дамдинсүрэн А., Алтангэрэл А., Долгорсүрэн С., Монгол хэлний яриа танилтын судалгаа, зарим үр дүн, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 15-р тал.
- Дамдинсүрэн Ц., А.С. Пушкины Олег цэцний дуулал орчуулсан ба тайлбарласан нь, Гадаад хэлнээс шүлэг орчуулах тухай, “Шинэ толь” 28, №2, 1938, 110-197-р тал.
- Дамдинсүрэн Ц., “Игорийн хорооны туужийг” орчуулсан минь, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 51-53-р тал.
- Дамдинсүрэн Ц., Монгол хэл бичгийн тухай, УБ, 1957.
- Дамдинсүрэн Ц., Олег цэцний орчуулгын тайлбар, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 58-91-р тал.
- Дамдинсүрэн Ц., Олег цэцний орчуулгын тайлбар, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 120-151-р тал.
- Дамдинсүрэн Ц., Перец гэдэг халуун ногоо толь гэдэг хэцүү ажил, “Утга зохиол урлаг”, 1966, №2.
- Дамдинсүрэн Ц., Төвдийн хуучин уран зохиол ба түүний монгол орчуулгын тухай, “Монголын уран зохиолын тойм”, 1977, 2 боть, 6-р бүлэг, 500-504-р тал.
- Дамдинсүрэн Ц., Хичээл билгээ гаргаж, хэл бичгээ хөгжүүлсе, “Монгол хэл бичгийг сайжруулах бодлогын өгүүлэл”, 1933, нэгдүгээр дэвтэр.
- Данзан Н., Нэрнээс эхлээд л, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 165-167-р тал.
- Дашдаваа Д., Аман орчуулгын тухай товчхон, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1983, №6, 64-65-р тал.
- Дашдаваа Д., Ахмадын сургаал, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 176-180-р тал.
- Дашдаваа Д., Бүтээлч орчуулгаас суралцъя, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 54-58-р тал.
- Дашдаваа Д., Голова гэдэг үгийг орчуулсан нь, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1972, №3, 79-80-р тал.
- Дашдаваа Д., Д. Нацагдоржийн орчуулгад хийсэн зарим ажиглалт, бодол. “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1982, № 1, 71-73-р тал.
- Дашдаваа Д., М.Горькийн зохиолын монгол орчуулгын тухай, УБ, 1984.
- Дашдаваа Д., Маркс, Энгельс, Ленин нар орчуулгыг хэрхэн үзэж байсан тухай, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1973, №4, 61-64-р тал.
- Дашдаваа Д., Марксизмын сонгодгууд орчуулгын тухай, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 3-9-р тал.
- Дашдаваа Д., Мэргэн үгийн тайлбараас, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, Дугаар 2, 4, 5, 6, 1985.
- Дашдаваа Д., Нийгэм улс төрийн сэдвийн орчуулга: гарын авлага, УХГ, 1982.
- Дашдаваа Д., Нийгэм улс төрийн сэдвийн орчуулга: гарын авлага, УБ, 1985.
- Дашдаваа Д., Нийгэм улс төрийн сэдвийн орчуулгын тухай товчхон, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1983, №2, 55-57-р тал.

- Дашдаваа Д., Номзүй, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 108-р тал.
- Дашдаваа Д., Нэгэн орчуулгын тухай, “Утга зохиол, урлаг”, 1972, №4.
- Дашдаваа Д., Орос хэлний хэлц үг, түүнийг орчуулах зарим асуудалд, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1969, №3, 74-79-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулах зүйлийн төрлийг анхаарах нь, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1983, №3, 75-77-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулга, орчин үе, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1975, №5, 60-63-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулгад зохиолын баатруудын хэл ярианы онцлогийг хадгалах нь, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 14-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулгад контекстын үүрэг, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1972, №2, 72-73-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулах тохиолдолд, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1972, №4, 78-81-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулах тохиолдолд (Нэгэн зүйл хэлц үгийг орчуулсан нь), “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1972, №5, 56-88-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулах тохиолдолд, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1972, №6, 75-77-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулж сурцгаая, УБ, 1987.
- Дашдаваа Д., Орчуулгын зарим асуудал: Орос хэл судлагчдад тусламж, УБ, МЭДН, 1977.
- Дашдаваа Д., Орчуулгын найруулга зүйн бүтэц-утга зүйн үндэс, 2010.
- Дашдаваа Д., Орчуулгын онолын зарим асуудал, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1976, №5, 70-73-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулгын онолын, хэл шинжлэлийн зарим асуудал, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 14-21-р тал.
- Дашдаваа Д., Орчуулгын тухай тэмдэглэл, УБ, АБЯ-ны хэвлэл, 1974.
- Дашдаваа Д., Өнгө заасан хэллэгийн орчуулга, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1983, №5, 97-99-р тал.
- Дашдаваа Д., “Сон” гэдэг үгийн тухай, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1972, №1, 73-74-р тал.
- Дашдаваа Д., Уран зохиолын орчуулга, утга зохиолын харилцааны асуудал, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 89-р тал.
- Дашдаваа Д., Уран зохиолын орчуулгын тухай, УБ, 1988.
- Дашдаваа Д., Үндэсний онцлог бүхий үг, хэлц үгийг орчуулах нь, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 127-132-р тал.
- Дашдаваа Д., Үндэсний утга зохиолын хэл бүрэлдэн тогтоход орчуулгын үүрэг, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 12-р тал.
- Дашдаваа Д., Шинжлэх ухааны нэр томъёо, түүний орчуулга, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1977, №3, 48-56-р тал.
- Дашдаваа Д., Даш Л., Нэг мөр болгууштай, “Сурган хүмүүжүүлэгч”, 1984, №4, 99-102-р тал.
- Дашдаваа Д., Равдан Э., Нэр томъёоны тухай, УБ, 1980.

- Дашдаваа Д., Равдан Э., Нэр томъёоны тухай, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 154-162-р тал.
- Дашдаваа Д., Увш П., Нийгэм улс төрийн сэдвийн орчуулга, УБ, 1985.
- Дашдаваа Д., Чулуундорж Б., Увш П., Орчуулгын гарын авлага, УБ, 1978, 95-р тал.
- Дашдаваа Д., 1975-1980 онд орчуулгын талаар гарсан гол өгүүлэл, ном, товхимлын жагсаалт, “Орчуулах эрдэм-3”. 1982. 179-р тал.
- Дашдаваа Д., 1984 онд БНМАУ-д хэвлэгдсэн орчуулгын холбогдолтой гол өгүүлэл, ном товхимлын жагсаалт, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 195-р тал.
- Дашдаваа Д., 1985 онд БНМАУ-д хэвлэгдсэн орчуулгын холбогдолтой гол өгүүлэл ном товхимлын жагсаалт, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 137-р тал.
- Дашдорж З., В.И.Лениний зохиолын зүйр цэцэн мэргэн үгсийг монгол хэлнээ орчуулсан байдал, МАХН-ын ТХ-ны дэргэдэх Намын дээд сургууль, Эрдэм шинжилгээний бичиг, №8, УБ, 1974.
- Дашзэвэг Г., Батхүү Д., Орчуулгын дасгалын хураамж, УБ, 1983, 118-р тал.
- Дашцэрэн Б., Мөнхийн наст зохиол, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 114-123-р тал.
- Дашцэрэн Б., Орчуулгад баримтлах зарчим, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 73-79-р тал.
- Долгорсүрэн Д., Англи бичвэрийг монгол хэл рүү орчуулахад анхаарах асуудалд, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Долгорсүрэн Д., Англи хэлийг сургахад ашиглаж болох хоёр арга, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 179-р тал.
- Доржготов Н., Орчуулгад үг ба утга, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-8”
- Доржготов Н., Орчуулгын хэлбэр, агуулгын шүтэлцээ, диссертац, УБ, 2003.
- Доржготов Ш., Болгарын утга зохиол Монголд, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 63-р тал.
- Доржготов Ш., Орос хэлний толь бичгийн тухайд, “Утга зохиол урлаг”, 1981.
- Доржготов Ш., Уран сайхны орчуулга, орчин үе, “Утга зохиол урлаг”, 1981.
- Дорждэрэм Л., Уран зохиолын орчуулгын найруулгын алдаа оноог шүүн үзэх нь /Нобелийн шагналт, Энэтхэгийн Их зохиолч Р.Таагүүрийн “Гангын эрэг юу өгүүлнэм” өгүүллэгийн монгол орчуулгын жишээгээр/, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 149-р тал.
- Доржсүрэн Б., Физик, техникийн монгол нэр томъёог боловсронгуй болгох онол, арга зүйн зарим асуудалд, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 55-р тал.
- Дугармаа С., Мэргэжлийн англи хэлний хичээлээр унших чадварыг хөгжүүлэх нь, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 11-р тал.

- Дугармаа С., Нэр томъёоны орчуулгын асуудалд, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 171-177-р тал.
- Дугармаа С., Батжаргал., Олон улсын хурал зөвлөлгөөний орчуулгын талаар, “Орчуулах эрдэм”, МУИС ОУХС, 2009.
- Дулам С., Орчуулгын онолын гурван цаг, дөрвөн зарчим, “Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр”, УБ, 42-53-р тал.
- Дулмаа Б., Жин хэмжээ заасан үгийг орчуулах нь, “Оноогүй орчуулгын алдаа мадагийг тунгаан ярилцах нь” ЭШБХ-ын илтгэл, эмхтгэл, МУИС, ОУХС. Дипломат орчуулгын тэнхим, УБ, 2008, 105-111-р тал.
- Дулмаа Б., Монголд орчуулагдсан Солонгосын уран зохиол, “Солонгос хэл, уран зохиол, заах аргын судалгааны өнөөгийн байдал хэтийн төлөв” олон улсын ЭШБХ-ын илтгэл, эмхтгэл, БНСУ Корё ИС, ВК21 Солонгос хэл, уран зохиол, заах аргын судалгааны төв, БНСУ Сөүл хот, 2008. 97-104-р тал.
- Дулмаа Б., Монголын нууц товчоо зохиолыг солонгос хэлнээ хөрвүүлсэн тухайд, “Монголын нууц товчоо зохиолын гадаад орчуулгын асуудалд” ЭШБХ-ын илтгэл, эмхтгэл, МУИС, ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, УБ, 2006, 50-57-р тал.
- Дулмаа Б., “Монголын нууц товчоо”-ны зарим хэлц хэллэгийг солонгос хэлнээ орчуулсан нь, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 219-р тал.
- Дулмаа Б., Орчин цагийн монгол - солонгос хэлний тоо хэмжээ илэрхийлсэн үгийн тухайд, “Орчуулгын онол, практикийн асуудал” ЭШБХ-ын илтгэл, эмхтгэл, МУИС, ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, УБ, 2005, 23-28-р тал.
- Дулмаа Б., Солонгос хэлээр орчуулсан монголын уран зохиол, “Орчуулах эрдэм” ЭШХ-ын илтгэл, эмхтгэл, МУИС, ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, УБ, 2009, 105-111-р тал.
- Дэдэрмаа Б., Монгол ардын айзам уртын дууны шүлэг, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 27-р тал.
- Дэлгэрмаа А., Языковые особенности при переводе: на примере японского и монгольского языков, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-16”
- Дэлгэрмаа Г., “Үлэмжийн чанар”-ыг нулимж болохгүй, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 107-120-р тал.
- Дэлгэрмаа Ч., Хэлмэрчлэхүй, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2009.
- Дэлгэрэхцэцэг Ц., Билэг Н., “Ваби”, “Саби” нь япончуудын гоо сайхныг үзэх үзлийн илрэл болох нь -Хайкү шүлгийн жишээгээр -, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 27-54-р тал.
- Дэмбэрэл Г., Зөвлөлтийн хүүхдийн зохиолыг орчуулж байгаа тухай, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 49-54-р тал.
- Дэмбэрэлдорж Д., Дохионы бичгийн тухай, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 74-81-р тал.

Дэмчигмаа О., “Субашид”-ын монгол орчуулгууд, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 115-123-р тал.

Дэмчигмаа О., Эрдэнийн сан Субашидын нэгэн орчуулга, зарим онцлог, МУИС-ийн МХСС-ийн “Монгол судлал” ЭШБ, Дугаар 28(294), 2008.

Ё

Ёндон Д., Уран зохиол судлал: академич Дамдинсүрэнгийн мэндэлсний 85 жилийн ойд, УБ, “Эрдэм” компани, 1994.

Ёо Бёнмү, “가다”-г орчуулах онцлог, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС, Монгол хэлний тэнхим, 1997, 39-43-р тал.

Ж

Жавзандулам Б., Солонгос хэлний ангийн оюутнуудын Солонгос-Монгол орчуулгын алдаа, Магистрын зэрэг горилсон бүтээл, 2011.

Жагварал Р., Монгол хэлний хүндэтгэлийн үгийг орчуулах нь, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1975, №1, 66-р тал.

Жагварал Р., Монгол хэлний хүндэтгэлийн үгийн орчуулах ёс, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 32-36-р тал.

Жамбалон., Максим Горькийн Салхич шувууны дуун хэмээснийг орчуулсан тухай цөөн тэмдэглэл, “Монгол ардын үндэсний соёлын зам”, №7, 1935, 10-11-р тал.

Жамбалдорж С., Гологдол олширвол тусгүй, “Үнэн”, 1973, №11.

Жамбалдорж С. Түмний сэтгэлд оршихын учир, “Утга зохиол урлаг”, 1982, №51.

Жамбалсүрэн Н., Орчуулгын хэлний тухай, “Монгол хэл бичгийн зарим асуудлууд”, УБ, 1956, 96-102-р тал.

Жамбалсүрэн Н., Орчуулгын хэлний тухай, “Орчуулах эрдэм”, 1972, 156-164-р тал.

Жамбалсүрэн Н., Орчуулгын хэлний тухай, “Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүллүүд”, УБ, УБИС, 1996, 20-27-р тал.

Жамсранжав Г., Орос-Зөвлөлтийн уран зохиолын орчуулгын ач холбогдол, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 37-45-р тал.

Жаргалсайхан М., Дашдоржийн Нацагдоржийн зарим зохиол бүтээлийн орос орчуулгын шинжилгээ, 2007.

Жаргалсайхан С., Хятад хэлний үйл үг бүтээх зарим дагаварын орчуулгын тухай, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996. 71-75-р тал.

Жаргалсайхан Ч., Үндэсний онцлог бүхий дүйцэлгүй үг /реали/-ийг Д.Нацагдоржийн хүүрнэл зохиолын орчуулгад дамжуулсан байдал, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 186-р тал.

З

- Золзаяа С., Япон хэлний ханз заах арга зүйн асуудал, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 31-р тал.
- Зундуйсүрэн Ч., Шинжлэх ухаан, техникийн нэр томъёо бүрэлдэн бий болох зүй тогтол буюу онол арга зүйн асуудалд, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 26-р тал.

К

- Кимура А., Монгол-япон хэлний орчуулгын зарим асуудалд, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС, Монгол хэлний тэнхим, 1997, 44-49-р тал.
- Комиссаров В Н., Орчуулгын онол, Л. Үржиндорж орч., УБ, Адмон, 2008.
- Көпбаева М., Гульнар Ч., Казах, монголын үргэлжилсэн үгийн зохиолын хөгжлийн зарим онцлог, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 76-р тал.
- Көпбаева М., Гульнар Ч., Ш Муртаза-богино өгүүлэгийн мастер, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 86-р тал.

Л

- Ламжав Б., Шерлок Холмсын тухай тэмдэглэл гэдэг номын орчуулгын тухай, “Цог”, 1961, №4, 98-101-р тал.
- Лочин С., Нэгэн орчуулгын тухай бяцхан тэмдэглэл, “Утга зохиол, урлаг”, дугаар 34, 1985.
- Лочин С., Орчуулга гэгч оронцоглохын нэр болсон юм уу даа? “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 104-р тал.
- Лувсан Б., Орчуулгын уран зохиол, “Монголын судлал”, 1966, боть 5, №13, 53-62-р тал.
- Лувсан Б., Орчуулгын уран зохиол, “Монголын судлал”, 1967, боть 6, №5, 45-54-р тал.
- Лувсанвандан Ш., Орчуулга, нийтлэл, тэмдэглэл, боть 1, 2010.
- Лувсандэндэв А., Перечийн асуудал дуусаагүй байна, “Утга зохиол урлаг”, 1966, №6.
- Лувсандэндэв А., Шинэ орчуулгын хэсгийг шүүхэд, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 59-66-р тал.
- Лувсанжав Чой., Орчуулагч нар анхаарууштай гурван зүйл, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 132-136-р тал.
- Лувсанжав Чой., Орчуулагч нар анхаарууштай гурван зүйл, “Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүллүүд”, УБ, УБИС, 1996, 17-20-р тал.
- Лувсанжав Чой., Орчуулгын хэлбэр судлалын арга, “Орчуулах эрдэм-4”. 1986, 21-р тал.
- Лхагваа Ж., Мартийн шүлгүүд ийм гэж үү, “Утга зохиол урлаг”, 1965, №16.

М

- Магсар Ц., А С Пушкиний шүлгийн орчуулгаас, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-8”
- Магсар Ц., Орос яруу найраг дахь угсаа-соёлын нэрийн холбогдолтой зүйлийг орчуулах тухайд, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 43-50-р тал.
- Магсар Ц., Ф И Тютчевийн сонгодог шүлгийн орчуулгаас, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-6”
- Магсар Ц., Яруу найргийн орчуулгын уран чанарын тухайд, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 19-27-р тал.
- Мандах Д., Акүтагава Рюноскэгийн монгол хэлээр орчуулагдсан зарим нэг өгүүллэгийн орчуулгын уран чадварын асуудалд, “Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага, зарим шинэлэг асуудал”, УБ, 2010.
- Мандах Д., Акүтагава Рыноскэгийн “Рашёмон” түүний монгол орчуулга, “Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага, зарим шинэлэг асуудал”, УБ, 2010.
- Мандах Д., Дорно дахины уран зохиолын орчуулгын уламжлал, японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан тойм, “Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага, зарим шинэлэг асуудал”, УБ, 2010.
- Мандах Д., Монголын уран зохиолыг япон хэлнээ орчуулсан тойм, “Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага, зарим шинэлэг асуудал”, УБ, 2010.
- Мандах Д., Японы сонгодог яруу найргийн орчуулгын асуудалд: Хайкү шүлгийн орчуулгын жишээн дээр, “Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага, зарим шинэлэг асуудал”, УБ, 2010.
- Мандах Д., Японы уран зохиолыг монгол хэлнээ орчуулсан туршлага, зарим шинэлэг асуудал. Бемби сан ХХК, УБ, 2010.
- Мандахнар Ч., Монгол-Солонгос хэлний орчуулгын асуудал: Монгол хэлний реалийн орчуулгад хийсэн зарим ажиглалт, Магистрын зэрэг горилсон бүтээл, 2010.
- Манлажав Л., Монголын нууц товчоо(МНТ)-ны анхны хятад орчуулга, “Орчуулгазүй-1”,МУИС, ГХСС, 2013, 81-87-р тал.
- Манлажав Л., Орчуулгын асуудал хэл бичигт холбогдох тухай товчхон, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 136-141-р тал.
- Марков А., Орчуулгыг онгодоор бүтээх ёстой, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 96-р тал.
- Матвеева Г., Өвөрмөц зан заншлыг орчуулгад тусгах, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 125-р тал.
- Мкртчян Л., Утга зохиолын хөгжилд орчуулгын гүйцэтгэх үүрэг, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 109-р тал.

- Монгол-Зөвлөлтийн уран зохиол орчуулагчдын уулзалт, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 33-37-р тал.
- Мөнгөнцэцэг М., Англи хэлний инугтварын хэлбэр, үүрэг, утгын тогтолцоо, монгол хэлэнд дүйцүүлэн орчуулах нь, Магистрын ажил, 2010.
- Мөнгөнчимэг А., Үйлийн идэвхигүй хэвийг англи монгол уран зохиолын орчуулгын жишээн дээр зэрэгцүүлэн судлах нь, Магистрын ажил, 2001.
- Мөнх Н., МНТ-ы ан амьтан, жигүүртэн шувууны нэр бүхий хүний нэрийн франц орчуулга, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 85-97-р тал.
- Мөнх Н., МНТ-ны хүний нэрийн франц хөрвүүлэг, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 66-78-р тал.
- Мөнхбаатар Б., Даваацэрэн Д., Эрчим хүчний чиглэлээр бичигддэг илтгэлүүдэд хэрэглэгддэг үг хэллэг ба тэдгээрийг эх хэлнээ хөрвүүлэх нь, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС, Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 51-р тал.
- Мөнхдэлгэр Ц., Уул уурхайн салбарын нэр томъёоны орчуулга, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 108-р тал.
- Мөнхжаргал Т., Шинжлэх ухаан-техник технологийн орчуулга 1, 2011.
- Мөнхзул Б., Яруу найрагч Р.Чойном, И Юүк Са нарын амьдрал уран бүтээл болон шүлгийн орчуулгын харьцуулсан судалгаа, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2009.
- Мөнхсайхан С., “Банзрагч”-ийн Монгол орчуулгын төгсгөлийн үгийн харьцуулсан судалгаа, 2004.
- Мөнхцэцэг Б., Герман хэлний техник, технологийн нэр томъёоны судалгааны зарим асуудлууд, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 80-р тал.
- Мөнхчимэг Б., Монгол хэлний үгийн санд орж ирж буй солонгос үг хэллэг. “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- МУИС-ийн ГХСС-ийн оюутны орчуулгын анхдугаар уралдаан, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 20-39-р тал.
- Мэнд Н., Монгол хэлээр орчуулсан Солонгосын уран зохиолын тойм, ШУТИС, Солонгос судлалын профессорын баг, Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэл, 2005.
- Мэргэн Х., Уран сайхны киноны орчуулгын онцлог, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 173-р тал.
- Мэргэн Х., Нарангэрэл Л., Москвад болсон монгол-зөвлөлтийн орчуулагчдын уулзалтын тухай товч тэмдэглэл, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 128-136-р тал.
- Мэргэн Ш., Их Юань гүрний үед Хятад хэлээр зохиол бичиж байсан монгол яруу найрагчдын бүтээлийн Хятад эх ба монгол орчуулгыг харьцуулан судлах нь, 2009.

Мягмаржав Д., Хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслийн хэл, найруулгын асуудалд, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 71-р тал.

Мягмарсүрэн Т., Аман болон бичгийн орчуулгын ойлголт хэрэгжүүлэлт. Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2009

Н

Наваан-Юндэн Н., Гарамгай орчуулагч, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 173-175-р тал.

Наваан-Юндэн Н., Орчуулга сайн бол уншигч урамтай, “Орчуулах эрдэм-3”. 1982, 137-р тал.

Наваан-Юндэн Н., Орчуулсан туршлагаас өгүүлэх нь, “Орчуулах эрдэм-4”. 1986, 65-р тал.

Наваан-Юндэн Н., Хичээнгүй орчуулагч, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 106-108-р тал.

Намхайдорж Б., Нэр томъёо толь бичиг зохиогчдын анхааралд, БНМАУ Шинжлэх ухааны академийн мэдээ, 1966, №2, 92-93-р тал.

Намуунтуул Э., И Чонжүний зохиолын орчуулга ба уран бүтээлийн харьцуулсан судалгаа, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2011.

Нандинцэцэг Ю., Бизнесийн нэр томъёог англи хэлнээс монгол хэлнээ орчуулах нь: Маркетингийн англи-монгол нэр томъёоны жишээн дээр, Магистрын ажил, 2010.

Нандин-Эрдэнэ Х., “Сүнзийн дайтах ухаан” зохиолын нэгэн хэллэгийг тайлах нь, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 104-108-р тал.

Нансалмаа Н., Соёл хоорондын харилцаа ба орчуулга, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 78-88-р тал.

Нансалмаа Н., Чөтгөр, чөрт хоёр адил уу? МУИС-ийн МСС-ийн ЭШБ, Дугаар 27.(285), 2007.

Нарангэрэл Т., Монгол Япон хэлний нийлмэл өгүүлбэрийн холбох нөхцөлийн тухай, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 77-88-р тал.

Наранхүү Х., Орчуулга ба хөгжил, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 94-р тал.

Нармандах Д., Орчуулгын онол, дадлага дасгал, УБ, 2014.

Насанжаргал Б., Солонгос-Монгол гэр сууцны нэр томъёоны орчуулгын асуудалд, МУИС, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2008.

Насан-Урт С., Монгол хэл бичгийн сураг занги боловсруулах онол практикийн зарим асуудал, УБ, 2004.

Нэргүй Ж., Сергей Есенинийг би хэрхэн орчуулав, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 63-73-р тал.

Нямдорж Ү., “Анхныхаа алхамд” алдсан оносон нь, “Үнэн”, 1960, №26.

Нямдорж Ү., Монголын орчуулгын түүхээс, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1966, №3, 64-66-р тал.

Нямдорж Ү., Орчуулгын тухай хэдэн үг, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 141-143-р тал.

О

Одонтөр Ш., Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь, УБ, УБИС, Монгол хэлний тэнхим, 1997.

Одонтөр Ш., Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1: Гадаад хэлнээс орчуулах нь, УБ, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996

Одонтөр Ш., Гэрэл Ш, Базарваань Г, Ариунболд Б. Сексийн холбогдолтой үг хэллэгийг франц, орос хэлэнд орчуулах нь, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС. Монгол хэлний тэнхим, 1997, 48-51-р тал.

Оноогүй орчуулгын алдаа мадагийг тунгаан ярилцах нь: ЭШБ: илтгэл өгүүллийн эмхэтгэл, МУИС, ОУХС, УБ, 2008.

Орчуулгазүй: Онол, арга, зарчим(Их семинар), “Орчуулгазүй-1”,МУИС, ГХСС, 2013, 2-20-р тал.

Орчуулгазүй-1, МУИС, ГХСС, УБ, 2013.

Орчуулгазүй-2, МУИС, ГХСС, УБ, 2013.

Орчуулгазүй-3, МУИС, Күнзийн институт, УБ, 2014.

Орчуулгазүй-4, МУИС, Күнзийн институт, УБ, 2015.

Орчуулах эрдэм 2, ЭШБ: илтгэл өгүүллийн эмхэтгэл, МУИС, ОУХС, УБ, 2010.

Орчуулах эрдэм 3, ЭШБ: Энхбаяр Б., Дорждэрэм Л. эмх., МУИС, ОУХС, УБ, 2011.

Орчуулах эрдэм 4, ЭШБ, Энхбаяр Б., Дорждэрэм Л. эмх., МУИС, ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012.

Орчуулах эрдэм 5(9), ЭШБ, Энхбаяр Б. эмх., МУИС, ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, Мөнх Арьяа ХХК, 2013.

Орчуулах эрдэм, ЭШБ: илтгэл өгүүллийн эмхэтгэл, МУИС, ОУХС, УБ, 2009.

Орчуулах эрдэм – 1, Шаравдорж Ө., УБ, 1972.

Орчуулах эрдэм – 2, Цэдэв Д., УБ, 1976.

Орчуулах эрдэм – 3, Цэдэв Д., УБ, 1982.

Орчуулах эрдэм – 4, Энхбаяр Н., УБ, 1986.

Орчуулах эрдэм – 5, Дашбалбар О. эмх., Аким Г. ред., УБ, 1988.

Орчуулах эрдэм – 6. Аким Г. ред., УБ, 1989.

Орчуулгын зөвлөлийн өдөрлөгийн тэмдэглэл, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 185-194-р тал.

Орчуулгын онол практикийн тулгамдсан асуудлууд, ЭШБ: илтгэл, эмхэтгэл, МУИС, ОУХС, УБ, 2007.

Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүллүүд: Монгол хэлний найруулгазүйн цуврал, Дэвтэр 3, УБ, УБИС-ийн Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996.

Оскоцкий В Д., Зөвлөлтийн утга зохиолын өнөөгийн байдал, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 43-р тал.

- Отгон Ц., “Монголын нууц товчоо” зохиол дахь “Элчийн үг” түүнийг солонгос хэлээр орчуулсан нь, УБ, 2006 .
- Отгонжаргал Ш., Франц-монгол зүйр үгэнд илрэх эмэгтэй хүнийг үзэх сэтгэлгээний онцлог, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-17”
- Отгонсүрэн Ц., Гадаад хэл рүү орчуулга хийхэд хийсвэрлэл чухал, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 115-р тал.
- Отгонсүрэн Ц., Орчуулгад суралцах бичиг 1: Монгол-Англи, УБ, Соёмбо принтинг, 2007.
- Отгонсүрэн Ц., Орчуулгад суралцах бичиг 2: Монгол-Англи, УБ, Соёмбо принтинг, 2008.
- Отгонсүрэн Ц., Орчуулгад суралцах бичиг 1: Монгол-Англи(Орчуулгад суралцах бичиг), УБ, 2014.
- Отгонсүрэн Ц., Орчуулгад суралцах бичиг 2: Монгол-Англи(Орчуулгад суралцах бичиг), УБ, 2012.
- Отгонтуяа А., Хэл, соёлын орчуулгын тухай, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2009.
- Отгонтуяа Д., Монголын нууц товчооны хэлцийн англи орчуулгын харьцуулал, УБ, 2009.
- Очирбат Г., Зүйр үг орчуулах талаар, “Соёл утга зохиол”, 1959, №34.
- Очирбат Г., Уран зохиолын орчуулга-уран бүтээл, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 143-147-р тал.
- Очирбат Г., Хүүхдийн уран зохиолын орчуулгын асуудалд, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 144-155-р тал.
- Охин Г., Хятадын сонгодог зарим романы монгол орчуулгын тухай, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 110-114-р тал.
- Оюу Д., Оюунцэцэг Ц., Англи хэлний сургалтын чанарыг сайжруулахад тулгамдаж буй асуудлууд тэдгээрийг шийдвэрлэх нь, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 34-р тал.
- Оюун Э., Жүжиг орчуулсан минь, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 66-р тал.
- Оюунгэрэл С., Монгол хэлний эргэлзэх баймж утга яруу найрагт илрэх нь, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 90-р тал.
- Оюунгэрэл С., Шинжлэх ухаан, техникийн тайлбартай толь бичигт буй –вч дагавар бүхий нэр томъёоны тухайд, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 64-р тал.
- Оюунзаяа Н., Монголын орчуулгын онолын уламжлал, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 73-77-р тал.
- Оюунзаяа Н., Монголын уран зохиолыг англи хэлнээ орчуулсан нь, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 195-205-р тал.
- Оюун-Ундраа Н., Орчуулгын онол практикийн асуудалд: Б. Явуухулангийн “Би хаана төрөө вэ?” шүлгийн утга дүйлгэц(Саймон болон Букинагийн хувилбар), “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 113-132-р тал.

Оюун-Ундраа Н., Б.Явуухулангийн “Би хаана төрөө вэ?” шүлгийн англи болон орос орчуулгын дүйлгэц, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 98-р тал.

Оюун-Ундраа Н., Оюунзаяа Н., Б. Явуухулангийн “Туулын шугуй” шүлгийн англи болон орос орчуулгын утга дүйлгэц, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 148-159-р тал.

П

Пүрэв С., Орчуулга сөхөхөд, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1973, №2, 77-78-р тал.

Пүрэвдорж Ч., Наранзул Д., “Leadership”-ийг монгол хэлэнд хөрвүүлэх нэгэн санал, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-14”

Пүрэвжал Ч., Сонгодог шүлгийн орчуулгаас, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-6”

Пүрэв-Очир Б., А С Пушкиний “Телега жизни” хийгээд “ямшик” буюу нэгэн монгол язгуурт үгийн тухай, Даяар монгол онлайн сонин.

Пүрэвсүрэн Ц., Япон хэлнээс үндэсний онцлог үгсийг орчуулаг нь, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”. УБИС. Монгол хэлний тэнхим, 1997, 52-54-р тал.

Пэрлээ Х., Багачуудын унших орчуулгыг базааж хичээе, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 164-168-р тал.

Пэрлээ Х., Игорийн цэрэглэсэн туужийг орчуулсан тухай бяцхан дурсамж, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 186-189-р тал.

Пэрлээ Х., Пушкины нэг шүлгийг монголчилсон нь, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 182-186-р тал.

Пэ Чан Сүг., Монголын их дээд сургуулиудын Солонгос хэлний аман орчуулгын боловсролын өнөөгийн байдал ба заах арга барил, Магистрын зэрэг горилсон бүтээл, 2008.

Р

Равдан Э., Найруулга зүй, орчуулгын онолын шүтэлцээний асуудалд, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 21-р тал.

Равдан Э., Стилистика и ее отношение к переводу, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 177-184-р тал.

Ракшаева О К., М Горькийн и монгольский художественный перевод, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-14”

Ринчен Б., Адуунд хатирч, жороо гэж бийн адил, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 188-189-р тал.

Ринчен Б., Алдарт тунхаг монгол хэлээр гарсан нь, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 205-207-р тал.

Ринчен Б., Арга буюу... “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991. 173-р тал.

Ринчен Б., Бардмыг дарах, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 211-р тал.

- Ринчен Б., Горькийн бүтээл монгол хэлээр орчуулагдсан нь, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 164-167-р тал.
- Ринчен Б., Горькийн зохиолоос анх орчуулсан минь, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 162-164-р тал.
- Ринчен Б., Горькийн зохиолоос анх орчуулсан минь, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 175-177-р тал.
- Ринчен Б., За грамотный и общедоступный язык научно-популярных брошюр, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 42-44-р тал.
- Ринчен Б., Зохиол ч биш, орчуулга ч биш, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 118-128-р тал.
- Ринчен Б., Зохиол ч биш, орчуулга ч биш: “Парисын Дар эхийн сүм- үзээд төрсөн сэтгэгдэл”, “Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүллүүд”, УБ, УБИС, 1996, 27-37-р тал.
- Ринчен Б., Зохиолч, орчуулагч болоход юу хэрэгтэй вэ, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 128-139-р тал.
- Ринчен Б., Зохиолч орчуулагч болоход юу хэрэгтэй вэ?, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 99-111-р тал.
- Ринчен Б., К истории перевода в Монголии, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 189-204-р тал.
- Ринчен Б., К истории перевода в Монголии, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 144-154-р тал.
- Ринчен Б., К истории перевода в Монголии, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 49-64-р тал.
- Ринчен Б., Марк Твений минь махы нь идэж дээ (цахим ном), Аким Г. эмх., “Увидас нэмэх” компани, “Цагаан бамбарууш” хэвлэлийн газар, www.e-nom.mn, УБ, 2012.
- Ринчен Б., Марк Твений минь махы нь идэж дээ, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 98-106-р тал.
- Ринчен Б., Марк Твений минь махы нь идэж дээ, “Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүллүүд”, УБ, УБИС, 1996, 37-45-р тал.
- Ринчен Б., Марк Твений минь махы нь идэж дээ, “Соёл утга зохиол”, Дугаар 24, 1958.
- Ринчен Б., Марк Твений минь махы нь идэж дээ, УБ, 1991.
- Ринчен Б., Нэрлэж заншиснаар, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 207-р тал.
- Ринчен Б., Орчуулагчийн өгүүлэл, “Цог”, 1955, №6, 68-р тал.
- Ринчен Б., Орчуулагчийн өгүүлэл, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 44-45-р тал.
- Ринчен Б., Орчуулгад дутагдал их байна, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 174-175-р тал.
- Ринчен Б., Орчуулгын чанарыг дээшлүүлэх тухай, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 14-32-р тал.

- Ринчен Б., Орчуулгын чанарыг дээшлүүлэх тухай, “Монгол хэл бичгийг сайжруулах бодлогын өгүүлэл”, №24, 1934.
- Ринчен Б., Орчуулсан сурах бичгийн үг найруулга даан ч тусгүй болж байна, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 32-35-р тал.
- Ринчен Б., Пушкины зохиолыг анх монголчилсон маань, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 35-38-р тал.
- Ринчен Б., Сайхан санаачилга, сургамжтай дүн, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 175-182-р тал.
- Ринчен Б., Сайхан санаачлага, сургамжтай дүн, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 191-198-р тал.
- Ринчен Б., Сайхан санаачлага, сургамжтай хүн, “Утга зохиол урлаг”, 1970, №19. Ринчен Б., Хэлээ хайрлан энхрийлж үгний боловсролыг эрхэмлэе, “Монгол хэл бичгийн зарим асуудлууд”, УБ, 1956, 39-70-р тал.
- Ринчен Б., Сондгойруулахгүйг эрхэм болгохуй, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 148-162-р тал.
- Ринчен Б., СССР ба Ардын ардчилсан орны хийгээд дэлхий дахины дэвшилт утга зохиолын орчуулгын тухай, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 81-98-р тал.
- Ринчен Б., СССР, ардын ардчилсан орны хийгээд дэлхий дахины дэвшилт утга зохиол, утга зохиолын орчуулгын тухай, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 39-58-р тал.
- Ринчен Б., Стабильные учебники, их переводчики и редактора, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 38-42-р тал.
- Ринчен Б., Сэтгэгдэл ойролцоо болохвий, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 208-209-р тал.
- Ринчен Б., Тариг, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 106-109-р тал.
- Ринчен Б., Үг найруулгын учир, “Үнэн” сонин, Дугаар 79, 1971.
- Ринчен Б., Үг найруулгын учир, “Эх хэлээ эвдэхгүй юм сан”, 2010, 307-310-р тал.
- Ринчен Б., Хэлийг эвдэн гутаах лугаа тэмцэн тулах цаг ирсэн биш үү, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 14-р тал.
- Ринчен Б., Хэлний боловсролын учир, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 167-173-р тал.
- Ринчен Б., Хэлний боловсролын учир, “Утга зохиол урлаг”, 1969, №46.
- Ринчен Б., Хэтдээ бодвоос зохих зарим асуудал, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 184-187-р тал.
- Ринчен Б., Цонхны ялаа, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 210-р тал.
- Ринчен Б., Шинэ хэлбэрийн зүйлийг сонирхоход нь, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 45-р тал.

- Ринчен Б., Шүлэг орчуулах эрдэм, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 139-147-р тал.
- Ринчен Б., Шүлэг орчуулах эрдэм, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 91-99-р тал.
- Ринчен Б., Шүлэг орчуулах эрдэм, “Орчуулах эрдэм”, 1972, 91-99-р тал.
- Ринчен Б., Шүлэг орчуулах эрдэм, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 151-158-р тал.
- Ринчен Б., Энэтхэг яруу найргийн амт үнэрийг үлдээхсэн гэж..., “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 109-118-р тал.
- Ринчен Б., Энэтхэг яруу найргийн амт үнэрийг үлдээхсэн гэж, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 170-177-р тал.
- Ринчен Б., Эрдэмтэн орчуулагч эрхэм болж байна, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 182-184-р тал.
- Ринчен Б., Этгээд хэл, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 210-р тал.
- Ринчен Б., Эх хэлээ энхрийлж, үгний боловсролыг эрхэмлэе, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”, УБ, 1991, 45-80-р тал.
- Ринчен Б., Habent sua fata libelli, “Марк Твений минь махы нь идэж дээ”. УБ, 1991, 210-р тал.
- Ринчэнсамбуу Г., Манайд уран зохиолын орчуулга хөгжсөн тухайд, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 33-39-р тал.
- Ринчингаваа., Монгол орчуулгын түүхийн хураангуй тойм, 1986.

С

- Сайнбаяр Г., “Ламбугайн нулимс” өгүүллэгийн англи орчуулгын хоёр хувилбарт хийсэн анализ, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 288-р тал.
- Сайнбаяр Г., Үндэсний онцлогтой үг хэллэгийн орчуулгын асуудалд, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 88-95-р тал.
- Сайнбилэг Б., 1991 он, 2008 оны Монголын орчин үеийн богино өгүүллэгийн орчуулга, Солонгосын эсээтэй харьцуулсан судалгаа, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2009.
- Сайнбилэг Э., Teaching translation: problems and solutions, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 251-р тал.
- Сайнбилэгт Д., Солонгос монгол уран зохиолын орчуулгын асуудалд, МУИС ба БНСУ-ын Орчуулгын хүрээлэн хамтарч зохион байгуулсан олон улсын утга зохиолын лекц семинарын илтгэл, УБ, 2010.
- Сандагдорж С., Орос-Монгол, Монгол-Орос толиудыг үзэхэд БНМАУ-ын Шинжлэх ухааны академийн мэдээ, 1962, №1, 69-71-р тал.
- Сандагдорж С., Хоёр сурах бичигт хийсэн тэмдэглэл, “Шинжлэх ухаан маьдрал”, 1967, №6, 76-78-р тал.
- Сарантуяа Д., Хууль зүйн нэр томъёоны орчуулгын хичээлийн заах арга зүй дэх шинэчлэл, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 269-р тал.

- Сарантуяа И., Переводимость безэквивалентных фразеологических оборотов, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС, Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 42-р тал.
- Саруултуяа Т., Гадаад хэлний аман ба бичгийн орчуулга, Бакалаврын зэрэг горилсон орчуулга, 2007.
- Саруул-Эрдэнэ М., Монгол хэлний үйл үгийн үйлдүүлэх хэвийн нөхцөлийг англи, орос хэлэнд орчуулах тухай, “Гадаад хэлнээс орчуулах нь-2: Англи-Франц-Солонгос-Орос-Манж хэлнээс орчуулах нь”, УБИС, Монгол хэлний тэнхим, 1997, 55-64-р тал.
- Саруул-Эрдэнэ М., “Пэхээнъяан” гэж гацалгүй, “лямбда” гэж нялцайлгүй, гадаад үгийг галиглах дүрэмтэй болчихмоор байна, Монголын шилдэг нийтлэлчдийн клуб, 2013.
- Саруул-Эрдэнэ М., “Сонирхолтой хэл шинжлэл”, Блүүмингтон, Индиана, 2006.
- Саруул-Эрдэнэ М., Үгийн өвгөн утгын таяганд дулдуйдмой (Хэл шинжлэл ба орчуулгын онол), “Сонирхолтой хэл шинжлэл”, Блүүмингтон, Индиана, 2006, 139-149-р тал.
- Саруул-Эрдэнэ М., Эрдэнэ хулгана, давжаа чоно, ятуу: Дүйцүүлэн орчуулах тухай хэдэн үг, Монголын шилдэг нийтлэлчдийн клуб, 2013.
- Содов Л., Орчуулга- яруу найргийн ажил, “Сэтгүүл зүй, уран зохиол бодол, эргэцүүлэл”, УБ, 1986.
- Содов Л., Яруу найргийн орчуулгын тухай, “Цог”, 1964, №2, 108-114-р тал,
- Содном Б., Нэр томъёо боловсруулах арга.
- Содном Б., Нэр томъёог зөв хэрэглэх нь чухал аа, “Хөдөлмөр” сонин, 1972.2.15.
- Содном Б., Нэр томъёо хэрэглэхийн учир, “Улаанбаатарын мэдээ”, 1971.8.21.
- Содном Б., Орчуулгын тухай, “Шинжлэх ухаан”, 1941, №2, 24-28-р тал.
- Содном Б., Уран зохиолын орчуулгын ажлын тухай, Шинжлэх Ухааны Хүрээлэнгийн бүтээл, УБ, 1957, №2, 77-86-р тал.
- Содном Н., Нэг орчуулга, генетик хоёрын тухай, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 141-р тал.
- Содном Н., Орчуулга генетик хоёрын тухай, “Үнэн”, 1976, №10.
- Содномдаржаа Т., Зөвлөлтийн уран зохиолыг орчуулан хэвлэж байгаа байдал, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 45-49-р тал.
- Содномдаржаа Т., Зөвлөлтийн утга зохиол монгол хэлээр, “Цог”, 1972, №6, 154-157-р тал.
- Содномдаржаа Т., Уран зохиолын орчуулгын өнөөгийн байдал, “Утга зохиол, урлаг”, 1974, №7.
- Солонго Ч., Золзаяа Ч., Инженер технологийн ангийн оюутнуудын англи хэлний илтгэх ур чадварыг хөгжүүлэх нь, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 45-р тал.
- Сонинбаяр Ш., Гандантэгчилэн хийдийн гүн ухаантан хоёр ламтны номын цагаан буяныг эргэн дурсахуй, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 93-96-р тал.

- Стрелкова Гюзэль Владимировна, Сохранить или утратить в переводе, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 231-р тал.
- Сумъяабаатар Б., Эрдэнэчимэг Г., Солонгос оноосон нэрийг монгол кирилл үсгээр галиглах нь, “Солонгос судлал 1”, МУИС, ГХСС, 2005, 8-24-р тал.
- Сүрэнжав Ц., Орчуулах эрдмийн уламжлалын тухайд. “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Сүрэнжав Ц., Хятадын эртний сонгодог шүлгийн орчуулгын зарим асуудалд, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 60-64-р тал.
- Сүхээ Ш., Сурагчийн толийг судалж үзвэл..., “Сурган хүмүүжүүлэгч”, 1964, №4, 90-93-р тал.
- Сүхбаатар О., Орчин үеийн Монгол орчуулгын уран зохиолын шүүмжлэлийн туршлага, сургамж, диссертац, УБ, 2003.
- Сүхбаатар О., “Панчатантра”-гийн орчуулгын тухай, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 143-р тал.
- Сүхбаатар Ц., Далайд дусал нэмэр, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 160-163-р тал.
- Сүхбаатар Ц., Далайд дусал нэмэр, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”, УБИС. Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 36-41-р тал.
- Сүхбаатар Ц., Орчин үеийн Монгол орчуулгын уран зохиолын шүүмжлэлийн туршлага, сургамж, 2003.
- Сүхбаатар Ц., Р Гамзатовын зарим шүлгийн орчуулгын тухай, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 72-р тал.
- Сүхбаатар Ц., Шүлгийн орчуулгыг шүншиглэе, 2006.

Т

- Товуудорж С., Дахин хэвлэсэн орчуулгын зарим зохиол, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 157-р тал.
- Товуудорж С., М. Горькийн “Эх” романы орчуулгад үгийг давтан хэрэглэсний зарим жишээ, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 123-127-р тал.
- Товуудорж С., Орчуулгад ойролцоо утгатай хоршоо үгийг хэрэглэсэн нь, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1978, №2, 68-70-р тал.
- Товуудорж С., Орчуулгын зохиолд монгол хэлний үйл үгийг давтан хэрэглэсэн нь, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1975, №5, 58-60-р тал.
- Тогтуун Э., Бадамсүрэн Я., Орчуулга метафор болох нь, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Томтогтох Г., Нэртомъёо оноох, орчуулах зарим асуудалд, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 84-р тал.
- Топер П М., Тооны төдийгүй чанарын утгыг харгалзах ёстой, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 36-р тал.
- Төмөр Н., Монгол хэлэнд орсон хятад үгийн талаар товч өгүүлэх нь, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 142-р тал.

- Төмөр-Очир С., Дөрвөний нэгийг үзэхэд, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 163-р тал.
- Төмөрхүлэг Т., Орчуулгад гарч буй зарим гажуудлыг тодорхой жишээгээр өгүүлэх нь, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 12-р тал.
- Төмөрхүлэг Т., Хэлний Академи хэрэгтэй болсон байх аа, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Туул Д., Нэр томъёо бүтээх хэл зүй, үгийн сан-утгазүйн арга: Эрчим хүчний салбарын нэр томъёоны жишээн дээр, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС, Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 49-р тал.
- Туул Л., Уранбилэг Д., Англи хэлний шилжсэн утгатай үг хэллэгийг монгол орчуулгад дамжуулах нь, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Туяа Д., Энхбаатар Ц., Нэртөмъёог жигдлэх зарим асуудалд, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС, Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 96-р тал.

У

- Удо Б.Баркманн, Монголын шинэ болон шинэхэн үеийн түүх, түүхийн шинжлэх ухааны бичиг зохиолыг герман хэлэнд хөрвүүлэхэд тулгарч буй асуудлууд, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 122-р тал.
- Улаан-Од Н., Хятад хэлний зарим нэр томъёог өвөр монгол болон монгол улсад хэрхэн орчуулж буйг харьцуулах өгүүлэх нь, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 257-р тал.
- Ундармаа Т., Монгол хэлний анагаах ухааны нэр томъёог япон хэлэнд орчуулах нь, Магистрын ажил. 2007.
- Ундармаа Т., Сүхбат Г., Монголын уламжлалт анагаах ухааны нэр томъёоны орчуулгын онцлог, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-13”
- Ундраа Д., Техник-технологийн мэргэжлийн сурах бичгийн орчуулгын зарим асуудал, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Ундрах Б., График дизайны үг хэллэг, нэр томъёог англи хэлнээс монгол хэлэнд орчуулах нь, Магистрын ажил, 2010.
- Ундрах Д., Монголын түүхэнд холбогдох нэгэн баримт бичгийн орчуулгын тухайд, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 135-144-р тал.
- Уранчимэг Б., Хо Гюүны зохиолын орчуулга ба судалгаа, Бакалаврын зэрэг горилсон бүтээл, 2009.
- Уранчимэг С., Англи монгол хэлний зарим хам бүтцийг харьцуулсан нь, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд-1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 41-46-р тал.
- Уранчимэг С., Монгол англи хоёр хэлний тусгайлан асуух өгүүлбэрийг харьцуулсан нь, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд-1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996. 46-55-р тал.

- Уртнасан Ө., Орчуулгын алдааны уршиг, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Уянга М., Гадаад хэлний аман ба бичгийн орчуулга, Бакалаврын зэрэг горилсон орчуулга, 2007.
- Уянга П., Хятад зүйр цэцэн үгийг монгол хэлнээ орчуулах нь, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 64-67-р тал.
- Уянга Х., Оюутны орчуулгын ажлын нийтлэг алдаа ба шийдвэрлэх арга зам, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Үржиндорж Л., Англи хэлний өгүүлбэрийн задлан шинжилгээ: Англи хэлнээс монгол хэлэнд орчуулахад зориулсан гарын авлага, УБ, Адмон, 2007.

Х

- Ха Инь-хуа, Солонгос, монгол хэлний толь бичиг дэх авиа дуурайх үгийн харьцуулсан судалгаа, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 201-р тал.
- Хавсарга хэл шинжлэл-2, ШУТИС, Хэлний боловсролын сургууль, 2009.
- Хавсарга хэл шинжлэл-3, ШУТИС, Хэлний боловсролын сургууль, 2009.
- Хажидсүрэн З., Геологийн салбарын нэр томъёоны бүтэц, хэрэглээ, орчуулга, Магистрын ажил, 2011.
- Хасбаатар Ц., Бүгдээрээ хэлэлцвэл, “Утга зохиол, урлаг”, дугаар 16, 1985.
- Хасбаатар Ц., Гай газар дороос, гахай... номон дотроос, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 170-172-р тал.
- Хасбаатар Ц., Гай газар дороос, гахай... номон дотроос, “Орчуулгын хэл найруулгын тухай өгүүллүүд”, УБ, УБИС, 1996, 45-47-р тал.
- Хасбаатар Ц., Нэгэн дуулийн орчуулга, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 168-170-р тал.
- Хасбаатар Ц., Орчуулга гэдэг амаргүй ажил, “Утга зохиол урлаг”, 1983, №52.
- Хасбаатар Ц., Орчуулга гэдэг амаргүй ажил, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 76-р тал.
- Хасбаатар Ц., Орчуулгын ажилд анхаарал тавьяа, “Үнэн”, 1957, №19.
- Хасбаатар Ц., Орчуулгын тухай хэдэн үг, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 111-115-р тал.
- Хасбаатар Ц., Судлал шүүмжлэл орчуулга, УБ, 1980.
- Хасбаатар Ц., “Там”-ыг орчуулах санаатай тамаа эдэлж сууна, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 127-133-р тал.
- Хасбаатар Ц., Уран зохиолын орчуулгын тухай, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 30-р тал.
- Хасбаатар Ц., Уран зохиолын орчуулгын тухай, “Утга зохиол урлаг”, 1983, №12.
- Хасбаатар Ц., Уран зохиолын орчуулгын чанарыг эрхэмлэе, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 115-120-р тал.
- Хасбаатар Ц., Уран зохиолын орчуулгын шүүмжлэлийг өрнүүлэе, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 106-р тал.

- Хасбаатар Ц., Ц.Дамдинсүрэн-дуун хөрвүүлэгч, орчуулгын түүхч, онолч, “Уран зохиол судлал: академич Дамдинсүрэнгийн мэндэлсний 85 жилийн ойд”, УБ “Эрдэм” компани, 1994.
- Хасбаатар Ц., Эрдэм номын нөхдөдөө хариу болгох нь, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 39-43-р тал.
- Хасбаатар Ц., Яруу найрагч, орчуулагч Д. Гомбожав, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 109-111-р тал.
- Хасбаатар Ц., 50 насны нь ойд, “Утга зохиол урлаг”, 1980.
- Хатуучулуун Б., Аман орчуулга хийх сэтгэл зүйн бэлтгэл, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 299-р тал.
- Хатуучулуун Б., Орчуулгын заах арга зүйн практикийн зарим асуудалд, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 137-р тал.
- Хишигт Я., Орчуулгыг угсаа-сэтгэц-хэлшинжлэлийн үүднээс үзэх нь, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 168-р тал.
- Хишигт Я., Сэтгэц, ухамсар, сэдэхлэгээний хоруу, орчуулгын асуудалд, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 74-р тал.
- Хоролсүрэн А., Эм, эмийн бүтээгдэхүүний үг хэллэг, нэр томъёог япон хэлнээс орчуулах нь, Магистрын ажил, 2010.
- Хуушаан Л., М. Цэдэндорж бол уран орчуулагч, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 112-127-р тал.
- Хуушаан Л., 50 насны ойд зориулав, “Утга зохиол судлал”, 1983, №44.
- Хүрэлбаатар Л., Арван дөрөвдүгээр зууны үеийн яруу найргийн орчуулгын уламжлалаас, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 82-101-р тал.
- Хүрэлбаатар Л., Арван зургаагаас арван долдугаар зууны үеийн уран сайхны орчуулгын уламжлалаас, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 22-41-р тал.
- Хүрэлбаатар Л., Монгол орчуулгын товчоон: Сонгодог орчуулгын зарчим уран чадварын асуудалд, 1995.
- Хүрэлбаатар Л., Монгол Оюун түлхүүрийн нэгэн төвд орчуулгын тухай, “Хэл зохиол судлал”, Дугаар 20, 1987, 143-151-р тал.
- Хүрэлбаатар Л., Монголчуудын орчуулгын уламжлалын тухайд, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 82-р тал.
- Хүрэлбаатар Л., Судар шастирын билиг, УБ, 2002.
- Хүрэлбаатар Л., Ц.Дамдинсүрэнгийн дорнын орчуулга, “Уран зохиол судлал: академич Дамдинсүрэнгийн мэндэлсний 85 жилийн ойд”, УБ, “Эрдэм” компани, 1994.
- Хүрэлбаатар Л., Эсэруагийн эгшиг дуун, УБ, 1999.
- Хүү Д., Монгол зохиолын аман дүрслэл: Үгүүлэг, исээ эрхи, дуулал, дуу шүлэг, дурсамж, хүүхдийн зохиолын орчуулга, товчоо, тэмдэглэл, уран зохиолын боловсрол, Адмон ХХК, УБ, 2010.
- Хүү Д., Хүүхдийн зохиолын орчуулга, УБ, 2000.

Хишигт Я., Баянсан Ж., Харилцааны онол, орчуулга, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 9-13-р тал.

Ц

Цедев Х., О переводе “Евгения Онегина” на монгольский язык. Сб: Тюрко язычные литературы Сибири: проблемы художественного перевода. Горно-Алтайск, 2004 г, стр 17-21.

Цедев Х., Отгонцэнгэл Д., К вопросам перевода поэзии, “Языки и литературы народов Горного Алтая”, ГАГУ, Горно-Алтайск, Международный научный ежегодник, 2004 г, Стр-115-117

Цолмон У., Аялал жуулчлалын хөтөч танаа: Япон хэлний хөтөч, орчуулагч нарт, 2011.

Цэвэлравжаа О., Спортын зарим нэр томъёог орчуулах асуудалд, Бакалаврын ажил, 2007.

Цэдэв Д., А.М. Горький ба орчин үеийн монголын утга зохиолын зарим асуудал (оросоор), “Новости Монголии”, дугаар 44, 1985.

Цэдэв Д., Ардын засгийн жилд орчуулгын талаар гаргасан гол өгүүллийн жагсаалт, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 200-р тал.

Цэдэв Д., Буурлын үгийг сонсвол, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 177-179-р тал.

Цэдэв Д., МЗЭ-ийн долдугаар их хурлын тайлан илтгэл, “Утга зохиол, урлаг”, дугаар 24, 1984.

Цэдэв Д., Орос, монголын уран зохиолын харилцааны нэгэн хуудас, “Цог”, 1971, №4, 144-155-р тал.

Цэдэв Д., Орчуулагчийн эрэл, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 173-175-р тал.

Цэдэв Д., Орчуулах эрдэм – 2. УБ. 1976.

Цэдэв Д., Орчуулах эрдэм – 3. УБ. 1982.

Цэдэв Д., Сонирхон бодсоны учрыг сурвалжилбал, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 179-182-р тал.

Цэдэв Д., 1972-1974 онд орчуулгын талаар гарсан гол өгүүлэл, ном, товхимлын жагсаалт, “Орчуулах эрдэм-2”, УБ, 1976.

Цэдэв Х., А.С.Пушкиний “Возрождение” шүлгийн монгол орчуулгын тухай, “Эрдэм шинжилгээний ойллого” № 3, МУИС-ийн МХУЗ-ын тэнхимийн ЭШБ. Ховд, 2003, 3-10-р тал.

Цэдэв Х., А.С.Пушкиний “Өвлийн үдэш” шүлгийн орчуулгад хийсэн анализ. “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-8”, УБ, 2005, 76-78-р тал.

Цэдэв Х., Нэг шүлгийн хөрвүүлэг, “Утга зохиол, урлаг” сонин, 2006 он, 4-р сар, №14 (2211).

Цэдэв Х., О переводестихотворения А.С.Пушкина “Птичка” на монгольский язык, Сб. тезисов VI межд. конф: “Природные условия история и культура Западной Монголии и сопредельных регионов”. Томск, 2003 г, стр 214-215.

Цэдэв Х., Орчуулга: онол, дадлага (Гадаад хэлний ангийн оюутанд зориулсан гарын авлага), Ховд, 2005, 92-р тал.

- Цэдэв Х., Орчуулгын чанарыг анхааръя, “Утга зохиол, урлаг” сонин, УБ, 1979.
- Цэдэв Х., Туужийн орчуулгыг тунгаах үзэхэд, “МУИС-ийн харъяа Ховд дахь салбар сургуулийн ЭШБ”, дугаар 9, 1999, 254-257-р тал.
- Цэдэв Х., Үгчилсэн орчуулга үнэн зөв орчуулга биш болох нь, МУИС, Ховд дахь салбар сургуулийн МХУЗ-ын тэнхимийн “ЭШ-ний ойллого”, дугаар 2, 2000, 168-170-р тал.
- Цэдэв Х., Баттуул Г., Туужийн орчуулгаастөрсөнбодол, МУИС, Ховддахьсалбарсургуулийн “ЭШ-нийбичиг” № 10, 2002, 48-52-р тал.
- Цэдэв Х., Отгонцэнгэл Д., А.С.Пушкиний “Возрождение” шүлгийн монгол орчуулгын тухай “Гадаад хэл заах арга зүйнасуудал” сэтгүүл, УБ хот, 2004 он, № 5, 47-51-р.
- Цэдэв Х., Отгонцэнгэл Д., А.С.Пушкиний “Элегия” (1830) шүлгийгмонголхэлнээорчуулсанбайдал, “Гадаадхэлзаахаргазүйнасуудал” сэтгүүл, 2003 он, № 4, хуудас 49-55; МУИС, Ховддахьсалбарсургуулийн “ЭШ-нийбичиг” № 11, Ховд, 2003, 251-261-р тал.
- Цэдэндамба Ц., Орчуулгын үндэс, УБ, 1979, 131-р тал.
- Цэдэндамба Ц., Үйл үгээс үүссэн зарим нэг үгийг хэрэглэх ба орчуулах нь, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1978, №5, 62-66-р тал.
- Цэдэндамба Ц., Хэлний зүй ба орчуулга, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1974, №1, 53-56-р тал.
- Цэдэндорж М., Монголын уран зохиол гадаадад, “Утга зохиол урлаг”, 1939, №1.
- Цэдэндорж М., Орчуулагчийн тухай бодол, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 88-93-р тал.
- Цэдэндорж М., Яруу найргийн орчуулгын зарим асуудал, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 117-р тал.
- Цэдэндорж С., Уул уурхайн нэр томъёог зохиомжлох, хэвшүүлж хэрэглэх үйл явц, цаашдын зорилт, “Хавсарга хэл шинжлэл-2”, ШУТИС Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 33-р тал.
- Цэдэнжав Д., Добавление как приём художественного перевода, “Орчуулгазүй-1”,МУИС, ГХСС, 2013, 182-186-р тал.
- Цэдэнжав Д., Монгол ардын дууг орос хэл рүү орчуулах асуудалд, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 54-58-р тал.
- Цэдэнжав Д., Монгол хэлц үгийн орос орчуулгын асуудалд, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 57-60-р тал.
- Цэдэнжав Д., Монголын уламжлалт цаг тооллын орос орчуулгын зарим ташаарал, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-10”
- Цэнд Д., 60 насны ойд, “Утга зохиол судлал”, 1983, №44.
- Цэрэндолгор Г., Монгол хэлний үйл үг үүсгэх зарим дагаварыг франц хэлэнд орчуулах нь, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд-1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 55-58-р тал.
- Цэрэндорж Ц., Монгол, солонгос хэлний хүний эш, ураг удмын нэрийг орчуулах нь, “Монгол гэр бүл”, УБ, 2010.

- Цэрэндэндэв С., Хуурамч нөхдөөсөө болгоомжлохын учир, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 154-158-р тал.
- Цэрэндэндэв С., Хуурамч нөхдөөсөө болгоомжлохын учир, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 58-64-р тал.
- Цэрэндэндэв С., Хэллэг уран бол орчуулга уран, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 89-99-р тал.
- Цэрэнсодном Д., Монголын нууц товчооны орчуулга, тайлбар, 2000.
- Цэрэнсодном Д., Нууц товчооны орчин цагийн монгол хэлний хэдэн хөрвүүлгийн тухай, “Уран зохиол судлал: академич Дамдинсүрэнгийн мэндэлсний 85 жилийн ойд”, УБ, “Эрдэм” компани, 1994.
- Цэрэнсодном Д., Орчуулгын зохиолын өв уламжлалаас, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 14-24-р тал.
- Цэрэнсодном Д., Орчуулгын зохиолын өв уламжлалаас, “Утга зохиол урлаг”, 1970, №36.
- Цэрэнчулуун А., Германы хэлц үгийг монгол хэлнээ орчуулахдаа үгчлэн буулгах уу, дүйцүүлэн орчуулах уу?, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 162-171-р тал.
- Цэрэнчулуун А., “Ертөнцийн гурав”-аас орчуулах гэж оролдсон минь, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 11-30-р тал.
- Цэрэнчулуун А., Нэр томъёог оновчтой хэрэглэх нь сайн орчуулгын нэг үндэс, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 50-54-р тал.
- Цэрэнчулуун А., Хайнрих Хайнегийн Лорелай шүлгийг монгол хэлнээ орчуулсан нь, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 138-148-р тал.
- Цэцгээ Л., Жим Коллинзийн “Сайнаас Агуу руу ба Нийгмийн салбарууд” нэг сэдэвт зохиол орчуулах явцад гарсан бэрхшээл, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 169-р тал.
- Цэцгээ Л., Их зохиолч Д.Нацагдоржийн “Шувуун саарал” өгүүллэгийн англи орчуулганд хийсэн судалгаа, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 276-р тал.
- Цэцэгмаа Л., Англи хэлний IN гэдэг утлагын олон утга, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 64-67-р тал.
- Цэцэгмаа Ц., Байгалмаа Б., Обучение студентов терминологии в ракурсе профессиональной коммуникации, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС, Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 54-р тал.

Ч

- Чвэ Жонхва., Хэлмэрчлэх орчуулах үндэс, М. Амартайван орч., УБДС, 2004.
- Чвэ Жонхва., 21-р зууны шилдэг мэргэжлийн хэлмэрч болцгооё, Ч Мандахнар орч., Бакалаврын зэрэг горилсон орчуулга, УБДС, 2005.

- Чимид Ч., Утга зохиолын орчуулгын зарим асуудалд, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 99-103-р тал.
- Чимэддорж Д., Нарийн чимхлүүр хөдөлмөр, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 86-р тал.
- Чимэддорж Д., Орчуулга бол уран бүтээл, “Утга зохиол урлаг”, 1980, №31.
- Чимэдцэеэ М., Арга билгийн ёсон хийгээд орчуулга, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 135-р тал.
- Чимэдцэеэ М., Соёл хийгээд орчуулга, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 56-66-р тал.
- Чимэдцэеэ М., Соёлын орчуулга: “Идээшүүлэх ондоошуулах”-ын учир, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Чимэдцэеэ М., “Улсыг засах жараахай шарах хоёр адилхан” Харин амархан уу? Хэцүү юу?, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 101-107-р тал.
- Чимэдцэеэ М., “Үгчлэх утгачлах, идээшүүлэх ондоошуулахын” шүтэлцээ, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 49-55-р тал.
- Чимэдцэеэ М., Хятадын сонгодог уран зохиолын монгол орчуулгын уран чадварын асуудалд, Автореферат, 2006.
- Чинбаяр О., Буриадын яруу найрагч Андрей Мухраевын шүлгийн монгол орчуулгын тухай, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 132-135-р тал.
- Чойжил Д., Орчуулагчийн жаргал, зовлон, “Өд” бархан, УБ, 2005.
- Чойжилмаа Л., Хятад хэлний аман орчуулга, ШУТИС, Тоонотпринт, 2013.
- Чойжилмаа Л., Хятад хэлний орчуулга, ШУТИС, УБ, 2014.
- Чойжинжав, Хятадыг Монголчлох үндсэн мэдлэг, ӨМИС, 1992.
- Чойжилсүрэн, Орчуулгын хэлний тухай, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 156-164-р тал.
- Чоймаа Ш., Монгол бичгийн хэлний орчуулга, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 49-56-р тал.
- Чойнхор Ж., Шекспирийн шүлгийг орчуулах оролдлого, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 96-р тал.
- Чулуунбаатар Л., Алтайн хэл шинжлэлийн нэрт эрдэмтэн Густав Жон Рамстедт, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 58-63-р тал.
- Чулуунбаатар Л., Аман орчуулгад анхаарах зүйл их бий, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 110-р тал.
- Чулуунбаатар Л., Ардын аман зохиолыг англи хэлэнд орчуулсан нэгэн бүтээлийн талаар, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 28-35-р тал.
- Чулуунбаатар Л., Бичиг үсгийн болон орчуулгын тухай өгүүллүүд, МУИС, УБ, 2015.
- Чулуунбаатар Л., Гадаад хэл сайн сурах нь орчуулагч болохын эхний алхам мөн, “Орчуулга болон бас бус зүйлийн тухай өгүүллүүд”, МУИС МХСС, УБ, 2012, 15-20-р тал.

- Чулуунбаатар Л., Орчуулга болон бас бус зүйлийн тухай өгүүллүүд, МУИС МХСС, УБ, 2012.
- Чулуунбаатар Л., Орчуулга гэж юу вэ? “Орчуулга болон бас бус зүйлийн тухай өгүүллүүд”, МУИС МХСС, УБ, 2012, 3-14-р тал.
- Чулуундорж Б., Орчуулгад олны утгыг илэрхийлэх нь, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 28-р тал.
- Чулуундорж Б., Орчуулгад олны утгыг илэрхийлэх нь, “Орчуулгын тухай өгүүллүүд -1”, УБИС, Монгол хэл шинжлэлийн тэнхим, 1996, 67-70-р тал.
- Чулуунбаатар Л., Орчуулгын сургууль болон орчуулгын онолын сурах бичгийн тухай, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 52-р тал.
- Чулуунбаатар Л., Орчуулгын сургууль болон орчуулгын онолын сурах бичгийн тухай, “Орчуулга болон бас бус зүйлийн тухай өгүүллүүд”, МУИС МХСС, УБ, 2012, 43-63-р тал.
- Чулуунбаатар Л., Орчуулгын үндсэн салбар “Орчуулга болон бас бус зүйлийн тухай өгүүллүүд”, МУИС МХСС, УБ, 2012, 21-37-р тал.
- Чулуунбаатар Л., “Өвгөн Жамбалын яриа”-г Ч.Бауден орчуулсан нь, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 88-94-р тал.
- Чулуунбаатар Л., Өвөрмөц хэлцийн орчуулга, “Орчуулга болон бас бус зүйлийн тухай өгүүллүүд”, МУИС МХСС, УБ, 2012, 38-42-р тал.

Ш

- Шатар М., Орчуулгын тухай заримыг өгүүлэх нь, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 67-р тал.
- Шагдарсүрэн Ц., Газрын “хэвэл” болон бусад зарим нэр томъёонд холбогдуулан хийсэн тайлбараас (албан ёсны баримт сэлт), “Эх хэлээ эвдэхгүй юм сан”, УБ, 2010, 311-322-р тал.
- Шагдарсүрэн Ц., Махчилсан орчуулга, “Эх хэлээ эвдэхгүй юм сан”, УБ, 2010, 214-226-р тал.
- Шагдарсүрэн Ц., Монгол нэр томъёоны одоогийн байдал, цаашдын төлөв, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, дугаар 6, 1984, 60-64-р тал.
- Шагдарсүрэн Ц., Монгол үг, нэр томъёог латин үсгээр тэмдэглэх нь, “Эх хэлээ эвдэхгүй юм сан”, УБ, 2010, 166-174-р тал.
- Шагдарсүрэн Ц., Монгол хэлний бусад хэлнээс ялгарах наад захын ялгаа, “Эх хэлээ эвдэхгүй юм сан”, УБ, 2010, 50-61-р тал.
- Шагдарсүрэн Ц., Нэр томъёо гэж юу вэ? “Эх хэлээ эвдэхгүй юм сан”, УБ, 2010, 127-138-р тал.
- Шагдарсүрэн Ц., Орчуулж болдоггүй үг гэж бий юү? “Эх хэлээ эвдэхгүй юм сан”, УБ, 2010, 115-126-р тал.
- Шагдарсүрэн Ц., “Эх хэлээ эвдэхгүй юм сан”, УБ, 2010.
- Шагдарсүрэн Ш., Нэр томъёог оноож ажлыг улам боловсронгуй болгох арга зам, “Залуун зохион бүтээгч”, 1982, №1, 24-25-р тал.

- Шархүү А., Орос хэлний үйл үгийн байдлыг орчуулах асуудал, Шинжлэх ухаан амьдрал, 1970, №3, 41-44-р тал.
- Шархүү А., Орос хэлнээс яруу найраг орчуулж байгаа асуудалд, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 122-140-р тал.
- Шархүү А., Туурвил зүй, орчуулга судлалын зарим асуудал, УБ, 2011.
- Шархүү А., Яруу найргийн орчуулгад шүлгийн ур хийцийг нь дамжуулах асуудалд, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 7-11-р тал.
- Шархүү Л., А. С. Пушкиний Шүлгээс Д. Нацагдоржийн орчуулсан нь, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 21-33-р тал.
- Шархүү Цэ., Нанхиадаас манжид орчуулсан зохиолоос монгол хэлэнд орчуулсан зарим зохиолын тойм, “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 102-109-р тал.
- Шархүү Цэ., Төрөл хэлний үг найруулах нөхцөлийг орчуулж байсан уламжлалаас, “Орчуулах эрдэм-6”, 1989, 42-50-р тал.
- Шаравдорж Ө., Орчуулах эрдэм, УБ, 1972.
- Шатар М., Орчуулгын тухай заримыг өгүүлэх нь, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 67-р тал.
- Шинэбаяр Д., Бурханы шашны Англи, Монгол нэр томъёоны орчуулга, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Шүгэр Ц., Ганжуур, “Утга зохиол, урлаг”, 1970, №50.
- Шүгэр Ц., Зөвлөлтийн уран зохиол монгол хэлээр, “Үнэн”, 1977, №175.
- Шүгэр Ц., Зөвлөлтийн уран зохиол орчуулагчдын уулзалт, “Утга зохиол, урлаг”, 1977, №1.
- ШүгэрЦ., Мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон даяг оршив, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 9-14-р тал.
- Шүгэр Ц., Орчуулах эрдэмд шимтэе, “Утга зохиол, урлаг”, 1973, №2.
- Шүгэр Ц., Уран зохиолын орчуулгын чанар, “Утга зохиолын урлаг”, 1978, №34.

Э

- Эгиймаа Г., Аман орчуулга хийж сурахад зарим санаа оноо, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 194-р тал.
- Эгшиг Ш., Гэрэлт хөшөөний хадмал бичээс нь орчуулгын харьцуулалд чухал хэрэглэгдэхүүн болох нь, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 87-93-р тал.
- Эгшиг Ш., Монголын орчуулгазүйд Южин А.Найдын орчуулгын онолыг идээшүүлэн хэрэглэх боломжийн тухай, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Эгшиг Ш., Орчин үеийн орчуулгазүйн чиг хандлага хийгээд Монголын орчуулгазүй, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 1-7-р тал.
- Эгшиг Ш., Орчуулгыг журамлах санал, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 22-28-р тал.

- Эгшиг Ш., Хятад хэлээр уламжилсан зарим монгол шүлгийн орчуулга, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 148-р тал.
- Эгшиг Ш., Хятадын сонгодог зохиолын орчуулга, хэлний онцлог: “Дөрвөн бичиг”-ийн хэлний онцлогт тулгуурлан бичив, 2000.
- Эгшиг Ш., Хятадын эртний яруу найраг орчуулах нь, “Орчуулгазүй-4”, МУИС, Күнзийн институт, 2015, 7-19-р тал.
- Эгшиг Ш., “譯” хэмээх үсгийн гарлын асуудалд, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 106-113-р тал.
- Элдэв-Очир Г., Буруу орчуулгаас үүдсэн буруу нэршлийн асуудал, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 54-57-р тал.
- Элдэв-Очир Г., “МНТ”-ны зарим шүлгийн хятад орчуулгад хийсэн ажиглалт, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 137-144-р тал.
- Элдэв-Очир Г., Монгол хэлний хөх заасан үгийн бэлгэдэл утга, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС, ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 188-р тал.
- Элдэв-Очир Г., Соёлын утга орчуулгад нөлөөлөх нь, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 241-р тал.
- Элдэв-Очир Г., Соёлын утгыг орчуулах арга зам, “Орчуулгазүй-2”, МУИС, ГХСС, 2013, 55-60-р тал.
- Энгельс Ф., Марксын зохиолыг ингэж орчуулж болохгүй дээ, Б Бирваа орч., “Орчуулах эрдэм-5”, 1988, 10-20-р тал.
- Энхбат Д., Үндэсний сэтгэлгээний онцлог хэлэнд илрэх нь, “Орчуулах эрдэм 4”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2012, 87-р тал.
- Энхбаяр Б., Дипломат баримт бичгийн орчуулгын тухайд, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Энхбаяр Б., Монголын орчуулгын онол судалгааны асуудлын тухайд, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 245-р тал.
- Энхбаяр Б., Монголын орчуулгын уламжлалын зарим асуудлыг хөндөхүй, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 153-158-р тал.
- Энхбаяр Б., Монголын орчуулгын уламжлалын зарим асуудлыг хөндөхүй, “Орчуулах эрдэм 5(9)”, ЭШБ, МУИС ОУХС Дипломат орчуулгын тэнхим, 2013.
- Энхбаяр Б., Орчуулгын алдаа, түүний уршиг, “Орчуулгазүй-3”, МУИС, Күнзийн институт, 2014, 35-43-р тал.
- Энхбаяр Н., Н В Гоголийн “Амьгүй албат нар” зохиол монголоор орчуулагдсан нь, “Орчуулах эрдэм-4”, 1986, 101-р тал.
- Энхбаяр Н., Орчуулах эрдэм – 4, УБ, 1986.
- Энхдалай Ч., Анагаах ухааны нэр томъёоны тухай товчхон, “Шинжлэх ухаан, амьдрал”, 1975, №2, 73-74-р тал.
- Энхжаргал Д., Монголын Нууц Товчооны чех орчуулгын тухайд, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 186-195-р тал.

- Энхтөгс Б., Компьютерт суурилсан толь зүйн асуудалд: Геологийн нэр томъёоны жишээгээр, Магистрын ажил, 2011.
- Энхтуяа Н., Outline to German Literature translated into Mongolian, “Гадаад хэл заах арга зүйн асуудал-22”
- Энхцэцэг Т., Оюунцэцэг Ц., Гадаад хэл сурахад тоглоомын ач холбогдол, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС, Хэлний боловсролын сургууль, 2009, 37-р тал.
- Энхцэцэг Т., Солонгос, Монголын уламжлалт тоглоом наадамтай холбогдолтой үг хэллэгийг харьцуулах нь, “Хавсарга хэл шинжлэл-3”, ШУТИС, Хэлний боловсролын сургууль, 2009.
- Энэбиш Б., Орчуулгын уралдааны дүн, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 189-191-р тал.
- Энэбиш З., Мал аж ахуйтай холбоотой үг хэллэг, нэр томъёоны орчуулга: монгол-англи, англи-монгол хэлний жишээн дээр, 1999.
- Эрдэнэ Ч., Нэгэн орчуулгын тухайд, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 171-р тал.
- Эрдэнэбат Ж., Similar elements in english and Mongolian, “Орчуулах эрдэм 3”, ЭШБ, МУИС ОУХС, Дипломат орчуулгын тэнхим, 2011, 281-р тал.
- Эрдэнэзаяа Ц., Шинжлэх ухаан, техникийн орчуулга: хятад хэлээр, 2012.
- Эрдэнэмаам С., Ойлгох нь орчуулахын амин сүнс, “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 144-153-р тал.
- Энгельс Ф., Марксын зохиолыг ингэж орчуулж болохгүй, “Шинжлэх ухаан амьдрал”, 1983, №3, №4.

Я

- Явуухулан Б., Утга зохиолын шижир алтыг л..., “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 63-р тал.
- Явуухулан Б., Яруу найргийн орчуулгын асуудалд, “Яруу найраг миний амьдралд”, УБ, 1983, 149-153-р тал.
- Янжинлхам Б., Дулааны тоног төхөөрөмжийн нэр томъёоны орчуулга: Англи-япон-монгол хэлний жишээн дээр, Магистрын ажил, 2011.
- Ярославцев Г. Б., Монголын уран зохиол орос хэлээр, “Орчуулах эрдэм-3”, 1982, 65-р тал.
- Ярославцев Г.Б., Орчуулагчийн хөдөлмөр, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 93-98-р тал.
- Яцковская К Н., Монголоос орчуулахад, “Орчуулах эрдэм-2”, 1976, 66-73-р тал.
- Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр, УБ, 2006.

Бусад

- Ц. Хасбаатар, Б. Ринчен, Н.Жамбалсүрэн, Б. Явуухулан, Ц. Шүгэр, С. Бадраа, Т. Содномдаржаа, Б. Энэбиш нарын яриа, “Орчуулах эрдэм-1”, 1972, 115-127-р тал.
- Khalkha-Mongolische Grammatik von Nikolaus Poppe: Wortbildungslehre Үг бүтэх ёс, Г.Лувсан орч., “Орчуулгазүй-1”, МУИС, ГХСС, 2013, 39-49-р тал.